

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**EVLİ ENGELLİ KADINLARIN
TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNE İLİŞKİN
YAŞAM DENEYİMLERİNİN
EKOLOJİK YAKLAŞIMA GÖRE İNCELENMESİ**

Lütfiye KARAASLAN

**SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

DANIŞMAN

Prof. Dr. Emine ÖZMETE

Ankara

2023

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**EVLİ ENGELLİ KADINLARIN
TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNE İLİŞKİN
YAŞAM DENEYİMLERİNİN
EKOLOJİK YAKLAŞIMA GÖRE İNCELENMESİ**

Lütfiye KARAASLAN

**SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

**Danışman
Prof. Dr. Emine ÖZMETE**

Ankara

2023

Ankara Üniversitesi

Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doktora tezi olarak hazırlayıp sunduğum “Evli Engelli Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Yaşam Deneyimlerini Ekolojik Yaklaşım Göre İncelenmesi” başlıklı tez; bilimsel ahlak ve değerlere uygun olarak tarafımdan yazılmıştır. Tezimin fikri tümüyle tez danışmanım ve bana aittir. Tezde yer alan araştırma tarafımdan yapılmış olup, tüm cümleler, yorumlar bana aittir. Yukarıda belirtilen hususların doğruluğunu beyan ederim.

Öğrencinin Adı Soyadı: Lutfiye KARAASLAN

Tarih: 07.07.2019

İmza:

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Sosyal Hizmet Anabilim Dalında
Lütfiye KARAASLAN tarafından hazırlanan
“Evli Engelli Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Yaşam
Deneyimlerinin Ekolojik Yaklaşımına Göre İncelenmesi” adlı tez çalışması
aşağıdaki jüri tarafından DOKTORA TEZİ olarak OY
BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile kabul/ret edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi:

İmza
Unvanı Adı ve Soyadı
Üniversitesi
Jüri Başkanı

İmza
Unvanı Adı ve Soyadı
Üniversitesi
Raportör

İmza
Unvanı Adı ve Soyadı
Üniversitesi
Üye

İmza
Unvanı Adı ve Soyadı
Üniversitesi
Üye

Soyadı

İmza
Unvanı Adı ve
Üniversitesi
Üye

Tez hakkında alınan jüri kararı, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Yönetim Kurulu tarafından onaylanmıştır.

İmza
Unvanı Adı ve Soyadı
Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Etik Beyan	ii
Kabul ve Onay	iii
İçindekiler	iv
Önsöz	xi
Simgeler ve Kısaltmalar	xii
Şekiller	xiv
Çizelgeler	xv
1. GİRİŞ	1
1.1.Araştırmanın Problemi	3
1.2. Araştırmanın Amacı	6
1.3.Araştırmanın Önemi	8
1.4.Araştırmanın Tanımları	9
1.5.Araştırmanın Sınırlılıkları	11
1.6.Engelliliğe İlişkin Genel Bilgiler ve Engelliliği Açıklayan Modeller	12
1.6.1.Bireyci/Medikal Model	14
1.6.2.Sosyal Model	17
1.7.Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramlarına İlişkin Genel Bilgiler	24
1.8.Toplumsal Cinsiyetle İlgili Kuramlar	30
1.8.1.Biyolojik Kuram	31
1.8.2.Psikanalitik Kuram	33
1.8.3.Toplumsal Cinsiyet Şeması Kuramı	34
1.8.4.Sosyal Öğrenme Kuramı	35
1.8.5.Bilişsel Gelişim Kuramı	36
1.9.Sosyal Hizmet, Engellilik ve Aile İşlevselliği	38
1.10. Sosyal Hizmet, Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet	43
1.11.Sosyal Hizmet ve Ekolojik Sistem Kuramı	53
1.11.1.Ekolojik Değerlendirme	57
1.11.1.1.Fiziksel Boyut	58
1.11.1.2.Sosyal Boyut	58
1.11.1.3.Bilişsel Boyut	58
1.11.1.4.Duyuşsal (Duygusal) Boyut	59
1.11.1.5.Tinsel Boyut	59
1.12.Toplumsal Cinsiyet Rollerini Deneyimleme Biçimleri	60
1.12.1.Evlilik, Cinsel Yaşam ve Üreme Sağlığı	61
1.12.2.Annelik ve Ebeveynlik	70
1.12.3.Eğitime Katılım	75
1.12.4.İstihdama/Çalışma Yaşamına Katılım	81
1.12.5.Siyasete ve Karar Alma Mekanizmalarına Katılım	89
2. GEREÇ ve YÖNTEM	96
2.1.Araştırmanın Modeli	96

2.2.Çalışma Grubu	97
2.2.1.Araştırmaya Katılan Bireylerin Özellikleri	99
2.3.Verİ Toplama Araçları ve Yöntemi	100
2.3.1.Araştırmacı Günlüğü	103
2.4.Verilerin Analizi	105
2.5.Süre ve Olanaklar	106
3. BULGULAR	108
3.1.Katılımcıların Evlilik Öncesi Yaşamlarında Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri	110
3.1.1.Evlilik Öncesi Aile Yaşamlarına ilişkin Deneyimleri	110
3.1.1.1.Aile Yaşamlarına ilişkin Olumsuz Deneyimleri	112
3.1.1.2.Aile Yaşamlarına ilişkin Olumlu Deneyimleri	129
3.1.2.Evlilik Öncesi Eğitim ve Okul Hayatlarına ilişkin Deneyimleri	136
3.1.2.1.Eğitim ve Okul Yaşamlarına ilişkin Olumsuz Deneyimleri	138
3.1.2.2.Eğitim ve Okul Yaşamlarına ilişkin Olumlu Deneyimleri	154
3.2.Katılımcıların Evlilik Hazırlığı Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri	159
3.2.1.Evlilik Hazırlığı Sürecinde Eşleriyle İlişkileri	159
3.2.2.Evlilik Hazırlığı Sürecinde Aile ve Çevreleriyle İlişkileri	163
3.3.Katılımcıların Evlilik İçerisinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri	174
3.3.1.Karı-Koca İlişkisi ve Cinsel Yaşamlarına ilişkin Deneyimleri	174
3.3.2.Çocuk Sahibi Olmaya Karar Verme Deneyimleri	180
3.3.3.Çocuk Sahibi Olma ve Çocuk Büyütme Konusunda Aile ve Çevre ile Deneyimleri	191
3.3.4.Çocuk Sahibi Olmama Deneyimleri	200
3.4.Katılımcıların Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri	203
3.5.Katılımcıların Kurumlardan Hizmet Alırken Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri	220
3.6.Katılımcıların Siyasete ve Karar Alma Mekanizmalarına Katılımda Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri	231
3.6.1.Sivil Toplum Kuruluşlarına Üye Olma ve Görev Alma Deneyimleri	233
3.6.2.Diğer Sivil Toplum Yapılarında/Karar Alma Mekanizmalarında Görev Alma Deneyimleri	239
3.6.3.Siyasi Partilere Üye Olma ve Görev Alma Deneyimleri	241
3.6.4.Seçimlerde Oy Kullanma Deneyimleri	243
3.7.Katılımcıların Kendilerini Ekolojik Olarak Değerlendirmeleri	246
3.7.1.Fiziksel Değerlendirme	246
3.7.2.Duygusal Değerlendirme	254
3.7.3.Sosyal Değerlendirme	262
3.7.4.Bilişsel Değerlendirme	266
3.7.5.Tinsel Değerlendirme	271
4. TARTIŞMA	279
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	317

ÖZET	340
SUMMARY	341
KAYNAKLAR	342
EKLER	
Ek-1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu	368
Ek-2. Etik Kurul Kararı	371
ÖZGEÇMİŞ	373

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, evli engelli kadınların; evlenme, cinsellik, üreme, eş, annelik ve ebeveynlik, akrabalık, komşuluk, arkadaşlık, eğitim, çalışma ve siyasal yaşama ve karar alma mekanizmalarına katılım temelinde toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimlerinin ekolojik yaklaşımla ele alınması amaçlanmıştır. Bu bağlamda kültürel öğelerin, inanışların, yargıların ve öğrenmelerin engelli kadınların toplumsal cinsiyet temelinde karşılaştıkları ayrımcılıkla ilişkisinin ortaya konması ve bu ayrımcılıkla mücadelede sosyal hizmet müdahalesi için bir tartışma başlatılması da bu çalışmanın hedefleri arasında yerini almıştır.

Öncelikle tez konusunu seçerken isteklerimi göz önünde bulundurup beni yüreklendiren ve tezin her aşamasında desteğini her zaman hissettiğim danışmanım Sayın Prof. Dr. Emine ÖZMETE'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez süresince desteklerini esirgemeyen kıymetli hocalarım Prof. Dr. Veli DUYAN'a ve Prof. Dr. Ercüment ERBAY'a teşekkürü bir borç bilirim.

Araştırmama gönüllü olarak katılan ve sorularıma cevap veren tüm katılımcılara minnettarım.

Son olarak da beni yetiştiren sevgili aileme, beni daima destekleyen kıymetli dostlarıma ve tez yazım süresince kaygılarımla baş etmemde her daim yanımda olan sevgili eşim Fikret Doğan KARAASLAN'a çok teşekkür ederim.

SİMGELER VE KISALTMALAR

BM	Birleşmiş Milletler
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
EHİS	Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UN	United Nations

ŞEKİLLER

Şekil 3.1. Katılımcılardan elde edilen kelime bulutu	109
Şekil 3.2. Katılımcıların evlilik öncesi eşleriyle ilişkilerine ilişkin elde edilen kod-alt kod modeli	159
Şekil 3.3. Katılımcıların evlilik öncesi aile ve çevreleriyle ilişkilerine ilişkin elde edilen kod-alt kod modeli	164
Şekil 3.4. Katılımcıların evlilikte karı-koca ilişkileri ve cinsel yaşamlarına ilişkin elde edilen kod-alt kod modeli	175
Şekil 3.5. Katılımcıların çocuk sahibi olmama nedenlerine ilişkin elde edilen kod-alt kod modeli	200
Şekil 3.6. Katılımcıların kendilerini fiziksel gelişim boyutunda değerlendirmelerine ilişkin elde edilen kod-alt kod modeli	247

ÇİZELGELER

Çizelge 1.1.	Engelliliğin Bireyci ve Sosyal Modeli	20
Çizelge 2.1.	Çalışma grubunun demografik özellikleri	99
Çizelge 3.1.	Katılımcıların evlilik öncesi aile yaşamlarına ilişkin elde edilen kodların dağılımı	111
Çizelge 3.2.	Katılımcıların evlilik öncesi okul ve eğitim hayatlarına ilişkin elde edilen kodların dağılımı	136
Çizelge 3.3.	Katılımcıların çocuk sahibi olmaya karar verme süreçlerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı	181
Çizelge 3.4.	Katılımcıların çocuk sahibi olma ve çocuk büyütmelelerine yönelik ailenin ve çevrenin verdiği tepkilere ilişkin elde edilen kodların dağılımı	192
Çizelge 3.5.	Katılımcıların iş ve çalışma yaşamı deneyimlerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı	204
Çizelge 3.6.	Katılımcıların kurumlardan hizmet alma deneyimlerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı	221
Çizelge 3.7.	Katılımcıların siyasete ve karara alma mekanizmalarına katılma deneyimlerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı	232
Çizelge 3.8.	Katılımcıların kendilerini duygusal gelişim boyutunda değerlendirmelerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı	255
Çizelge 3.9.	Katılımcıların kendilerini sosyal gelişim boyutunda değerlendirmelerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı	262
Çizelge 3.10.	Katılımcıların kendilerini bilişsel gelişim boyutunda değerlendirmelerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı	267
Çizelge 3.11.	Katılımcıların kendilerini tinsel gelişim boyutunda değerlendirmelerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı	272

1. GİRİŞ

Kadınlık ve erkeklik kurguları, toplumdan topluma farklılık göstermekle birlikte toplumun kültürüyle, gelenekleriyle, görenekleriyle ve mevcut ideolojik aygıtlarıyla kurgulanmaktadır. Bu süreçte ortaya çıkan toplumsal cinsiyet rolleri bir yandan kadınlık ve erkeklik durumunu belirlerken bir yandan da kimlikleri ve aidiyetleri inşa ederek kadınların ve erkeklerin nasıl davranıp nasıl hissedeceğini belirlemektedir. Bu inşa süreci anne karnında başlamakta, cinsiyet fark etmeksizin her bir bireye içine doğdukları toplumun değerleri, normları ve kültürel kodları aktarılmaktadır. Bu aktarımda, doğal bir cinsiyetçi işbölümü işlemeye başlamakta, kız çocukları narin, kırılgan ve duygusal kodlarla ev içi alana, erkek çocukları ise atılganlık, güç ve cesaret kodlarıyla kamusal alana yönlendirilmektedir. Cinsiyet farklılığı temelinde biçimlenen bu işbölümü toplum kaynaklarını kullanma ve toplumsal faydadan yararlanma durumunda kadınları doğaldır ki dezavantajlı bir konuma itmektedir. Bunun sonucunda da kadının; eğitimde, istihdamda, sağlık ve siyaset gibi alanlarda görünürlüğü çok cılız olmaktadır (Kaylı Şaşman, 2017).

İnsan hakları alanında yaşanan gelişmelere rağmen günümüz toplumlarında engelli bireyler sıklıkla eğitim, istihdam, sağlık ve politik süreçlere katılım alanlarında haklarını kullanmada engellerle karşılaşmaktadır. Eğitim hizmetinden eşit fırsatlar altında yararlanamayan bireyler istihdamda yer alma şansını yakalayamamakta, ihtiyaç duyduğu sağlık hizmetlerine erişememekte ve doğaldır ki karar alma süreçlerinde yer alamamaktadır. Engelliler aleyhine yaşanan bu durum kadın engelliler söz konusu olduğunda daha da görüntü bir hal almaktadır (Çılğın, 2023; Karataş ve Oran, 2007 ve Karataş ve Gökçeaslan Çifçi, 2010).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğini en ağır şekilde yaşayan nüfus engelli kadın nüfusedir. Engelli kadınlar hem engelli hem kadın olarak ikili ayrımcılığa uğramaktadır. Genel olarak engelli nüfus haklarını kullanmakta ayrımcılığa uğramakta iken engelli kadınlar bunu daha ağır yaşamakta; eğitime ve istihdama

katılımları hem engelli olmayan kadınlara hem de engelli erkeklere oranla daha düşük kalmaktadır (Çakır, 2008, s: 26; Durmaz, 2016, s: 38 ve Kahraman Güloğlu, 2019).

Engelli kadınların eğitimde ve istihdamda yeterince yer alamamaları doğaldır ki onları siyasetin ve karar alma mekanizmalarının da dışına itmektedir. Genelde engellilerin ancak daha çok da kadın engellilerin engelli örgütleri dâhil herhangi bir organizasyonda yönetici pozisyonunda olamayacağı varsayılır ve herhangi bir organizasyonda yönetimde olmak âdete erkeklere rezerv edilmiş gibidir. Gelişmiş dünyada dahi bu durum çok yavaş bir değişim göstermekte ve dünyanın her yerinde engelli kadınların bu alandaki becerileri yok sayılmaktadır (Karataş ve Oran, 2007; Majiet ve Afrika, 2015)

Engelli kadınların toplumsal yaşama katılımında karşılaştıkları bir diğer ayrımcılık evlenme ve çocuk sahibi olma süreçlerinde ortaya çıkmaktadır. Goffman (1963, s:2-12); toplumun, bir yandan kişileri sınıflandırmanın araçlarını inşa ettiğini, bir yandan da yerleşik ortamlardaki sosyal ilişkilerde var olan rutinlerin de diğerlerinin bir kategoriye yerleştirilmesine neden olduğunu, bunun sonucunda da sosyal kimliğin inşa edildiğini savunur. Bu bağlamda; ‘normallik’ kavramının da bir varsayım olarak ortaya çıktığını ve kendisine tahsis edilen kategoriden ‘farklı’ olan kişinin damgalanarak bütün ve olağan bir kişiden farklı ve eksik bir kişiye indirgendiğini ifade eder. Örneğin, gözle görülür bir engeli olan kişiler gibi belirli bir damgayı üzerinde taşıyanların “tam olarak insan” olmadığı varsayılır ve evlilik ve annelik dâhil olmak üzere toplumsal yaşama katılım fırsatlarını azaltan ayrımcılıkla karşı karşıya kalırlar. Zaman zaman da kendileri üzerlerindeki damgayı benimseyerek ve buna katılarak içselleştirme yoluyla kendilerini damgalayabilirler (Amin, Shaari ve Khairuddin, 2020, s:249).

Genel olarak, babalardan daha fazla anneler, özellikle de zihinsel engelli anneler, ebeveynlik becerileri ve yeteneği ile ilgili eleştirilere eğilimlidirler ve profesyoneller tarafından ebeveynlik işlevini gerektiği gibi yerine getirmediklerine

dair eleştiriye maruz kalırlar. Bu alanda yapılan araştırmalar, baskıcı kültürel annelik ideolojileri içinde yetişen kadınların önemli ölçüde kendini suçlama eğilimi içerisinde olduklarını göstermektedir. Waxman (1994, s:155)'ın ifadesiyle “a-seksüel klişenin altında, engelli kadınların üreme kapasitesinin biyolojik, ahlaki ve ekonomik bir tehlike olduğu inancı yatar”. Bu inancın yansımaları, engelli annelerin “kusurlu” bebekler doğuracağı ve ‘işlevsiz’ çocuklar yetiştireceği konusundaki temel kaygılarda izlenebilmektedir.

Engelli kadınlar eğitimden başlayarak toplumsal yaşamın dışına itilmekte, eğitim hakkını kullanamayan engelli kadınlar çalışma hayatına girememekte ve giderek haklarını kullanma ve haklarını savunma mekanizmalarının görünmez öğeleri haline gelmektedir. Toplumun ‘normal’ diye kabul ettiği normların dışına çıkan engelli kadın ayrıca evlenme, çocuk sahibi olma ve kendi ailesini kurma süreçlerinde de en yakın çevresinden başlayarak ayrımcı tutum ve davranışlara maruz kalmaktadır.

Bu çalışmada, evli engelli kadınların evlenme, cinsellik, üreme, eş, annelik ve ebeveynlik, akrabalık, komşuluk, arkadaşlık, eğitime ve istihdama katılım, kamu hizmetlerine erişim, siyasete ve karar alma mekanizmalarına katılım temelinde toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimlerinin ekolojik yaklaşımla ele alınması amaçlanmıştır. Bu bağlamda kültürel öğelerin, inanışların, yargıların ve öğrenmelerin engelli kadınların toplumsal cinsiyet temelinde karşılaştıkları ayrımcılıkla ilişkisinin ortaya konması ve bu ayrımcılıkla mücadelede sosyal hizmet müdahalesi için bir tartışma başlatılması da amaçlanmıştır.

1.1. Araştırmanın Problemi

Sosyal hizmeti diğer disiplinlerden ayıran en ilgi çekici yanlarından biri çalışma alanına giren sorun alanlarının ve nüfus gruplarının oldukça geniş olmasıdır. Sosyal hizmetin ilgi ve çalışma alanına girmeyen bir nüfus grubu ya da bir sorun

alanı olmadığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Sosyal hizmetin, uygulama alanı için belirleyici olan bu özelliği sosyal hizmet araştırması için de söz konudur ve bu husus araştırmacılar için oldukça heyecan vericidir.

Araştırma, oldukça kısa ancak anlaşılır bir tanımla ‘sosyal olarak inşa edilmiş bir bilinmeyene cevap arama süreci’ olarak ifade edilmektedir (Krysic ve Finn, 2015:86). Problemlerin fark edilebilmesi büyük ölçüde uygulayıcılar ve araştırmacılar tarafından belirlenmeleri ve tanımlanmalarına bağlıdır. Sosyal hizmet uzmanları günlük çalışmaları süresince devamlı bir şekilde sosyal sorunlarla ilgilenmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının önemli sorumluluklarından birisi de bu sorunlara kamunun dikkatini çekmektir. Bunu yaparken araştırmanın desteğini almak, araştırmalar sayesinde hizmet sunulan nüfus gruplarına ve sorunlara çok yönlü bir yaklaşım geliştirilmesi için bilimsel verileri kullanmak uygulayıcıları güçlendirmektedir.

Bir araştırmanın problemini ortaya koymak bir bakıma ‘ben bu araştırmayı neden yapıyorum?’ sorusuna cevap aramaktır. Bu soruya yanıt arama sürecinde; sorunun yaygınlığı, geçmişte bu soruna yeterince dikkat çekilmemesi, sorunun içinde bulunduğumuz zaman diliminde ele alınmasının ilgilenilen nüfus grubu/grupları için faydalı olacağı gibi hususların gözetilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada problemin tanımlanmasında yukarıda sıralanan hususlar gözetilerek konunun araştırılmaya değer olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede, araştırmada ele alınan nüfus grubunun yaşadığı sorunlar bakımından elde edilecek sonuçların sosyal hizmet müdahalesi için destekleyici olacağı, başta sosyal hizmet araştırmaları olmak üzere bundan sonra yürütülecek araştırmalar için kaynak oluşturabileceği kanaati oluşmuş ve problemin inşası bu hususlar üzerine oturtulmuştur.

Tüm dünyada ve ülkemizde engelli bireyler, engelli olmaktan kaynaklı ayrımcılığa uğramaktadır. Çocukluktan başlayarak eğitim, istihdam, sağlık

hizmetlerine erişim, karar mekanizmalarında yer alma ve siyasal yaşama katılım gibi temel alanlarda kendine yer bulamayan engelli bireyler evlenme, çocuk sahibi olma, aile kurma gibi temel insani alanlarda da kendi özgür iradeleri ile karar verme konusunda toplumdan gerekli desteği alamamaktadır.

Engelli bireylerin toplumsal yaşamın her alanında yaşadığı ayrımcılık engelli kadınlar söz konusu olduğunda daha görünür bir hal almaktadır. Genel olarak kadınların yaşadığı toplumsal cinsiyet eşitsizliğini engelli kadınlar daha ağır bir şekilde yaşamakta, hem engelli hem de kadın olmaktan kaynaklı ikili bir ayrımcılıkla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Engelli kadınların yaşadığı bu ikili ayrımcılığın en üst düzeyde vurgulanması ve tüm dünyada bu konunun gündeme taşınması 30 Mart 2007 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) tarafından New York'ta imzalanan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ile gerçekleşmiştir. Sözleşmenin giriş bölümünde, engelli kadınların ve kızların hem ev içinde hem de ev dışında şiddete uğramaya, yaralanmaya veya istismara, ihmale, ihmalkâr muameleye, kötü muameleye veya istismara karşı daha büyük bir risk altında oldukları gerçeğinin farkında olunması gerektiğini ve tedbirlerin bu hususun da gözetilerek alınması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Sözleşme ayrıca 6.maddesini tümüyle engelli kadınlar için düzenlemiş ve bu maddesine “Taraf Devletler engelli kadınlar ile kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmakta olduğunu kabul eder ve bu bakımdan onların tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit koşullarda yararlanmalarını sağlamaya yönelik tedbirleri alır. Taraf Devletler kadınların tam gelişimi, ilerlemesi ve güçlenmesini ve bu Sözleşmede belirtilen insan hak ve temel özgürlüklerini kullanmalarını ve bunlardan yararlanmalarını sağlamak için gerekli tüm tedbirleri alır.” ifadelerine yer vermiştir (UN, 2008).

Ancak geçen on yıla rağmen tüm dünyada ve özellikle geri kalmış ülkelerde engelli kız çocukları ve engelli kadınlar toplumsal yaşamın her alanında ayrımcılığa uğramakta ve göz ardı edilen büyük bir nüfus olarak varlığını sürdürmektedir. Ülkemizde de engelli kadınlar hem genel kadın nüfusuna kıyasla hem de engelli erkek nüfusa oranla toplumsal yaşamın tüm alanlarında kendine daha az yer bulmakta, buna karşın hem kadın hareketi hem de engelli hareketi engelli kadının

yaşadığı bu ikili mağduriyeti görmezden gelmektedir. Ayrıca akademide üretilen kadın çalışmalarının büyük bir çoğunluğu da engelli kadınlara yeterince ve gereğince yer vermemektedir.

Bu çalışmada; ülkemizde nüfusun önemli bir kesimini oluşturan engelli nüfus içerisinde hem engelli hem de kadın olmakla ilgili olarak ikili ayrımcılığa uğrayan ve toplumsal yaşama katılımında en dezavantajlı konumda olan engelli kadınların yaşam deneyimleri ele alınmıştır. Bu çerçevede evli engelli kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaşam deneyimleri ekolojik yaklaşımla mikro, mezo ve makro sistemlerle kurdukları ilişkiler bağlamında irdelenmiştir. Ekolojik yaklaşımda çevresi içinde birey kavramsallaştırması ile bireyin aile sistemi, eğitim sistemi, istihdam sistemi, siyasal sistem, sosyal hizmet sistemi, inanç sistemi, mal ve hizmetler sistemi ile karşılıklı etkileşimleri üzerinde durulur. Bu yaklaşımda insanlar, içinde bulundukları çevreyle etkileşimleri yoluyla uyum sağlayan ve gelişen varlıklar olarak görülür (Duyan, 2004, s:161-162). Bu çalışmada ayrıca sosyal hizmet kuram ve uygulamasında önemli bir yere sahip olan ekolojik değerlendirme ile uyumlu bir biçimde engelli kadınların fiziksel, bilişsel, sosyal, duygusal ve tinsel olmak üzere beş boyutta kendilerine dönük farkındalıkları ve kendilerini değerlendirme biçimleri de ele alınmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, evli engelli kadınların evlenme, cinsellik, üreme, eş, annelik ve ebeveynlik, akrabalık, komşuluk, arkadaşlık, eğitime ve istihdama katılım, kamu hizmetlerine erişim, siyasete ve karar alma mekanizmalarına katılım temelinde toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimlerinin ekolojik yaklaşımla ele alınması amaçlanmıştır. Bu kavrayışta engelli kadınların fiziksel, sosyal, duyuşsal, bilişsel ve tinsel gelişimlerinde biyogenetik, ailesel, çevresel, kültürel faktörlerle birlikte, kaynaklar ve fırsatlar, öz bakım ve gelişim kalıpları ile güncel gelişim ve sağlık göstergelerinin etkisi, mikro sistemlerin (anne-baba, kardeşler, eş, çocuklar, akrabalar, arkadaşlar, komşular), mezo sistemlerin (eğitim yaşamı, çalışma yaşamı,

hizmet alınan kurumlar) ve makro sistemlerin (siyasal sistem, politika ve mevzuat, erişilebilirlik) birbirleri ile etkileşimleri ve engelli kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin inşasında üstlendikleri rolün irdelenmesi temel hareket noktası olmuştur. Bu bağlamda kültürel öğelerin, inanışların, yargıların ve öğrenmelerin engelli kadınların toplumsal cinsiyet temelinde karşılaştıkları ayrımcılıkla ilişkisinin ortaya konması ve bu ayrımcılıkla mücadelede sosyal hizmet müdahalesi için bir tartışma başlatılması da amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda araştırmada ulaşılmak istenen alt amaçlar:

1. Evli engelli kadınların evlilik öncesi kök aile yaşamlarında engelli bir kız çocuğu olarak toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaşam deneyimlerinin irdelenmesi,
2. Evli engelli kadınların evlilik öncesi okul ve eğitim yaşamlarında engelli bir kız çocuğu olarak toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaşam deneyimlerinin irdelenmesi,
3. Evli engelli kadınların evlilik hazırlığı sürecinde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaşam deneyimlerinin irdelenmesi,
4. Evli engelli kadınların evlilik içerisinde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaşam deneyimlerinin irdelenmesi,
5. Evli engelli kadınların çalışma hayatında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaşam deneyimlerinin irdelenmesi,
6. Evli engelli kadınların kurumlardan hizmet alırken toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaşam deneyimlerinin irdelenmesi,
7. Evli engelli kadınların siyasete ve karar alma mekanizmalarına katılımında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaşam deneyimlerinin irdelenmesi,
8. Toplumda var olan gelenek, görenek, biliş ve inanışların engelli kadınların toplumsal cinsiyet rollerini deneyimlemeleri sürecinde oynadıkları rolün irdelenmesi,
9. Evli engelli kadınların toplumsal yaşama katılımında karşılaştıkları ikili ayrımcılıkla mücadelede politika, mevzuat ve uygulama düzeyinde sosyal hizmet müdahalesi için bir tartışma başlatılması olarak belirlenmiştir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Ülkemizde toplumsal cinsiyet algısına yönelik gerçekleştirilen pek çok araştırma daha çok erkekler, kadınlar, sağlık çalışanları, üniversite öğrencileri gibi grupları irdelenmiş, engelli kadınların toplumsal cinsiyet algısına yönelik çalışmalar sınırlı kalmıştır. Engelli kadınların hem engelli hem kadın olmaktan dolayı uğradıkları ikili ayrımcılık, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaşadıkları deneyimler ve buna ilişkin kendi algıları kapsamlı bir şekilde ele alınmamıştır.

Yürütülen bu çalışmada; engelli kadınların çocukluklarından başlayarak aile içerisinde ve yakın çevrede, okulda, evlilik içerisinde, çalışma hayatında, hizmet sağlayıcı kurumlarda, siyasette ve karar alma mekanizmalarında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaşam deneyimlerinin mikro, mezo ve makro sistemlerle kurdukları iletişim ve etkileşim kalıpları üzerinden ele alınması, bu kavrayışta katılımcıların ekolojik bir yaklaşımla kendilerine yönelik fiziksel, sosyal, duygusal, bilişsel ve tinsel değerlendirmelerinin toplumsal cinsiyet rollerini deneyimlemeleri sürecinde etkilerinin irdelenmesi bu çalışmanın özgünlüğü olarak dikkat çekmektedir.

Engelli kadınların en başından içine doğdukları kök ailelerinin işlevselliklerinin; eğitim hayatında okul müdürleri, öğretmen ve arkadaşlarla kurulan iletişim ile mevzuat ve erişilebilirlik tedbirlerinin; evlilik birliğinin kurulması, karı koca ilişkisi, cinsel yaşam ve üreme sağlığı, annelik ve ebeveynlik sürecinde eşler, aileler, arkadaşlar, komşular ve sağlık kuruluşları gibi mikro ve mezo sistemlerle kurulan ilişkilerin; çalışma hayatında amir, yönetici ve çalışma arkadaşlarıyla kurulan iletişim ve etkileşim kalıpları ile mevzuat ve erişilebilirlik tedbirlerinin; hizmet sağlayıcı kurumlarda hizmet sunucuları ve diğer hizmet alıcıları ile kurulan ilişkiler ile mevzuat ve erişilebilirlik tedbirlerinin; siyasete ve karar alma mekanizmalarına katılımda hem engelli hem de kadın olarak diğerleri ile kurulan iletişim kalıpları ile mevzuat ve erişilebilirlik tedbirlerinin engelli kadınların toplumsal cinsiyet rollerini deneyimlemelerinde üstlendikleri rol ayrıntılı bir şekilde irdelenmiş, tüm bu yaşam serüveni boyunca kendilerine dönük ekolojik değerlendirmeleri de bu irdelemeye dahil edilmiştir. Alanyazında engelli kadınların

çocukluklarından başlayarak toplumsal cinsiyet rollerini deneyimlemelerine ilişkin bu denli kapsamlı bir çalışmanın bulunmaması, bu çalışmanın sosyal hizmet alanında hem uygulayıcılar hem de araştırmacılar için zengin bir veri sağlaması çalışmanın önemini görünür kılmaktadır.

1.4. Araştırmanın Tanımları

Bu bölümde çalışmanın içeriği ve amacı doğrultusunda kullanılan terimler tanımlanacaktır.

Engelli: Diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişiler (EHİS).

Engellilik: Sakatlığı olan kişilerin topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını engelleyen tutumlar ve çevre koşullarının etkileşiminden kaynaklanan durum (EHİS).

Engelliğe Dayalı Ayrımcılık: Siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dâhil her türlü ayrımcılığı kapsar (EHİS).

Makul Düzenleme: Engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeleri ifade eder (EHİS).

Cinsiyet: Kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönü, bireyin biyolojik cinsiyetine dayalı olarak belirlenen demografik kategori (Yaşın Dökmen, 2009a, s:19-20).

Toplumsal Cinsiyet: Kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlamlar ve beklentiler; kültürel bir yapıyı karşılar ve genellikle bireyin biyolojik yapısıyla ilişkili bulunan psikolojik özelliklerini de içerir (Yaşın Dökmen, 2009a, s: 20).

Toplumsal Cinsiyet Rolü: Kadınlara ve erkeklere verilen farklı roller; toplumun tanımladığı ve bireylerin yerine getirmelerini beklediği cinsiyetle ilişkili bir grup beklenti. Cinsiyet kalıp yargılarını ya da toplumun beklediği cinsiyet farklılıklarını yansıtan, geleneksel olarak kadınla ve erkekle ilişkili olduğu kabul edilen rolleri ifade eden terim (Yaşın Dökmen, 2009a, s:28-29).

Ekolojik Yaklaşım: Birey ve diğer sistemler arasındaki karşılıklı etkileşime odaklanan, çevresi içinde birey vurgusunu merkezine alan, insanlar ve onların fiziksel ve sosyal çevreleri arasındaki işlevsel olmayan etkileşimlere yaptığı vurgu ile sosyal hizmetin tedavi ve reform yaklaşımlarını bütünleştiren yaklaşım (Duyan, 2014).

Ekolojik Değerlendirme: Uygulamada kullanılan bilgilerin toplamını içeren kapsayıcı yaklaşım. İnsan gelişiminin beş boyutu olan fiziksel, duygusal, bilişsel, ruhsal ve sosyal gelişimi ile yedi ekolojik düzeyin (biyogenetik faktörler, ailevi faktörler, kültür faktörler, çevresel koşullar, kaynaklar ve fırsatlar, özbakım kalıpları, gelişim ve sağlığın güncel göstergeleri) her birinde yapılan değerlendirme (Duyan, 2009).

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Tüm dünyada son dönem nitel araştırmaya duyulan ilgi giderek artmakta ve sunduğu zengin içeriğin de etkisiyle araştırmacılar tarafından kullanımı yaygınlaşmaktadır. Ancak zengin bir yöntem olarak kabul edilmekle birlikte Krysik ve Finn'in (2015)'in de belirttiği gibi nitel araştırma iki temel eleştiriye beraberinde getirmektedir. Bu iki temel eleştiri; öznelliği ve sınırlı genellenebilirliğidir. Öznellik kapsamında; nitel araştırmanın sonuçları çoğu zaman araştırmacının yorumu veya yargısına dayanmaktadır. Araştırmacı ister istemez sonuçların yorumlanmasında sahip olduğu kişisel değerleri ile yanlılıklarının ve kültüre özgü öğrenmelerinin etkisi altında kalmaktadır. Sınırlı genellenebilirlik kapsamında; elde edilen bulguların genellikle araştırma örnekleminin ötesinde nüfuslara genellenebilir olmaması sorunu vardır. Ancak bu noktada nitel araştırmanın nihai amacının genellenebilirlik olmadığı, ele alınan soruna ilişkin zengin bir kavrayışın amaçlandığı akılda tutulmalıdır.

Bu çalışmada bir diğer sınırlılık da 2019 yılı sonu itibariyle tüm dünyayı etkisi altına alan ve ülkemizde de Mart 2020 ayı itibariyle küresel bir pandemi olarak kabul edilen Kovid-19 tedbirleri kapsamında evli engelli kadınlarla yürütülen görüşmelerin çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiş olmasıdır. Çalışmanın başında öngörülmesi mümkün olmayan bu koşullarda engelli gruplarından araştırmaya çevrimiçi ortamda katılım sağlayabilecek görme engelli ve ortopedik engelli kadınlar dâhil edilebilmiş; zihinsel, ruhsal-duygusal ve işitme engelli kadınların katılımı sağlanamamıştır.

Yukarıda ifade edilen nitel araştırmalara özgü iki temel sınırlılık ile araştırmanın yürütüldüğü dönemde ortaya çıkan olağanüstü koşullardan kaynaklı olarak tüm engel gruplarının çalışma kapsamına alınamaması bu çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmuştur.

1.6. Engelliliğe İlişkin Genel Bilgiler ve Engelliliği Açıklayan Modeller

Bir şeyi tanımlama eylemi, ilk anda, oldukça basit gibi görünmekle birlikte, pratikte aynı sözcük için pek çok potansiyel tanımlama olabileceği için oldukça güçtür. Engellilik terimi ve bunun nasıl tanımlanacağı, çağlar boyunca ve günümüzde son olarak Birleşmiş Milletler (BM) Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme kapsamında üzerinde tartışılan bir konu olmuştur. Engelliliğin doğuştan olduğu kadar sonradan hayatın herhangi bir döneminde kazanılan bir durum olabileceği unutulmamalıdır. Bazı müracaatçılar hayatları boyunca bir engellilikle yaşarken, diğer bazıları da yaşa bağlı bir engelliliğe sahip olabilmektedir. Örneğin, nörobilişsel bozukluklar; bunama, zihinsel/gelişimsel sakatlıklar, travmatik beyin hasarı ve felç gibi durumların üstünü örtebilir. Ayrıca, artrit, inme, görme bozukluğu ve yaygın olarak yaşlanma ile ilgili olduğu düşünülen işitme bozukluğu gibi sakatlıklar da genç ve orta yaşlı kişilerde görülebilir. Engelliliğin tanımlanması; başlama yaşı, şiddeti, epizodik doğası ve ilerleme seyri gibi koşullar söz konusu olduğunda kişiden kişiye ve durumdan duruma göre değişiklik gösterebilmektedir (Kattari ve ark., 2017).

Engellilik, tıbbi temelli bir fenomen olarak nesnel bir tanımlama ile veya sosyal olarak inşa edilmiş bir fenomen olarak öznel bir tanımlama ile açıklanabilir. Her iki perspektifin de öznel bir yanı vardır; çünkü engellilik, engelli olmayan bireylerle bağlantılı bir şekilde bir kişinin “yetersizliği”ni ifade eder. Engelliliğin sosyal inşası, bireyin, hangi sosyal ve çevresel faktörlerin birilerinin yapabilirliğini desteklerken diğerlerini engellediğini sorgulamasına olanak verir ve böylece birey “yapabilirliği” normal olarak kabul etme yaklaşımından vazgeçer. Tanımı gereği, engelli bireylerin, dünyayı; fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal olarak deneyimlemeleri ve dünyayı anlamlandırmaları için farklı yolları vardır. Bu açıdan bakıldığında, engellilerin algıları ve öncelikleri “normal” olarak kabul edilenlerden farklı olabilir. Peki, bu durum, bireyin ‘engelli’ olduğu anlamına mı yoksa farklı bir şekilde ‘normal’ olduğu anlamına mı gelir? (Dray, 2008, s:722).

Engellilik kültürel olarak inşa edilen bir kavramdır. Bireyin engelliliği toplum diye tabir edilen arena sahnesine çıktığında ortaya çıkmaktadır. Toplum bireye engelliliği üzerinden birtakım anlamlar yükleyerek onunla kurduğu ilişki biçimlerini, beklentilerini ve tepkilerini konumlandırmaktadır. Böylece bireyin sahip olduğu engelliliğin sosyal ve kültürel olarak ne anlama geldiği, toplumun bakış açısıyla ve tepkileriyle şekil kazanmaktadır. Böylece engellilik tanımlamalarında asıl vurgu bireyin toplumla girdiği etkileşimler sonucunda ortaya çıkan açık ya da gömülü anlamlarla şekillenmektedir (Burcu, 2011, s: 39-40). Barton (1993a, s:237-241) yürüttüğü bir çalışmada engelli bireylerin tarih boyunca çok çeşitli kültürlerde etiketlemeye maruz kaldığını ve bu etiketlemeler sonucunda engelli bireylere yönelik ortaya çıkan en temel yaklaşımın “korumacı-acımacı” yaklaşım olduğunu ortaya koymuştur. Benzer bir biçimde Goffman (1963), engelli bireylerin toplumda “kayda değer bulunmayan”, “itibar edilmeyen” “önemsenmeyen”, “ikinci plana itilen” bireyler olarak etiketlenmelerine yol açan kültürel tanımlamalara maruz kaldıklarını ifade etmiştir. Bu açıklamasıyla Goffman, bireyin içinde yaşadığı toplumun bir parçası olamamasını engeline değil, ona yüklenen kültürel anlamlara bağlamaktadır.

Bir engelliliğe sahip olmak sadece fiziksel veya zihinsel bir durum değildir, aynı zamanda bir sosyal durumdur ve damgalanma durumudur (Gerstl, 2000, s: 1264; Goffman, 1963). Engelliliği tanımlamak çok karmaşık ve tartışmalı bir alandır. Fiziksel, zihinsel ya da ruhsal bir bozukluktan kaynaklanıyor olsa da engelliliğin sağlıkla olduğu kadar sosyal alanla ilgili bileşenleri de vardır. Engelliliği tam olarak kavrayabilmek onun güçlü bir insan hakları boyutu olduğunu ve genellikle sosyal dışlanma, yoksulluğa maruz kalma ve yoksulluğa karşı artan bir savunmasızlık ile bağlantılı olduğunu kavramayı gerektirir. Buradan hareketle, engelliliğin; bireyin fiziksel, zihinsel ve ruhsal durumundan kaynaklanan fonksiyonel sınırlılıkları ile sosyal ve fiziksel çevrenin etkileşiminin sonucu olduğunu ifade edebiliriz. Bir başka ifade ile engellilik, pek çok boyutu olan ve bireysel sağlık veya tıbbi sorunun çok ötesine geçen bir kavram olarak tanımlanmaktadır.

Tarihsel süreçte engelliliğin tanımlanmasında çeşitli yaklaşımların etkili olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlar; kültürel ve dinsel görüş ve uygulamalara

dayanan geleneksel model, engelliliği bireye ve fonksiyon kaybına indirgeyen bireysel/medikal model, toplumsal dönüşümü öngören ve hakların kullanılmasını temel alan, 1960'lardan başlayarak tüm dünyada etkisini gösteren ve 1980'li yıllarda ivme kazanan insan hakları hareketlerinin de etkisiyle ortaya çıkan ve zaman zaman sosyal model ile birlikte anılan insan hakları yaklaşımı olarak sınıflandırılmaktadır. Bu yaklaşımlardan bireyci yaklaşım ve sosyal model ağırlıklı olarak tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

1.6.1. Bireyci/Medikal Model

Engelliliği tıbbi bir bakış açısı ile açıklamaya çalışan bireyci model engelliliği bireyin bedenine hapseden, bireyin fiziksel veya zihinsel yetersizliğine vurgu yapan ve tıbbi müdahaleyi odağına alan geleneksel bir yaklaşımdır. Yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan bu yaklaşım engelli bireylerin ihtiyaç duydukları rehabilitasyon ve sağlık hizmetlerine erişimlerinde önemli bir çığır açmış ancak bireyi toplumdan ayrı tutan yaklaşımı nedeniyle toplumsal yaşama katılımı ve bireylerin yaşamları üzerinde söz sahibi olmalarında eksik kalmıştır.

Modelin ortaya çıkışı yirminci yüzyılın başlarına denk gelmekte olup engelliliğin bireysel bir olgu olarak ele alınması güç kazanmaya başlamıştır. Bireyci yaklaşım engellilik olgusunu bireye içkin bir olgu olarak konumlandırır (Oliver,1996, s:32). Bu çerçevede tanı ve çözüm tıp bilimi kapsamında ele alınmaktadır. Söz konusu bakış açısı ile bedensel anomali, bozukluk ve yoksunluk vurgulanmakta ve bunun özür lülüğe veya fonksiyon yetersizliğine neden olduğu düşünülmektedir. Fonksiyonel yetersizlik genelleştirilerek kişinin 'işe yaramaz' olarak sınıflandırılmasının temelini oluşturmaktadır. Bu nitelemeyle birlikte engellilik kişinin tanımlayıcı özelliği haline gelmekte ve yetersizlik genelleştirilmektedir. Bu durum engellilerin, kader kurbanı, başkalarına bağımlı, bakım ve ilgi ihtiyacı olanlar olarak değerlendirildiği kişisel trajedi yaklaşımının temelini oluşturmaktadır (Burcu, 2015, s:325; Karçkay, 2002, s:12-13 ve Oliver, 1996, s:32).

Yirminci yüzyılın başından başlayarak çok uzun zaman, bireysel/medikal engellilik modeli, engellilik politikası ve hizmet sunumunda egemen olmuştur. Engelliliğe tıbbi yaklaşım, engellilerin “kendilerinde bir sorun olduğu” iddiasıyla sorunun kaynağını bireyin kendisi olarak görme eğilimindedir (Oliver, 2004 ve Oliver, 1996, s:32). Tıbbi model düşüncesi, liberal literatürde yerine almış olan “engeli bulunan bireyler” terimi ile karakterizedir. Bu yaklaşım, engelli nüfusu sayıca belirlemeye veya engellilerin karmaşık sorunlarını tıbbi önleme, tedavi veya rehabilitasyon konularına indirmeye çalışan yaklaşımlarda kabul gören bir düşüncedir. Engelli hakları perspektifinden bakıldığında, tıbbi model yaklaşımı gerici (Shakespeare, 2006, s:199).

Engelliliğin medikal söylemi, toplumda doktorlar ve bilim insanlarının din adamlarının yerini alarak otorite olarak kabul görülmeye başlamalarıyla doğmuştur. Brittain (2004), bu rolün, tıbbin hastalıkları ve yaralanmaları teşhis etme ve iyileştirme becerisi sayesinde kazanıldığını ifade etmiştir. Hastalıklara biyolojik açıklamalar getirilmesi ve tedavi edilmesi toplumda korku, batıl inanç ve damgalamanın azalmasını, tedavide insancıl yaklaşımların ve umudun artmasını sağlamıştır. Örneğin, geçmişte şeytani bir olgu olarak değerlendirilen epilepsi ve şizofreni gibi psikiyatrik hastalıkların tıbbi bir durum olarak tanımlanması sağlık çalışanlarının otoritesini güçlendirmiştir (Shah ve Mountain, 2007, s:375). Bilişsel otorite rolü tıp mesleğini, engellilik de dâhil, beden ve zihinle ilgili olan tüm alanlarda söylemlere liderlik etme pozisyonuna yerleştirmiştir. Bunun sonucunda da tıp alanında görev alanlar, biyolojik bir perspektifle dayanan çalışmalarından kaynaklı olarak engelliliği biyolojik bir ürün olarak kavramsallaştırmışlardır (Haeghele ve Hodge, 2016, s:194 ve Brittain, 2004). Oliver (1996) bireyci/medikal yaklaşımı şu ifadelerle eleştirmiştir:

“...Sorun sadece doktorların engelliler hakkında verdiği kararlar değil; aynı zamanda onlara ne yaptıklarıyla da ilgilidir. Tüm tıp ve rehabilitasyon girişimi bir normallik ideolojisi üzerine kuruludur. Amaç bireyi normale döndürmektir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda dahi temel amaçtan vazgeçilmez; amaç, engelli kişiyi mümkün olduğunca normale yakın bir duruma getirmektir.

Dolayısıyla, cerrahi müdahale ve fiziksel rehabilitasyon, engelli bireylerin acı ve ıstırapı açısından maliyeti ne olursa olsun, her zaman haklıdır. Ve tüm bu sürçler boyunca normallik ideolojisi hüküm sürer (Oliver, 1996, s:36-37).”

Medikal model, engelliliğin kavranışında yaygın olarak kabul görmüş ahlaki modelden ortaya çıkmış, engelliği bozulan ve tamir edilmesi gereken bir durum olarak görürken engellileri da patoloji içerisine sokmuştur. Engelli bireyleri etkileyebilecek faktörleri ve çevreleri ile nasıl etkileşime girdiklerini görmek yerine, sadece bozukluğa veya sakatlığa odaklanmakta, bireyleri ve onların bedenlerini/zihinlerini problem olarak görmekte, bunu da tarafsız ve önyargısız olma iddiasıyla yaptığını öne sürmektedir (Kattari ev ark., 2017). Medikal yaklaşım, engelliğe bağlı kısıtlılıkların bireyin sakatlığından kaynaklandığı görüşünü savunur. Bu durum, fiziksel, duyuşal, bilişsel veya duyguşal sorunlardan kaynaklı yapısal ve işlevsel eksiklikleri kapsayabilir. Tıbbi model, sakatlığın doğası gereği engelliği de bünyesinde barındırdığını, yapısal veya sosyal çevrede herhangi bir değişikliğe gitmenin, engelli olmayanlarda doğal olarak var olan işlevsellik olanaklarını engelli bireylere sağlayamayacağını iddia eder. Bu iddiasıyla da kavramsallaştırmasını, engelli bireylerin karşı karşıya kaldıkları sorunların daha geniş sosyo-kültürel, fiziksel ve politik çevrelerden bağımsız olduğu görüşü üzerine kurgular (Haegele ve Hodge, 2016 ve Brittain, 2004). Medikal ideoloji; dışlayıcı tutumsal, çevresel ve ekonomik engelleri değiştirmektense anormal ve işlevsiz olarak imajine edilen bedenleri değiştirmek üzerine odaklanır. Böylelikle tedaviye yapılan vurgu, engelliliği, düzeltilmesi gereken sosyal sistemler yerine kusurlu olarak addedilen bedenlere yerleştirerek, insan çeşitliliğine ve savunmasızlığına yönelik kültürel hoşgörüyü azaltır. Böylelikle medikal ideoloji “sağlam beden ideolojisi” nin de kutsanmasına ve toplumda yerleşik bir norm haline gelmesine yol açar (Garland Thomson, 2002, s:14).

Sağlam bedenlilik, hayatın fiziksel, toplumsal, ekonomik ve siyasal örgütlenmesine temel teşkil eden, sağlam bedenlilerin üstün, imtiyazlı ve muktedir, buna karşılık değersizleştirilen “engelli öteki”nin ise ayrımcı ve dışlayıcı tutumlara maruz bırakılmasını beraberinde getiren, ancak bütün bunları ortaya çıktığı

toplumsal-tarihsel dinamiklerinden soyutlayarak “doğal” ve “evrensel” kabul eden, kısacası tarihsizleştiren bir ideoloji olarak ele alınıp tartışılmaktadır (Aytemur Sağıroğlu, 2017; Siebers, 2013). Bu ideoloji ile karakterize medikal yaklaşımda kişi, eksikliği ya da yoksunluğu ile öne çıkarılmaktadır. “Sorun”, engelli kişinin bedenine yerleştirilmiştir. Bu modelde engellilik daha çok hastalık ve fonksiyon kaybıyla eşdeğer görüldüğünden, engellilik sorununa yönelik çözüm de tıp bilimi kapsamında üretilmeye çalışılmıştır. Yani medikal modelin bağlamı, klinik veya kurumdur. Engelli kişiye “hasta” rolü biçilmiştir. Bu modelin politika oluşturma sürecinde sağlık politikalarının geliştirilmesi hedeflenmiş, tıbbi bakım ve rehabilitasyon temel ilke olarak benimsenmiştir. Medikal modelin politikası, kurumsal bakım veya tıbbi destek içermektedir. Modelin önyargısı, “normallığın” biyomedikal olarak algılanmasıdır. Engelliliğin açıklanması; bozukluk ve yetersizlik düzeyine indirilmiştir. Bu yaklaşımda, engelli bireyin bulunduğu durumu kabullenmesi ve uyum sağlaması beklenmektedir. Medikal/bireyci modelde engelliler de, toplum tarafından kendilerine atfedilen rolleri içselleştirmekte ve toplumsal yaşamda karşı karşıya kaldıkları sorunların çoğunun “normal” bir bedene sahip olmamaktan kaynaklandığını kabul edebilmektedir. Böylece, engelliler pasif bir kimlik kazanmaktadır (Okur ve Erbil, 2010, s:250-251).

1.6.2. Sosyal Model

Sosyal model paradigmasını; bireyin toplumsal düzeyde sınırlandırıldığı, “engelliği” toplumda var olan önyargıların, ayrımcı uygulamaların ve engelli bireyleri toplumsal ve politika süreçlerinden dışlayan yaklaşımların yarattığı tezi üzerine kurgulayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın ilk nüvelerine 19.yüzyılın sonlarında insan bilimleri ve sosyal bilimlerde çevrenin insan üzerindeki etkisini dikkate alma gerekliliğine vurgu yapan kavramlarda ve kuramlarda rastlanmaktadır. Örneğin, 1920’lerde Chicago Üniversitesinden bir grup bilim insanının ürettiği, sosyal problemlerin kentsel alanlardan kaynaklandığına dair temel bir fikre sahip insan ekolojisi kavramı bu gerekliliğin bir sonucudur (Meşe, 2014, s: 82).

Sosyolojide 1960’larda Erving Goffmann’ın (1963) öncülüğünde yapılan damga çalışmaları ile normal ve sapma kavramlarının tanımının insanın içinde bulunduğu toplumsal çevre ile ilgili olduğu vurgulanarak insanın, sosyal bağlamından bağımsız olarak incelenemeyeceği daha da belirginleşmiştir. Bu ve daha birçok farklı disiplinde geliştirilen modeller ile insan ve çevresi arasındaki karşılıklı ilişkinin önemine dair bir farkındalık gelişmiştir (Meşe, 2014, s:82). Bu farkındalık 1960’larda giderek güç kazanan engelli hareketini de etkilemiş, sosyal model anlayışı bizzat engelli hareketinin bireyci yaklaşıma yönelik tepkisini sert bir şekilde ortaya koyması ile şekillenmeye başlamıştır. Engelli hareketi; engelli bireylerin yoğun olarak yaşadıkları yoksulluk, barınma, işsizlik, eğitim yetersizliği gibi sorunların kendilerinden değil onları dışlayan sistemlerden kaynaklandığını dile getirmiştir. Ancak Barnes ve Mercer (2010, s:9-10) akademik dünyanın engelliliğe bakışının engelli hareketinin doğuşundan çok sonra gerçekleştiğini, başlangıçta engellilerin yürüttüğü kampanyaların gerek sosyal gerekse beşeri bilimlerde pek ilgi görmediğini, engelli bireyleri toplumsal yaşama katılımdan alıkoyan sosyal dezavantajlar ve çevresel engeller üzerinde çok nadir vurgu yapıldığını ifade etmiştir.

Engelliğin ilk olarak sosyal bir anlayış ile kavranışı, 1970’lerde İngiliz engellilik hareketinin “büyük fikri” olarak ortaya çıkmıştır (Burcu, 2015, s:320; Shakespeare ve Watson, 2001, s:10). Bunun sonucunda ortaya çıkan sosyal model, 1970’lerde İngiltere’de engellilik alanında faaliyet gösteren ve hak savunuculuğu ile dikkat çeken Ayrışmaya Karşı Fiziksel Engelliler Birliği (UPIAS) aktivistleri tarafından geliştirilmiş, akademik güvenilirliğini de Vic Finkelstein (1980, 1981), Colin Barnes (1992) ve özellikle Mike Oliver (1990, 1996) çalışmaları ile kazanmıştır. O tarihten günümüze sosyal model engellilik hareketi tarafından kullanılan ve engellilik alanında ilerici örgüt, politika, mevzuat ve uygulamalar ile bunların gerici muadilleri arasında turnusol görevi gören bir araç haline gelmiştir (Shakespeare ve Watson, 2001, s:18). 1970’lerde engelliliğin sosyal bir anlayışla kavranışında yaşanan bir diğer önemli gelişme ABD’de artan engellilik aktivizmi ve Bağımsız Yaşam Hareketi’nin (ILM) ortaya çıkışı olmuştur. ILM, kısmen Amerikan üniversitelerinin kampüs kültürünün içinden ve kısmen de Amerikan engellilik aktivistlerinin artan eylemlerinden ortaya çıkmıştır (Barnes and Mercer, 201, s:15).

Esas olarak engelli bir akademisyen olan Michael Oliver tarafından teorileştirilen engelliğin sosyal modeli, sadece engelliliğin karmaşıklığı hakkında yürütülen tartışmalara değil, engellilerin kendi deneyimleriyle ilgili düşüncelerinden haberdar olmamamızı sağlayan engellilik anlayışımıza da katkıda bulunmuştur. Oliver'ın öncülüğünde gelişen sosyal model, engelliliği belirli sosyal ve ekonomik yapıların ürünü olarak tanımlar ve kurumsal dışlanma biçimlerinden ve sosyal uygulamalara yerleştirilmiş kültürel tutumlardan kaynaklanan engelli bireylere yönelik baskı ve ayrımcılık konularını ele almayı amaçlar (Terzi, 2004, s:141). Oliver (1996)'a göre engellilik, engelli insanlara kısıtlamalar getiren her şeydir; bireysel önyargılardan kurumsal ayrımcılığa, erişilemeyen kamu binalarından kullanılamaz ulaşım sistemlerine, ayrımcı eğitimden dışlayıcı çalışma düzenlemelerine kadar bir dizi dışlayıcı örüntüler ilk anda sayılabilecekler arasındadır. Engelliliğin sosyal kavranışı, engelliliği toplumsal olarak üretilen bir kategori ve beden dışındaki bir dizi ilişkili deneyim olarak anlamaya çalışır. Bir başka ifade ile engelli birey toplumun sahip olduğu tutum ve normlar yoluyla “engelli kimliğini” kazanır (Burcu, 2020 ve Burcu, 2015, s: 326).

Modelin ilk ortaya çıkışında UPIAS “Fiziksel olarak sakatlığı olanları engelli haline getiren toplumun kendisidir. Engellilik, topluma tam katılımımızı engelleyen, bizi dışlayan, izole eden ve bize dayatılan bir şeydir.” ifadesi ile o güne kadar benimsenen engellilik anlayışını tümüyle sarsmıştır. Çünkü bu görüş, o güne kadar savunulduğunun aksine, sosyal dışlanmanın nedeninin bireyin sakatlığı olmadığını, gerçek nedenin toplumun bireyin sakatlığına nasıl tepki verdiğinin olduğunu savunmuştur. Teorik düzeyde yapılan bu tartışmalar sonrasında, sosyal modelin daha anlaşılır bir zemine oturtulması amacıyla uygulama girişimleri varlığını göstermeye başlamıştır. Bu aşamada sosyal hizmet uzmanlarının eğitiminde bu modele yer verilmesi atılan ilk adımlar arasında yer almıştır. Bu kapsamda, günümüzde engellilik çalışmaları olarak adlandırılacak, o zamanlar bir kurs olarak yapılandırılan ilk lisansüstü ders, Kent Üniversitesi'nde Mike Oliver tarafından verilmeye başlanmıştır. Bu derste başta sosyal hizmet uzmanları olmak üzere engellilik alanında çalışacak profesyonellerin mesleki uygulama ve müdahalede ana odağın

engelli birey değil toplum olması gerektiği yönünde bir anlayışı benimsemeleri üzerinde önemle durulmuştur (Oliver, 2004).

Oliver (1996, 2004) ve Shakespeare (2006), sosyal modelin kazanımlarını kabaca üç ana başlık altında toplamaktadır. Oliver ve Shakespeare, sosyal modelin, engellilerin sosyal hareketini inşa etmede politik olarak etkili olduğunu ve kaldırılması gereken sosyal engelleri belirleyerek, engellilerin özgürleşmesinde araçsal bir işlev üstlenerek engellilerin karşılaştığı sorunların bireysel eksikliklerinin değil, toplumsal baskı ve dışlanmanın sonucu olduğunu gösterdiğini vurgulamıştır. Ayrıca, anılan modelin psikolojik olarak engellilerin benlik saygısını geliştirmede ve olumlu bir kolektif kimlik duygusu oluşturmada etkili olduğunu savunmuşlardır (Oliver, 1996, s: 33-34; Oliver, s: 2004:31 ve Shakespeare, 2006, s:199-200). Bu kapsamda sosyal söylem doğrusal nedenselliği reddeder ve ‘her ne kadar bireyde var olan bozukluk bedenle ve zihinle birleşmiş olan nesnel bir gerçekliğe sahip olsa da, engellilik daha çok toplumun engelli kişilerin ihtiyaçlarını hesaplamadaki başarısızlığı ile ilişkilidir’ tezini savunur (Burcu, 2015, s: 325).

Bireyci model ile sosyal modelin karşılaştırmalı analizi Çizelge 1.1.’de verilmiştir.

Çizelge 1.1. Engelliliğin Bireyci ve Sosyal Modeli

Bireyci Model	Sosyal Model
Kişisel trajedi teorisi	Sosyal baskı teorisi
Kişisel sorun	Sosyal sorun
Bireysel tedavi	Sosyal eylem
Tıbbileştirme	Kendi kendine yardım
Profesyonel hâkimiyet	Bireysel ve kolektif sorumluluk
Uzmanlık	Deneyim
Uyum	Olumlama
Bireysel kimlik	Kolektif kimlik
Ön yargı	Ayrımcılık
Tutumlar	Davranış
Bakım	Haklar
Kontrol	Seçenek
Politika	Siyaset
Bireysel uyum	Sosyal değişim

Kaynak: Oliver (1996). Understanding disability: From theory to practice, s.34.

Çizelge 1.1’de de görüleceği üzere engelliği açıklayan iki ana modelden bireyci model, engelliliği bireye indirgeyip uzmanların birey üzerindeki hâkimiyetine vurgu yaparken, sosyal model bireyin haklarına ve engelliğin toplumsal boyutuna vurgu yapmaktadır. Bireyci modelin teorileştirilmesinde kişisel bir trajedi yaklaşımı benimsenirken sosyal modelin teorileştirilmesinde sosyal baskıdan bahsedilmektedir. Medikal model bireyin sakatlığa uyumunu benimserken, sosyal model sosyal değişimi başat söylem olarak benimser. Böylece sosyal model sosyal hizmetin yerel, ulusal ve küresel “sosyal değişim” oryantasyonu ile de bire bir uyum gösterir.

Engelliliğe yönelik sosyal yaklaşım, herhangi bir sakatlığı olan kişilerin yaşam olanaklarını kısıtlayan sosyal, politik ve ekonomik koşulların tanımlanmasını ve analizini gerektirir. Bu yaklaşımın merkezinde de, engellilerin haklarına ve sosyal eylem ve sosyal değişime yönelik ortak bir kimliğin geliştirilmesinin sonuçlarına odaklanmak vardır. Böylece, engelliliğe yönelik sosyal yaklaşımın, engelliliği kavramlaştırmanın ve analiz etmenin yeni yollarını teşvik etmenin yanı sıra, ideolojik bir bileşeni de vardır. Politik eylem üzerine odaklanma, engelli insanlara ortak bir kimlik ve daha güçlü bir siyasi örgütlenme sunarken, tek tek engelli bireylere de ‘kendine değer verme’ duygusunu yaşatmaktadır (Mulvany, 2000, s:584 ve Butler ve Bowlby, 1997, s:415).

Sosyal model, sivil haklarla politik etkinliği bir araya getirerek toplumda engelli bireylere yönelik ayrımcılık ve dışlamayla mücadelede başarı sağlamış ve böylece de engelli bireylerin toplumda hak ettikleri yeri alma konusunda harekete geçmelerinin önünü açmıştır (Owens, 2015). Medikal modelden sosyal modele doğru yaşanan bu evrilme engellilerin toplumsal yaşama katılımında devlete ve devleti oluşturan tüm sistemlere yeni sorumluluklar yüklemiştir. Medikal modelde sorumluluğu tıp bilimine yükleyip bir kenarda duran devlet artık eğitimden istihdama, rehabilitasyondan bütüncül sağlığa, her türlü erişim hakkının sağlanmasından hakların kullanımının güvence altına alınmasına kadar toplumsal yaşamın tüm alanlarında sorumluluk alma yükümlülüğü ile karşı karşıya kalmıştır. Başta AB engellilik politikası olmak üzere batıda ve gelişmekte olan dünyada engellilik politikaları sosyal model çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır.

Sosyal modele geçişin yarattığı büyük heyecan 1990'lı yılların ikinci yarısından başlayarak kendini daha temkinli bir yaklaşıma bırakmış ve sosyal model giderek çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Shakespeare (1996, s: 96-97), sosyal modelin, engelliliği, sakatlığı bulunan bireylerle ayrımcılık yapan toplum arasında var olan bir ilişki olarak ele alan bir yaklaşım olduğunu ifade eder. Bu yaklaşımda, engellilik, çevresel ya da politika tedbirlerinden kaynaklı ve bireyleri kısıtlayan engellerin bir sonucu olarak tanımlanır. Sosyal model, engellilerin kaldırılması yönünde bir strateji ya da bütünleşmenin sağlanması için önyargıları ortadan kaldıracak eğitim önerisi ile ortaya çıkar. Bu yaklaşımda, engelli bireylerin yegâne talebi, diğer bireylerle aynı muameleye tabi olmaktır, başkaca da bir talepleri de yoktur. Sosyal modelde, sosyal olarak engellenen ve sakatlığı bulunan bireyler ile bağımlı bir çocuğu bulunan ve sosyal olarak engellenen bireyleri birbirinden ayıracak herhangi bir ölçüt mevcut değildir. Bu bakış açısı ile bir dizi insan toplumda var olan bariyerler ve önyargılar yüzünden engelli olabilir. Engelliliğe ilişkin sosyal inşacı görüş pek çok kuramcı tarafından iyi ifade edilmiş olsa da, engelli olmanın ne anlama geldiğinin ve engelliliğin nasıl ortaya çıktığının tanımlanması ihmal edilmiştir. Sosyal inşacı engellilik tanımının, tıbbi model tanımının modern tarihin çoğunda sahip olduğu meşruiyeti kazanamamasının altında büyük oranda bu eksikliği yatmaktadır. Donoghue (2003, s:200) ve Schriempf (2001, s:58-59); engelliliğin sosyal inşasının engellilerin (özellikle de kadın engellilerin) sakatlıklarını ve biyolojik ihtiyaçlarını bedenlerinden ayırttığını ve bu nedenle de ihtiyaçlarının göz ardı edildiğini ifade etmektedir.

Sosyal modele getirilen bir diğer eleştiri; fiziksel çevre üzerinde önemle dururken dışlanmanın psiko-sosyal boyutlarını ihmal etmiş olmasıdır. Bu eleştiriler, toplumda sakatlığı olan bireyi neyin engellediğini ortaya koyma iddiasıyla ortaya çıkan bir sosyal modelin, bu noktada kaynağını baskıcı sosyal ilişkilerden alan engelliliğin yapısal ve psiko-duygusal yönlerini de dikkate alması gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştır. Burada, fiziksel çevrede var olan engellerle her gün girilen mücadelenin yanı sıra, engelli kişilerin günlük yaşamda toplumda girdikleri her ortamda başkalarının tepkileriyle de uğraşması söz konusudur. Örneğin, görme yetersizliği olan birçok engelli birey, diğer insanların açık merakı ile ilgilenmek

zorundadır. Engelli bireyler açısından diğerleriyle etkileşime girmenin bir başka yönü de bakışların üzerinize yoğunlaşması ve sürekli göz hapsinde olmaktır. Her ne kadar engellilerin başkalarının bakışlarına tepki gösterme biçimlerinin değiştiğini ve kişisel biyografiler ve deneyimlerden etkilendiğini kabul etsek de, göz hapsinde olma tecrübesi engelli kişilerin utanmış, savunmasız ve değersiz hissetmesine neden olabilmektedir (Reeve, 2004).

Sosyal modelin diğer bir eleştirisi de bireyin sakatlığını göz ardı etmesi olmuştur. Engelli bireyler zamanla, sosyal modelin bireyin sakatlığıyla bağlantı kurmada problemleri bir duruş sergilediği, dahası sakatlık durumuyla bağlantı kuramadığı eleştirisini getirmiştir (Oliver, 1996, s: 37). Sosyal model giderek daha fazla çevre üzerinde odağını güçlendirirken kültürel imgelere ve farklılıklara yeterince ağırlık vermemektedir. Shakespeare (1994, s:217) bu durumun “sakatlığın” göz ardı edilmesinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Yazara göre, sosyal model analizi, bireyin sakatlığını (körlük, cücelik veya herhangi bir şey) keşfetmek yerine görmezden gelmeye devam ederse, doğal olarak sakatlığın kültürel temsilini de göz ardı edecektir. Benzer bir eleştiri üzerinde duran Terzi (2004, s:150), hipotetik bir senaryoyle konuyu tartışmıştır. Terzi, “engellilere yönelik tüm engellerin ve ayrımcılığın ortadan kaldırıldığı ve artık var olmadığı bir toplumu tasavvur edelim, sakatlığı olan bireylerin deneyimi nasıl ele alınacak?” sorusunu ortaya atarak sosyal modelin “sakatlığı” göz ardı ettiğini bir başka yoldan vurgulamaya çalışmıştır. Bunu yaparken de görme engelli bir bireyin deneyiminden yola çıkarak özellikle sözel olmayan mesajları kavramada yaşayacağı sorunların kısıtlılığından kaynaklanmadığını iddia etmenin ne kadar doğru olacağını tartışmaya açmıştır.

Sosyal modelin çoklu baskı konusunu açık bir şekilde ele almadığı da modele getirilen bir diğer eleştiridir. Engelli nüfusun engellilik şemsiyesi altında homojen bir yapı olarak değerlendirilmesi ırkçılık, cinsiyetçilik ve yaşçılık gibi bazı baskı unsurları göz ardı edilmiştir. Bu kapsamda diğer pek çok çoklu ayrımcılık öğeleri gibi engellilik ve toplumsal cinsiyet de ihmal edilen bir alan olmuştur (Oliver, 1996, s: 39).

Günümüzde sosyal model, bu eleştiriler ışığında kendisini yeniden konumlandırmaya ve engelli bireylerin öznel durumlarını göz ardı etmeden toplumsal yaşama katılımı için yeni bir söylem oluşturmaya çalışmaktadır. Modelin teorisyenlerinden Oliver'ın kendisi de sosyal modelin engellilik alanını tümüyle kavramasının mümkün olamayacağını, sosyal modelin engelliliğin sosyal teorisi olmadığını ve sosyal bir teorinin kavrayışına sahip olamayacağını vurgulamaktadır. Ancak Oliver (1996, s:41), modelin kullanışlılığının tam olarak test edilmeden terk edilmemesi gerektiğini önemle vurgulamıştır. Erkan (2004, s:37); sosyal modelin ve medikal modelin birbirlerini tamamlayıcı modeller olduğunu, medikal model ile bireyin bozukluğuna müdahale edilirken sosyal model ile de toplumsal uyumunun güçlendirildiğini vurgulamaktadır.

1.7. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramlarına İlişkin Genel Bilgiler

Toplumsal cinsiyet ve biyolojik cinsiyet birbiriyle bağımlı ve fakat birbirinden farklı kavramlardır (Demirbilek, 2007, s:13 ve Acker, 1992, s: 565). Cinsiyet, kişinin kadın ya da erkek olarak gösterdiği genetik, fizyolojik ve biyolojik özellikleri olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı ise, kadının ve erkeğin sosyal olarak belirlenmiş kişilik özelliklerini, rol ve sorumluluklarını ifade etmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet kavramının tanımında biyolojik farklılıklar değil, kadın ve erkek olarak toplumun bizi nasıl gördüğü, nasıl algıladığı, nasıl düşündüğü ve nasıl davranmamızı beklediği ile ilgili değerler, beklentiler, yargılar ve roller bulunmaktadır (Altuntaş ve Altınova, 2015, s:87; Powell ve Greenkouse, 2010; Dökmen, 2004 ve Sakallı Uğurlu, 2002)

Toplumsal cinsiyet, bedenlerde doğal olarak olduğu varsayılan “cinsiyet” kategorisine eklenen ve sosyal süreç olarak ilişkiselliği ve tarihselliği de barındıran analitik bir kavramdır ve bu yönüyle de cinsiyet araştırmalarının ana ögesi olma özelliği taşır (Köse, 2019, s:39). Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek olarak toplumun bizi nasıl gördüğü, nasıl algıladığı, nasıl düşündüğü ve nasıl davranmamızı beklediği ile ilgili bir kavramdır; bu kavramsallaştırmada biyolojik farklılıkların herhangi bir

etkisi yoktur (Altınova ve Duyan, 2013, s:2). Toplum, biyolojik cinsiyetten farklı olarak kadına ve erkeğe bazı sorumluluklar, farklı roller ve anlamlar yükler. Tüm bu bileşenleri içeren ve sosyolojik ve psikolojik özellikler taşıyan cinsiyet, toplumsal cinsiyet olarak tanımlanır (Çolak, 2020, s: 57).

Toplumsal cinsiyet kavramını literatürde ilk olarak Robert Stoller 1968 yılında kaleme aldığı *Sex and Gender* çalışmasında ‘kadınlık’ ve ‘erkeklik’ durumlarını birbirinden ayırmak için kullanmıştır. Stoller’i takiben 1972 yılında Anna Oakley *Sex, Gender and Society* adlı çalışmasında ise cinsiyet ve kişilik ilişkileri üzerinde durarak toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl ve ne şekilde öğrenildiğini tartışmıştır (Akbalık, 2013, s:82). Toplumsal cinsiyet, yalın bir kavrayışla kadının ve erkeğin sosyal olarak belirlenen rollerini ve sorumluluklarını ifade etmektedir (Gürsoy, 2017, s:82). ‘Cinsiyet’ biyolojik temelli olarak kavramsallaştırılırken, ‘toplumsal cinsiyet’ toplumsal temelli kavramsallaştırılmaktadır. Bu kavramsallaştırma, aralarında farklı düzeyler olmasına karşın, tüm dünyada toplumsal yaşamda cinsiyetçi bir işbölümüne dayanmaktadır. Saygılıgil (2016)’in ifadesiyle, kadın ve erkek olarak farklılığımız ve belirlenmemiz sosyo-kültürel bir olgudur. Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek arasında sosyalizasyon sürecinin etkisi altında gelişen toplumsal, kültürel, politik davranış kalıpları ve farklılıklarıdır. Bu süreçte; erillik ve dişilik kavramları da üretilmekte ve doğal bir şekilde kabul görmektedir. Toplumsal cinsiyet; toplumun verdiği roller, görev ve sorumluluklar, toplumun bireyi nasıl gördüğü, algıladığı ve beklentileri ile ilgili bir kavramdır. Bir başka ifade ile sosyal bir varlık olan insanın sosyokültürel anlamda kadın ve erkek olmasını ifade eder. Kundakçı (2013, s:73), toplumsal cinsiyet kavramsallaştırması ile cinsiyetin biyolojik anlamda geri çevrilemez yapısının toplumsal cinsiyet için söz konusu olmadığı, toplumsal cinsiyetin kültürel olarak inşa edildiği, dolayısıyla zorunlu veya sabit bir kategori olmadığının vurgulanmak istendiğini ifade eder.

İnsanlar dişi veya erkek cinsiyeti ile doğarlar ancak yetiştirilirken toplumun cinsiyetlerine özgü beklediği roller çerçevesinde kız veya erkek çocuk olmayı öğrenirler (Terzioğlu ve Taşkın, 2008, s: 63). Anne karnından başlayarak öncelikle aile içinde başlayan bu süreç, akrabalık, komşuluk, arkadaş çevresi, sokak, okul

yaşantısı, iş yaşantısı ve giderek tüm toplumsal ilişkilerle devam eder. Bu öğrenme öylesine içselleştirilir ki Fine (2010)'un ifadesiyle; psikolojide kullanılan örtük çağrışım ölçümleri erkeklerin bilim, matematik, kariyer, hiyerarşi ve yüksek otoriteye dayanan örtük çağrışımlara kadınlardan daha çok sahip olduğunu, buna karşın kadınların, beşeri bilimler, aile ve evcilik, eşitlikçilik ve düşük seviye otoriteyle ilgili çağrışımlara erkeklerden daha çok sahip olduğunu ortaya koymaktadır. “Bir toplumda cinsiyet eşitliğini ya da eşitsizliğini görmek için, günlük yaşamdaki cinsiyetlerin yaptığı işlere, sahip olduğu mülkiyete ve karar mekanizmalarındaki temsiliyetlerine bakmak, oldukça açıklayıcı olmaktadır” (Kaylı, 2016a, s:138). Ülkemiz açısından kız çocuklarının ve kadınların okullaşma oranları, kadının nicel ve nitel olarak çalışma hayatında yer alışı biçimi, karar mekanizmalarında kadının temsiliyeti toplumsal cinsiyet eşitsizliğini çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır.

Erkekler ve kadınlar doğuştan gelen ve farklılaşmış cinsiyetlerine özgü psikolojik eğilimlere ve cinsiyet rollerine sahip değillerdir. Farklı sosyalleşme yaşantıları, sosyal davranışlarda cinsiyet farklılıklarının oluşmasından sorumludur. Bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürü; bir kadın ve erkeğin nasıl davranacağı, nasıl düşüneceği ve nasıl hareket edeceğine ilişkin beklentileri ortaya koyan, yani kadın ve erkeği sosyal olarak yapılandıran özellikleri belirlemektedir (Altuntaş ve Altınova, 2015, s: 87 ve Akın ve Demirel, 2003, s:74). Toplumsal cinsiyet çevrede önemli olduğunda ya da birini kadın ya da erkek diye kategorize ettiğimizde, toplumsal cinsiyet stereotipleri otomatik olarak öncelenir (Fine, 2010, s:31).

Kadınlık, içinde yaşadığımız kültürde, yaş, eğitim, sınıf gibi değişkenlerden bağımsız olarak, esasen “ev” üzerinden tanımlanır ve yeniden üretilir. Bu nedenle, ev ve ev işleri, kadın öznelliğinin kurulmasını anlamak için kilit alanlardan biri olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla kadınlık tanımının oluşturulduğu mekân olan ev içi alan cinsiyet eşitsizliğinin de üretildiği mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kadının ilk iletişim kurduğu ve sosyalleştiği mekân olan aile kadının kimlik tanımlamasında kilit rol oynar (Aktaş, 2013, s:55 ve Bora, 2011).

Toplumda mevcut olan kalıp yargılar, önyargılar ve ayrımcılık, “kadınlık ve erkeklik normları” biçiminde işler. Kadınlık normları kadının güzel, bakımlı, genç ve sağlıklı ama güçsüz, zayıf, korunmaya muhtaç, bunların yanı sıra iyi eş, fedakâr anne ve becerikli, hamarat ev kadını vb. olması gereğine işaret eder; bunlara “pamuk prenses” normu da demek mümkündür. Erkeklik normları ki bunlara da “beyaz atlı prens” normu denebilir, erkeğin fiziksel, zihinsel, cinsel ve ekonomik olarak güçlü, başarılı ve statü sahibi vb. olması gereğini ortaya koyar (Karataş ve Gökçearslan Çifci, 2010, s:150 ve Yaşın Dökmen, 2009b).

Toplumsal cinsiyet kavramı, başta kadın ve erkek olmak üzere tüm cinsel kimliklere yönelik olarak toplumda yer alan algı, beklenti ve davranışlar setini ifade eder. Toplumsal olarak kurulduğu ve kurgulandığı için sadece biyolojik cinsiyete değil aynı zamanda yaş, coğrafi bölge, sınıf, etnik/dinsel kimlik, siyasal/ideolojik görüş, cinsel yönelim, medeni durum, engellilik durumu gibi pek çok unsura bağlı olarak oluşur. Sosyolojik bir ifadeyle toplumsal cinsiyet, erkek ve kadın bedenlerini tanımlayan anatomik ve fizyolojik farklardan değil, kadın ve erkeklerin sosyal çevresi ve bunun içinde edindikleri deneyimle ilgilidir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyet farkından ziyade psikolojik, toplumsal ve kültürel farklarla beslenir (Kılıç ve ark., 2014, s:124).

Toplumsal cinsiyet statik bir durumu ifade etmez. Yani zamana ve yere bağlı olarak değişen dinamik bir olgudur. Bireyin toplumsal cinsiyetini belirleyen birçok faktör vardır. Bu faktörler; bireylerin fırsatlara erişiminde, kaynakların dağıtılmasında ve kullanılmasında, hizmetlere ulaşmada yaşanan ayrımcılıklarla etkilerini gösterir. Söz konusu faktörlerin cinsiyetler üzerindeki etkisi farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Bu durumdan erkekler olumlu kadınlar ise olumsuz etkilenmektedir (Gençoğlu ve Kuşkaya, 2016, s:697). Engelli kadınlar, hem kadın hem engelli olarak, kadınlara ve engellilere yönelik kalıp yargılara, önyargılara ve ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Yanı sıra, engelli kadınlar diğer özellikleri nedeniyle de ayrımcılığa uğramaktadırlar. Sonuç olarak, ağırlaştırılmış, etkisi iki kat artırılmış bir durum ortaya çıkmaktadır. Sonuçta, engelli kadınlar, kadın ve engelli olmaları nedeniyle eşit hak ve yetkilerden mahrum bırakılmış, topluma katılımları

kısıtlanmış ve toplumda görünmez kılınmışlardır. Buna ‘Bermuda Üçgeni’ ya da ‘Kara Delik’ etkisi demek yanlış olmayacaktır. Bermuda Üçgeni ve Kara Delik, dünyada ve uzayda, sonuçlarından hareketle var oldukları çıkarsanan, varlıkların, enerjilerin, nesnelerin yutuldukları, görünmez oldukları, işlevsiz kılındıkları kabul edilen karanlık noktalardır (Yaşın Dökmen, 2009b).

Toplumsal cinsiyet kavramının farklı bir kullanımı kadınla erkek arasındaki ayrımın ilişkisel boyutlarını ortaya çıkarmak için geliştirilmiştir. Bu kavramı sosyal ilişki olarak açıklayan yaklaşım aslında, kadın ve erkek olmanın, nasıl kurumsal alandaki kaynaklara giriş, bunların kullanım hakkı ve bu hakların kontrolü alanlarında yeniden üretildiğini tanımlamaktadır (Dedeoğlu, 2000 ve Kandiyoti, 1998). Kadın ve erkek olmak gibi heterojen sosyal kategoriler, toplumsal cinsiyet kavramının bu anlamı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Kadın-erkek olmaya ilişkin kimlikler ve bu kimliklere tekabül eden farklılıklar, hem üzerinde sürekli mücadele edilen hem de çelişkili alanlara denk düşmektedir (Dedeoğlu, 2000 ve Moore, 1994).

Toplumsal cinsiyeti oluşturan olgulardan birisi de rol kavramıdır. Toplumda belirli bir konumda olan bireyin nasıl davranması gerektiğini belirten normlara rol denir ve toplumsal kültürel beklentiler, insanlara bu beklentilere uymaları konusunda baskı yapar. Cinsiyet rolü, bireyin kendi kimliğini kadın veya erkek olarak algılayıp, cinsiyetinin gerektirdiği davranışı göstermesi anlamına gelir. Toplumsal cinsiyet rolü, toplumun tanımladığı ve bireylerin yerine getirmelerini beklediği cinsiyetle ilişkili bir grup beklentisidir (Duyan ve Altınova, 2013, s:11).

Cinsiyet rollerinin bireyde doğuştan mı var olduğunu yoksa sonradan mı kazanıldığını tartışan en önemli çalışmalardan birisi Hesselbart’ın 1981 yılında kaleme aldığı *An Evaluation of Sex Role Theories: The Clash Between Idealism and Reality* başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmada toplumda kadının işbirliğine açık ve duyarlı yapısı ile öne çıkarken; erkeğin genelde baskın, girişken, daha agresif ve güçlükler ile başa çıkabilen bir model oluşturmalarının nedeni sorgulanmaktadır. Bu sorgulamada, cinsiyetler arasında algılanan bu farklılıktan ortaya çıkan toplumsal

statü farklılıkları da ele alınmıştır. Buna göre, toplum erkeklere amaçlara ulaşmada etkili olan liderlik rollerini yükleyerek, toplumun önemli görülen sosyal, ekonomik ve politik organizasyonlarında daha aktif hale gelmelerine olanak tanımaktadır. Diğer yandan toplumda cinsiyetler arasında algılanan farklılıklar, kadına bakım ve yetiştirme rolünü yüklemektedir. Hesselbart çalışmasında bu farklılığın birçok çalışmada kadının üreme rolüne dayandırıldığını, bu yaklaşımın da cinsiyet rollerinin doğuştan var olduğu görüşünü ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Toplum içinde yetiştirilme sürecinde, cinsiyet rollerinin eşitlikçi tutumları içeren ideal biçime göre şekillendirilmesinin gerekliliği ve öneminin açık olduğunu vurgulanmaktadır (Özmete ve Zubaroğlu Yanardağ, 2016, s:92; Özmete, 2016 ve Hesselbart, 1981, s: 570-575).

Toplumlarda kadınlara ve erkeklere özgü olduğu düşünülen davranışlar ve sorumluluklar, yani toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rolleri ifade eden kalıp yargılar toplumsal cinsiyet algısının aktarımında çok önemli rol oynar. Cinsiyetçi kalıp yargılar kadın ve erkeklere yönelik kesin olduğu düşünülen, genellenmiş yaygın kanı ve düşüncelerdir. Bunun sonucunda toplumsal olarak kurulan, kadının ve erkeğin doğasıyla (anatomik ve fizyolojik yapıyla) doğrudan bağlantısı olmayan cinsiyet rolleri, doğalmış ve veriliymiş gibi görülür. Bu rolleri yerine getirdikçe kişi toplum tarafından takdir edilir ve böylece roller toplumsal takdiri kazanmak, toplumsal dışlanmadan kaçınmak güdüsüyle değişmeyen ve katılaştan bir form halini alır (Kılıç ve ark.; 2014, s:126 ve Butler, 1999). Cinsiyet rolleri tarihsel, ideolojik, etnik, dini, ekonomik ve kültürel faktörler tarafından belirlenir (Amin ve ark.; 2020, s: 249 ve Moser, 1993).

Engellilik ve cinsiyet toplumsal kategorilerdir. Kadın veya erkek olmak üzere ikili cinsiyet sınıflandırması çoğu insan için normalken, engellilik normal bir kadın veya erkek olmanın bir tür sapma halidir (Ganterer ve More, 2019, s:162). Toplumda kadın ve erkeklerin verili roller üzerinden kategorize edilmesi ve buna uygun davranışların kabul görerek rollerin pekiştirilmesi engelliler söz konusu olduğunda farklı bir boyutu da beraberinde getirmektedir. Thomas J. Gerschick (2000) *Toward a Theory of Disability and Gender* başlıklı makalesinde engelli bireylerin toplumsal

cinsiyet rollerini kazanım sürecinde yaşadıklarını kaleme almıştır. Buna göre; engellilik, toplumsal cinsiyeti kazanım sürecini pek çok açıdan etkiler. Engelliğin ortaya çıkış yaşı, engelliliğin türü, şiddeti ve görünürlüğü kişiden beklenen cinsiyet rollerinin derecesini etkiler.

Engelli bireyler de dâhil toplumda hiç kimse toplumsal olarak cinsiyetlendirilmekten kaçamaz. Ancak herkes aynı cinsiyet sosyalizasyonunu ve cinsiyetinden beklentileri aynı düzeyde deneyimlemez. Örneğin, çocukta spina bifida gibi doğuştan ağır bir engellilik deneyimi varsa, ailesi ve sosyal çevresinde yer alan diğer kişiler elbette ki onu da cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kategorilerine yerleştireceklerdir, ancak burada ailenin ve çevrenin bu engelli bireyden toplumsal cinsiyet beklentileri, orta düzeyde görme engeli bulunan bir çocuk kadar yüksek olmayacaktır. Buna karşın engelliliği sonradan ortaya çıkan başka bir engelli birey, o güne değin dikkate değer bir toplumsal cinsiyet sosyalizasyonunu deneyimlemiş ve cinsiyete dayalı pek çok cinsiyete dayalı beklentileri içselleştirmiş olduğundan onun sosyal değer görme mücadelesi farklı bir noktadan başlayacaktır. Bir başka ifade ile toplumsal olarak cinsiyetlendirilme engelliler söz konusu olduğunda durumsaldır (Gerschick, 2000, s:1265).

1.8. Toplumsal Cinsiyetle İlgili Kuramlar

Bireylerin kadın ve erkek olarak toplumda konumlanma biçimlerini ve toplumsal cinsiyetin kazanımının hangi süreçleri izlediğini ve cinsiyetler arası farklılıkları açıklamaya çalışan çeşitli kuramlar, toplumsal cinsiyet kavramının nasıl ve niçin ortaya çıktığının daha iyi anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Günindi Ersöz (2016, s:40), kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkları tanımlamaya çalışan kuramların iki ana başlık altında toplandığını ifade etmektedir. Bunlardan birincisi; kadının ve erkeğin en temelden birbirinden farklı olduğunu vurgular. Muhafazakâr biyolojik açıklamalar olarak nitelendirilen birinci grupta, nesneler doğal ve değişmez olarak kabul edilir ve elbette insan doğası da değişmezdir. İkinci grup altında toplanan kuramlar ise sosyalleşmenin önemine ve rolün öğrenilmesinde

toplumsallaşmanın ve içselleştirmenin aracılık yaptığına vurgu yapan cinsiyet rolü kuramlarıdır. Toplumsal cinsiyetin kazanımını ve cinsiyetler arası farklılıkları açıklamaya çalışan pek çok kuram olmasına karşın bu çalışmada Yaşın Dökmen (2009a:41)'in bu alanda yaygınlığını vurguladığı biyolojik, psikanalitik, sosyal öğrenme, bilişsel gelişim ve toplumsal cinsiyet şeması kuramları ele alınmıştır.

1.8.1. Biyolojik Kuram

İnsanlığın var oluşundan beri kadın ve erkekler arasında gözlenen farklılıkların biyolojik yönüne vurgu yapan düşünürler, özellikle bazı biyolog ve hekimlerin tarih sahnesinde yerini aldığı görülmektedir. Milattan önce 384 ve 322 yılları arasında yaşamış, Antik Yunan'ın ünlü filozoflarından Aristoteles kadını, erkekte daha sevecen, kıskanç, sinirli, utanması ve kendine saygısı olmayan, kandıran gibi özelliklerle tanımlamıştır (Yaşın Dökmen, 2009a). Aristoteles'ten günümüze ikibinyüçyüz yıl gibi büyük bir zaman diliminin geçmiş olmasına rağmen halen bu düşüncenin oldukça yaygın olduğunu, kadınlık ve erkeklik durumuyla ilgili yapılan tanımlamalarda kadının “narin, sevecen, kırılgan” erkeğin ise “cesur, atılgan, sert” gibi kavramlarla açıklandığını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Biyolojik kuramda toplumsal cinsiyete ilişkin farklılıklar üreme organları, hormonlar ya da beynin yapısı gibi biyolojik faktörlere dayanarak açıklamaktadır (Ünlü, 2001, s:5). Beynin yapısını temel alan biyolojik açıklamalar, kadın ve erkeğin farklı beyin yapılarına sahip olduğunu ve bunun doğal sonucu olarak da kadın ve erkeklerin bilişsel işlevlerinde farklılaşmaya yol açtığını öne sürmektedir (Yaşın Dökmen, 2009a, s:49). Biyologlara göre ise kadın ve erkek arasındaki farkın kaynağı, iki cinsiyetin biyolojik özellikleri bakımından üstlendikleri roldür. Bu açıklama kadınının doğurabilmesi ancak erkeğin bu özelliğe sahip olmaması üzerine inşa edilmiş, topluluk olarak yaşamaya başlayan insanoğlu üreme yeteneğine sahip olan kadına evle ilgili işlerin sorumluluğunu verirken, erkeğe de çevreyle mücadele sorumluluğunu vermiştir. Bu kurgu, kadınları edilgen davranış örüntüsüne hapsederken, erkeklere başat davranış örüntüsünü uygun bulmuştur (Güldü ve Ersoy-

Kart, 2009). Bu ayrım, günümüzde kadın hareketinin de desteğiyle kadının daha çok çalışma hayatında yer alması, kadın ve erkek arasında daha eşitlikçi ilişkilerin kurulabilmesi gibi nedenlerle ortadan kalkmış gibi görünse de eski cinsiyet rolleri varlığını korumakta, kadın ve erkeğin toplumda davranışları üzerinde belirleyiciliği devam etmektedir.

Toplumsal cinsiyet farklılıklarının, biyolojik farklılıklardan kaynaklanıp kaynaklanmadığı tarih boyunca üzerinde durulan önemli bir soru olmuştur. Bazı bilim adamlarının bebekler üzerinde yaptıkları tarama araştırmaları ile bu soruya “evet” yanıtını verdikleri görülmektedir (Yaşın Dökmen, 2009a, s:50). Biyolojik indirgemeci kuramcılara göre; kadınlara atfedilen özellikler kadın bedenine ilişkin baskın algı biçimleri ile uyumluluk içerisindedir. Sahip olduğu rahim ve yumurtalıklarla çocuk sahibi olabilen kadın, doğa ile uyum içerisindedir ve doğaldır ki daha nazik, kırılgan ve hassastır (Günündi Ersöz, 2016, s:14). Biyolojik kuram savunucuları, davranışsal farklılıkların önemli bir kısmının kız ve erkek çocuklarda erken yaşlarda gözlemlendiğini iddia etmektedir. Sıklıkla, anne ve babaların kız ve erkek çocuklarını benzer bir şekilde yetiştirmelerine rağmen çocukların kız ve erkek olarak farklı bir gelişim gösterdiklerini, ilgilerinin belirgin olarak farklılaştığını vurguladıklarına rastlanmaktadır. Bu görüşü destekler bir tezle; kız çocuklarının bebeklere ve yumuşak oyuncaklara ilgi duyarken; erkek çocuklarının silah ve arabalara ilgi gösterdiği, erkek çocuklarının koşma, atlama, güreşme ya da uçak taklidi yapma eğilimi gösterirken; kız çocuklarının dokunmayı, konuşmayı, sarılmayı ve öpmeyi tercih ettiği ifade edilmektedir. (Eşel, 2005, s:138-139).

Evrimsel psikologlar cinsiyetlerin, kadınların ve erkeklerin farklı türlerde uyum sorunları yaşadığı alanlarda farklılık göstereceğini öngörmektedir. Bu nedenle, Buss (1995, s:167) sorulması gereken kilit sorunun, kadın ve erkeklerin psikolojik olarak farklılık gösterip göstermediğinden ziyade, kadın ve erkeklerin hangi uyum sorunları ile karşılaştıkları ve bunun sonucunda cinsiyetler arasında geliştirilen psikolojik mekanizmaların nerelerde farklılaştığının olması gerektiğini savunmuştur. Yazara göre her iki cinsin yaşam koşullarına uyum gösterme biçimi toplumsal olarak üstlendikleri rol bağlamında belirleyici olmaktadır.

1.8.2. Psikanalitik Kuram

Psikanalitik kuram Freud'un cinsel gelişim ve cinsiyet rolünün kazanımı hakkında geliştirildiği görüşlerine dayanmaktadır. Psikanalitik kuram, toplumsal cinsiyetin gelişimine yönelik açıklama getiren ilk kuramlardan birisi olma özelliği taşımaktadır. Freud'un kuramı, cinsel enerjiyi temsil eden libido kavramsallaştırmasına dayanır ve buna göre, libido biyolojik ve toplumsal cinsiyeti organize eder (Yaşın Dökmen, 2009a, s:42).

Freud'un kuramında toplumsal cinsiyetin kazanım süreci; çocukların cinsiyetler arasındaki farklılıkların farkında olmadıkları birinci dönem, farklılıkları anlamaya başladıkları ikinci dönem ve erkek çocukların babayla, kız çocuklarının da anneye özdeşleştikleri ödipal dönemi kapsamaktadır (Yaşın Dökmen, 2009a, s:43) . Freud'a göre oidipal dönemde çocuk kendi cinsiyetindeki ebeveyniyle özdeşim kurar, bu özdeşimle birlikte onun özelliklerini alır ve sonuç olarak erkek çocuklar nasıl bir erkek olmaları gerektiğini, kız çocuklar da nasıl bir kadın olmaları gerektiğini öğrenirler. Bu kurama göre, bireyin toplumsal ve psikolojik açıdan uyum içinde olması için kendi cinsiyetine uygun bir cinsel kimliğe sahip olması gerekir (Çıtak, 2008). Butler (1999, s:129)'a göre toplumsal cinsiyet kimliklerinin içselleştirilmesi de "içsel ben" idealinin inşa sürecine dâhildir. Freud "ben" idealinin oidipal komplekse bir çözüm niteliğinde olduğunu, dolayısıyla erilliğin ve dişillığın başarılı bir biçimde pekiştirilmesinde işe yaradığını ifade eder. Bu görüş, dişillığın ve erilliğin heteroseksüel tecrübe yoluyla kazanılabileceği ve bunun da eşcinsel bağılıkların dışta bırakılması gerektiği üzerine kurgulanmıştır. Burada Freud, toplumsal cinsiyetin heteroseksüel konumlanışa göre elde edilip istikrar kazandığı ve heteroseksüelliğe yönelik tehditlerin toplumsal cinsiyetin kendisine de yöneldiği bir kültürel mantığı dile getirmektedir.

1.8.3. Toplumsal Cinsiyet Şeması Kuramı

Toplumsal Cinsiyet Şeması Kuramı, Sandra Lipsitz Bem tarafından kavramsallaştırılan ve çocukların cinsiyetle ilişkili düşünce ve davranışlarını nasıl kazandıklarına ilişkin açıklamalar getiren kuramdır. Bu kuram, bilişsel gelişim ve sosyal öğrenme kuramlarının temel görüşlerini birleştirme özelliği taşımaktadır (Yaşın Dökmen, 2009a, s:68). Çocuklar hem cinsiyet hem de cinsiyete dayalı farklılaşmaları gözlemlerken, kabul edilebilir eril ve kadınsı özellikler için cinsiyet şemaları geliştirirler ve toplumun kadınlık ve erkeklik tanımlarını öğrenir. Kuram bu yönüyle sosyal öğrenme kuramına benzer. Bu süreçte toplumsal cinsiyet rolü stereotipleri hem kendi algılarını hem de başkalarının değerlendirmesini etkilemekte ve bu durum mevcut sosyal temellerini bilişsel olarak pekiştirmektedir. Kuram bu yönüyle de bilişsel gelişim kuramına benzer (Woodington, 2010 ve Yaşın Dökmen, 2009a).

Bem Cinsiyet Şeması Teorisi, cinsiyet temelli şematik işlem için teorik bir çerçeve sunmaktadır. Bireyin, cinsiyet türünün davranışını düzenleyen ve yönlendiren bir iç şema gelişimi ile ilgilidir. Bütün toplumların cinsiyet bazında yetişkin rolleri tahsis ettiklerini ve çocuklarını buna göre sosyalleştirdiklerini ileri sürmektedir. Çocukların, erkekliğin ve kadınlığın ifadesini etkileyen cinsiyete özgü kavramlar ve kişilik özellikleri edinmeleri beklenir. Bu nedenle, bir çocuk kendi cinsiyet şeması bağlamında yeterliliğini bir kişi olarak değerlendirmeyi öğrenir ve kültürünün erkeklik (erkeksi) veya kadınlık (kadınsı) tanımına uyması için davranışını düzenlemeye motive olur. Cinsiyet şeması uyarınca; belli bir cinsiyeti temsil eden bireyler (yani, eril olarak sınıflandırılan erkekler, dişi olarak sınıflandırılan kadınlar) cinsiyet şemasını oluşturan cinsiyete bağlı çağrışımlar temelinde bilgi işlemeye dair genelleşmiş bir hazırlığa sahiptir Araştırmalar, bireylerin cinsiyet şeması içinde saklanan prototiplere karşı tutum, davranış ve kişisel niteliklerine uyduğunu tespit etmiştir (Çıtak, 2008 ve Woodington, 2010). Örneklendirmek gerekirse; fiziksel güç erkek çocuklar için uygun bulunurken kız çocuklar için uygun olan şema bileşeni çekiciliktir. Bu şemalar sayesinde çocuklar, kültürün erkeksi ve kadınsı tanımına uygun olarak kendi davranışlarını düzenleme

yönünde desteklenmektedir. Bu güdüleyici güç sayesinde çocuk şematik seçiciliği kendine uygulayarak kendi cinsiyetine uygun olanları seçip öğrenmekte ve bu süreçte de benlik kavramını oluşturmaktadır (Güldü ve Ersoy-Kart, 2009, s:105-106).

Toplumsal cinsiyet şeması teorisinin ardındaki öncüller toplumsal cinsiyet, çevresel ve bilişsel faktörlerin toplumsal cinsiyet rolü stereotiplerinin geliştirilmesi ve sürdürülmesi üzerindeki karşılıklı etkilerine dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Şemaların işlem bilgisinde gerekli rolü nedeniyle, cinsiyet farklılıkları kaçınılmaz olarak normal bilişsel işlemede rol oynayacaktır. Bununla birlikte, tüm şemalarda olduğu gibi, cinsiyet şemalarının içeriği ve etkisi tecrübe ve çevre tarafından belirlenir. Cinsiyet şeması teorisine göre, toplumsal cinsiyet rolleri ve bunlarla ilgili özellikleri hakkında temel bilgiler, öğrenme kalıplarını etkilemek ve çocuklarda uyum davranışını motive etmek için gereklidir (Woodington, 2010 ve Yaşın Dökmen, 2009a).

1.8.4. Sosyal Öğrenme Kuramı

Sosyal öğrenme kuramı öğrenmenin sosyal etkilerinin ortaya konması amacıyla Bandura (1971) tarafından geliştirilmiştir. Bandura ve takipçileri bu kuramı cinsiyet rollerinin nasıl öğrenildiğine dair açıklamalarında kullanmışlardır (Yaşın Dökmen, 2009a, s:59). Bu kuram, gözleyerek öğrenme üzerine kurgulanmış olup buna göre insanlar deneme ve yanılmaya gerek duymadan model alma yoluyla öğrenme edimini gerçekleştirebilmektedir (Bandura, 1971 ve Demirbaş ve Yağbasan, 2005, s:367). Sosyal öğrenme teorisinin kavramsallaştırdığı gözleyerek öğrenmede; öğrenenle, öğretmenin birlikte öğrenme ortamlarında etkileşim içinde olması, öğrenen kişiye gözlemlenebilir davranış yoluyla zihinsel fonksiyonlar geliştirmede katkı sağlayacaktır. Öğrenmenin etkililiği, öğrenenin, modelden gözlemlediği davranışı ortaya koyabilme becerisine bağlıdır (Korkmaz, 2013).

Sosyal öğrenme teorisi; modelleme etkilerinin, prensip olarak bilgilendirici işlevleri yoluyla öğrenmeyi ürettiğini ve gözlemlerin, belirli uyaran-cevap ilişkilerinden ziyade, modellenen faaliyetlerin sembolik gösterimleri üzerine geliştiğini varsaymaktadır. Bu formulasyonda modelleme birbirini takip eden dört süreçte gerçekleşmektedir. Bu süreçler Bandura (1971, s:6-8) tarafından; dikkat kesilme, akılda tutma, davranışa dökme, güçlendirme ve motivasyon süreçleri olarak tanımlanmıştır. Buna göre kişi, diğerlerinin arasından seçtikleri bireyi dikkatle izlemekte, gözlemlenen davranış aklına yazmakta, sonrasında bu gözlemini modelleyerek davranışa dökmetedir. Bu sürecin tamamlanması için de aynı olay karşısında aynı davranışın tekrarlanması ve bu yönde güçlü bir motivasyonun varlığını devam ettirmesi gerekmektedir.

Kurama göre, kadın ve erkeklerden cinsiyetlerine uygun davranışlarda bulunmalarını bekleyen ve bunu katı bir şekilde uygulayan toplumlarda bir cinsiyetteki tüm modellerin davranışları arasında büyük bir tutarlılık vardır. Bu tutarlı modellerin varlığı sayesinde geleneksel cinsiyet rolleri bir kuşaktan diğerine aktararak sürdürülür. Kuramın öncülüğünü üstlenen Bandura kuramında cinsiyet rolleri üzerinde dururken, toplumsal cinsiyet rollerinin ya da cinsiyetleri ayırıştırma (tipleştirme) davranışının gelişiminde sosyal öğrenme kuramına dayalı bir açıklama getirilmesi ilk olarak Mischel tarafından yapılmıştır (Yaşın Dökmen, 2009a, s:59).

1.8.5. Bilişsel Gelişim Kuramı

Toplumsal cinsiyetin gelişimini açıklarken, bilişsel bir yaklaşım sunan ilk kuram olarak karşımıza Kohlberg'in kuramı çıkmaktadır. Kohlberg ve diğer bazı bilişsel gelişim yaklaşımları göre çocuk, sosyalleşmesine aktif olarak katılır ve kendi cinsiyet rolünü biçimlendirmeden sorumludur. Bu açıklama “kendini sosyalleştirme” kavramına denk düşmektedir. Bu yaklaşım Piaget'nin bilişsel gelişim kuramına dayanmaktadır (Yaşın Dökmen, 2009a, s:64). Piaget'e göre bilişsel gelişim beyin ve sinir sisteminin olgunlaşması ile bireyin çevresine uyum sağlamasına yardımcı olan deneyimlerinin birleşimidir. Çocukta bilişsel yapının, dış dünyadan yalnızca

izlenimler almakla kalmayıp zekasını etkin bir tarzda yapılandırması sonucunda çeşitli evrelerle geliştiğini ileri sürmüştür (Duyan ve ark., 2014, s:80). Piaget, bilişsel gelişimin; fiziksel olgunlaşma, deneyim, toplumsal aktarım ve dengelenme süreçlerinden oluşan bir bütün olduğunu belirtmektedir (Ahioğlu-Lindberg, 2010, s:2). Piaget, küçük çocukların düşünce biçimlerinin daha büyük çocuklardan niteliksel olarak farklı olduğunu, hedefte olan nesnenin/olgunun fiziksel görünümünün, çocukların yargılarını büyük ölçüde etkilediğini vurgulamıştır. Kohlberg de çocukların niceliksel ve ahlaki yargılarının gelişiminde kavramları öğrenmeleri gibi cinsiyete uygun davranmayı da öğrendiklerini ileri sürmüştür. Buna göre, çocuklar bilişsel olarak olgunlaştıklarında kendilerini kadın ya da erkek olarak kategorileştirirler ve buna uygun bir şekilde davranmaya çalışırlar. Buna göre, çocukların cinsiyet rol gelişimleri; cinsiyeti etiketleme (iki- üç buçuk yaş), cinsiyetin kararlılığı (üç buçuk-dört buçuk yaş) ve cinsiyetin değişmezliği (dört buçuk- yedi yaş) olarak adlandırılan ve birbirini izleyen üç dönemde gerçekleşir (Yaşın Dökmen, 2009a, s:64-68).

Bilişsel yaklaşım, insanların bilişsel tutarlılığa ihtiyaç duyduğunu, bu ihtiyacın da insanların kendilerine ve dünyaya ilişkin tutarlı ve dengeli bir görüş oluşturma isteğine yol açtığını ileri sürer. Çocuklar da bu ihtiyacı hisseder ve bu ihtiyacı karşılamanın bir yolu olarak da nasıl en uygun kız ya da erkek olunduğunu keşfetmeye çalışır. Kendini kız olarak tanımlayan bir çocuk kadınsı nesne, etkinlik ve davranışları; erkek olduğunu anlayan bir çocuk ise erkeksi nesne, etkinlik ve davranışları tercih etmeye başlar. Bu kavramsallaştırması ile bilişsel gelişim kuramı, sosyal öğrenme kuramının tersine, çocuğun kadınsı ya da erkeksi olmayı istemesinin nedeninin diğerleri tarafından ödüllendirilmesi değil, kendisini bir kız ya da erkek olarak kimliklemesi olduğunu ileri sürer (Yaşın Dökmen, 2009a, s:65). Buna göre; çocuklar ilk kez kendi cinsiyetlerine ilişkin bilgiyle tanıştıklarında bir kız ya da erkek gibi düşünmek ve davranmak arasında karşılıklı bir etkileşim gerçekleşir. Böylece cinsel kimlik, yani “ben bir kızım veya ben bir erkeğim” oluşur; artık çocuk durağan bir cinsiyet rolü kazanmıştır. Kurama göre, çocukların maskülen veya feminen özellikleri benimsemeleri kendilerini bu şekilde kimliklemeyi istemelerinin bir sonucudur (Güldü ve Ersoy-Kart, 2009).

Çocukluktan başlayarak insanlarda var olan bilişsel tutarlılık isteğinin çocuklardaki sonuçlarından biri, çocukların cinsiyet kalıp yargılarını katı, değişmez ve ahlaki kurallar olarak kabul etmeleridir. Bunun dışına çıkanlar ayıplanır, hatta cezalandırılması gereken günahkârlar olarak kabul edilir. Bu baskıyı erkek çocukları kız çocuklarından daha fazla hisseder ve kendi cinsiyetine uygun davranarak hemcinsleri arasında statü kaybını engellemeye çalışır (Yaşın Dökmen, 2009a, s:66).

1.9. Sosyal Hizmet, Engellilik ve Aile İşlevselliği

Ailenin özelliklerini bir sistem olarak bünyesinde barındıran aile işlevselliği kavramı, 1970'lerden beri bilim adamları tarafından sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarihlerden günümüze alanda etkili olan bilim adamları tek tek aile faktörlerini keşfetmek yerine bir bütün olarak aile işlevselliği çalışmalarına yönelmiştir. Aile, hem toplumun temel birimi olarak hem de bireyin fiziksel ve zihinsel gelişimi için önemli bir yapı olma özelliği taşımaktadır. Aile, ailedeki her bir üyeden oluşur. Aynı zamanda her üyenin büyümesini etkiler ve sosyal sistemin normal işleyiş sürecinde önemli bir rol oynar. Bu nedenle aile işlevi, bizzat ailenin kendi özellikleriyle sınırlı ancak toplumsal taleplerden de etkilenen bir yapı olma özelliği taşır (Dai ve Wang, 2015). Ailenin temel işlevleri, toplum tarafından düzenlenir. Çocuk bakımı ve eğitimi ile aile içindeki sosyal roller toplumsal yapıya bağlı olarak değişir. Endüstrileşme ve kentleşme aile işlevlerinin yerine getirilmesinde bazı değişiklikler yaratmakla birlikte bu değişme genel olarak toplumsal yapıya, özel olarak da ailenin sosyo-ekonomik düzeyi, yerleşim yeri gibi özelliklere bağlıdır (Bulut, 1993).

Aile işlevselliğini açıklayan teoriler arasında yaygın bir şekilde kullanılan teorilerin başında Olson'un çember model teorisi gelmektedir. Bu teori 1978 yılında aile sistemi teorisine dayanarak ortaya atılmış olup, ağırlıklı olarak aile çalışmalarında, klinik değerlendirmede, eğitimde, evlilik ve aile terapisinde kullanılmaktadır. Olson'ın aile işlevi teorisi üç boyuta ayrılabilir; aile yakınlığı, aile

uyumu ve aile iletişimi. Aile yakınlığı derecesi, aile üyeleri arasındaki ilişkiyi; aile uyum yeteneği, ailenin güç yapısını, rol dağılımını veya aile kurallarının dış çevre baskısı veya evliliğin gelişimi ile başa çıkma becerisini değiştirme ihtiyacını; aile iletişimi ise aile yakınlığının ve uyum yeteneğinin gelişimi için önemli olan aile üyeleri arasındaki iletişimi ifade eder (Dai ve Wang, 2015 ve Olson, 2000).

Aile işlevselliği alanında dikkat çeken bir diğer model ise McMaster aile işlevselliği modelidir. Bu modelde problem çözme, iletişim, roller, duygusal tepki verebilme, gereken ilgiyi gösterme ve davranış kontrolü boyutları yer almaktadır. McMaster modeli bir sistem teorisine dayanmaktadır. Modelin altında yatan sistem teorisinin önemli varsayımları; “ailenin tüm parçaları birbiriyle ilişkilidir; ailenin bir bölümü, aile sisteminin geri kalanından ayrı olarak anlaşılamaz; ailenin işleyişi, tek tek aile üyelerinin veya alt gruplarının her birini basitçe anlayarak tam olarak anlaşılamaz; bir ailenin yapısı ve organizasyonu, aile üyelerinin davranışlarını güçlü bir şekilde etkileyen ve belirleyen önemli faktörlerdir; aile sisteminin işlem kalıpları, aile üyelerinin davranışlarını büyük ölçüde şekillendirir.” olarak sıralanmaktadır (Miller ve ark., 2000).

Evrensel olarak aile toplumun birincil grubudur ve çocuk doğumundan itibaren en önemli yıllarını aile içerisinde geçirmektedir. Sevgi ve yakınlık, davranışlar ve tutumlar aile içerisinde ana babadan çocuklara aktarılır. Aile üyelerinin toplum hayatında oynadıkları rol çok önemli olup çocuğun statüsü ailenin toplum içerisinde sahip olduğu statü tarafından belirlenir. Çocuğun duygusal gelişimi de aile içindeki psikolojik ilişkilere bağlıdır (Bulut, 1993). Buradan yola çıkarak sağlıklı ailelerin sahip oldukları özellikler ile bireylerin tüm psikolojik ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Sistemik aile işlevselliği bakış açısından değerlendirildiğinde aile içi bağlılığın ve desteğin bireylerin sevgi ve ait olma ihtiyacını karşılamada önemli olduğu değerlendirilmektedir (Usta, 2019).

Çocuk sahibi olmak, bir başka ifade ile aileye yeni bir üyenin katılması doğaldır ki aile işlevlerinde, kurallarda, görevlerde ve günlük yaşamın rutinlerinde

değişiklikleri de beraberinde gerektirmektedir. Çocuk sahibi olmanın ebeveynlere getirdiği doğal zorluklara ek olarak, çocuğun engelli olması, ebeveynler tarafından daha zorlayıcı ve stres yaratıcı bir durum olarak yaşanmaktadır (Priego-Ojeda ve Rusu, 2023; Deniz ve Göller, 2017; Cuzzocrea ve ark., 2012 ve Işıksan, 2006). Engelli bir çocukla sürekli bağımlılık ilişkisi içinde olmanın, çocuğun özel bakım ve eğitime gereksinim duymasının ve gelecek endişesini sürekli yaşamanın, ebeveynlerin ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olduğu ve yaşadıkları stres düzeyini arttırdığı ifade edilmektedir (Kaytez ve ark., 2015).

Engel türü ne olursa olsun, engelli çocuğa sahip ebeveynlerin daha fazla engellenmişlik duygusu, yüksek düzeyde depresyon belirtileri ve daha fazla sağlık sorunu gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıkları ve bu aile üyelerindeki stres düzeyinin zaman zaman üyelerde işlev kaybına neden olabilecek kadar arttığı da literatürde yer almaktadır (Keskin ve ark., 2010). Tüm bunlara ek olarak engelli çocuğa sahip olmanın, ekonomik olarak da aileleri zorladığı ve ekonomik zorlukların da engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadığı stresin artmasında etken olduğu bildirilmektedir (Kocakaya ve Çalık Var, 2018 ve Doğru ve Arslan, 2006). Ailenin beklenmedik bu durumla baş etmesini sağlamak amacıyla psikoloji destek verilmesi, ihtiyaç duyduğu hizmetlere yönlendirilmesi ve çocuğunun ihtiyaçlarını karşılamaya dönük eğitim imkânlarına erişmesi bu gereksinimlerin karşılanmasında ve aile işlevselliğinin desteklenmesinde oldukça önemlidir (Güler ve ark., 2022).

Kocakaya ve Çalık Var (2018) tarafından ailesinde engelli üye bulunan 35-60 yaş arasındaki 141 yetişkinle yüz yüze gerçekleştirilen bir araştırmada; araştırma sonuçları; eğitim düzeyinin düşüklüğü, ailedeki kişi sayısının fazlalığı, ekonomik sorunlar, sağlık sorunları gibi durumlarda aile işlevselliğinin risk altında olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmada elde edilen bir diğer bulgu ise engelli üyeye sahip ailelere sağlanan hizmetlerin aile işlevselliğini olumlu yönde etkilememesi şeklinde gerçekleşmiş ancak yazarlar bu durumun hizmetlerin yetersiz olduğunu değil eksik olduğunu gösterdiğini vurgulamıştır. Iacoline ve ark. (2016) tarafından engelli çocuğu olan 50 ebeveyn çift ile gerçekleştirilen ve ebeveynlerin problem çözme,

iletişim, roller, duygusal tepki ve katılım, davranışsal kontrol ve genel işlevsellik gibi aile işleyişinin belirli yönlerini değerlendirmek için çeşitli ölçeklerin kullanıldığı bir diğer araştırmada elde edilen sonuçlar; ailede engelli bir  ocuk olduğunda aile işleyişinin çocuğun cinsiyetinden ve engelliliğinden etkilenebileceğini ortaya koymaktadır.

Priego-Ojeda ve Rusu (2023) tarafından 445 Romen ebeveynden (238 engelli  ocuk ebeveyni ve 207 tipik gelişim gösteren çocukların ebeveyni) oluşan bir örneklemle gerçekleştirilen bir araştırmada elde edilen sonuçlar; tipik gelişim gösteren çocukların ailelerine kıyasla engelli çocukların ailelerinde daha yüksek düzeyde ebeveyn stresi ile ebeveynler arası çatışma ve daha düşük ilişki doyumunun olduğunu göstermektedir. Canarşlan ve Ahmetoğlu (2015) tarafından yürütülen ve engelli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesini araştırdıkları diğer bir çalışmada ise ebeveynlerin yaşam kalitelerinin; anne ya da baba olma durumu, ailenin ekonomik düzeyi, ailede kendilerine destek olan kişiler olup olmaması ve bakım  creti alınıp alınmaması açısından anlamlı farklılıklar oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yılmaz (2020) tarafından bir özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam eden engelli çocukların anneleri (181 kişi) ile gerçekleştirilen ve engelli çocuğa sahip annelerin ihtiyaçları, stres düzeyleri ve rehabilitasyonda aile işlevselliği arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan çalışmada; rehabilitasyonda annelerin bilgi gereksinimlerinin yüksek olduğu, stres düzeylerinin orta düzeyde olduğu ve aile işlevselliğinin orta düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır. Yazar bu çalışmasında, ailelere psiko-sosyal, duygusal, ekonomik destek sağlamanın, onların bilgi ve gelecek planlama gereksinimlerini karşılamının önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Sosyal hizmet politikasının hedeflediği gruplar, toplumla bütünleşmesi engellenen, bu nedenle topluma üretken bir unsur olarak katılamayan, başka bir deyişle toplumsal işlevselliğini yerine getiremeyen ya da yerine getirebilmek için zorlanan nüfus gruplarıdır. Sosyal hizmet meşleğinin nihai amacı, bireylere, gruplara

ya da topluma sosyal işlevsellik kazandırabilmektir. Bu nedenle sosyal hizmet mesleği gelişiminden bu yana bir yandan bireyin içinde bulunduğu yaşam koşulları ile ilgilenirken diğer yandan, kişinin toplumun normlarına uymasına engel teşkil eden durumları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır (Işıkhani, 2006). Sosyal hizmetin çalışmalarında odaklandığı en önemli toplum birimi aile olup ailenin işlevselliğinde yaşanan sorunların giderilmesi ve ailenin güçlendirilmesi sosyal hizmetin birincil amaçları arasında yerini almış durumdadır. Sosyal hizmet aileyi bir sistem olarak ele alır ve sistemin herhangi bir unsurunda yaşanan sorunun bir bütün olarak aile işlevselliğini olumsuz etkileyeceğini kabul eder. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak da müdahalesinde engelli bireyi bulanan aileleri karşılıklı etkileşim içerisinde olan bir yapı olarak değerlendirir ve sadece engelli bireye değil bir bütün olarak yaşayan bir organizma olarak aileye odaklanır.

Çağdaş sosyal hizmet yaklaşımında, birey, aile ve toplumun birbiriyle olan karşılıklı bağımlılık ilişkisi, daha kapsamlı ve çok boyutlu disiplinler arası yaklaşım gerektirmiştir. Bu yapıların en önemlisi olan aile yapısında var olan ilişkilerde; güç, enerji, iletişim, motivasyon hatta dış çevreden bu sistemlerin her birisine aktarılanlar ve etkileşimler göz önünde bulundurulur. Aile içindeki birey, sosyal rollerinin gereğini yerine getirip diğer sistemler ve bireyler üzerindeki etkileriyle ele alınır (Aktaş, 2004). Ailede; boşanma, alkol ve madde bağımlılığı, düşük ve yetersiz gelir, işsizlik, hastalık ve engellilik, ölüm, düşük evlilik doyumu, üyelerin duygusal ve psikolojik sorunlar yaşaması, çocuk ihmal ve istismarı, eşler arası iletişim problemi gibi problemler ortaya çıkabilmektedir. Sosyal hizmet mikro, mezzo ve makro müdahaleleri yoluyla ailelerin iyilik halini desteklemek amacıyla ailelere, maddi yardım sağlama, koruyucu hizmetler sunma, eğitimler düzenleme, aile danışmanlığı ve aile terapisi hizmeti sunma gibi çeşitli profesyonel yardım ve destekler sunabilmektedir (Yolcuoğlu, 2014).

1.10. Sosyal Hizmet, Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet

İçinde bulunduğumuz çağda toplumlar hızla değişmekte; farklılaşan nüfus yapısı ile birlikte doğum hızları azalmakta, buna bağlı olarak toplumdaki yetişkin ve yaşlı nüfus oranı artmaktadır. Ayrıca, aile yapısında, işlevlerinde ve gelişiminde de dikkate değer değişimler meydana gelmektedir. Geleneksel geniş aile yerini çekirdek aileye bırakmakta, kadınlar erkeklerle birlikte toplumsal yaşamda daha çok yer almakta, bunun sonucunda da çocukların, yaşlıların ve bakıma muhtaç aile bireylerinin bakım sorunu gündeme gelmektedir. Toplumun nüfus yapısında meydana gelen değişiklikler sosyal hizmetin de sınırlarının değişmesine neden olmaktadır (Duyan, 2014). Değişen toplum yapısı ile birlikte geçmişte görünür olmayan ve mesleğin odağında yeterince yer almayan bazı nüfus grupları varlığını ortaya koymakta ve mesleği bu grupları yeniden düşünme ve bu gruplara yönelik yeni hizmet yaklaşımları geliştirme konusunda zorlamaktadır. Bu grupların başında da toplumdaki kadın nüfusu ve engelli nüfusu gelmektedir.

Bir meslek olarak sosyal hizmet, yirminci yüzyılın başlarında, kadınlık durumunun kamu/özel ayrımını destekler bir şekilde inşa edildiği dönemde doğmuştur. Bu, özellikle bir kadının bedeni ve görünümü olduğu kadar hem özel yaşamda hem de toplumda üstleneceği roller bağlamında inşa edilen bir durumdur. Dini kurumlar, kadının ahlakını, cinselliğini ve anneliğini inşa etmiş, bu da doğal olarak sosyal fırsatlarını ve sonuçta da kadının varlığını belirlemiştir. Sosyal hizmet, bu süreçlerde kadın ve kadınlık konusundaki yaygın inançlara bağlı olarak çeşitli şekillerde rol oynamıştır. Mesleğin kendisinin çeşitli ideolojik kökenleri vardır. Bunlardan bazıları, mesleğin çeşitli dini kurumlar ile ilgili hayırsever ve yardımsever geleneklerin bir devamı olduğunu öne sürerken diğerleri köklerini toplumsal hareketlerde, özellikle emek hareketinde aramıştır. Sosyal hizmet çeşitli refah rejimleriyle bağlantılıdır ve çeşitli sosyal ve kültürel ortamlarda varlık gösterir. En başından beri faaliyetlerinin çoğunda egemen yaygın cinsiyet ideolojilerinin çerçevesi içerisinde kadınları hedef alan hizmetler ile bağlantıda olmuştur (Leskosek, 2009, s:9).

Sosyal hizmetin doğuşu aşamasında kadına yönelik yukarıda bahsettiğimiz yaklaşımının aksine güncel araştırmalar, kadınların mesleğin kuruluşundaki rolünün geçmişte inanılanın aksine çok daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Kadınlar bunu kendilerine sadece hizmet sağlayıcı ve kullanıcı rollerinin atfedilmesine rağmen başarmıştır. Burada sosyal hizmet tarihinde özel bir yere sahip ve Almanya’da ilk sosyal hizmet okulu kurucusu Alice Solomon’u, kendisini yoksullara ve ihtiyaç içerisinde olan bireylere adayan Jane Adams’ı özellikle vurgulamak gerekmektedir. Alice Salomon ve Jane Adams, her ikisi de, toplumsal değişimi hedef alması nedeniyle sosyal hizmeti politik olarak tanımlamıştır. İhtiyaç içerisinde olan insanlara ayni veya nakdi yardım teklif etmeyi ahlaklı bir eylem olarak görmemiş, bunun yerine, kaynaklardan yoksun olanların haklarını tanıma üzerinde durmuşlardır. Bu da toplumsal adaletsizlikle ve eşitsizliklerle mücadele anlamına geliyordu ve tam da bu mücadelenin göbeğinde kadın hareketi yerini almaya başlamıştı.

Sosyal hizmetin eşitsizliklerle mücadelesinde; feminizm hareketi ile işbirliği içerisine girmesi, özellikle 20.yüzyılın son çeyreğinde geleneksel sosyal hizmet uygulamalarına karşı çıkan feminist sosyal hizmet uzmanlarının baskı karşıtı söylemleri ve uygulamaları önemli bir yer tutmaktadır. Bu kapsamda, Van Der Bergh ve Cooper’in feminist sosyal hizmetin ilkeleri üzerine yürüttükleri bir çalışmada, hem feminist sosyal hizmetin hem de geleneksel sosyal hizmetin bireyin çevresi ile etkileşimini, insan farklılığını ve kendi kaderini tayin hakkını vurguladığını, bir başka ifade ile feminist sosyal hizmetin ve geleneksel sosyal hizmetin ortaya koydukları değerler ve ilkeler bakımından birebir örtüştüklerini vurgulamışlardır (Acar, 2001, s:15 ve Ashman ve Hull, 1999, s:494).

Sosyal hizmet için öncelikle sosyal eşitsizlikleri yeniden yeniden üreten mekanizmaları ve cinsiyetler arasındaki eşitsizlikleri anlamak önemlidir. Kadınlarla ilgili söylem hala doğa ve kültür, beden ve zihin, özel ve kamu, medeni ve siyasi, duygusal ve rasyonel ve benzerleri arasındaki ikili bir anlayışa hapsolmuş durumdadır. Bu ikili anlayışın bir tarafında kadınlar bir tarafında da erkekler yer almaktadır. Sosyal hizmet bu ikili yapının kırılmasında önemli bir işlev üstlenmek zorundadır. Bu kapsamda; (Atasü Topçuoğlu, 2016a, s:13)’nun da belirttiği gibi

feminist yaklaşım, hizmetlerin sunumunda sosyal hizmet uzmanlarının ataerkil kültür içinde toplumsal cinsiyet üzerinden marjinalize edilen baskı altındaki kategorilerin farkında olmaları gerektiğini ve eylemlerini bu farkındalıkla sürdürmeleri gerektiğini savunmaktadır. Aksi takdirde, geleneksel sosyal hizmet uygulamalarının, toplumda var olan ayrımcı uygulamaları ve hiyerarşik yapıları desteklemeye devam edeceği vurgulanmaktadır. Ataerkil ideolojinin aşılması ve ataerkil toplumsal yapıların dönüştürülmesi, etnisite, din, yaş ve engelliliğe dayalı pek çok hiyerarşinin yarattığı eşitsizliklerin ve adaletsizliğin giderilmesini de gerektirir.

Sosyal hizmet teorisi ve pratiği içerisinde baskı ve ayrımcılıkla ilgili tartışmalar, toplumsal cinsiyetin apaçık bir şekilde kabul edildiği birkaç durumdan birisidir (Thompson, 2022; Dominelli, 2002 ve Hicks, 2015). Ancak yine de buna ilişkin tartışmalar çoğu zaman sınırlı kaynaklara dayanmaktadır. Örneğin Thompson'ın metni, toplumsal cinsiyeti “kadınlar ve erkekler arasında şimdiye kadarki farklılıkları ortaya çıkaran, insan deneyiminin temel bir boyutu ”olarak tanımlamaktadır (Thompson, 2022, s:58). Thompson, toplumsal cinsiyeti biyolojik süreçlerden ziyade toplumsal süreçlerin ürettiğini belirtmekle birlikte, değişime yönelik önerileri tutumların değiştirilmesi düzeyinde kalmaktadır. Bu, toplumsal cinsiyetin bireyselleştirilmesi, kişisel bir özellik olarak görülmesi ve toplumsal cinsiyet baskısının yalnızca kişisel davranış veya değerler biçimi olarak görülmesi eğilimini yansıtmaktadır (Hicks, 2015). Bu durumda da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yapısal çözümler üretmek göz ardı edilmekte ve sosyal hizmetin toplumda değişim yaratma iddiası işlevsiz kalmaktadır. Toplumsal cinsiyetin bireye indirgenmiş hali engelli kadınlar söz konusu olduğunda daha dramatik bir hal almakta ve toplumsal cinsiyet baskısı engelli kadınlarda ikili bir ayrımcılığı ortaya çıkarmaktadır.

Tarihsel olarak sosyal hizmette engellilik konusundaki baskın söylem, bireyin “problemi”ni büyük ölçüde bireydeki bir eksikliğe indirgeyen bireysel/tıbbi modele dayanmaktadır (Hiranandani, 2005 ve Gilson ve DePoy, 2002) . Engelli bireylere yönelik klinik sosyal hizmet uygulamalarının çoğu engelli bireyi normalleştirme ya da düzeltme gibi müdahale stratejilerini merkezine almıştır (Dupre, 2012, s:169).

Oliver (1996) bireysel/tıbbi modelin engellilik “problemi”ni bireye indirgediğini ve işlevsel sınırlılıkların veya psikolojik kayıpların bireydeki eksiklikten kaynaklandığını ileri sürdüğünü vurgulamıştır. Bu bakış açısı, kişisel trajedi teorisi olarak da adlandırılır ve bireylerin rekabetçi toplumsal yaşamın içine girdiklerinde acı çekmelerine neden olan doğal bir dezavantaj olduğunu varsayar. Engelliliği sosyal, kültürel ve politik çevre ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olarak görmek yerine, tıbbi ya da bireysel trajedi çerçevesi, engelli bireyin eksikliklerinden mustarip olduğunu ve tıbbi bir tedaviye ihtiyaç duyduğu sonucuna varır.

Günümüzde diğer disiplinlerle birlikte sosyal hizmet teori ve uygulamasında engelliliği ve engelli bireyleri anlamaya ve kavramaya dönük yaklaşımlar birkaç teoriyi bir arada kullanmayı gerekli kılmaktadır. Bu teoriler; sosyal öğrenme teorisi, sosyal inşa, çoğulcu perspektifler ve çok kültürlülük olarak sıralanabilir. Bireylerin toplumsal yaşama katılımını engelleyen sosyal, ekonomik, politik, kültürel ve çevresel engellere odaklanma engelliliği tanımlamada ve anlamada çıkış noktası olmalıdır. Ancak bunun da ötesinde daha ileri bir kavrayış ise engelliliği; cinsiyet, ırk ve sınıf ile etkileşim halinde vatandaşlık haklarına ve sosyal adalete erişimin önünde bir engel olarak kavramayı gerekli kılmaktadır. Böyle bir kavrayışta engellilik; marjinalleşmiş kültürel grupların da deneyimlediği tahakküm ve baskı tartışmalarının da içinde yer alacaktır (Gilson ve Depoy, 2002, s:160-161). Son dönem sosyal hizmet literatüründe sıkça dile getirilen ve uygulamada da yerini almaya başlayan radikal sosyal hizmet, ayrımcılık karşıtı ve baskı karşıtı sosyal hizmet, savunuculuk ve öz-savunuculuk yaklaşımları bu kavrayışın yansımaları olarak dikkat çekmektedir. Adams (2003, s:23-24), sosyal hizmette öz savunuculuğun en çarpıcı başarılarını; engelliler, yaşlılar veya ruh sağlığı sorunları olan bireylerde ve ötekileştirilen, ayrımcılığa uğrayan ve kendilerini savunmayı ve koşullarında değişiklik yapmayı başaran müracaatçılarda elde ettiğini vurgulamaktadır.

İnsana yardım hizmetlerinde çalışan profesyonellerin hepsi değerlendirme süreçlerinde yer almaktadır. Geleneksel değerlendirme modelleri patolojinin varlığı ya da yokluğu üzerine odaklanmış, çoğu durumda da bu bir gereklilikten doğmuştur. Ancak, patoloji üzerine özel bir vurgu uzun dönemde topluma katılımı olumsuz

sonuçlar doğurabilmektedir. Bu durum özellikle insana yardım hizmetlerinde daha da önemli olmaktadır. Doğrudan soruna odaklanıldığında bireyin güçlü yönlerinin dikkate alınması göz ardı edilmektedir. Böylesi bir değerlendirme bireyin değersizleştirilmesi, hatta bazı durumlarda insanı boyutunun yok sayılması sonucunu doğurmaktadır. Bireysel patoloji odağı ayrıca deneyimlerin ve ilişkilerin karmaşık yapısının da ihmal edilmesine yol açmaktadır. Engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek en başarılı yaklaşım bireysel patoloji yaklaşımından ziyade sosyal modeldir. Etkili bir değerlendirme bağlamsaldır-sosyal perspektiften bir değerlendirmenin çeşitli bileşenleri vardır. Bu bileşenlerden en kritik olanı da çevredir. Engelliğin sosyal modeli engelli bireylerin tarih boyunca maruz kaldığı kurumsallaşmış baskı ve değersizleştirmenin önemine özellikle vurguda bulunur. Sosyal modelin odağında sosyal-ekolojik değerlendirme yer alır. Sosyal-ekolojik değerlendirmeler bireylerin yaşamları üzerinde etkili olan çoklu ve birbiri ile ilişkili olan biyososyal, psikososyal ve sosyal yapısal etkiler üzerinde durur (Mackelprang ve Salsgiver, 2016).

Bu erevde, kapsayıcı sosyal hizmet uygulaması, hem bireyin kendi içinde hem de birey ile daha büyük dünya arasındaki bağlantıları içerir. Bu açıdan bakıldığında, bireyin yaşamında gelişim, ideal olarak birbirine bağlı fiziksel, duygusal, tinsel, sosyal ve bilişsel boyutların her birinde büyümeyi içerir. Bu bakış açısı ile bireyin, ailenin, toplumun ve doğal çevrenin iyilik hali arasında da bir bağlantı öngörülmektedir. Kapsayıcı yaklaşım, geleneksel sosyal hizmet yöntemlerinin bir karışımını ve ayrıca çeşitli mesleklerden veya geleneklerden elde edilen alternatif yaklaşımları kullanmaktadır. Hızla değişen dünyamızda cinsiyet rolleri, evliliğe ilişkin beklentiler, meslek kalıpları ve aile yapıları süratle everilmektedir. Ayrıca küresel düzeyde etkileşimler artmakta, bireyler hem birbirleri ile hem de doğal evre ile kurdukları etkileşimlerin daha çok farkına varmaktadır. Sahip olduğu ekolojik bakış açısıyla, zamanımızın büyük sorunlarıyla başa çıkabilmek için sosyal hizmetten daha iyi kavramsal ve pratik bir uyum gösteren başka bir meslek bulunmamaktadır (Derezotes, 2000).

Sosyal hizmet zaman içerisinde, engelliği ekolojik veya psiko-sosyal perspektiften de ele almıştır. Örneğin, Mackelprang ve Hepworth (1987, s:23-28) engelliliğe yönelik tıbbi perspektifin; damgalanma, mimari düzenlemeler ve engeli olmayanlar tarafından oluşturulan toplumsal yapıya dair farkındalık gibi sosyal faktörlere genişletilmesinin önemini vurgulamıştır. Bu çerçevede, engelliliğin kapsamı, tek başına bireyden ziyade bireyler ve çevre arasındaki karşılıklı etkileşim olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Sosyal hizmetin ekolojik yaklaşımında, uygulamada veri toplanmasında ekolojik değerlendirme kapsamlı bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Basitçe söylemek gerekirse, ekolojik model, sosyal hizmet uzmanının herhangi bir özel durumla ilişkili birçok birbiriyle ilişkili faktörler üzerinde mümkün olan en kapsamlı araştırmayı mümkün kılmasına yardımcı olan sistematik bir çerçevedir. Carol Germain'in dediği gibi: "insan-çevre etkileşimlerine ekolojik yaklaşım muhtemelen insanların ve çevrenin insan gelişimi ve işleyişindeki karşılıklı etkilerini kavramanın daha kolay bir yoludur." Ekolojik değerlendirmede sosyal hizmet uzmanları, müracaatçı sisteminin ve çevresinin güçlü ve zayıf yanlarının önemini vurgulayabilme imkânına sahip olmaktadır. Ekolojik değerlendirme, insani gelişimin beş boyutu (fiziksel, duyuşsal, bilişsel, tinsel ve sosyal) ile ilişkili yedi ekolojik seviyeyi odağına almaktadır. Böylece, gelişim boyutlarının her biri yedi ekolojik seviyenin her birinde değerlendirilebilmektedir (Derezotes, 2000). Bu yaklaşım, değerlendirme ve müdahalede daha nesnel bir kavrayış mümkün kılmaktadır. Bireylerin güçlü ve zayıf yanlarının belirlenmesi ile birlikte müdahalede izlenecek yol da ortaya çıkmaktadır.

Son yıllarda sosyal hizmet; güçlendirme, güçler ve direnç perspektiflerine doğru bir evrilme göstermektedir (Hiranandani, 2005 ve Saleebey, 1997). Son yıllarda, güçlendirme perspektifi, sosyal hizmet uzmanlarını, yoksullar, göçmenler ve farklı ırktan olan insanlar gibi ezilen gruplarla işbirliği geliştirmeye teşvik etmiştir (Hiranandi, 2005; Karataş ve Çamur Duyan, 2005, s:111). Bununla birlikte, güçlendirme yaklaşımı, var olan tıbbi yaklaşımdan diğer gruplardan çok daha fazla etkilenen engelli bireylere yönelik uygulama üzerinde çok az etkili olmuştur (Hiranandani, 2005). Güçlendirme yaklaşımının, engelli bireylerin sorunlarının çözümünde geliştirilen müdahalelerde istendik sonuçları doğurabilmesi, bu alanda

alışan sosyal hizmet uzmanlarının ekolojik bir perspektife sahip olmasını gerektirir. Böylesi bir yaklaşım sosyal modelle uyumlu bir şekilde; müracaatçı sistemi, içinde bulunduğu ve etkileşime girdiği diğer sosyal sistemler, daha makro düzeyde içinde bulunduğu toplum, yasal düzenlemeler, toplumun değerleri, ahlak kuralları, topluma ilişkin normlar, kimi durumlarda karar vericiler, toplum liderleri gibi çeşitli faktörleri dikkate almayı gerektirir (Karataş ve çamur, 2005, s:111).

Sosyal hizmetin; sosyal adalet misyonu ve “sosyal hizmet mesleği sosyal değişimi, insan ilişkilerinde problem çözmeyi, güçlendirme ve özgürlüğü teşvik eder. Sosyal hizmet, insan davranışı ve sosyal sistem teorilerinden yararlanarak bireylerin çevresi ile etkileşime girdiği noktalarda müdahalesini hayata geçirir. İnsan hakları ilkeleri ve sosyal adalet sosyal hizmet için vazgeçilmezdir.” ifade ise tanımlanan küresel misyonu ile engelli hakları alanında öncü bir işlev üstlenmiş olması beklenmektedir. Günümüzde sosyal hizmet alanından bilim insanları küresel düzeyde sosyal hizmetin engelliliğe “insan çeşitliliği ve ayrımcılık” kategorisinde yaklaşmadığını, aksine engelli bireylere daha çok rehabilitasyon hizmetlerinin veya diğer özel hizmetlerin sağlanması penceresinden baktığını iddia etmektedir (Depoy ve Gilson, 2012, s:15). Bu iddiayı destekleyen diğer yaklaşımlar; özerklik, haklar ve adalet konularının kritik kaygılar olduğunu (Meekosha, 2010) ancak ‘sosyal hizmet uzmanı-engelli müracaatçı’ ilişkisi içinde, engellilerin hakları ve özerkliğinin çoğu zaman göz ardı edildiğini savunmaktadır. Bu görüşlere göre engelliler için birincil mücadele alanı; yardım, destek ve bakım hizmetlerindeki sosyo-politik ilişkisel konumları olmuştur ve büyük ölçüde de öyle olmaya devam etmektedir (Meekosha 2012, s:248-249; Soldatic ve Meekosha, 2012a ve Soldatic ve Meekosha 2012b).

Uluslararası düzlemde sosyal hizmet ve insan hakları arasında bağ güçlü bir şekilde karşılık bulmaktadır. Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu (IFSW) tarafından 1988 yılında sosyal hizmetin bir meslek olarak geçmişte olduğu gibi bugün de ve her zaman bir insan hakları mesleği olduğu ve olacağı kabul edilmiş ve dünyaya duyurulmuştur (Tufan ve ark., 2009, s:76). IFSW tarafından yayımlanan etik ilkeler, insan hakları sözleşmelerinin ve bildirgelerinin önemini sık sık vurgulamakta ve insan hakları ilkelerinin altını çizmektedir (IFSW, 2009; akt.

Reichert, 2011, s:207). Ancak içinde bulunduğumuz yüzyılda bile dünyanın pek çok ülkesinde engellilik alanında sosyal hizmet literatürünün insan haklarının ötesinde hizmet odaklı yaklaşımı merkeze alan ifadelerle dolu olduğu görülmektedir (Depoy ve Gilson, 2012, s:15).

Engellilik çalışmaları ve engelli hakları hareketi felsefesi aslında sosyal hizmet prensipleri ile büyük bir benzerlik taşır. Her üç alan da eşit haklar, eşit fırsatlar, sosyal adalet, öz saygı ve kendi kaderini tayin için işlev görür. Engelli bireylerin yaşadığı sorunlar, profesyonellerin kontrol edici tutumları, yetersiz destek hizmetleri, tutumsal, mimari ve ekonomik engeller olarak görülmektedir. Bu sorunlara çözüm önerilerinde öz savunuculuk, sistem savunuculuğu, engellerin ortadan kaldırılması ve engellilerin kendilerinin seçtiği çıktılardan oluşmaktadır (Hick, 2015).

Sosyal hizmet mesleğinde profesyonel kimliğin gelişmesi ve bir bütün olarak sosyal hizmet mesleği ile özdeşleşme, feminist ve güçlendirme teorisi ile birçok ortak noktaya sahiptir. Hem feminist hem de güçlendirme uygulayıcıları, sosyal hizmetin misyonunun sosyal ve ekonomik adalet için çalışmak olduğunu özellikle vurgular (Turner ve Mashi, 2015, s:158). Her ikisi de sosyal ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılık bağlamında bireysel ve kolektif kimlik gelişimini vurgular (Turner ve Maschi, 2015, s:151). Feminist sosyal hizmet teorisi ve pratiği, özellikle baskı ve itaat konusuna odaklanmaları noktasında, güçlendirme yaklaşımı ile aynı anlayışı benimser. Ancak, her birinin kendi tarihsel gelişimi vardır ve her birini açıklayan görüş ve kavramlar sıklıkla ayrı ayrı öğretilir. Feminist teoriler, cinsiyete göre rol beklentileri ve statüleri ile güç farklılıklarını özellikle incelerken, güçlendirme teorisi daha spesifik olarak ırk/etnisite/kültürün rolüne ve bir dereceye kadar bireyleri ve problemleri şekillendirmede rolü olan sınıf statüsüne bakmaktadır. Buna ek olarak, feminist sosyal hizmet uzmanları, kadının güçlendirilmesinin ancak kendi deneyimleriyle mümkün olabileceğini ilk fark edenler arasındadır (Turner ve Maschi, 2015, s:151 ve Grosz, 2010).

Sosyal hizmet teorisi veya araştırmasında toplumsal cinsiyetin ele alınışı her zaman feminist ve/veya sosyolojik teorilerin etkisi ile olmuştur. Johnson (2009, s:188) ve Meekosha (2012, s:248), bireysel özerkliği ve bireysel hakların gerçekleştirilmesini kolaylaştıran eleştirel bir feminist sosyal hizmet pratiği vaadinin, engelliler için önemli bir önerme olduğunu savunmaktadır. Toplumsal cinsiyet politikası, yardım eden ve yardıma ihtiyaç duyanlar arasındaki ilişki ile birlikte birey ile devlet arasındaki ilişkiyi de içermesi gerekir (Orme, 2002 ve Hick, 2015). Orme (2002) ve Hiranandani (2005), kadınların ruh sağlığı hizmetlerinde, yaşlı istismarında ve toplum bakımında orantısız temsilini vurgulamış, toplumsal cinsiyetin bu alanlarda genellikle göz ardı edildiğini veya fark edildiğinde dahi, genellikle yanıtın erkeklerin ve kadınların farklı muamele görmesi gerektiği şeklinde olduğuna işaret etmiştir. Orme (2002), “kadınlık ve erkeklik, dişilik ve erillik” gibi iki taraflı zıtlıklara vurgu yapan kategorilerin, toplum hizmetlerinin kullanıcılarının yaşadığı deneyimi yansıtmadığını savunmuştur. Sosyal hizmet içinde toplumsal cinsiyetin ırk, sınıf, engellilik, yaş veya cinsiyet ile ilişkisine yönelik düşünmeyi teşvik edici yaklaşımlar benimsenmekle birlikte toplumsal cinsiyet daha çok tek başına bir sorun olarak ele alınmaktadır (Hicks, 2015).

Sosyal hizmet eğitimi, postmodernizmin, özellikle de insan gelişiminin davranışsal ve psikolojik yönlerini açıklayan bazı teorilerin cinsiyetçi yanlılıklarını fark etme konusunda yavaş olduğu için eleştirilmiştir (Grosz, 2010 ve Hiranandani, 2005). Feministler sosyal hizmet teori ve uygulamasını cinsiyet körü -gender blind- olmakla eleştirmiş ve kadın müracaatçıların gereksinimlerine yönelik üretilen çözümlerin daha çok toplumdaki geleneksel toplumsal cinsiyet rol algılarıyla örtüşmesine karşı çıkmışlardır. Bu anlamda feminist sosyal hizmet uygulaması cinsiyetçiliğe meydan okuyan alternatif ve yeni bir uygulama türü olarak belirlemiştir (Buz, 2009, s:53). Feminist sosyal hizmet kuramcıları, eğitimcileri ve uygulayıcıları, güç dengesizliklerini tekrarlamamak için kendi sosyal konumları ya da pozisyonları hakkında daha bilinçli olma ihtiyacını fark etmiştir. Bazı teorisyenler, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklardan çok daha önemli farklılıklar olduğunu düşünürken, bazıları da ırk, sınıf, dini ve cinsel ilişkilerin her zaman erkek ya da kadın olmaya bağlı değiştiğini ve yapılandırılmış olduğuna inanmaktadır (Grosz, 2010, s:104).

Rose ve Hanssen (2010, s:4), feminist bakış açısının güçler perspektifi ile ‘güçlendirme, savunuculuk, işbirliği, bağlılık ve karşılıklılık’ gibi ortak pek çok noktaya sahip olduğunu, pek çoğu da geniş bir sosyal çalışma alanı için cinsiyetsiz bir perspektifin daha makul olduğunu savunmuştur.

Feminizm ortaya çıkışı itibariyle kadınların başlattığı bir hareket olmakla birlikte, etnik gruplar, yoksullar, engelliler, yaşlılar vb. gruplar için mücadele alanı açmıştır. Kamusal ve özel yaşama ilişkin çoğu alan feministler tarafından tartışmaya açılmıştır. Feminist bakış açısı, toplumlarda var olan rekabete dayalı, otoriter ve hiyerarşik karar alma ve eylem örgütlenmesini reddetmektedir. Buradan hareketle de toplumda etkileşim ve ilişkilerde yeni dinamikler oluşturmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede; toplumda ayrımcılığa uğrayan ve baskı altında tutulan gruplardan birisi olan engelli kadınlara yönelik geliştirilecek sosyal hizmet uygulamalarında feminist perspektiften yararlanmak gelecek için umut vadetmektedir. (Moodley ve Graham (2015, s.25) kesişim teorilerinin, topluma katılım ve engellilikle ilgili karşılıklı marjinalleşme ve dışlanma süreçlerini daha iyi anlamak için bir mercekle sağladığını, kökenini feminist literatürden alan analitik bir araç olarak kesişimselliğin, bir bireyin çoklu kimliklerini ve bunların çeşitli dezavantaj veya avantaj deneyimleriyle nasıl sonuçlandığını anlamamızı sağladığını vurgular.

Sosyal hizmette kamusal-özel ayırımına ilişkin feminist anlayışlar sosyal sorunları yeniden tanımlamada merkezi bir rol oynamıştır. Feminist bakış açısı; kadınları özel sorunları kamusal sorunlar olarak görmeye teşvik etme, kadınları konumlarını iyileştiren kolektif eyleme dâhil etme, kadınlara dışlanma ve öğrenilmiş çaresizliğin üstesinden gelmelerinde yardımcı olma ve kadınların ihtiyaçlarına cevap veren alternatif uygulama biçimlerini oluşturmada eşsiz katkılarda bulunmuştur. Sayılan bu hedeflere ulaşmak için feministler; sosyal hizmetlerin sunumu bağlamında; teori ve pratiğin uyumlaştırılması, kadınlar arasında eşitlikçi sosyal ilişkilerin teşviki, kadınları dezavantajlı duruma düşüren toplumsal cinsiyetli güç ilişkilerinin farkındalığı ve kadınların kendi başlarına eyleme geçme kapasitesinin kabul edilmesi ve daha pek çok alanda tartışmalar yürütmüştür (Dominelli, 2002, s:22-23).

Feminist perspektif, sosyal hizmetin hem etik değerleri ile uyumlu hem de genelci yaklaşımların özüne uygun bir yaklaşım sunmaktadır. Feminist birikim genel olarak mesleği saran neo-liberal söylemin tartışma alanı dışına ittiği “özel meseleleri” toplumsal tartışma alanına kazandırma başarısı ile sosyal hizmet uygulamaları için yeni bir açılım getirmektedir (Atasü Topçuoğlu, 2016b). Feminizmin sosyal hizmet uygulaması için vazgeçilmez oluşunun bir diğer nedeni de kadınların, erkeklerin ve çocukların daha iyi bir yaşama erişmeleri için “sosyal değişime” olan koşulsuz bağlılığıdır. Feminizmin bu bağlılığı, toplumda bazı grupların daha çok baskı altına alındığına ilişkin farkındalığından ve bu baskı ile mücadele kararlılığından gelmektedir. Sosyal hizmet, feminizmin bu farkındalığını mutlaka kendi uygulamaları ile bütünleştirmede kararlı olmalıdır (Dominelli, 2002, s:8). Böylece, eril ideolojiyle yapılandırılmış toplumda varlıkları ve emekleri görünmez olan kadınlara yönelik geliştirilecek hizmetlerde feminist teoriden yararlanmak, kadınların güçlenmesinde oldukça işlevsel olacaktır. Bu işlevsellik, sosyal hizmet uzmanının mikro düzeyde kadınları güçlendirmek, makro düzeyde de cinsiyetçi toplum yapısını dönüştürmede üstlendiği sorumlulukla örtüşmektedir (Şaşman Kaylı, 2006, s:49).

1.11. Sosyal Hizmet ve Ekolojik Sistem Kuramı

“Ekoloji” terimi ilk kez 1868’de Ernst Haeckel tarafından, doğada organizmalar arasındaki karşılıklı bağımlılıkları ifade etmek için kullanılmıştır. Geleneksel kullanımda, ekoloji “organizmaların birbirleriyle, organik ve inorganik çevreleriyle etkileşim halinde oluşan yaşam koşullarını ele alan disiplinler arası bilimsel çalışma” anlamına gelmektedir. Ekoloji bilimi ile ana hedefini “bireyler ve çevreleri arasında sağlıklı ve karşılıklı etkileşimleri teşvik etmek” olarak ortaya koyan sosyal hizmet disiplini arasında doğal bir uyum vardır ve bu şaşırtıcı değildir. Yirminci yüzyılın başlarında ve ortalarında sosyal hizmette ekolojik modelin ilk öncülleri mesleğin “birey odaklı vaka çalışması” oryantasyonuna meydan okumuş ve Carol Meyer’in ifadesiyle “vaka çalışmasından sosyal çalışmaya geçiş büyük bir dönüşümdü; sosyal hizmet uygulamaları başlığı altında müdahaleye aile, grup,

toplum ve örgütsel yaklaşımların dahil edilmesi ve müracaatçının yaşam alanına müdahale etmek için yeni bir çaba sarf edilmesi geldiği anlamına geliyordu” (Ungar, 2002).

Ekolojik sistem yaklaşımının doğuşu geçtiğimiz yüzyılda çevresel yapıda meydana gelen değişimlerin insan davranışını da etkilediğini ve şekillendirdiğini savunan görüşlerin kabul görmesi ile olmuştur. Bu görüşü savunanlar, bilgi ve teknolojiye yaşanan hızlı değişim sürecinin; nükleer tehlikeler, uyuşturucu madde kullanımı, suçluluk, şiddet, yaygın stres, öğrenme güçlükleri gibi birçok sorunu gündeme getirdiğini, çevrede yaşanan bu değişimlerin de kaçınılmaz olarak insan davranışını değiştirdiğini çünkü insan davranışının ekolojik yaşam alanı içerisinde gerçekleştiğini vurgulamışlardır (Duyan, 2014, s:157). Bu kapsamda, insan ve toplum üzerine ekolojik bir model, mevcut davranışsal ve ekolojik bilimlerde, ayrıca sosyal hizmette insanlara nasıl yardım edileceğine ilişkin karşılıklı etkileşimsel ilişkiler içerisinde zihin-beden-çevre ile ilgili kavramsal bir sisteme işaret eder. Bu kavramsallaştırma ile ekolojik teori, genel ve sosyal sistem teorilerine dinamik ve hümanist boyutları ekler. Bu yaklaşım, gerçek yaşamda ve mekânda etkileşime giren insanlarla ilgilenir; böylece kaynak değişimi, müracaatçı ve çevre arasında karşılıklı uyum kavramları üzerinden sosyal hizmete yeni bir önem atfeder (Siporin, 1980).

Sosyal hizmetin tarihçesine baktığımızda, esasen Mary Richmond’tan başlayarak sosyal hizmet alanındaki ilk öncülerin, çevrenin insanların sosyal işleyişindeki rolünü fark ettiğini ve eserlerinde bunun üzerinde durduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla, 1970’li yılların başında sosyal hizmet teorisyenleri çevreye duyarlılık perspektifinin önemini vurgulamaya başladıkları zaman, aslında geleneksel sosyal hizmet bilgi tabanına çok az şey eklediklerini ifade etmek şaşırtıcı olmayacaktır. Bir başka ifade ile, ekolojik bakış açısı, Mary Richmond’a kadar uzanan geleneksel sosyal hizmet uygulamalarına dayanmaktadır. Bununla birlikte, 1970’li yıllar boyunca Germain (1973) ve Hartman (1976) gibi yazarlar, “çevresi içinde birey” bakış açısıyla, şu anda sosyal hizmet alanında vurgulanmakta olan ekolojik yaklaşımın temelini atmış oldular (Pardeck, 1988, s:133-140).

Ekolojik bakış açısı, tüm canlı organizmaları sosyal ve fiziksel çevreleri içinde gören ve insanların çevreleriyle etkileşim içerisinde değişimini inceleyen biyolojik ekoloji bilimine dayanarak geliştirilmiştir (Teater, 2014). Ekolojik çevre kavramı, ilk olarak Uri Bronfenbrenner tarafından kullanılmıştır (Friedman ve Allen, 2011, s:3-20). Bronfenbrenner'in (1979) ekolojik modelinde ekolojik çevre birbiriyle bağlantıda olan sistemler olarak açıklanmaktadır (Duyan ve ark., 2008, s:50). Bronfenbrenner (1979), insani sosyal sistemlerde ek pek çok ekolojik faktörler olduğunu analiz etmiş ve bu etmenleri topluca ekolojik çevre olarak adlandırmıştır. Onun kavramsallaştırmasında ekolojik çevre, her biri bir matruşka gibi iç içe geçmiş bir yapı kümesi olarak resmedilmiştir (Friedman ve Allen, 2011, s:3-20). Ekolojiyi, sosyal hizmet uygulama ortamlarında insana uygulamak, insanların fiziksel, sosyal ve kültürel çevreleriyle etkileşime girme perspektifini içerir. Fiziksel ortamlar, hem doğal dünyayı hem de insanlar tarafından tasarlanan ve inşa edilen binaları ve yapıları içerir. Sosyal ortamlar ise arkadaşlar ve aile, meslektaşlar veya kurumsal üyelikler gibi sosyal ve topluluk ağları ve siyasi, yasal ve ekonomik yapılar gibi çevrenin işleyişini belirleyen toplumsal yapılar ile etkileşimi içerir. Çevrenin kültürel yönü; bireyin görüşlerini, bakış açılarını ve beklentilerini şekillendiren değerleri, normları, inançları ve dili içerir. Ekolojik bir perspektifi benimsemek, birey, aile, grup veya topluluk ile fiziksel, sosyal ve kültürel ortamlar arasındaki ilişkinin ve bağlantının her birinin birbirini nasıl etkilediğini ve şekillendirdiğini anlamayı gerektirir (Teater, 2014).

Ekolojik yaklaşım anlayışında, insanlar çevreleri ile etkileşime girerler ve bu yolla da çevrelerine uyum sağlarlar. İnsanlar çevrelerini birçok yönden biçimlendirir ve bunun sonucunda da yarattıkları değişikliklere uyum sağlamak zorunda kalır (Gitterman ve Germain 1976 ve Duyan 2014). Burada birey çevresiyle dinamik bir etkileşim içerisinde ki bu da sosyal hizmet müdahalesinin bireye değil bir bütün olarak bütün ekolojik birimine yöneltilmesi gerektiği anlamını taşımaktadır. Bu anlayışa göre sosyal hizmet uygulamasında sorunun çözümünde başarı sağlanabilmesi, bu yaklaşımın benimsenmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu başarıda sosyal çevredeki yerleşkenin (habitat) iyi analiz edilmesi, özellikle toplum düzeyinde çalışan makro uygulayıcıların sosyal çevrede var olan kirleticileri veya

sosyal hastalıkları iyi tespit etmeleri ve bunların ortan kaldırılmasına yönelik çaba göstermeleri büyük önem taşımaktadır (Duyan, 2014, s:162-163).

Sosyal hizmette ekolojik model, müracaatçının bir birey olduğu veya aile, arkadaş grubu, iş organizasyonu, topluluk veya sosyal refah sistemi gibi kurumsal bir kişilik olabileceği çok çeşitli durumlarda uygulanabilir bir modeldir. Müracaatçının doğasına bağlı olarak, odağa alınacak çevre de farklılık gösterecektir. Müracaatçının bir birey olduğu durumlarda, muhtemelen karşımıza işlevsiz aile, iş, okul, mahalle ve yasal durumlar çıkacaktır. Buna karşın müracaatçının bir organizasyon olduğu durumlarda ise odağımızı bu organizasyonun kurumlar arası hizmet ağları, hükümet ilişkileri, yerel topluluk ve ekonomi ile ilgili olarak işlevsel olmayan ilişkilerine yöneltmemiz gerekecektir (Siporin, 1980).

Uygulamada ekolojik yaklaşım, etkili sosyal hizmet müdahalesi için sadece müracaatçıyla değil, sosyal işlevselliğini etkileyen ailesel, kültürel ve sosyal etmenlerle de çalışmayı gerektirir. Uygulamada ekolojik yaklaşımın önemi, değerlendirme ve müdahalede pek çok faktör üzerinde durmayı mümkün kıldığı için daha iyi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ekolojik perspektif, sosyal hizmet, sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi pek çok alandan ampirik temelli teorileri bütünleştirme özelliğine sahiptir. Sosyal hizmet disiplini içerisinde ekolojik yaklaşımın uygulanmasında temel varsayımlarını ve kavramlarını ilk çalışan teorisyenler arasında Germain (1973), Hartman (1976) ve Siporin (1980) önemli bir yer tutmaktadır. Bu teorisyenlerin çalışmaları, uygulayıcılara, psikoterapi gibi mikro düzey bir müdahaleden savunuculuk, politika ve planlama faaliyetleri gibi makro düzey bir müdahaleye geçişi kolaylaştıran stratejiler sağlamıştır (Pardeck, 1996, s:2-20).

Ekolojik yaklaşımın bütünlükçü yapısından bahsederken karşımıza kilit bir kavram olarak “etkileşim” kavramı çıkmaktadır. “Etkileşim” müracaatçının sosyal çevresi ile karşılıklı bir etkileşim içerisinde olduğunu vurgulamak için kullanılan bir kavramdır. Burada çevre bireyi etkilerken birey de verdiği yanıtlarla çevreyi

etkilemektedir. Bu etkileşim süreciyle ilgili kritik nokta, değerlendirme ve tedavi aşamalarında odağın bireyden aile ve içinde yaşanan toplumu da kapsayan ve bireyin sosyal ekolojisini oluşturan çevresindeki sosyal sistemlere kaymasıdır. Sosyal hizmet uzmanı bu yaklaşımda müracaatçıyı patolojisi olan bir birey olarak değil, işleyişinde sorun olan büyük bir sistemin bir parçası olarak değerlendirir (Pardeck, 1996, s:2-20). Sosyal hizmet uzmanı bu süreçte, savunuculuk, organizatörlük, arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık rollerini üstlenir ve değişen koşullara uyum sağlama konusunda bireylere destek verir, çevrelerindeki sistemlerle etkileşime girmelerine ve çevredeki kaynaklardan yararlanmalarına yönelik mesleki çalışmalar yürütür (Pardeck, 1996; Payne, 1997 ve Duyan, 2004). Bu yaklaşımı benimseyen ve uygulamasına aktaran uygulayıcılar için amaç, birey-çevre uyumunu değerlendirmek ve uyum düzeyini arttırmak için müdahalelerini birey, çevre ya da her ikisine uygun hale getirmektir (Paslı, 2017).

1.11.1. Ekolojik Değerlendirme

Ekolojik yaklaşımın temel unsurlarından birisi de ekolojik değerlendirmedir. Ekolojik değerlendirme, uygulamada verinin toplanmasına kapsamlı bir yaklaşımdır. Basitçe söylemek gerekirse, ekolojik model, sosyal hizmet uzmanının, herhangi bir özel durumla ilişkili birçok birbiriyle ilişkili faktörler üzerinde mümkün olan en kapsamlı araştırmayı yapmasına olanak sağlayan sistematik bir çerçeve sunar. Buna göre, uygulayıcı insan gelişiminin fiziksel, duygusal, bilişsel, ruhsal ve sosyal olmak üzere beş boyutu ile ilgili yedi ekolojik düzeyin her birinde değerlendirme yapabilme olanağına sahiptir. Bu düzeyler; biogenetik, ailevi, kültürel faktörler, çevresel koşullar, kaynaklar ve fırsatlar, öz bakım kalıpları ile gelişimin ve sağlığın güncel göstergeleri olarak sınıflandırılmakta olup, bu düzeyler birbiri ile ilişki içerisindedir ve insan gelişimini etkileyen faktörlerin bileşimlerini içerir (Derezotes, 2000 ve Duyan 2014, s:164-165). Bu çalışmada evli engelli kadınların yaşantıları fiziksel, sosyal, bilişsel, duygusal ve tinsel olmak üzere bireyin beş gelişim boyutunda değerlendirilmiştir.

1.11.1.1. Fiziksel Boyut

Fiziksel gelişim boyutu egzersiz, beslenme, kendi kendine bakım, uyku, gevşeme veya çeşitli tıbbi ilaçların kullanımı ile ilişkili olabilen kendine bakım ve kendini ifade etmenin sağlıklı kalıplarını oluşturma konusundaki yeteneği içermektedir. Beden, akıl ve ruh arasındaki ilişki aynı zamanda fiziksel sağlığın da belirleyicisidir. Beden, bilincin bir enstrümanıdır; sıklıkla kim olduğumuzu ve zihnimizin artık hatırlayamadığı geçmiş olayları bize hatırlatır. Bu nedenle beden, tüm insanlarda zihin ve ruhla bağlantılıdır (Derezotes, 2000, s: 214).

1.11.1.2. Sosyal Boyut

Sosyal (psikososyal) gelişme, bireyin kişilerarası kalıplarında; (a) yakın ilişkilerinde, (b) ailesi içinde, (c) arkadaşlarıyla, (d) çalışma arkadaşları ve amirleriyle ve (e) toplumda diğerleri ile birlikte olgunlaşmayı içerir. Sosyal gelişme, gelişimin diğer boyutlarıyla ilişkilidir ve güven, bireyleşme ve kimlik alanlarında kademeli olarak olgunlaşmayı içerir. Sosyal gelişim boyutunda, bireyin sosyal hedefleri arasında etkili iletişim, karşılıklı saygı, güç dengesi, bireyin ve toplumun menfaatleri arasında denge kurma, çevreyi etkileme ve kaynaklara ulaşip onları kullanma kabiliyeti yer almaktadır. Sosyal hizmet uzmanı da bireylerin bu hedeflere ulaşabilmeleri için onların sosyal beceriler kazanmasına yardımcı olmaktadır (Derezotes, 2000, s:226-227).

1.11.1.3. Bilişsel Boyut

Bilişsel gelişim boyutu, toplumun bilişsel gelişim modelleri ve normlarıyla ilişkilidir. (Derezotes, 2000:7). Bilişsel gelişim; kendilik, başkaları ve evren hakkında inançlar ile etkili problem çözme, karar verme ve çatışma çözme becerileri ve zekânın tüm yönlerinin kullanımını içeren ve hayat boyu devam eden bir gelişim boyutudur. Bilişsel olarak olgunlaşmış bir birey insanları basitleştirilmiş

genellemelere indirgemez, aynı zamanda her insanın ne kadar karmaşık ve eşsiz olduğunu da takdir eder (Derezotes, 2000, s:223).

1.11.1.4. Duyuşsal (Duygusal) Boyut

Duyuşsal gelişimin birbiri ile bağlantılı ve hayat boyu devam eden üç süreci vardır. Bunlar: (a) öz-farkındalık, (b) öz-kabul, (c) hissetme kapasitesidir (Derezotes, 2000: 201). Kendini kabul, bireyin tüm yaşam seyri boyunca yapabileceği en köklü ve radikal değişimdir. Kişi kendini kabul ettikçe, başkalarının özgürlüğünü destekleme yeteneğine sahip olan özgür bir birey haline gelir. Kimse kim olduğunun farkına varmadan diğer bir kişinin bütününe kabul edemez ve kendini kabul etmeyi içermeyen bir öz-farkındalık bilgisi, başkalarını kabullenmekte sorunlara yol açacaktır. Kendini kabul etme, kendine karşı genel olarak merhametli ve onaylayan bir tutum içerisinde olmaktır. Kendini kabul etme, kişisel kusurların inkârı veya azımsanması anlamına gelmediği gibi kişisel tercihlerin sorumluluğunun reddi anlamına da gelmez. Kendini kabul etme, kişinin kendi gelişme sürecinde nerede olduğu konusunda affedici bir bakış açısına sahip olmasıdır. (Derezotes, 2000, s:201-202).

1.11.1.5. Tinsel Boyut

Tinsellik, sosyal hizmet literatüründe en çok göz ardı edilen ve en az tanımlanan insan gelişiminin önemli bir boyutudur. Ayrıca, tinsellik genellikle din ile karıştırılır. Tinsellik (tam anlamıyla, “yaşama enerjisi”), insanın en iyi refah ve bilinç düzeylerine ulaşmak gibi hedeflerin gerçekleştirilmesinde temel bir süreçtir. Tinsellik aynı zamanda hayatın anlamı ve amacına yönelik bir kavrayış; kutsal ve yüce duyguların takdir edilmesi; kendini ve dünyayı kabul ile keline ve dünyaya bağlanma idealizmidir. Buna göre, her birimizin tinsel bir boyutu vardır; tıpkı her birimizin bilişsel boyuta veya duygusal boyuta sahip olduğumuz gibi. Tinsel boyut, bazı bireylerde baskın olabilir, bazılarında ise daha az gelişmiş olabilir. Tinsellik ve

din birbirini dışlamaz. Bireyin bir dine bağlılığı onun manevi gelişimini teşvik edebileceği gibi bunu desteklemeyebilir de. Eğitim ve öğrenme ilişkisinde olduğu gibi din ve tinsellikte de benzer bir ilişki vardır. Çoğu eğitim kurumu öğrenmeyi teşvik edebilir ya da engelleyebilir, benzer bir şekilde din tinsel gelişimi teşvik edebilir ya da engelleyebilir (Derezotes, 2000, s:215-216).

1.12. Toplumsal Cinsiyet Rollerini Deneyimleme Biçimleri

Bilindiği ve çokça tartışıldığı üzere tüm dünyada kadınların toplumsal yapı içerisinde pek çok sorunla karşılaştığı, erkek egemen kültürde varlığını ortaya koyarken çeşitli ayrımcı tutum ve davranışlarla baş etmek zorunda kaldığı ifade edilmektedir. İşte bu tartışmalarda ve yazın dünyasında gözden kaçırılan ve yok sayılan engelli kadın nüfusu toplumsal yapı içerisinde tüm bu sorunları çok daha ağır yaşamaktadır. Kadınların yaşadığı sorunlara bir de engelli bireylerin yaşadığı sorunlar eklenmekte, engelli kadınlar toplumda hem kadınlara hem de erkeklere yöneltilen ön yargılarla kuşatılmakta; evlilik ve aile hayatından, eğitimden, istihdamdan, siyasal yaşamdan ve genişleyerek toplumsal yaşamın tüm alanlarından dışlanmaktadır. Bu dışlanma doğaldır ki ötekileştirilmeyi ve insan hakları ihlallerini beraberinde getirmektedir (Ayaz, 2012, s:33-37).

Hem kadın hem engelli olmaktan kaynaklı sorunlarla baş etmeye çalışan engelli kadınlar eş zamanlı olarak toplumun diğer kadınlardan beklediği rolleri de yerine getirmeye çalışmaktadır. Ancak bu noktada engelli kadınlar Ayaz (2012, s:33-34)'ın da ifade ettiği üzere çelişik bir durumla karşı karşıya kalmaktadır. Toplum bir yandan engelli kadınlardan; annelik, eş olma, ev kadınlığı, çocuk bakımı, mesleki rol, topluluk rolü, akrabalık rolü vb. rolleri eksiksiz yerine getirmesini beklerken bir yandan da onu bu rollere layık bulmamaktadır. Engelli kadınlar yaşamdaki kadınlık kalıplarına uygun bulunmamakta, dışlanmakta ve ötekileştirilmektedir.

Tüm dünyada kadınlar, yaşamları boyunca daha yüksek oranda engelli olma riski altındadır ve bir kez engelli olduklarında, engelli erkeklerden veya engelli olmayan kadınlardan daha hasta, daha yoksul ve sosyal olarak daha fazla izole olma riski taşımaktadır. Engellilik, toplumsal cinsiyet ve yoksulluk arasında kadınları, özellikle de yoksul kadınları varlıklarının her aşamasında belirgin bir dezavantaja sokan bir geri bildirim döngüsü vardır. Bunun nedeni, yoksul kadınların fiziksel olarak daha tehlikeli ortamlarda yaşaması ve çalışması, daha kalitesiz beslenmesi ve daha düşük kalitede tıbbi bakım alması veya hiç tıbbi bakım almamasıdır (Groce, 1997, s: 80).

Engelli kadınların karşılaştığı en büyük sorunlar, toplumlarının diğer tüm üyeleri karşısındaki güvencesiz sosyal, finansal ve yasal konumlarıdır. Toplumda beklenen her sosyal rol, engelli kadınlar söz konusu olduğunda belirgin bir şekilde değişime uğramaktadır. Gelişmiş ülkelerin çoğunda olduğu gibi, gelişmekte olan ülkelerde de genellikle engelli kadınların daha çocuksu, a-seksüel ya da daha az çekici olduğu ve hane içinde eşlerden beklenen fiziksel emeği daha az gerçekleştirebilecekleri varsayımı vardır (Goce, 1997, s:183-184). Toplumda engelli kadınların evlenemeyeceğine, evlense bile çocuk sahibi olamayacağına dair bir önyargı vardır. Bu önyargı engelli erkekler için bu kadar keskin değildir. Kadınlara yönelik bu önyargı onların kendilik imajını zedelemekte, kadınlık kimliğinin oluşumunu engellemektedir. Bunun sonucunda da engelli kadınlar evleneceği kişilerle ve hatta onların aileleriyle kurduğu ilişkilerde çatışma yaşayabilmektedir. Zaman zaman da engelli bir kadın olarak evlenme isteğini çevresindeki insanlara kabul ettirmekte güçlükler yaşamaktadır (Karataş ve Gökçeaslan Çifci, 2010; Lipson ve Rogers, 2000 ve Groce, 1997, s: 84).

1.12.1. Evlilik, Cinsel Yaşam ve Üreme Sağlığı

Tüm dünyada küresel olarak engelli kadınların bir evlilik kuramayacağına dair yaygın bir kanı bulunmakta, engelli kadınların çoğunluğu yakın ilişki veya evlilik olasılığından mahrum bırakılmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde insanların

çoğu, engelli kadınların karşı cinsle yakın ilişkilere dâhil olamayacağına ve çocuk sahibi olamayacağına inanma eğilimindedir (Ekrem ve ark, 2023; Tefera ve ark. 2017; Malacrida, 2015 ve Price, 2011).

Evlilik, cinsel yaşam ve üreme hakkı temel insan haklarıdır. Hiç kuşkusuz bu temel hak, kendi kararlarını verme ve özerklik hakkını da doğal olarak içinde barındırır. Bu da herkesin özgürce ve bilgilendirilmiş kararlar alma hakkını; bedeni, cinsel yaşamı, sağlığı, ilişkileri, kiminle ne zaman evleneceği ve çocuk sahibi olacağı üzerinde kontrol sahibi olma hakkını içerir. Bu hak üzerinde herhangi bir ayrımcılık, damgalanma, baskı ya da şiddet söz konusu bile olmamalıdır. Bu, herkesin cinsellikten zevk almasını ve cinselliğini ifade etmesini, cinsellik ve üreme ile ilgili konularda kişisel kararlar verirken herhangi bir engelle karşılaşmamasını ve en önemlisi de cinsel sağlık ve üreme sağlığı bilgisine, eğitime, hizmetlerine ve desteğine erişim hakkını içerir. Tüm bu hususlar çeşitli uluslararası, ulusal ve bölgesel insan hakları belgelerinde yerini almıştır. Altan (2019, s:51)’ın da ifade ettiği gibi cinsellik iktidardır ve doğrudan kimlikle bağlantılıdır. Çekirdek cinsel kimlik, bireyin kendisini kadın ya da erkek olarak görmesini ifade ederken; cinsel rol kimliği kavramı cinsel etkileşimler kadar sosyal etkileşimlerin genel yapısını anlatır.

Modern engellilik kavramları; çaresizlik, kırılganlık, a-seksüellik ve ölümsüz çocuksu masumiyet imajlarına dayanmaktadır. Buna karşıt bir yaklaşım ise “kahraman engelli” imajını doğurmuş ve engelli bireyler sınırlarını aşan fiziksel becerileri gösterebildiğinde üstün güçlere sahip bireyler olarak tasvir edilmiştir. Engelliliğin bu şekilde sosyal inşası engelliler arasında heteroseksüel ve fiziksel olarak bağımsız erkek engellileri en tepeye, buna karşın kadınları sıralamanın en altına yerleştirmiştir. Engelliliğin olumsuz sosyal inşası ve bunun kişilerarası ilişkiler üzerindeki etkileri hem erkekleri hem de kadınları derinden etkilese de, kişilerarası ve ilişkisel sonuçlar özellikle kadınlar için çok daha fazla dikkat çekmektedir. Engelli kadınlar; sağlık, istihdam vb. alanlarda olduğu kadar cinsel yaşam ve sosyal ilişkilerde de ayrımcılık ve sosyal baskıya uğramıştır. Engelli kadınlar, kültürel olarak kadınlar için var olan “bedensel mükemmellik” vurgusundan orantısız bir şekilde etkilenmektedir. Engelli kadınlara, özellikle “güzellik mitleri” söz konusu

olduğunda engelli olmayan kadınlara kıyasla daha az arzu edilir olarak davranılmaktadır (Crawford ve Ostrovo, 2008, s:180-181).

Engelli bireylerin vatandaşlık haklarıyla birlikte cinsel hakları konusu zor ve tartışmalı bir konu olmaya devam etmektedir. Bunun altında yatan nedenlerden birisi de sosyal modelin kendisidir (Rembis, 2010). Sosyal model, sıklıkla “bedeni” bir problem olarak merkeze alan medikal modele bir yanıt olarak doğmuş; politika bağlamında problemi sosyal ve yapıllı çevrede kurgulamış ancak bunu yaparken bedeni göz ardı etmiştir. Beden algısı, teoride tartışmaların odağında yer alsa da günümüzde halen “yetenekli vücut” varsayımı varlığını korumakta, engelliliğe yönelik tutumlardaki değişikliklere rağmen, bireyselleştirme/tıbbi yaklaşım baskın çerçeve olarak hâkimiyetini devam ettirmekte ve idealize edilmiş yetenekli bir beden imajı yüceltilmektedir (Bollinger ve Cook, 2019). Böylece bir yandan medikal yaklaşım engelli bireyi “beden” imgesine hapsederken, sosyal model de istemeden olsa “bedeni” göz ardı ederek bu çerçevenin korunmasını desteklemektedir.

Toplumlarda engelli olmayan çoğunluğun aksine, geçmiş araştırma ve teori, engelli insanlar için kimliğin birincil ayırt edici özelliğinin engellilikleri olduğunu öne sürmektedir. Yani engellilik cinsiyetin yerini alan bir kimlik olma özelliği taşır. Kişi önce engelli bir birey, ikinci olarak da kadın veya erkektir (Hunt ve ark.,2021, s:69; Goffman, 1963). Toplumda engelli kişilerin a-seksüel olduğuna (yani cinsel ihtiyaçları ve duyguları olmadığı) ilişkin bir anlayış hâkimdir. Örneğin, engelli olmayan kişiler tekerlekli sandalye kullanan bir kişiyi seks yapamaz olarak görebilir ve bu nedenle a-seksüel oldukları varsayılır. Engellilik araştırmalarında bu, “a-seksüellik efsanesi” olarak ifade edilmektedir. Araştırma ve yaşam öyküsü raporları, engelli olmayan kişilerin engelli kişilerin cinsel yaşamları hakkında birçok yanlış varsayıma sahip olduğunu göstermektedir (Hellum Braathen ve ark., 2021, s:28 ve Gesser ve ark., 2014).

Engelli insanlarla ilgili kalıp yargılar; onların çekici olmadıklarını, cinsel arzularını gösteremediklerini ve her türlü cinsel ifadenin onlarla bağdaşmadığını

varsaymaktadır. Engellilik ve cinsiyet eşitsizliği her iki cinsiyetin kişisel deneyimlerini ve yaşam serüvenini etkilemekte, ancak engellilik ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği kesişme noktasında engelli kadınlar bundan daha çok etkilenmekte ve savunmasız kalmaktadır (Gesser ve ark., 2014). Engelli kadınlar genellikle toplum tarafından cinsellikten arındırılır ve potansiyel olarak a-seksüel bir kimliğe büründürülür. Toplum; engelli kadınlar söz konusu olduğunda, engelli kadınların engelli olmayan kadınlardan daha az arzu edildiği, dişilik bakımından eksik olduğu veya anneliği layıkıyla yerine getiremeyeceği varsayımıyla hareket eder (Mona ve Cameron, 2017, s:1002-1003). Toplumda var olan bu klişeler nedeniyle tüm dünyada engelli kadınlar, doğum kontrolü hakkında bilgi kaynakları ve malzemelerin daha az erişim sağlamaktadır. Bu durum, engelli kadınları sıklıkla, kocasız çocuk doğurmak ve büyütme gibi sosyal bir damga ve mali sorumlulukla karşı karşıya bırakmaktadır (Groce, 1997, s:185).

Cinsellik, hem engellilik hem de ana akım kültürde doğrudan tartışmak için rahatsız edici bir konu olmaya devam etmektedir. Bu konudaki literatür ağırlıklı olarak ebeveynlerin ve destek personelinin tutumlarına ve çoğunlukla olumsuz olan tutumların cinsel ifade için yetersiz desteklere nasıl katkıda bulunabileceğine odaklanmaktadır (Dotson ve ark., 2003, s:197). 2001 yılında gerçekleştirilen engellilik ve cinsellik üzerine sosyal ve ampirik kanıtların incelendiği bir çalışmada; engelli kişilerin, aynı cinsel ihtiyaç ve arzulara sahip olmalarına rağmen, engelli olmayan kişilere kıyasla cinsel yaşamlarını sürdürmede orantısız düzeyde zorlukla karşılaşma eğiliminde olduklarını ortaya çıkarmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre; engelli bireyler cinselliklerini ifade etmede ve cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerine erişimde bireysel (örn. zayıf vücut imajı), toplumsal (örn. olumsuz tutumlar) ve yapısal (örn. erişilebilir olmayan mekanlar) düzeyde engellerle karşılaşmaktadır (Hunt ve ark., 2017).

Engelli bireyler, cinsel birer varlık olarak kendilerini nasıl kavramsallaştırır, nasıl deneyimler ve kendileri ile nasıl etkileşime girer? Belirli bir sakatlığın getirdiği özel kısıtlamalara ek olarak, bu tür deneyimler, kültür, sosyalleşme, sosyo-ekonomik sınıf, cinsiyet ve kast gibi spesifik durumların katkısıyla toplumsal düzeyde

cinsiyetlendirilmiş kimliklerle bireysel düzeyde kristalize olur. Yoksulluk, damgalanma, ayrımcılık ve diğer birçok dış faktör kişisel utanç, cinsel istek, arzu edilirlilik veya eksiklik, cinsel güven ve saygı deneyimlerini şekillendirir. Çoğu kültürde, cinsel yakınlık ile ilişkili zevk hem kınanır hem de reddedilir. Buna ek olarak, tecavüz ve taciz gibi yasal olarak tanımlanmış eylemlerin yanı sıra, hem normatif cinsel yaşamla hem de kabul edilmiş herhangi bir cinsel ilişkinin yokluğu ile ilişkili şiddet stratejik bir sessizlik perdesine sarılmıştır. Engelli kişilere yönelik cinsel şiddetin görece iyi belgelenmesine ve bu konudaki insan hakları ihlallerinin bilinir olmasına rağmen, kişisel bağlamın ve toplumsal cinsiyet/cinsiyet dinamiklerin analizi sınırlıdır. O halde, popüler bir yaklaşımla cinsellikleri, a-seksüellik ile aşkın seksüellik (Addlakha ve ark., 2017, s:5 ve Mohamed ve Tamara, 2015, s:8) sınırlarında tasvir edilen engelli bireyler cinsel öznelliklerini nasıl inşa edecekler? (Addlakha ve ark., 2017, s:5).

Moin ve ark. (2009) tarafından; fiziksel engeli olan ve olmayan kadınlar arasında cinsel kimlik, beden imajı ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada önemli sonuçlara ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Cinsellik Ölçeği, Vücut İmajı Ölçeği ve Yaşam Kalitesi Anketinin kullanıldığı, 70 fiziksel engeli bulunan kadın (çocuk felcinden kaynaklanan omurilik yaralanmaları) ve herhangi bir engeli bulunmayan 64 kadınla yürütülen çalışmanın sonuçları; fiziksel engelli kadınların engelli olmayan kadınlarla aynı cinsel ihtiyaç ve isteklere sahip olduğunu, ancak beden imajı, cinsel özgüven, cinsel doyum ve yaşam doyumlarının önemli ölçüde daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, her iki grupta da cinsel doyumun yaşam doyumundaki varyansı açıklamada önemli bir faktör olduğu ve cinsel doyum ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğu bulunmuştur. Benzer bir şekilde, engelli kadınların cinsel deneyimlerine yönelik ampirik araştırmalar, engelli kadınların cinsel deneyim fırsatlarının daha sınırlı olduğunu ancak arzu düzeylerinin engelli olmayan kadınlarınkine benzer olduğunu göstererek genel olarak toplumda ve özelde de tıbbi çevrelerde var olan inanışları çürüttüğünü ortaya koymaktadır (Bollinger ve Cook, 2019, s:839).

Yirmi birinci yüzyılın başlarından itibaren engellik alanında hâkim bir anlayışı temsil eden tıbbi söylem, aynı zamanda çağdaş dünyada cinselliğin konumlanışını da belirlemiştir. Bu söylemde hâkim anlayış, heteroseksüelliği norm olarak ve cinselliğin diğer ifadelerini patolojik olarak alır (Foucault, 1988; akt. Gesser ve ark., 2014). Shakespeare (2000), bu andan itibaren, engelli insanların cinselliğinin engelliliklerinden kaynaklanan tıbbi bir trajedi olarak görülmeye başlandığını ve bazı durumlarda hatalı genlerin kopyalanacağı endişesiyle engelli cinselliğinin tümüyle yok sayıldığını iddia etmiştir.

Tüm dünyada, cinsel sağlık ve üreme sağlığı söz konusu olduğunda engelli kadınların karşılanmayan yapısal ihtiyaçları vardır. Karşılanmayan ihtiyaçlar, engelli insanların, özellikle de engelli kadınların cinsel ihtiyaçları olmadığı, bu nedenle de cinsel sağlık ve üreme sağlığı ihtiyaçlarının olmadığı söylemleri tarafından şekillenmektedir. Cinsel sağlık ve üreme sağlığının görmezden gelinmesi açık olarak kadın haklarının ihlali anlamına gelmektedir. Buna ek olarak, engelli kadınlar cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerini talep ettikleri durumlarda da fiziksel engeller, uyarlanabilir araç-gereç eksikliği, personelin olumsuz yaklaşımı, ev içinde bakımları için daha az zaman ve kaynak ayrılması, uygun maliyetle karşılanabilir bakım hizmetlerinin yetersizliğini de içeren pek çok engelle karşılaşmaktadır (Dean ve ark.; 2017).

Bir grup araştırmacı tarafından 1995-2011 yıllarını kapsayan, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde fiziksel engeli bulunan insanların üreme ve cinsel sağlığına genel bir bakış sunan ve metasentez yaklaşımı ile 15 nitel araştırmayı kapsayan bir çalışmada; fiziksel engelli bireylerin ailelerinden ve hatta okullarından temel üreme ve cinsel sağlık bilgileri konusunda eğitim almadıklarını ortaya koymuştur. Bu nedenle, evlilik hayatlarında, hamilelikte, çocuk bakımında, üreme sağlığının sürdürülmesinde ve doğum kontrolünde birçok sorunla karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, cinsel yaşamları açısından, fiziksel engelli çoğu bireyin eşleri tarafından uygunsuz eşler olarak görüldüğü ve bu ilişkilerin ayrılma veya boşanmayla sonuçlandığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte, engelli bir eşe karşı iyi bir

tutum sergileyen, destekleyici bir e e sahip olmak, evlilik ve cinsel ilişkide daha fazla istikrar sağlayabileceği de varılan sonuçlar arasındadır (Nguyen ve ark., 2016).

Birleşmiş Milletler tarafından 3 Mayıs 2008 tarihinde onaylanan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, toplumsal cinsiyetin en önemli toplumsal örgütlenme kategorilerinden biri olduğunu kabul ederek, insan haklarının ve temel özgürlüklerin engelli insanlar tarafından tam olarak kullanılmasını teşvik etme çabalarına toplumsal cinsiyet perspektifini dâhil etme ihtiya ını vurgulamaktadır. Engelli kadın ve kız çocuklarının çok sayıda ayrımcılığa maruz kaldıklarını ve Sözleşmeye Taraf Devletlerin engelli kadın ve kız çocukların tüm insan hakları ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit bir şekilde yararlanmasını sağlamak için önlem alma yükümlülüğünün bulunduğunu kabul eder. Sözleşme; evlilik, aile, ebeveynlik ve özel ilişkilere dair meselelerde engellilere karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak için uygun tedbirleri etkin bir şekilde ve engellilerin diğer bireylerle eşit olduğunu gözeterek alınması gerektiğini özellikle vurgular. Buna rağmen, engelli insanlar genellikle a-seksüel ve cinsiyetsiz olarak kabul edilir. Toptancı bir dille “engelli bireyler” ifadesi ile cinsiyetsiz bir bakış açısı tüm alanlarda varlığını gösterir. Oysa engelli bireyler, kadın ve erkek olma ile ilişkili biyolojik, psikolojik, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel özellikleri nedeniyle farklı yaşam deneyimlerine sahiptir. Özellikle cinsel ve üreme hakları ve cinsiyete dayalı şiddet ile ilgili olarak engelli kadınların ve kız çocuklarının yaşam deneyimleri çok daha ağırdır.

Hiçbir grup, üreme hakları bakımından, engelli kadınlar kadar ciddi bir şekilde kısıtlanmış ya da olumsuz muamele görmemiştir. Engelli kadınlar ve kızlar, meşru tıbbi bakım adı altında ya da başkalarının rızasıyla gerçekleştirilen zorla kısırla tırma riski ile karşı karşıyadır. Engelli kadın ve kız çocuklarının zorla kısırla tırılmaları dünya çapında devam eden bir uygulamadır ve insan haklarının ağır bir şekilde çoklu ihlali anlamına gelir. Bu apaçık bir şiddet eylemi, sosyal kontrol aracı ve işkenceye maruz kalmama hakkının ihlalidir. Failler nadiren hesap vermekte ve bunu yaşayan engelli kadın ve kız çocukları nadiren hak ettikleri adaleti alabilmektedir (Frohmader ve Ortoleva, 2012).

Cinsellik bütün insanlar için bir ihtiyaçtır. Ancak, engelli kadınların birçoğu aoseksüel olarak kabul edilir ve bu nedenle de cinsel sağlıkları görmezden gelinir (Timur ve ark., 2006, s:55). Cinsel ilişki kurma, evlenme, çocuk sahibi olma ve diğer temel insani cinsel özgürlükler, tarih boyunca engelli bireyler için kategorik olarak reddedilmiştir. İkili ilişkilerde aranan rıza engelli bireyler söz konusu olduğunda sorgulama alanı olmuştur. Özellikle engelli kadınların cinselliği ve anneliği yok sayılan bir alan olmuştur. Shakespeare (2000, s:160) engelli kadınlar söz konusu olduğunda ilişkilerin, cinsel yakınlığın ve çocuk büyütmenin gündemde olmamasının izlerini engelli hareketinin maço politikalarında bulabileceğimizi savunur.

Cinsellik her zaman yanlış anlama ve ahlaki tartışmalarla dolu bir alan olmuştur. Engelliliğin varlığı buna bir kıvrım daha eklemiştir. Tarih bize, görünür bir engelliliği bulunan bireyler ile bu bireylerin cinselliğini tartıştığımız alanın, yanlış anlama ve ayrımcılık üzerine inşa edilmiş olduğunu göstermiştir. 1614 yılında, zihinsel geriliğin ilk tıbbi tanısı konduğunda bu durumun nedeni “cinsel zevkte aşırı müsamaha” olarak kaydedilmiştir. Bu tutumlar ve görünür bir engeli buluna bireylere yönelik “cinsel haklarının tümüyle yok sayılması” 1940’lı yıllara kadar sürmüştür (Wade, 2002).

Engelli bireyler ve özellikle engelli kadınlar genellikle a-seksüel, seksüel bir ilişkiye girme konusunda yeteneksiz ve çocuklarına bakamayan ve yetiştiremeyen bireyler olarak değerlendirilir. Bu algı onların üreme sağlığı hizmetleri konusunda bilgi sahibi olmalarını ve bu hizmetlerden yararlanmalarını da olumsuz etkilemektedir. Bundan daha önemli olarak da toplumda var olan mitler ve varsayımlar nedeniyle engelli bireyler, özellikle engelli kızlar ve kadınlar cinsellik ve üreme sağlığına yönelik bilgilendirme etkinliklerinin dışında tutulmaktadır. Zira engelli kadınların HIV gibi cinsel yolla bulaşan hastalıklar açısından hiçbir risk taşımadığı gibi bir ön kabul vardır. Oysa engelli kadınların da engelli olmayan kadınlar gibi bir cinsel hayatı vardır ve onlar da cinsel yolla bulaşan hastalıklar karşısında aynı risk altındadır (Arcella ve ark., 2009).

Engelli kadınlar, tüm kadınlar gibi, güvenli ve etkili bir doğum kontrolü hakkına sahiptir. Bununla birlikte, engelli kadınları a-seksüel ya da aşırı seksüel olarak tasvir eden yaygın ayrımcı tutumlar genellikle bu en temel hakkı reddetmektedir. Engelli kadınların üreme kapasitesi ile ilgili bu yaygın olumsuz tutumlar, değerler ve klişeler, kontraseptif seçenekler hakkında doğru bilgi almayı çok zorlaştırmaktadır. Engelli kadınların kontraseptif ihtiyaçları aslında engelli olmayan kadınlardan farklı olmamasına rağmen, engelli kadınlar ile engelli olmayan kadınlar arasında kontraseptif kullanım alışkanlığı yaygın olarak farklılık göstermektedir. Engelli kadınların (özellikle zihinsel engelli olanların) kısırlaştırılma olasılıkları daha yüksektir. Zihin engelli kadınlar diğer doğum kontrol yollarını daha az kullanmaktadır. Ayrıca, engelli kadınların, kontrasepsiyon türü konusunda seçim yapma ve karar alma süreçlerine katılmaları daha az olasıdır (Frohmader ve Ortoleva, 2012).

Arkadaşlar, aile ve yabancılar engelli kadınların hamileliğine, kabul ve destekten başlayarak açık bir şaşkınlık ve bazen düşmanlığa varan geniş bir yelpazede tepki gösterirler. Dışardan gelen tepkiler ne olursa olsun, engelli kadınların ebeveynlik konusunda yaşadıkları duygular engelli olmayan kadınlardan farklı değildir. Onlar da sevgi dolu bir aile kurma ve çocuk yetiştirme konusunda yaratıcılıklarını gösterme konusunda aynı umutları taşırlar. Günümüz dünyasında engelli kadınların yaşamları değişmekte ve onlar da her kadının sahip olması gereken ‘ne zaman ve nasıl anne olacağına karar verme’ hakkını talep etmektedir. Ancak, engelli bir kadının bu hakkı kullanabilmesi ve çocuk sahibi olmaya karar vermesi için birçok soruya cevap bulması gerekir: Hamilelik engelliliğimi nasıl etkiler? Engellilik hamileliğin seyrini ve bebeğin sağlığını ve gelişimini nasıl etkiler? Sakatlığım çocuk yetiştirmenin duygusal ve fiziksel görevlerini yerine getirme biçimimi nasıl etkileyebilir? Bugün halen dünyanın pek çok yerinde engelli kadınların bu sorularına yanıt bulması için gerekli kaynak ve hizmetler mevcut değildir (Rogers, 2006, s:33-41).

1.12.2. Annelik ve Ebeveynlik

Annelik, kültürel olarak neyi ifade ettiğinden bağımsız olarak; bir bebeğe hamile kalmakla başlayan bedensel bir deneyim, doğum sonrası da bebeğe her yönüyle bakım ve koruma sağlayan sosyal bir rol olarak tanımlanmaktadır. Ancak kültürel olarak anneliğin içi çok farklı niteliklerle doldurulmakta ve annelik kadınlığın ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Sever, 2013, s:73 ve Miller, 2010, s:33). Tam manasıyla kadın olmak demek, anne olabilmek demektir. Bu bağlamda; günümüz batı toplumlarında annelerin yükü geleneksel anneye kıyasla çok daha ağırdır. Modern anne, çocuklarına bakım verirken bilimin ürettiği bilgiyi bir uzman gibi kullanmalı ve çocukların bilişsel gelişimlerini olabilecek en üst düzeyde desteklemelidir. Tüm bunları yaparken kendine de iyi bakmalı, kariyerini de aksatmamalıdır. İdeal anne, mümkünse yardım almaya ihtiyaç duymadan tüm bu beklentileri karşılayabilmelidir (Sever, 2013, s:74-75).

Annelik, temel olarak belirgin manevi bir ağırlığı bünyesinde barındıran sosyal bir rol olarak kabul edilmektedir. Sara Ruddick (1982), anneliğin ‘koruma, besleme, yetiştirme’ görevlerini ve çocukların ihtiyaçlarına her an cevap vermeye hazır oluşu içerdiğini, bunun da hegemonik kadınlığın basmakalıp nitelikleri olduğunu belirtir. Benzer bir şekilde Martha McMahon (1995, s:130) da kadınların anne olduklarında yeniden bir sosyalizasyon geçirdiklerini ve bu süreçte de kendilerini ‘seven, bakan, sorumlu’ bir kadına dönüştürdüklerini, bunu yaparken de dişilik ile sorumluluğu yetişkin kadın potasında birleştirdiklerini ileri sürer. Malacrida, (2009, s:101), ‘anneliğin ideolojisi’ diye adlandırdığı kavramı açıklarken modern zamanlarda annelerin ‘hemen ulaşılabilir, güçlü rol modeller, kesintisiz bakım veren ve çocuk odaklı’ anneler olarak çocukları için her şey olduklarını ifade eder. Böylece, modern batı toplumlarında anneler çocukları için ‘doğal’ ve sınırsız bakım veren bakıcılar olarak idealize edilir.

Günümüzde annelik olgusu ulusal ve uluslararası politikanın temel malzemelerinden biri olmaya devam etmekte ve bu özelliğiyle de kendisine sürekli yeni normlar dayatılmaktadır. Bu dayatmalar kadını toplumsal yaşamdan dışlamakta,

çocuğun psikolojik, sosyal ve entelektüel gelişiminde anneliğe yapılan özel vurgu kadını tam zamanlı anneliğe zorlamaktadır. 1970’lerde ve 80’lerde İkinci Dalga Feminizmin de etkisiyle bebek bakımında elinde biberonla sahaya inen babalar, 90’lardan başlayarak emzirmenin kutsanmasıyla dışarıda bırakılmış, kadın tek başına sorumluluk üstlenerek toplumsal yaşamının olanaklarından mahrum kalmıştır (Şaşman Kaylı, 2017, s:66-68).

Foucaultcu perspektifin hâkim söylemi; ‘tüm eylemlerin, nesnelerin ve uygulamaların toplumsal olarak anlamlı olduğu ve anlamlarının da belirli toplumsal-tarihsel bağlamların sosyo-politik mücadeleleri tarafından şekillendirildiği’ varsayımından yola çıkar (Aswegen ve Sheylin, 2019, s:3 ve Goodwin, 2012, s:29). Bir başka ifade ile Foucaultian bakış açısıyla, engelli kadınlar sosyal olarak inşa edilirler (Priestley, 1999 ve Shakespeare, 1996). Bu inşa sürecinde, toplumun onları birtakım dışsal söylemlerle tanıması vardır ve bu söylemlerin çoğu kurumsal olarak gömülüdür. Engelli kadınlar çoğu zaman kendilerine bakabilecek yetenekte kadınlar olarak değil, yardım ve sosyal hizmetlerin pasif alıcıları olarak görülürler. Engelliliğin tıbbi söyleminde, çoğunlukla, doğum yapabilen kadınlar olarak değil, hasta olarak algılanırlar. Bir örnek olarak, kadınların birçoğu, doğumhane koşusunun tekerlekli sandalye kullananlar için uygun bir tuvaleti olmadığını veya yeni doğan bebeklerine bakım verebilecekleri diğer imkânlarla sahip olmadığını ifade etmektedir. Bu durum, engelli kadınların anne olabileceklerinin beklenmediği görüşünü yansıtmaktadır (Grue ve Tafjord Laerum, 2002, s:673). Engelli kadınlar, kısmen de olsa engellilik söylemlerinde yer alsalar da, kendilerini başka söylemler içinde, örneğin annelik söylemi içinde konumlandıramamaktadır. Anne olmayı seçen engelli kadınlar sosyal rollerini yerine getiremeyeceklerine dair birtakım önyargılara direnmek ve bu önyargılarla savaşmak zorunda kalmaktadır.

Engelli kadınlar, çocuk sahibi olduklarında, kendilerine yönelik var olan bağımlı kadın imgesinin ötesine geçerek başkaları için sorumlu bir birey olarak görülmeye başlarlar. Çocuk sahibi olmak ve böylece annelik söylemine dâhil olmak, kadınların kendilerine yönelik var olan algıya bir nevi meydan okumak ve buna karşı direnmek için bir yol olarak görülebilir. Bununla birlikte özellikle fiziksel engelli

kadınlar çoğunlukla çocuk sahibi olmadığından ya da genellikle çocuk sahibi olmaları beklenmediğinden engelli kadın statüsünü annelik statüsüyle birleştirmek oldukça zor olabilir. Buna paralel olarak da engelli kadınlar anne olduğunda, annelik rollerini yerine getirme biçimleri üzerine yoğun bir ilgi olabilmektedir (Grue ve Tafjord Laerum, 2002, s:674). Engelli olmayan kadınlar için oldukça olağan bir kabul gören, hatta zaman zaman kadınlarda doğuştan var olduğu iddia edilen annelik becerileri engelli kadınlar söz konusu olduğunda mercek altına alınmaktadır. Çocuk sahibi olmak ve annelik rolünü yerine getirmek herhangi bir engeli olmayan kadınlara özgü müdür? Bu algıyı besleyen toplum yargıları nerelerden beslenmektedir?

Ebeveynlik, sosyal olarak inşa edilen bir yapıdır. Bu, sosyal olarak üzerinde anlaşılan bazı kabullerin; ebeveynliğin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğini belirlemek, ebeveynliğin değerlendirilmesinde kullanılacak değerler ve normları oluşturmak ve ebeveynlik sorumluluklarını yerine getirmelerini beklerken bireyleri anne-baba olmaya hazırlamak için kullanıldığı anlamına gelir. Toplumların kolektif bilinçlerinde, annelerin ve babaların ebeveynlik görevlerini başarıyla yerine getirmeleri beklentisine odaklanan ideal bir ebeveynlik modeli vardır. Annelik kavramı, tümüyle bir adanmışlık (çoğunlukla çocuklara) ve bakıma ihtiyacı olan aile bireylerine bakım verme beklentileri üzerine kurulmuştur (Parchomiuk, 2014, s:231). Bu inşa sürecinde engelli kadınlar görmezden gelinmiş, üreme ve ebeveynlik üzerine yürütülen sosyolojik araştırmalarda engelli kadınların ebeveynliği yok sayılmış ve engelli kadınların sesleri neredeyse tamamen dışarıda bırakılmıştır. 1960'lerde yeşermeye başlayan engelli hareketinin bizzat kendisi engelli kadınların annelik deneyimleri üzerine konuşmaya başlamış ve engellilik hareketinin kendisinden doğan ve gelişen bir literatür oluşmaya başlamıştır (Thomas, 1997, s:623).

Engelli bir ebeveyn olmak, elbette ki aile sistemi bağlamından ve ailenin kendine has uyum süreçlerinden ayrı tutulamaz. Çocuğuyla olan ilişkiye ek olarak, anne, evlilik ya da geniş aile sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır ve doğal olarak da diğer sosyal sistemlere içsel olarak bağlıdır. Aile, büyüyen, açık bir sistem olduğu için, birbirine bağlı ebeveyn-çocuk sistemi de zaman içinde değişmeye devam eder.

Ebeveynlik, ebeveynin, çocuğun büyüme ve gelişmesiyle eş zamanlı olarak değişime uğradığı sürekli bir uyum sürecini içerir. Bütün ebeveynler gibi engelli ebeveynler de bu uyum sürecinden geçer (Farber, 2000, s:261).

Ebeveynlerin “ideal ebeveynlik” in sosyal normlarını karşılama çabalarının kalitesi ve kapsamı ve bu eylemlerin ebeveynlerin kendileri ve çocukları üzerindeki etkisi birçok faktöre bağlıdır. Ekolojik yaklaşıma göre, üç karmaşık belirleyici alan vardır: (1) çocukların gelişim ihtiyaçları (2) ebeveynlerin bu ihtiyaçları karşılama kapasitesi ve kişisel kaynakları (3) ebeveynlerin faaliyet gösterdiği daha geniş bir sosyal ve ekonomik bağlam. Ebeveynliğe ilişkin bu bakış açısı, artık engelli ebeveynlerin nasıl işlediğini değerlendirmede yararlı olarak kabul edilmektedir (Parchomiuk, 2014, s:232). Bu değerlendirmeden hareketle engelli kadınlar bakım sağlayandan çok bakıma ihtiyacı olanlar olarak değerlendirilmekte ve annelik yapamayacakları varsayılmaktadır (Ayaz, 2012, s:34). Literatürden elde edilen kanıtlar, toplumun, birçok durumda, engelli kadınlara değer vermediğini ortaya koymakta ve engellilik türüne bakılmaksızın engelli kadınlara yönelik günümüze kadar devam eden bir ayrımcılık tarihine sahip olduğunu göstermektedir. Literatürden, toplumun engelli kadınların cinsel yaşamları ve üreme yaşamları üzerinde bir kontrol kurduğu açıkça anlaşılmaktadır. Özellikle söz konusu zihinsel veya ruhsal engeli bulunan anneler olduğunda herhangi bir riske dair kanıt olup olmadığına bakılmaksızın çocuğa ilişkin bir risk varsayımı otomatik olarak kabul görmüştür (Begley ve ark., 2009).

Cinsellik, üreme ve ebeveynlik haklarından yoksun bırakılma, engelli kişiler tarafından ebeveynlik yapma hakkının yok sayılmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda, başta sterilizasyonun yarattığı aşılamaz biyolojik engellere ek olarak, değişik engel gruplarından muhtemel engelli ebeveynler evlat edinmeye (yurtiçi veya yurtdışı) veya doğurganlık tedavilerine erişmeye çalışırken ayrımcılıkla karşılaşmaktadır. Çocuk sahibi olan engelli anne ve babalarla Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Yeni Zelanda ve İngiltere’de gerçekleştirilen araştırmanın sonuç raporunda zihinsel engelli ebeveynlerin hamileliklerinin, %30 ile %80 arasında değişen oranlarda çocuk refahı kurumları tarafından sonlandırıldığı, bu oranın ruhsal

engelli ebeveynlerde %70-%80 arasında olduğu kayıtlara geçmiştir. Ayrıca, bir boşanma durumunda engelli ebeveynlerin çocuğun velayetini kaybetme riski çok daha yüksektir (Powell ve Stein, 2016, s:58-59).

Toplumsal cinsiyet ve engellilikle ilgili mitler ve kalıplar kadınların çocuk sahibi olma seçimini etkilemiştir. Bu, yanlış bilgilendirilmiş ya da duyarsız sağlık hizmetleri profesyonelleri, aile ve arkadaşlardan destek alamama ve devlet kurumlarından gelen engelli bir anneden çocuğun alınmasına yönelik tehditler ile sonuçlandı. Waxman, bu uygulamaların kökeninde toplumun “engelli kadınların çocuğuyla kurduğu biyolojik ve sosyal bağın doğasının, çocuğun fiziksel, sosyal, ruhsal ve ahlaki açıdan kusurlu hale gelmesine neden olacaktır” yönünde bir inancı ya da korkusu olduğunu ileri sürer. Bunun sonucunda da tıbbın hamileliği önleme, kurumsal bakım yoluyla cinselliğin baskı altına alınması, cinsiyet temelli ayrımcılık, zorla sterilizasyon, zorla kürtaj ve velayetin alınması gibi yollara yöneldiğini iddia etmektedir (Yoshida ve ark., 1999, s:324). Engelli olmayan kadınlar çocuk sahibi olma yönünde toplumsal baskı yaşarken, engelli kadınlar geleneksel olarak kadın rollerini yerine getirme konusunda dışlanmakta ve genellikle gebeliği sonlandırmaları veya çocuklarından vaz geçmeleri önerilmektedir. Hamilelik haberi endişe, gerginlik, açık memnuniyetsizlik yaratırken engelli kadınlar zaman zaman hamileliğini olabildiğince gizleme yolunu tercihe etmektedir (Azzopardi-Lane ve Callus, 2016).

Sosyal destek ağları ve hizmetlerin engelli çocuğa sahip annelerin ve ailelerin yaşamları üzerinde ne kadar önemli olduğunu vurgulayan araştırmaların varlığına rağmen (Shewan ve ark., 2012 ve Llewellyn ve McConnell, 2002), araştırmacılar engelli bireylerin ebeveynliği (Wade ve ark., 2008) ve ebeveyn koçluğu üzerine erişilebilir bilginin eksikliğini rapor etmektedir. Engelli ebeveynlerin yaşadığı güçlükler ebeveynlik yetersizlikleri olarak değerlendirilirken; yoksulluk, yetersiz konut ve aile destekleri gibi yapısal sorunlar göz ardı edilmektedir (Mona ve Cameron, 2017). Ayrıca ebeveynlik yetersizliklerinin geliştirilemeyeceğine dair genel bir kanı vardır. Ancak araştırmalar, ebeveynlerin çoğunun yetkin olduğunu, sorumluluklarını yerine getirebildiğinin ve uygun ebeveynlik eğitimi, bilgi ve

doğrudan destekle ebeveynlerin becerilerini geliştirebileceğini göstermektedir (Azzopardi-Lane ve Callus, 2016).

1.12.3. Eğitime Katılım

Bireylerin toplumsal yaşama aktif bir katılım göstermesi, vatandaşlık haklarını bilmesi ve bu haklarını özgürce kullanabilmesi ile yakından ilişkilidir. En temel vatandaşlık hakkı da eğitim hakkıdır ve diğer tüm hakların kullanımında önemli bir rol üstlenir. Kadın ve erkek tüm bireylerin sunulan eğitim hizmetlerinden eşit koşullarda yararlanabilmesi toplumsal kalkınmanın en önemli koşulları arasındadır (Özaydınlık, 2014, s:95 ve Oliver, 1996, s:78). Yetenekler perspektifinden bakıldığında, eğitim insani tüm yeteneklerin anahtarı konumundadır. Eğitimde yetenekler yaklaşımı; yoksulluğun dağılımı, politika oluşturma, siyaset, eğitimin ölçümü ile eğitim ve işgücü piyasası arasındaki bağlantı hakkında düşünmenin de önünü açan bir yaklaşımdır. Gelişmiş dünyada yetenekler yaklaşımı aynı zamanda, engellilerin toplumsal yaşama bağımsız katılımını ve refahını iyileştirmeye odaklanan yerleşik bir sosyal adalet modeli olarak benimsenmektedir. Bu yaklaşım, engellilik meselesini yalnızca teorik olarak aydınlatmakla kalmamakta, aynı zamanda konuyu politik olarak pratik bir şekilde ele alan birkaç felsefi teoriden biri olarak kabul görmektedir (Aswegen ve Shevlin, 2019, s:7-8). Terzi (2007, s:760 ve 2005, s:218), eğitim yoluyla yeteneklerin; kişilerin meslek seçimleri ile sosyal ve politik katılım seviyelerine kadar uzandığını ileri sürer ve “böylece eğitim, yetenekleri genişletmede ve insanların refah için gerçek fırsatlarını belirlemede belirgin bir role sahiptir” ifadelerini kullanır.

Tarihsel olarak dünyada toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en ağır biçimlerinden birisi de eğitime hakkının kullanılmasında yaşanmıştır. Kadınların genel zorunlu eğitim sisteminde yer almalarına yönelik tartışmalar Aydınlanma Çağı ile birlikte gündeme gelmiş, kadınların eğitimde yer alabilmeleri ise 19.yy.’ın ikinci yarısı ve 20.yy.’ın başlarında mümkün olmuştur. Bu dönem kadınlar batıdan başlayarak eğitimde yerini almaya başlamış ancak bu katılım sınırlı ve tartışmaya açık olmuştur.

Günümüzde Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde felsefe profesörü olan Sally Haslanger söyleşilerinden birinde üniversitede bitirme sınavlarından çok iyi bir derece aldığında, herkesin gerçekten kadın olup olmadığının anlaşılması için kan testi yaptırması gerektiğini iddia ettiğini anlatmıştır. Colorado Yüksek Mahkemesi baş hâkimi Mary Mullarkey benzer bir anısında, 1965'te Harvard Hukuk Okulu'na kayıtlı az sayıda kadın öğrencilerden birisi olduğunu, yıl boyunca Profesör Canser tarafından kendisine mülkiyet hukukuyla ilgili yöneltilen yegâne sorunun “Bayan Mullarkey, eğer nişanlı olsaydınız- ki olmadığınızı görüyorum”- (durup güldü) “nişan bozulduğunda yüzüğü geri vermeniz gerekir miydi?” sorusu olduğunu ifade etmiştir. (Fine, 2010, s:65). Bugün için önemli birer figür olan bu iki kadının anlattıkları bile çok yakın bir zamanda dahi kadına yönelik var olan cinsiyetçi bakış açısını ortaya koymaktadır.

Kız çocuklarının eğitimi toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması bakımından belli düzeyde başarı elde edilmiş alanların başında gelmektedir. Halen dünyada ülkelerin üçte ikisinde ilköğretime kayıta cinsiyet eşitliği sağlanmış durumdadır. Dünya üzerinde yaşanan bu olumlu gelişmeye rağmen, halen kadınlar pek çok ülkede çeşitli eşitsizliklerle karşı karşıya kalabilmektedir. Özellikle dünyanın geri kalmış bölgelerinde kız çocuklar, yoksulluk, azınlık olma hali ve kırsalda yaşamak gibi değişkenler göz önünde bulundurulduğunda erkek çocuklara kıyasla daha olumsuz bir tablo ile karşı karşıyadır. Örneğin, dünyada eğitim yaşamı dışında kalan kızların üçte ikisi yaşadıkları ülkelerde etnik azınlık sayılan toplumlardan gelmektedir. Nijerya'da yoksul bölgelerde yaşayan kız çocuklarının %97'si erkeklere kıyasla okula iki yıl daha az devam etmektedir. Sahra altı Afrika ve Güney Asya'daki e az gelişmiş ülkelerin çoğunda kızların ilk ve ortaöğretime kayıt oranları oldukça düşüktür. Mali'de kızların ilköğretime kayıt oranları, ABD'de 1810 yılında kaydedilen orana eşittir (Aktaşlı ve İlhan, 2012, s:11).

Eğitimde kız çocukları aleyhine işleyen bu eşitsizlik engelli çocuklar söz konusu olduğunda daha dikkat çekici bir hal almaktadır. Engelli çocukların eğitim hakkını ilk olarak ortaya koyan uluslararası belge 1994 yılında imzalanan Salamanca Bildirisi olmuştur. Bildiri iki temel noktada çocukların eğitim hakkına vurgu yapar;

birincisi, çocukların özelliklerinin, ilgilerinin, yeteneklerinin ve öğrenme ihtiyaçlarının her çocuğa özgü olduğu, ikincisi ise normal okullara erişimin her çocuğun hakkı olduğudur (Lindsay, 2003, s:3). Ancak başta engelli çocuklar olmak üzere engelli bireylerin eğitime katılımında yaşadıkları sorunlar tüm dünyada varlığını korumaya devam etmiş, 2007 yılında imzalanan BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin 24. maddesi, engelli bireylerin eğitimlerini kolaylaştırmak amacıyla hükümetlerin bütün seviyelerde bütünlendirici bir eğitim sistemine “eşit erişim” sağlama, makul barınma imkânları ve bireysel destek hizmetleri sunma ihtiyaçlarının önemini vurgulamış, bu kapsamda alınması gerekli tedbirleri sıralamıştır.

Engelli bireylerin eğitime katılımlarını etkileyen pek çok etmen bir arada ve etkileşimli bir biçimde belirleyici olmaktadır. Başta ailelerin tutumları olmak üzere okul yönetimi, öğretmenler, akranlar ve diğer ailelerin tutumları ile fiziksel çevrenin erişilebilirliği ve ihtiyaç duyulan araç-gereçlere erişim bu etmenlerin başlıcaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatür, kaynaştırmaya yönelik öğretmen ve okul lideri tutumları, okul kültürü ve politikaları, akran ilişkileri ve desteği, öğrencilerle ve öğrenciler arasında farklılaşma, kişiselleştirme ve olumlu ve destekleyici ilişkilerin kurulması dâhil olmak üzere öğretmen uygulamaları gibi bir dizi faktörün önemli olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca ebeveynlerin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının ve okula katılımlarının da kapsayıcı eğitimin etkililiğine katkıda bulunmada önemli bir rol oynadığı gösterilmiştir. Ebeveynlerin katılımı; çocuklarının eğitime katılma ve özel gereksinimlerinin karşılanması yönünde savunuculuk yapmaları, çocukları hakkında öğretmen ve idarecilerle bilgi paylaşımında bulunmaları ve kapsayıcı eğitimin çocuklarının ihtiyaçlarını giderme derecesi hakkında geri bildirimde bulunmaları olarak sıralanmaktadır (Sharma ve ark., 2022).

Campell ve ark. (2003, s:369)’na göre tarihsel olarak, öğretmenler, özel gereksinimleri olan çocukların normal sınıfa daha fazla dâhil edilmesi politikasına olumlu yaklaşmamışlardır. Bunun nedenleri arasında; özel gereksinimleri olan çocukların muhtemelen diğer öğrencilerin zararına olacak şekilde daha fazla bireysel ilgiye ve zamana ihtiyaç duyması, yeterli destek hizmetlerinin olmaması ve

öğretmenlerin kapsayıcı eğitim uygulamalarını desteklemek için gerekli becerilere sahip olmaması nedeniyle taşıdıkları baş edememe kaygısıdır.

Eğitimde bütünleşmenin önündeki bir diğer sorun da okul müdürlerinin/yöneticilerinin engelli bir öğrenciyi okula kabul etmedeki isteksizliğidir. Her ne kadar geçmişe kıyasla daha az görünür bir sorun olsa da halen varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Ereş ve Canaslan (2017, s:564); okulda yönetici konumunda olan kişilerin engelli öğrencileri kayıt etmede isteksiz davranmalarının halen var olduğunu ve bu durumun engellilerin eğitime katılımlarını olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Bu durumun bir ayrımcılık türü olduğunu da ekleyen yazarlar bu ayrımcılığın zaman zaman öğretim süresince devam edebildiğini belirtmektedir. Okul yöneticileri okullarda engelli öğrencilerin bütünleştirme ilkeleri doğrultusunda eğitimlerine devam edebilmelerinin en önemli unsurlarından birisi olarak gösterilmektedir.

Engelli öğrencilerin akranları ile bir arada eğitim almalarını zorlaştıran etmenlerden birisi de öğretmenlerin özel gereksinimle çocukların ihtiyaçlarını karşılamada yaşadıkları güçlüklerdir. Sucuoğlu ve Kargın (2006), öğretmenlerin bir kısmının özel gereksinimli öğrencilerle çalışma konusunda kendisini yetersiz bulduğunu, bu yetersizlik duygusu nedeniyle de engelli öğrencilere daha çok zaman ayırması gerekeceğini düşündüğünü ve bunun sonucunda da özel gereksinimli çocuklara karşı olumsuz tutumlar geliştirebildiklerini ifade etmektedir.

Engelli öğrencilerin okulda yaşadıkları bir diğer önemli sorun da akranları ile sağlıklı ve sürekli ilişkiler kuramamalarıdır. Engelli öğrencilerin arkadaş edinme ve arkadaşlıklarını sürdürme konusunda neden zorluk yaşadıkları pek açık değildir. Önemli olarak tanımlanan bir husus, normal gelişim gösteren öğrencilerin tutumlarıdır. Stoneman (1993), olumsuz tutumların fiziksel bariyerler kadar engelleyici olabileceğini ve engellilerin okullara ve topluluklara tam olarak katılımını sınırladığını belirtmektedir. Nowicki ve Sandieson (2002), engelli olmayan öğrencilerin engellilere yönelik tutumlarının kaynaştırma eğitimindeki en büyük

sorunlardan birisi olduğunu bile öne sürmektedir. Olumsuz tutumlar, akranlar tarafından düşük kabul, az sayıda arkadaşlık, yalnızlık ve hatta reddedilme ve/veya zorbalıkla sonuçlanabilir. Bunun, engelli genç öğrencilerin yaşamları üzerinde dramatik etkileri olabilmekte; grup etkinliklerine katılmakta zorluklara, akademik performansın düşmesine, okulu bırakmaya ve/veya problem davranışlara neden olabilmektedir (Boer ve ark., 2013, s:380).

Engelli öğrencilerin okul çağında akranları ile yaşadıkları bir diğer sorun da gelişme çağında meydana gelen fiziksel ve psiko-sosyal değişikliklere uyum sağlamada zorlanan ve bunun sonucunda sosyal becerileri daha az gelişim gösteren bu gençlerin akranları tarafından reddedilmeleri, yakın ve içtenlikli ilişkiler yaşayamamalarıdır. Bu dönemde kişiler arası ilişkileri kurmada ve sürdürmede yaşanan güçlük, zayıf akran ilişkisinin hem nedeni hem de sonucu olabilmektedir. Bunun sonucunda da ergenin benlik algısı, buna bağlı olarak da sosyal ilişki kurma becerileri olumsuz etkilemektedir (Logan ve ark., 2001 ve Becker ve ark., 2000).

Engellilik genellikle bir sağlık sorunu olarak görüldüğünden, toplumsal cinsiyet ve engelliliğin, eğitim başta olmak üzere yaşamın çeşitli alanlarında etkileşime girerek yaşam kalitesini etkileyebileceği olasılığına nispeten az ilgi gösterilmesi belki de şaşırtıcı değildir. Her şeye rağmen, böyle bir etkileşimin olasılığını incelemek önemlidir, çünkü bir bireyin topluma tam katılımını ve sonuçta ortaya çıkan iyi olma ve memnuniyet duygularını etkileyebilecek çok sayıda ve kesişen faktör vardır. Bu çerçevede yürütülen çok az sayıda çalışmadan, engelli öğrencilerin engelli olmayan öğrencilere kıyasla daha düşük okul doyumuna sahip olduklarına ilişkin sonuçlar rapor edilmiştir (Arciuli ve ark., 2019, s:149).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Dünya Sağlık Araştırması verileri uyarınca; engelli katılımcıların ilkökul eğitimini tamamlama oranları ve eğitim gördükleri ortalama yıl sayısı engelli olmayan katılımcılara oranla daha düşük düzeydedir. Analizde yer alan 51 ülkede, engelli erkeklerin %50.6'sı, engelli olmayan erkeklerinse %61.3'ü ilkökul eğitimini tamamlamıştır. Engelli kadınların %41.7'si,

engelli olmayan kadınların ise %52.9'u ilköğretim eğitimi tamamladığını bildirmiştir. Benzer şekilde, engelli olmayanlarla karşılaştırıldığında engelli bireylerin ortalama eğitim yılı oranları daha düşük düzeydedir (erkeklerde sırasıyla 7.03'e karşı 5.96; kadınlarda sırasıyla 6.26'ya karşı 4.98 yıl). Buna ek olarak, bütün yaş gruplarında eğitimi tamamlama oranları arasında farklar bulunmuştur ve hem düşük gelirli hem de yüksek gelirli ülkelerde her iki alt örneklem grupları için de bu fark istatistiksel olarak anlamlı seviyededir (DSÖ, 2011:224). Dünya Sağlık Araştırmasının verileri bir yandan engelli bireylerin eğitim hakkını kullanımda yaşadıkları eşitsizliği ortaya koyarken bir yandan da engelli nüfusun kendi içinde de kız çocukları ve kadınlar aleyhine ikinci bir eşitsizliği gözler önüne sermektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, Türkiye'de pek çok alanla birlikte eğitimde de kendini göstermektedir. Eğitim, Türkiye'de cinsiyet farklılıklarının altında yatan etkenlerin başında gelmektedir. Denebilir ki insan kapitalinin niteliğinin yükseltilmesi ancak eğitimle mümkün olabilecektir ve bu yolda eğitim anahtar bir işlev üstlenmektedir (Kağıtçıbaşı, 2010, s:18). 2010 Türkiye Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu'na göre Türkiye ilköğretim düzeyinde cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması hedefine ulaşmasına rağmen, orta öğretimde eğitime devam etmeyen kız çocuklarının oranının kayda değer olduğunu vurgulamaktadır (Özaydınlık, 2014, s:96). Bu kapsamda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) toplumsal cinsiyet istatistikleri uyarınca; 2019 yılında okur- yazar olmama oranı toplamda %4,1 olurken, erkeklerde %1,2, kadınlarda %6,9 olarak gerçekleşmiştir. Bir okulu bitirmeyen toplam nüfus %4,9 olurken, bu oran erkeklerde %2,4, kadınlarda ise %7,4 olarak gerçekleşmiştir. Yüksekokul veya fakülte mezunu olan toplam nüfus oranı %18,2 olup bu oran erkeklerde %20,1, kadınlarda ise %16,3'tür (TÜİK, 2021) . Verilen bu oranlar eğitimde kız çocukları ve kadınlar aleyhine bir eşitsizlik olduğunu ortaya koymaktadır.

Ülkemizde genel olarak kadınların eğitimde yaşadığı eşitsizlik engelli bireyler söz konusu olduğunda daha görünür bir hal almaktadır. Eğitimde fırsat eşitliğinden yararlanma konusunda daha dezavantajlı konumda olan engelli bireyler içerisinde de engelli kadınlar ikili bir ayrımcılığa uğramaktadır. TÜİK tarafından her yıl

yayımlanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarında engelli nüfusa ilişkin istatistiklere yer verilmediğinden eğitime katılıma ilişkin karşılaştırmalı veri için yine TÜİK tarafından en son 2021 yılında yayımlanan toplumsal cinsiyet istatistikleri kullanılabilmektedir. Bahse konu verileri uyarınca engelli nüfusta okuryazar olmama oranı %25,9 olurken, bu oran erkeklerde %10,9, kadınlarda %34,4 olarak gerçekleşmiştir. Bir okulu bitirmeyen engelli nüfus oranı %35,7 olarak gerçekleşirken bu oran erkeklerde %18,1, kadınlarda ise %45,6 olarak tespit edilmiştir. Yükseköğrenime devam etme oranı engelli nüfusta %6,2 olarak gerçekleşirken, bu oran erkeklerde %8,8, kadınlarda %4,8 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2021). Oranlardan da anlaşılacağı üzere engelli nüfusta herhangi bir okulu bitirmeme oranı (%35,7) engelli olmayan nüfusa (%4,9) kıyasla oldukça yüksektir. Ancak burada daha da dikkat çekici olan durum engelli kadınlarda herhangi bir okulu bitirmeme oranının (%45,6) engelli erkeklere (%18,1) kıyasla iki buçuk kat, engelli olmayan kadınlara (%7,4) kıyasla da altı katı aşan düzeyde düşük olmasıdır. Benzer şekilde engelli kadınlarda üniversite mezunu olma oranı (%4,8) hem engelli olmayan kadınlara (%16,3) hem de engelli erkeklere (%8,8) kıyasla daha düşük düzeydedir. İrdelenen tüm bu oranlar eğitimde engelli kadınlar aleyhine ikili bir eşitsizliğin olduğunu ortaya koymaktadır.

1.12.4. İstihdama/Çalışma Yaşamına Katılım

Günümüz dünyasında, toplumsal yaşamın içerisinde bir yer edinebilme, yaşamını idame ettirebilme ve varlığını ortaya koyabilme açısından ücretli çalışma belirleyici bir konumdadır. Bu yönüyle bakıldığında, çalışmaya yüklenen bu varoluşsal anlam bireyin toplumda güç kazanmasının ve böylece de kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasının ve gücün bir cinsiyet lehine tek taraflı kullanımının önüne geçilmesinin en önemli belirleyicilerindendir. Ne var ki ücretli çalışmanın hangi koşullar altında gerçekleştiği hem kişilerin refahı hem de çalışmanın toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürme gücü açısından önemlidir (İzdeş, 2016, s:172). Tarihsel olarak toplumsal cinsiyet bakış açısı ilk olarak, sosyal politikanın iki önemli alanı olan istihdam ve işsizlikte varlığını ortaya koymuştur. Kadın konusu diğer alt

alanlardan çok önce birbiri ile bağlantılı bu iki önemli alanda merkeze alınarak tartışmalar bu ekseninde yürütülmüştür (Ecevit, 2017, s:15-16). Sosyal ve psikolojik araştırma literatüründe çalışmaya ilişkin kavramsallaştırma uzun zaman önce toplumsal saygınlık gibi statü bağlantılı özellikleri ile genişlemiş ancak kadınlar açısından çalışma sorunlu bir alan olarak varlığını hep korumuştur (Brown ve Moloney, 2019).

Tarihsel süreçte refah devletinin gelişimi ile birlikte modern vatandaşlık kavramının kadın ve erkeğin istihdam durumuna göre, bireylerin sahip olduğu sosyal hakların da işgücü piyasasındaki konumlarına göre tanımlandığı görülmektedir. Tanım kendi içerisinde daha çok erkeklere atıf yapmakta, kadınları modern vatandaşlığın dışında ikinci sınıf, bağımlı, sosyal haklara erişimi erkeklerle olan ilişkileri üzerinden belirlenen bir konuma hapsetmektedir. Kadınlar özellikle 1980’li yıllardan başlayarak başlattıkları ikinci dalga kadın hareketi ile en önemli vatandaşlık hakkı olma özelliği taşıyan istihdam hakkını elde etme mücadelesi vermiş ve bir ölçüde de başarılı olmuştur. Ancak kanunlar önünde var olan ayrımcılıkla mücadelede elde edilen başarı, uygulamada aynı başarıyı elde edememiş, kadının işgücüne katılımını destekleyecek bakım hizmetleri, doğum izinleri vb. hizmetler yetersiz kalmıştır (Dedeoğlu, 2017, s:212-213).

1960’lı yıllara gelindiğinde ve özellikle 1970’li yıllarda refah devleti her kesimden yoğun bir eleştiri ile karşı karşıya kalmıştır. Kadının refah devleti içerisinde konumlandırılışı elbette ki yoğun bir feminist eleştiriyi beraberinde getirmiş, 1970’li yıllardan başlayarak, kadın istihdamına ilişkin çalışmalar artış göstermiş, kadın istihdamının gelişmesi feminist yazarların olduğu kadar emek piyasasını analiz eden araştırmacıların da ilgi alanı hale gelmiştir. Kadının bir yandan ev işleri ve bakım veren işlevini yerine getirirken bir yandan da eşit vatandaşlık haklarını kullanamayacakları savı güçlenirken, pozitif ayrımcılık ve kota uygulamaları gündeme gelmeye başlamıştır (Buğra, 2018, s:72 ve Dedeoğlu, 2000, s:139-140).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği tüm dünyada en çok istihdamda kendini göstermektedir. Ancak, özellikle Türkiye gibi ekonomisi gelişmekte olan ve ataerkil toplum yapısına sahip ülkelerde istihdamda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin izleri çok daha belirgindir (Dedeoğlu ve Şahankaya, 2015, s:93). Bir başka ifadeyle emek piyasasının işleyişini, sosyal değerler ve ilişkilerden soyutlayarak anlamaya çalışmak, eksik bir analiz olacaktır; bu nedenle bir sosyal olgu olarak kadının işgücü piyasasına katılması ancak içinde yer aldığı ilişkiler toplamından hareketle analiz edilmelidir (Dedeoğlu, 2000, s:139-140). Türkiye’de kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranları tarihi, sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlere bağlı olarak düşüktür (Toksöz, 2016, s:111).

Cumhuriyetle birlikte kadınlara belli haklar tanınmış, eğitimde, çalışma hayatında kadınlar daha görünür olmaya başlamış olmakla birlikte Türkiye’nin refah devleti anlayışı içinde yer aldığı Güney Avrupa devletleri ile uyumlu bir şekilde korporatist refah rejimi olup, geleneksel aile modeline dayanmaktadır. Bu modelde erkek aile reisi, kadınlar ise ev kadını ve anne rolündedir. Bu modelde kadınların çalışma hayatına katılmayarak aile fertlerine yönelik bakım fonksiyonlarını yerine getirimleri öngörülmektedir. Uzun yıllar yürürlükte olan eski Medeni Kanun bu modeli benimsemiş; erkeği aile reisi olarak tanımlarken, kadınların çalışma hayatına katılabilmesini erkeğin iznine tabi kılmıştır. Bazen de kadınları korumak adına, yasalarda kadın erkek ayrımına gidilmiştir. Bunun en belirgin örneği İş Kanunu’nda halen yürürlükte olan kıdem tazminatı ile ilgili maddedir. Buna göre evlilik sonrası bir yıl içerisinde işten ayrılan kadınlara kıdem tazminatı hakkı tanınırken, bu hak erkeklere için tanımlanmamıştır. Bu yaklaşım, kadının erkeğe bağımlılığını destekler niteliktedir (Buğra, 2018, s:69 ve Dedeoğlu, 2017, s:217-218).

Gelişmekte olan ülke sınıflamasında yerini alan, muhafazakâr değerlere sahip ve neo-liberal ekonomi politikalarını benimseyen Türkiye’de kadınlar; eğitim hakkını yeterince kullanamadığı gibi işverenlerin kayıt dışı emek tercihi nedeniyle ağırlıklı olarak kayıt dışı sektörlerde istihdam edilmektedir. Bu durum doğaldır ki kadınların gelir elde etme ve iş güvenliğine sahip olma bakımından kırılganlıklarını artırmaktadır (Elveren, 2015, s:64). Ayrıca, düşük ücretli ailelerde öncelikli olarak

erkek çocukların eğitime yatırım yapılmakta kız çocuklarının eğitime yatırım yapılmamakta, bu durum işgücü piyasasına düşük ücret olarak yansımakta ve bu kısır döngü kadınlar aleyhine sürüp gitmektedir (Kaya, 2017, s:230). Türkiye’de neo-liberal rasyonalite verimliliği ve karlılığı vurgularken toplumsal cinsiyeti ve buna bağlı eşitsizlikleri göz ardı etmektedir. Bunun sunucunda da doğaldır ki kadınlar sistem dışına itilmekte ve her geçen gün maruz kaldıkları yapısal eşitsizlik koşulları ağırlaşmaktadır (Acar ve Altunok, 2015, s:55).

Kadınların çalışma hayatında aktif olarak yer almaları o ülkedeki sürdürülebilir büyüme ve kalkınmayı sağlayan en önemli etkenler arasında yer alsa da Sanayi Devriminden itibaren kadın işgücü ucuz emek olarak görülmüştür. Türkiye’deki işgücü piyasasının önemli sorunlarından birisi, kadınların işgücüne katılma oranlarının oldukça düşük olmasıdır. Son yıllarda ülkemizde kadının işgücüne katılım oranları yükselmesine karşın, diğer ülkelerle kıyaslandığında bu artış yeterli görülmemektedir (Ak ve Çakıcı, 2018, s:259 ve Karpat Çatalbaş, 2015, s:249). Türkiye, 1970’lerden beri kadın istihdamında dünya çapında gözlenen artış eğilimine bir istisna oluşturmaktadır. Tarım-dışı sektörlerde kadın istihdamında ufak bir artış gerçekleşmiş olmakla birlikte, bu artış kadınların genel olarak ekonomik faaliyete katılımlarındaki düşüşe karşılık gelmekten oldukça uzaktır (Buğra, 2010).

Gelişmiş batı toplumlarında işgücü piyasasında cinsiyet eşitliğinin sağlanması için alınan tedbirler önemli gelişmeleri beraberinde getirmiş ancak buna rağmen kadın istihdamı erkek istihdamının oldukça gerisinde varlık göstermektedir. Avrupa Birliği üye ülkelerinde 2015 yılında erkek istihdam oranının en yüksek olduğu ülke %79 ile Hollanda iken en düşük olduğu ülke %59,3 ile Yunanistan oldu. Avrupa Birliği üye ülkelerinin ortalama erkek istihdam oranı ise %70,8 oldu. Avrupa Birliği üye ülkelerinin istihdam oranı incelendiğinde; 2015 yılında kadın istihdam oranının en yüksek olduğu ülke %74 ile İsveç iken en düşük olduğu ülke %42,5 ile Yunanistan oldu. Avrupa Birliği üye ülkelerinin (28 ülke) ortalama kadın istihdam oranı ise %60,4 oldu (Hatipoğlu Eren, 2016).

Sosyal dışlanma, insanların sistematik olarak haklardan, fırsatlardan ve kaynaklardan mahrum edildiği ve toplumdaki bireylerin normal faaliyetlerini sürdürmelerinin engellendiği süreçlerdir. Akademik araştırmalar ve politika yapıcılar ücretli istihdamın sosyal içermenin merkezi olduğu konusunda fikir birliğine ulaşmış durumdadır. Bu kapsamda, engellilerin meslekleri, iş deneyimleri ve işgücü piyasasına erişimleri konusunda pek çok araştırma yapılmıştır. Araştırma bulguları, genel olarak, çalışmanın kişinin refahını ve yaşam kalitesini artırdığını göstermektedir. Bu nedenle, engellilerin istihdamı, birçok gelişmiş ülkede çağdaş engellilik stratejisinin temel taşı haline gelmiştir (Cregan ve ark., 2017). İstihdamda engelli bireylerin tipik olarak karşılaştığı zorlukların başında; yetersiz ulaşım imkânları, ihtiyaç duyulan desteklerin eksikliği, düşük özgüven, olumsuz tutumlar, stereotipler ve damgalanma gelmektedir. Engelli insanlar, esas olarak karşılaştıkları engeller ve ayrımcılık nedeniyle işgücünde yetersiz temsil edilmeye devam etmektedir (Lindsay, 2010, s:2).

İstihdamda yaşanan toplumsal cinsiyet eşitsizliği, engelli bireylerde daha keskin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Engelli insanların işsiz kalma ihtimali daha yüksektir ve engelliler istihdam edildiklerinde bile genellikle daha az kazanç elde ederler. 2013 Dünya Sağlık Araştırması'nın sağladığı global veriler, engelli olmayan erkeklere (%65) ve kadınlara (%30) kıyasla engelli erkeklerin (%53) ve kadınların (%20) daha az istihdam edildiklerini göstermektedir. Engelli nüfus içerisinde engelli kadınlar işsizlik sorununu daha ağır yaşamakta, istihdam öncesi ve istihdam sonrası ayrımcılığa uğramaktadır (DSÖ, 2011). 2017 yılında 10 ülkeyi kapsayan ve engelli gençler arasında iş bulma ve o işte kalıcı olmada toplumsal cinsiyetin rolü üzerine yapılan sistematik bir inceleme; engelli genç erkeklerin engelli kadınlardan daha iyi istihdam sonuçlarına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan incelemede; engelli erkeklerin engelli kadınlara göre daha uzun çalıştığı ve daha iyi ücret aldığı belirlenmiştir. Bu sistematik derlemenin yazarları, sosyal destekler ve toplumsal cinsiyet rolü beklentileri de dâhil olmak üzere istihdamı sürdürmek için toplumsal cinsiyetle ilgili çeşitli engeller ve kolaylaştırıcıları da tespit etmiş; engelli erkeklere kıyasla önemli ölçüde daha fazla sayıda engelli kadının, aile sorumluluklarına sahip olmasının istihdamın önünde bir engel olduğunu bildirdiklerini raporlamıştır

(Lindsay ve ark., 2018, s:250 ve Lindsay ve ark., 2019, s: 320) . Engelli kadınlar ayrıca ekonomik ve sosyal olarak bağımsızlıklarını destekleyecek sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerine daha az erişmekte, buna bağlı olarak da eğitimde ve istihdamda daha az yer almaktadır (Kim ve ark., 2019).

Toplumsal yaşamın hemen hemen her alanında hem engelli erkekler hem de engelli kadınlar ayrımcılığa maruz kalsalar da, engelli kadınların işgücü piyasasında daha fazla zorlukla karşılaşması daha olasıdır. Hem engelliliğe hem de toplumsal cinsiyete eşlik eden klişeler, engelli kadınların engelli erkeklere göre daha bağımlı ve daha az yetenekli görünmelerine yol açmaktadır. Meekosha (1990) ve Neath (1997) gibi bazı feminist engelli yazarlar; sosyal, tarihsel ve ekonomik temelli marjinalleşme ve engelli kadınlara yönelik baskı göz önüne alındığında, engelli kadınların engelli erkeklere ve engelli olmayan insanlara kıyasla daha büyük bir zorluk riski altında olduğuna dikkat çekmektedir (Kim ve ark., 2019:719).

Çalışmanın insan hayatındaki bu önemini kabul etmekle birlikte ampirik çalışmaların 20 yıllık bir incelemesi, çalışan bazı engelli kişilerin düşük bir başarı duygusu yaşadığına dair kanıtlar sunmaktadır. Ücretli istihdam, sosyal içerme için işsizlik durumundan daha fazla fırsat sunsa da içerme düzeyinin engelli kişilerin özelliklerinden etkilenmesi muhtemeldir. Örneğin, çalışma, engelliliklerinden kaynaklanan yüksek düzeyde kısıtlamalara veya kısıtlayıcı bozukluklara sahip kişiler için daha sorunlu bir deneyim olabilmektedir (Cregan ve ark., 2017). Ayrıca, kadınlar engelli nüfusunun yaklaşık yarısını oluştursa da, istihdam olanakları cinsiyete dayalı düşük ücretli işler ve mesleklerle sınırlı olabileceğinden, işten engelli erkeklerden daha az fayda kazanmaları muhtemeldir (Young, 2013, s:250). Ücretli istihdamda yer alan engelli kadınlar toplumsal yaşama katılımında engelli erkeklerle kıyasla daha fazla engelle karşılaşmakta ve bunun sonucunda da refah düzeyleri daha düşük olmaktadır. Engelli kadınlar öncelikle işgücü piyasasında engelli olmayan kadınların da deneyimlediği ayrımcılıkla karşılaşmakta, ayrıca da engelli kadınlar söz konusu olduğunda daha kararlı bir şekilde vurgulanan ön yargılar nedeniyle engelli erkeklere kıyasla yüksek ücretli ve kariyer gelişimine açık işlerde daha az istihdam şansına sahip olmaktadır (Cregan, 2017, s:1214).

Batı toplumları, endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle ve bireylerin işgücü piyasasındaki değerlerine göre değerlendirilmesiyle karakterize olmuştur. Yani, en “ağır” olarak değerlendirilen bozukluklar; bu bozukluğu taşıyanların ekonomik katılımını görünüşte sınırlayan veya hayatta kalmaları ve sürdürülebilir yaşam kaliteleri için önemli ölçüde ailevi, toplumsal veya sosyal yatırım gerektirenler olarak değerlendirilmiştir. Endüstriyel toplumlarda engellilik için sosyal ve analitik bir alan talep etme dürtüsü; sosyal, kültürel, politik ve ekonomik yaşamın her alanında engellilerin ötekileştirilmesinden ortaya çıkmıştır (Meekosha, 2006).

Engelli olan ve olmayan bireyler arasında küresel istihdam eşitsizliklerinin varlığını koruduğu bilinmektedir. Mitra, Posarac ve Vick (2011), gelişmekte olan 15 ülkede çalışma çağındaki engelli bireylerin ekonomik ve yoksulluk durumlarının anlık görüntüsünü veren çalışmalarında, engelliliği yoksullukla ilişkilendiren çeşitli tespitlerini ortaya koymuşlardır. Engellilerin, engelli olmayan bireylere kıyasla, daha düşük eğitim düzeyine sahip olma, daha düşük istihdam oranları deneyimleme, çalışırken daha düşük maaş alma ve yoksul olma olasılıklarının daha yüksek olduğu sonucuna varmışlardır. Bu tespite ek olarak, engellilik ve cinsiyet, hem kadınlara hem engellilere yönelik ayrımcılık nedeniyle engelli erkeklere kıyasla engelli kadınlar için birden fazla dezavantaj yaratacak şekilde etkileşim halindedir (Naami, 2015). Benzer bir şekilde Avrupa’da engellilerin sadece %42,2’si işgücü piyasasına katılırken engelli olmayanlarda bu oran %64,5’tir (Pawłowska-Cyprysiak ve Konarska, 2013, s: 412).

Engelli çalışan kadınların deneyimlerinin, istihdamı inceleyen feminist akademisyenlerin büyük ilgisini çekeceği varsayılmaktadır. Bununla birlikte, feminist teori ve araştırma kapsamında engellilerin sosyal konumlarına ilişkin yapılan pek çok incelemeye karşın, engelli kadınların kendi deneyimleri yeterince araştırılmamış ve asgari düzeyde belgelenmiştir. Engelli çalışan kadınları içeren bir avuç çalışma, daha kapsamlı deneyimler (örn. gelir ve işyeri stresi) yerine istihdamla ilgili deneyimin tek bir yönüne (örn. gelir veya işyeri tacizi) odaklanma eğilimindedir. Engelli çalışan kadınların deneyimlerini anlamamız açısından da sorunlu olan, istihdamla ilgili araştırmaların engelli kişileri tamamen dışlama veya

engellilikle ilgili bulguları dipnotlara veya yardımcı tartışmalara aktarma eğilimidir (Brown ve Moloney, 2019, s:96).

Ülkemizde engelli kadınların yasalarda temsiliyi irdeleyen, Abay ve Kahraman Güloğlu (2016, s:431-438) tarafından seçilen beş temel yasa temelinde içerik analizi şeklinde yürütülen bir çalışmada toplumsal cinsiyet eşitliğine yeterince vurgu yapılmadığı, engelli bireylerle ilgili var olan temel yasal düzenlemelerin hiçbirinde engelli kadınların eğitim ve istihdam içerisindeki çoklu dezavantajlı konumlarını düzeltmeye yönelik hiçbir vurgunun olmadığı tespiti yapılmıştır. Ülkemizde engelli kadın istihdamında yaşanan düşük temsil bu tespiti doğrular niteliktedir. Burcu (2017, s:115)'nin de vurguladığı gibi, Türkiye'de kadın veya erkek tüm engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımında yaşadıkları en büyük dezavantaj gelir getirici bir işte çalışma oranlarının düşük olmasıdır. Dezavantajlı bir nüfus grubu olarak engellilerin yaşadığı bu sorun cinsiyet temelinde değerlendirildiğinde engelli kadınlarda oranların daha da düştüğü görülmektedir.

Ülkemizde TÜİK tarafından her yıl yayımlanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarında engelli nüfusa ilişkin istatistiklere yer verilmediğinden işgücüne katılıma ilişkin karşılaştırmalı veri için yine TÜİK tarafından en son 2021 yılında yayımlanan toplumsal cinsiyet istatistikleri kullanılabilir. Buna göre 2019 yılında genel nüfusta işgücüne katılım oranı %53 olup, bu oran erkeklerde %72, kadınlarda ise %34,4 olarak tespit edilmiştir. Oranlardan da görüleceği üzere erkeklerde işgücüne katılım oranı kadınların iki katından fazladır. Aynı yıl içerisinde engelli nüfusun işgücüne katılımına baktığımızda toplamda işgücüne katılım %19,9 iken, bu oran erkeklerde %32,9, kadınlarda %12,6 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021). Oranlardan da anlaşılacağı üzere engelli nüfusta işgücüne katılım (%19,9) engelli olmayan nüfusun katılımından (%53) neredeyse üç kat daha düşüktür. İncelenen veriler uyarınca engelli kadın nüfusun işgücüne katılımı (%12,6) hem engelli olmayan kadınlara (%34,4) hem de engelli erkek nüfusa (%32,9) kıyasla oldukça düşüktür. Bir başka ifade ile engelli kadınlar hem engelli olmayan kadınlara hem de engelli erkeklere kıyasla neredeyse üç kat daha düşük bir oranda işgücüne katılabilir.

İşgücüne katılamayan büyük bir engelli kadın nüfusu; temel haklar arasında önemli bir yere sahip olan çalışma ile ilgili hakları kullanamamakta, bunun sonucunda da başkalarına bağımlı, kendi kaderini tayin edemeyen bir konumda yaşamını sürdürmek zorunda kalmaktadır. Engelli kadınların toplumsal yaşamın içerisinde yer alamamaları, haklarını savunamamaları ve hak mücadelesinin içerisinde yer alamamaları büyük oranda çalışma hayatında yer alamamaları ile doğrudan bağlantılıdır.

1.12.5. Siyasete ve Karar Alma Mekanizmalarına Katılım

Siyaset biliminde, “katılım” kavramına genellikle kaynaklar ve sosyal ağlar perspektifinden yaklaşılmıştır. İyi eğitim, yurttaşlık becerileri ve yüksek gelir gibi kaynakların katılımı teşvik ettiği kabul edilir. Buna paralel olarak, iyi sosyal ilişkiler, siyasi katılım olasılığını artırır. Engelliler söz konusu olduğunda, sayılanların çoğu yetersiz veya genel olarak diğer vatandaşlar için olduğundan çok daha düşük düzeyde olabilmektedir. Ayrıca, bireyin sahip olduğu engel, “sıklıkla kısıtlılıkları telafi etmek için fazladan zaman, çaba ve para gerektirerek” bireylerin fiziksel veya zihinsel kaynaklarını sınırlayabilmektedir. Bu anlamda, görelî yoksunluk ve sosyal kimlik teorilerinin varsaydığı gibi, engellilerin görelî yoksunluktan ve diğer gruplarla olumsuz karşılaştırmalardan muzdarip bir grubu oluşturduğu varsayılmaktadır (Mattila ve Papageorgiou, 2017).

Literatürde, engellilerin siyasal yaşama katılımının önündeki temel engeller; “izolasyon” ve “yetersiz kaynaklar” olarak iki ana başlık altında kümelenmektedir. Yerel düzeyde bir aktivist seviyesinden aday olmaya kadar uzanan bir süreçte bir siyasi partiye katılım, zaman, enerji ve para gerektirmektedir. Siyasi yaşama katılımında; geniş ve güçlü bir kişisel ağı sahip olmak kilit bir rol oynar. Doğaldır ki, siyasi olarak güçlü ailelerden gelen bireyler ve seçkin eğitim kurumlarına devam etmiş olanlar tercih sebebidir. Ayrıca, iş dünyasında veya sendikalarda yöneticilik pozisyonları da genellikle siyasi liderliğin öncüleri olduğundan, engelli kişilerin istihdamının önündeki engeller de siyasi hayata erişimi sınırlandıran bir etkiye

sahiptir. Avrupa nüfusunun %15'inin engelli olmasına karşın, engelli bireylerin siyasette temsil oranı ortalama %1 civarındadır (Waltz ve Schippers; 2021, s: 520). Engelli bireylerin siyasal yaşama katılımı en baştan zincirleme bir şekilde eğitim ve istihdam olanaklarının yetersizliği nedeniyle çok düşük seviyelerde kalmaktadır.

Karataş ve Oran (2007, s:10)'a göre engellilerin siyasal yaşama katılımlarının önündeki en büyük engel beden-siyaset ilişkisinin tarihsel süreç içerisinde aldığı biçimdir. Tarihsel süreçte siyaset alanı ve erki biyolojik ve fizyolojik açıdan güçlü bedenlere sahip bireylerce yönetilirken, engellilerin de dâhil olduğu dezavantajlı gruplar bu sürecin dışında bırakılmıştır. Ayrıca Priestley ve ark. (2016)'na göre; istihdam, eğitim, gelir düşüklüğü ve maddi yoksunluk açısından engellilerin sistematik olarak daha yüksek hane halkı yoksulluğu ve sosyal dışlanma riskleri yaşadıklarına dair ikna edici kanıtlar olmasına karşın siyasal yaşama katılım temelinde yürütülen karşılaştırmalı çalışmalar engellilik durumunu bir değişken olarak çalışmalarına dâhil etmekte yetersiz kalmaktadır.

1960'larda tüm dünyada etkisini gösteren insan hakları hareketi ve özellikle kadın hareketi engelli nüfusu da etkilemiş, tüm dünyada engelliler seslerini duyurabilmek ve haklarını savunmak için örgütlenmenin önemine vurgu yapmaya başlamıştır. Shakespeare (1993, s:251-251) bu gelişmeyi "doğrudan eylem" olarak kavramsallaştırmış ve engelli bireylerin bizzat kendileri tarafından ve kendi hakları için bir araya gelmelerinin önemini vurgulamıştır. Shakespeare, engellilerin başlattığı doğrudan eylemin en önemli kazanımının; vurguyu erişilebilir olmayan çevre ve küçük düşürücü hayırseverlik gösterişleri gibi engelliği yaratan kurumlar ve fiziksel çevre üzerine toplaması olmuştur. Doğrudan eylemin politik bir hareket olduğunu ve engelliliğin tıbbi bir meselden ziyade bir sosyal ilişkiler meselesi olduğunu ortaya koyduğunu savunur. Böylece gelişmeye başlayan ve 90'lı yıllarda ivme kazanan sivil toplum hareketi yeni siyasi katılım biçimlerini teşvik etmiş ve engelli hareketi de bu süreçte güç kazanmıştır. Bu gelişmelerin en önemli kazanımı 2007 yılında imzalanan BM Engellilerin Haklarına ilişkin Sözleşmesinin getirmiş olduğu yasal kazanımlar ile geleneksel siyasi katılıma alternatif sosyal sermaye biçimleri ile toplumu,

siyasileri ve hükümetleri etkileyebilecek yeni politik fırsatları yaratması olmuştur (Priestly ve ark., 2016).

Günümüzde en iyi yönetim biçimi olarak kabul edilen demokratik sistem toplumda tüm bireylerin yönetime eşit katılım hakkına sahip olduğu tezine dayanmaktadır. Yönetime katılım ise siyasal yaşama katılım hakkının kullanılabilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu hakkın kullanımı seçimlerde oy kullanmak, siyasi bir oluşum içerisinde yer almak ya da aktif siyaset için seçimlerde aday olmak şeklinde gerçekleşmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen insan hakları hukukunun vazgeçilmez yapı taşı siyasal yaşama katılım kavramıdır (Usal, 2010, s: 147-150). Toplumsal cinsiyet tarih boyunca siyasetin tam göbeğinde yer almış ve siyasetin ana belirleyicisi olagelmıştır. Siyaset büyük oranda ataerkil bir alan olması nedeniyle kadın-erkek eşitsizliği üzerine kurgulanmıştır. Tarihte ilk devletin ortaya çıkışından başlayarak günümüz modern sistemlere kadar siyasette belirleyici unsur bütünüyle erkekler olmuştur. Demokrasinin doğduğu yer olan Antik Yunan şehir devletlerinde dahi siyasette kadının adı yoktur. Köleler ile birlikte siyasetten dışlanan kadın, özgür bir vatandaş değildir (Adak, 2016, s:18).

18. Yüzyılın sonlarında varlığını gösteren ve 1920'lere kadar devam eden ve "eşit haklar feminizmi" olarak da bilinen birinci dalga feminizmin eşitlik taleplerinin başında siyaset gelmektedir. Kadınlar, kurdukları örgütler ve yürüttükleri eylemlerle "oy verme ya da seçme hakkı" anlamına gelen Sufraj Hareketini başlatmıştır. Başta İngiltere ve Amerika olmak üzere Dünyanın çeşitli ülkelerinden kadınlar bu hareketin içinde yer alarak "sufrajist" olarak anılmış; on yıllar boyunca sayısız eylem, miting, konferans ve kongrelerle ve kaleme aldıkları yazılarla mücadelelerini sürdürmüşlerdir. (Adak, 2016, s:21). Denebilir ki kadınların yasal eşitliklerini kazanma süreci, dünyanın çeşitli yerlerinde kolektif eylemlerle karakterize birinci dalga feminist hareketle başlamış ve sonucunda da kadınlar oy kullanma gibi önemli bir siyasal hakkı elde etmiştir. Ancak birinci dalga feminist hareketin dikkat çeken özelliği eşit yurttaş olma mücadelesi verilirken annelik/eşlik gibi özel alan rollerine itiraz edilmemesidir. O dönem feminist kadınlar bir yandan özel alan rollerini yerine getirirken bir yandan da toplumsal yaşamda yer almak arzusu ile hareket ediyordu.

Birinci dalga feminist hareketin görece başarısı 1960'lara kadar kadın hareketinde durgunluğu beraberinde getirmiş ancak 1960'ların sonlarında başlayan ikinci dalga feminist hareket yasal olarak sağlanan kadın-erkek eşitliğinin toplumsal eşitsizliği gideremediği iddiası ile sorunun asıl kaynağını tartışmaya açmıştır. Bu tartışmaların odağında da toplumsal cinsiyet kavramı güçlü bir şekilde yer almıştır. Siyasal alanda kadın kotası gibi somut düzenlemelerle birlikte asıl dikkat çekilmek istenen konu ataerkil ideolojiyi üreten her türlü mekanizmanın dönüştürülmesidir (Deniz, 2019, s:38-47).

Günümüzde Dünyada siyasete katılımı kadınlar aleyhine büyük bir eşitsizlik yaşanmaktadır. Kadına yönelik ayrımcılığın en yoğun yaşandığı alanlardan birisinin siyaset olduğunu söylemek abartılı bir yorum olmayacaktır. Şirin Tekeli, siyasetin, erkek iktidarının en güçlü ve son kalesi olduğunu, bu nedenle de kadınların bilincine ulaşan son konu olduğunu ifade etmektedir (Tekeli, 2005, s:7). Kadınların siyasi partilere, sendikalara, yerel yönetimlere, parlamentolara, üst düzey bürokratik görevlere yani karar verme mekanizmalarına katılımları oldukça sınırlıdır. Karar alma mekanizmalarında yer alamayan kadının kaynakların kullanımı ve paylaşımı üzerinde söz sahibi olması da mümkün olamamaktadır. Yine Tekeli'ye göre toplumun yarısını oluşturan kadınların katkısının alınmaması sadece kadın sorunlarına değil genel olarak toplumdaki tüm sorunlara gerçekçi çözümler üretilmesini zora sokmaktadır (Tekeli, 2005, s:11).

Uluslararası Parlamenterler Birliği'nin 2020 verilerine göre, tek meclisli parlamentolar ve alt meclislerde kadın katılımının en yüksek olduğu dört ülke sırasıyla; %61,3 ile Ruanda, %53,2 ile Küba, %53,1 ile Bolivya ve %50,0 ile Birleşik Arap Emirlikleridir. Türkiye %17,3'lük oranla 172 ülke arasında 74 üncü sıradadır. Parlamentodaki liderlik makamlarında kadın temsiliinde daha fazla ilerleme sağlanmış olmasına rağmen kadınlar hala Parlamento Başkanları arasında yetersiz derecede temsil edilmektedir. Kadınların parlamentodaki başkanlık makamlarındaki oranı 1995 ile 2020 yılları arasında %10,5'ten %20,5'e yükselerek neredeyse iki katına çıkmıştır. Ancak bu gelişmeye rağmen günümüzde; 192 ülkenin

parlamentolarındaki veya parlamento meclislerindeki 278 başkanlık makamından sadece 57'sinde kadınlar bulunmaktadır (Inter-Parliamentary Union Database, 2020).

Dünyada kadınlar aleyhine var olan bu eşitsizlikler engelli kadınlarda daha görünür bir hal almaktadır. Engelli kadınlar hem engelli hem de kadın olmaktan kaynaklı ikili bir dışlanmayla karşı karşıya kalmakta, siyasal yaşamın ve buna bağlı olarak da karar mekanizmalarının dışına itilmektedir. BM'nin 2021 yılında yayımlamış olduğu rapor uyarınca; hem engelli erkekler hem de engelli kadınlar karar alma mekanizmalarının dışına itilmekte ancak kadınlarda bu oran daha görünür bir hal almaktadır. Buna göre; 2017 yılında 19 ülkeden elde edilen veriler; engelli erkeklerin yüzde 2,8'inin, engelli kadınların ise sadece yüzde 2,3'ünün yasa koyucu, üst düzey yetkili ya da yönetici gibi bir konumda olduğunu göstermektedir. 2017 verilerine göre Asya ve Pasifik bölgesindeki 18 ülkeden 14'ünde ulusal yasama organında engelli kadın parlamenter bulunmamakta, diğer dört ülkede, engelli kadın parlamenterlerin payı ise yüzde 0,3 ile yüzde 6,3 arasında değişmektedir (UN Women, 2021).

Ülkemizde kadın hareketi Osmanlının son yılları ve Cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelen dönemde başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlayarak birinci dalga feminizm ile ilişkilendirilebilecek ve bu hareketin bir parçası olarak kabul edilebilecek kadın örgütlenmelerinin varlığını göstermeye başladığı görülmektedir. 28 Mayıs 1913 tarihinde kurulan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (Osmanlı Kadın Haklarını Savunma Derneği) bu derneklerin başını çekmektedir. Cemiyetin; kadınların giyimine yönelik kuralların yeniden düzenlenmesi, kadınların çalışma hayatına girmesi, kadınların eğitiminin iyileştirilmesi ile boşanma hakkı, mirastan eşit şekilde pay alma gibi hukuki eşitlik konularına ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. Cemiyetin, kadınların toplumsal konumlarının iyileştirilmeden siyasal haklara kavuşamayacağını benimseyen genel geçer yaklaşımına rağmen, yayımladığı Kadınlar Dünyası dergisi ile batılı ülkelerdeki sufrajistleri yakın takibe aldığı, kadınların seçme-seçilme hakkını kazandıkları ülkelerle ilgili haberlere de yer verildiği görülmektedir. Bu gelişmeleri

takiben 1921 yılına gelindiğinde kadınlara oy hakkı talebi cemiyetin programında yerini almıştır (Adak, 2016, s:22-23 ve Çakır, 2010).

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde 1980'lere kadar kadın hareketinin sesinin cılız çıktığı, Cumhuriyetle birlikte kendisine çizilen sınırlar içerisinde toplumsal yaşama katılım gösterdiği ve bir yandan çalışma hayatında kendisine yer bulmaya çalışırken bir yandan da anne ve eş olarak hane içi sorumluluklarını "özverili" bir şekilde yürütmeye özen göstermiştir. Ancak 1980'lere gelindiğinde tüm dünyada ivme kazanan ikinci dalga feminist hareketler Türkiye'de de kadınlar arasında heyecan yaratmış, bu alanda akademik çalışmalara ilgi artmış ve belirgin bir literatür oluşmaya başlamıştır. Buğra (2015, s:13)'nin ifadesiyle; oluşmaya başlayan bu literatürde 1980 ve 1990'lı yılları kapsayan ilk aşamalarında toplumsal cinsiyet tartışmalarının özellikle kültürel çalışmalar alanında yapıldığı, vurgunun ağırlıklı olarak sivil ve siyasi haklara olduğu, kadınların siyasette ve karar alma mekanizmalarında yer almaları yönünde girişimlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak ülkemizde siyasete katılımda temsilin değil niteliğin ön planda tutulduğu, toplumun tüm kesimlerinden kadınların parlamentoda yer alamadığı görülmektedir. Çiğdem Aydın (2020, s:106)'ye göre; parlamentoda yer alan kadın profiline baktığımızda karşımıza; iyi bir eğitim almış, mesleği olan, çalışma hayatından gelen, ortalama 40'lı yaşlarda çocuk sahibi, siyasette ya da sivil toplum örgütlerinde deneyim sahibi olmuş kadınların ön plana çıktığını vurgulamaktadır. Parlamentolar Arası Birlik (Inter Parliamentary Union, 2020) verileri uyarınca son milletvekili seçimleri sonuçlarına göre Türkiye, kadın milletvekili oranında dünyadaki 192 ülke içerisinde, 117'nci sırada yer almaktadır. Bu haliyle Türkiye, Avrupa'da 37 ülke içerisinde ise sondan üçüncü sırada yer almaktadır. Ülkemizde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) güncel parlamenter sayılarına baktığımızda; 582 olan milletvekili sayısının %82,67'sinin erkek, %17,33'ünün ise kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Bu dağılımda engelli bulunan milletvekili sayısına bakıldığında ise parlamentoda yer alan dört engelli milletvekilinin de erkek olduğu anlaşılmaktadır (TBMM, 2022). Bir başka ifade ile engelli kadınlar parlamentoda temsil hakkını elde edememiştir.

Doğaldır ki eğitimde, istihdamda ve toplumsal yaşamın diğer alanlarında yer alamayan engelli kadınlar Aydın (2020)'ın yukarıda ifade ettiği kadın vekil profili içerisinde yerini alamamaktadır.

Ülkemizde engelli kadınların sivil toplum örgütlerindeki etkinliğini araştıran ve 2021 yılında 256 kadınla gerçekleştirilen bir araştırmada; katılımcıların %40,2'sinin engellilerle ilgili bir sivil toplum örgütüne üye oldukları, buna karşın %46,9 oranında ise hayatlarının herhangi bir döneminde bir sivil toplum örgütüne üye olmadıkları görülmektedir (Karataş ve İçli, 2021, s:28). Oranlardan da anlaşılacağı üzere engelli kadınların neredeyse yarısı hayatlarının herhangi bir döneminde sivil toplum örgütlenmesi içerisinde yer almamıştır. Toplumsal yaşamda karşılaştıkları ayrımcı uygulamalar nedeniyle hak arama motivasyonları oldukça gelişmiş olan engelli kadınların azımsanmayacak bir kısmının örgütlenmenin dışında kalması oldukça düşündürücüdür.

Ülkemizde engelli kadınların kendi örgütlenmeleri içerisinde yönetim ve karar alma kademelerinde temsiline baktığımızda, üye sayısı bakımından en çok üyeye sahip Engelliler Konfederasyonu ve Sakatlar Konfederasyonu'nda kadın temsiline oldukça düşük olduğu görülmektedir. 19 üyeden oluşan Engelliler Konfederasyonu Yönetim Kurulu'nda iki kadın bulunurken, bu kadınların birisinin başkan yardımcısı olarak görev aldığı görülmektedir (Engelliler Konfederasyonu, 2022). Benzer bir durum Sakatlar Konfederasyonu için de geçerli olup; 21 kişiden oluşan yönetim kurulunda 3 kadın engellinin görev aldığı, bu kadınlardan ikisinin başkan yardımcısı görevinde olduğu anlaşılmaktadır (Sakatlar Konfederasyonu, 2022). Engelli kadınlar, temsil sorununa bir çözüm üretmek üzere ve haklarını arama mücadelesinde kadın olarak örgütlenmenin önemini kavrayarak, toplumda karşılaştıkları ayrımcı uygulamalar ve eğitimden, istihdamdan ve siyasetten dışlanma pratikleriyle birlikte mücadele etmek üzere Engelli Kadın Derneğini (Eng-Kad) kurmuştur. 2011 yılında Ankara'da kurulan dernek, Türkiye'de ilk engelli kadın örgütlenmesi olarak dikkat çekmekte ve çalışmalarını örgütlenme, kapasite geliştirme ve güçlenme, insan hakları ve savunuculuk, insan hakları eğitimi alanlarında yürütmektedir (Kahraman Güloğlu, 2015).

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın modeline, çalışma grubuna, veri toplama araçlarına ve yöntemine, verilerin analizine, araştırmaya katılan bireylerin özelliklerine, süre ve olanaklara ilişkin bilgilere yer verilmektedir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışma kapsamında yürütülen literatür taramasında; sahada var olan kadın çalışmalarının büyük oranda engelli olmayan kadınları ele aldığı, engelli kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliği kapsamında yaşadıkları ikili ayrımcılığın yeterince irdelenmediği tespit edilmiştir. Konu ile ilgili yürütülen az sayıda çalışmada da engelli kadınların yaşantılarını bütüncül bir şekilde ele alarak, fiziksel, bilişsel, duygusal, sosyal ve tinsel boyutlarda inceleyen ve bu yaşantıları ekolojik yaklaşım açısından değerlendiren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Varılan bu tespit doğrultusunda evli engelli kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaşam deneyimlerinin ekolojik yaklaşımın kavramlarıyla değerlendirilmesine ve engelli kadınların yaşadığı süreçlere ilişkin algılamalarının, duygu ve düşüncelerinin belirlenmesine gereksinim duyulmuştur. Bu çerçevede ışığında, araştırma nitel araştırma deseni ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:45). Nitel teknikler, araştırmacıların başkalarını anlama ve kavramalarını paylaşmalarını ve insanların günlük hayatlarını nasıl yapılandırıp anlam verdiğini araştırmalarını sağlar. Nitel teknikleri kullanan araştırmacılar, insanların kendilerini ve başkalarını nasıl anlamlandırdığını ve nasıl öğrendiklerini inceler (Berg ve Lune, 2015, s:25).

Bu araştırma nitel yöntemin olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Olgubilim deseni “farkında olduğumuz ancak derinlemesine bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır” (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s: 78). Olgubilim araştırmaları belirli bir zamanda ve belirli bir bağlam içerisinde, insanların dünyayı nasıl deneyimledikleri ile ilgilenmektedir. Bir diğer ifadeyle olgubilim araştırmaları bireyin dünya ile etkileşimi sonucunda bilinçte ortaya çıkan olguların yapısını betimlemeyi, anlamayı ve yorumlamayı amaçlar (Çilesiz, 2011; Willig, 2008 ve Bloor ve Wood, 2006).

Araştırmada nitel yöntemin kullanılmasının nedeni; evli engelli kadınların yaşam deneyimlerini, bu deneyimlere eşlik eden duygu ve düşüncelerini, çocukluktan başlayarak hem kadın hem engelli olmaktan kaynaklı yaşadıkları ikili ayrımcılığı algılama biçimlerini kendi anlamlandırmaları ve anlatımları ile kavramaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak, evli engelli kadınlarla derinlemesine görüşmeler yapılmış ve cinsiyet rollerine ilişkin yaşam deneyimleri ekolojik yaklaşımla anlaşılmaya çalışılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye’nin herhangi bir ilinde ikamet etmekte olan, evli engelli kadınlar olarak belirlenmiş ve “kartopu örnekleme” yöntemi kullanılarak toplam 20 evli engelli kadına ulaşılmıştır.

Bir araştırmacının çalışmasını planlarken üzerinde durması gereken önemli sorulardan birisi ‘Örnekleme ne kadar büyük olmalıdır?’ sorusudur. Bu sorunun basit bir cevabı yoktur. Örnekleme büyüklüğüne karar vermeyi etkileyen kilit etkenlerden biri araştırmacının kullanacağı örnekleme yaklaşımını olasılıklı mı yoksa olasılıksız mı seçtiğidir. Olasılıksız örneklemede örnekleme büyüklüğü istatistiksel olmaktan ziyade kavramsal nedenlere dayalıdır. Genel bir kural olarak olasılıksız örneklemede araştırmacı yeni kavrayışlar ve gözlemler oluşmayıncaya kadar

öğelerini seçmeye devam eder. Tüm araştırmalarda olduğu gibi örneklem büyüklüğü istenen ve gerçekleştirilebilir olan arasında bir dengedir. Olasılıksız örneklemede örneklem büyüklüğünün artması araştırmacıya bulgularının daha geniş bir evreni küçük bir örneklemle oluşturacağı savdan daha fazla temsil edeceğini öne sürmesine olanak vermez (Krysiak ve Finn, 2015, s:274-275).

Bu araştırmada örneklemede bir olasılıksız örneklem türü olan amaçlı örnekleme kullanılmıştır. Nitel araştırmanın en temelde amacı ilgilenilen olguyu kapsamlı bir kavrayışla ele almaktır. Buradan hareketle araştırmacı, örnekleme tercihini bu zenginliği sağlayacak şekilde yapmaktadır. Bu çerçevede; amaçlı örnekleme, örnekleme dâhil edilecek birimlerin kasıtlı seçim olanağını sağlaması bakımından tercih edilen bir örnekleme türüdür (Krysiak Ve Finn, 2015, s:200). Amaçlı örnekleme, sınırlı kaynakların etkin kullanımını sağlaması bakımından da sıklıkla tercih edilmektedir (Yağar ve Dökme, 2018, s:4).

Örneklem seçiminde bir “amaçlı örnekleme” türü olan “kartopu örnekleme” tekniği kullanılmıştır. Kartopu örnekleme, amaçlı örnekleme teknikleri arasında yer alan kota örnekleme ve aykırı veya aşırı durum örnekleme teknikleri ile birlikte en sık kullanılan örnekleme teknikleri arasında yer almaktadır (Krysiak ve Finn, 2015, s:201-203). Evreni oluşturan birimlere ulaşmanın zor olduğu veya evren hakkındaki bilgilerin eksik olduğu durumlarda kartopu örnekleme tekniğini kullanmak yararlı olmaktadır (Patton, 2015). Bu örneklemede araştırmacı, çalışmaya katacağı ilk katılımcıyı seçerken “Görüşmeye kiminle başlamalıyım?” sorusunu sorar ve en geniş bilgiye ulaşabileceği kişiden başlamak için çaba sarf eder. Bu kişi birden fazla olası yeni katılımcı belirttikçe örneklemin genişlemesi sağlanır (Krysiak ve Finn, 2015, s:201-202). Araştırmacının zincirleme bir şekilde sürdürdüğü çalışmada, veri doygunluğuna ulaşıldığında araştırmanın veri toplama aşaması tamamlanır (Kerlinger ve Lee, 1999; akt. Baltacı, 2018: 253).

Kartopu örnekleme yöntemiyle uyumlu bir şekilde, gerçekleştirilecek ilk görüşme için en geniş bilgiye ulaşılacak ve yeni katılımcılara ulaşılmasını

destekleyebilecek bir katılımcıyla iletişime geçilmiştir. Türkiye’de engellilik örgütlenmesinde önemli bir konumda olan ve engelli kadın hareketinin aktif bir üyesi olan bu katılımcı ile yapılan ilk görüşme üç buçuk saati aşkın sürmüş, görüşme formunda yer alan tüm sorulara cevaplar alınmış, sorular yeni sorularla zenginleştirilerek daha ayrıntılı bilgiler edinilmiştir. Ayrıca bu görüşmede katılımcıdan üç yeni katılımcıya ulaşabilecek iletişim bilgileri alınmıştır. Devam eden süreçte bu üç katılımcının birinden yeni bir isim alınarak ona ulaşılmış, o katılımcıdan da yeni bir görüşmeciye ulaşılmış ve çalışma bu şekilde zincirleme bir şekilde 20 kadın ile sonlandırılmıştır. Araştırmada 15. katılımcıda verinin doygunluk sürecine girmeye başladığı, elde edilen verinin kendini tekrar etmeye başladığı tespit edilmiş ve bu tespit doğrultusunda çalışma 20. görüşme ile sonlandırılmıştır.

2.2.1. Araştırmaya Katılan Bireylerin Özellikleri

Bu çalışmada evli engelli kadınlar; engellilik türü, yaş, eğitim, çalışma durumu, çocuk sahibi olma, gelir durumu bakımından çeşitlilik göstermesine özen gösterilmiştir. Evli engelli kadınların 25-60 yaş aralığında, düşük-orta-yüksek eğitilmiş, çocuklu-çocuksuz, düşük-orta-üst gelir grubunda yer alan bireylerden olması sağlanmıştır. Çalışmaya katılan engelli kadınlara ilişkin demografik bilgiler Çizelge 2.1.’de verilmiştir.

Çizelge 2.1. Çalışma grubunun demografik özellikleri

Sıra No	Engel Grubu	Yaş	Eğitim Durumu	Çalışma Durumu	Gelir Grubu	Evlilik Yılı	Çocuk Sayısı	Eşin Engel Durumu	Bağımsız Yaşam Durumu
1	Görme	48	Lisans	Çalışıyor	Orta-alt	6	Yok	Yok	Evet
2	Görme	27	Lisans	Çalışıyor	Orta	2	Yok	Yok	Evet
3	Ortopedik	47	Doktora	Çalışıyor	Orta	15	1	Ortopedik	Evet
4	Ortopedik	50	Lise	Emekli	Orta-alt	20	2	Ortopedik	Evet
5	Ortopedik	45	Ortaokul	Emekli	Orta	22	1	Yok	Evet
6	Ortopedik	59	Ortaokul	Çalışmıyor	Orta	30	1	Ortopedik	Kısmen
7	Görme	52	Lisans	Emekli	Orta	23	1	Görme	Evet
8	Görme	56	Lisans	Çalışıyor	Orta	3	Yok	Görme	Evet
9	Görme	57	Lise	Emekli	Orta-alt	33	3	Yok	Evet
10	Görme	54	Lise	Emekli	Düşük	24	1	Görme	Evet
11	Ortopedik	46	Lise	Çalışıyor	Düşük	17	1	Ortopedik	Evet
12	Ortopedik	56	Lisans	Emekli	Orta	26	1	Ortopedik	Evet
13	Ortopedik	48	Lise	Emekli	Orta-alt	26	2	Ortopedik	Evet
14	Ortopedik	53	Lisans	Emekli	Orta	17	Yok	Yok	Evet

Çizelge 2.1. Çalışma grubunun demografik özellikleri (Devamı)

15	Ortopedik	36	Lisans	Çalışıyor	Orta	2	Yok	Yok	Kısmen
16	Görme	53	Lisans	Çalışıyor	Orta	30	2	Görme	Evet
17	Görme	43	L.Üstü	Çalışıyor	Orta	17	1	Görme	Evet
18	Ortopedik	40	Lise	Emekli	Orta	9	1	Ortopedik	Evet
19	Görme	48	Lisans	Emekli	Orta-alt	4	Yok	Ortopedik	Evet
20	Görme	55	Ortaokul	Emekli	Orta	30	2	Görme	Evet

Çizelge 2.1.'den anlaşılacağı üzere çalışma grubunun yaş aralığı, belirlenen yaş aralığı (25-60) ile uyumlu bir şekilde 27-59 yaş aralığındadır. Çalışmaya katılanların ortalama yaşı 48,6'dır. Katılımcıların eğitim düzeyleri ortaokul ile doktora arasında değişkenlik göstermekte, 8 katılımcı aktif olarak çalışırken 1'i çalışma hayatında yer almamakta, geri kalan 11 katılımcı ise emekli durumdadır. Görüşülenlerin evlilik yılları 2 yıl ile 33 yıl arasında değişkenlik gösterirken ortalama evlilik süresi 17,8 yıl olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların eşlerinin de engelli olup olmama durumlarına bakıldığında 6'sının engelli olmadığı, geri kalan 14 eşin engelli olduğu, 1'i dışında diğerlerinin eşleriyle aynı engel grubunda olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların kendilerini toplumsal tabakalaşmanın neresinde gördükleri incelendiğinde; 13 katılımcının kendisini orta gelir grubunda, 5'nin orta-alt gelir grubunda, 2'sinin ise düşük gelir grubunda gördüğü anlaşılmaktadır. Çocuk sahibi olup olmama durumu irdelendiğinde; 6 katılımcının çocuk sahibi olmadığı, 14 katılımcının çocuk sahibi olduğu, bu katılımcılardan 1'inin üç çocuk sahibi iken diğer katılımcılarının bir veya iki çocuk sahibi oldukları anlaşılmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Yöntemi

Bu çalışmada araştırma yöntemlerinden nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel yöntemler, yorumsamacı ve anlatı geleneğinden gelirler ve insan deneyiminin daha derin anlamlarını kavramayı amaçlarlar. Bu türden anlamları yakalamanın en iyi yolu, nicel araştırmalarda olduğu gibi sayılar değil, sözcükler ve imgelerdir. Nitel araştırma yöntemlerinin sosyal hizmette uygulanabilirliği yüksektir çünkü sosyal hizmet, insanların hayatlarının ince ayrıntılarıyla ve yoksulluk içinde yaşamak, yıpratıcı bir ilişkiyi bitirmek ya da bir engellilikle baş etmek gibi belli olguları deneyimlemenin neye bezediğiyle ilgilenir (Krysik ve Finn, 2015, s:187). Bu

araştırmada da nihai amaç evli engelli kadınların çocukluktan yetişkinliğe yaşam deneyimlerini toplumsal cinsiyet odağında irdelemek olduğundan daha derin anlamların kavranabilmesi için katılımcılarla derinlikli ve kendilerini özgürce ifade edebilecekleri bir çalışma yürütülmesi hedeflenmiş ve bu amaca uygun bir biçimde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmada nitel veri toplama tekniği olarak görüşme (mülakat) tekniği kullanılmıştır. Görüşme nitel araştırmada en sık kullanılan tekniktir. Görüşme, sözlü iletişim yoluyla veri toplama (soruşturma) tekniğidir. Bir başka tanıma göre ise görüşme; önceden belirlenmiş, ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim sürecidir (Gökçearslan Çifci, 2014, s:2). Bu çalışmada görüşme (mülakat) tekniği kapsamında yarı-yapılandırılmış görüşme türü kullanılmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşmeler bir görüşmecinin görüşme sırasında yer vermesi gereken bir başlık veya alt başlık ya da geniş soru listesi tarafından yönlendirilir fakat görüşmecinin her bir özel görüşme durumuna uyması için soruların sıralamasında veya üslubunda değişiklik yapmasına izin verir (Krysik ve Finn, 2015, s:187). Bu görüşme türü, önceden belirlenmiş bir dizi soruların sorulmasını ve özel bazı konulara değinilmesini içermektedir. Bu sorular genellikle her katılımcıya sistematik ve tutarlı bir sırada sorulur, fakat görüşmecilerin bunların dışına çıkma özgürlüğü vardır. Görüşmeciler hazırladıkları standartlaştırılmış sorulara aldığı cevapları derinleştirebilir (Berg ve Lune, 2015, s:136).

Yürütülen nitel araştırmada görüşmecilerin demografik bilgilerini yordayan ve 31 sorudan oluşan bir soru formu ile 16 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Danışmanın onayı ile hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formunda, ekolojik bir perspektifle, kadınların çocukluklarından başlayarak ailede, yakın çevrede, arkadaşlıklarında, evliliklerinde, eğitime, istihdama, siyasal yaşama ve karar mekanizmalarına katılımında deneyimledikleri ayrımcı tutum ve davranışlar ile bu süreçte destek alabildikleri mekanizmalar irdelenmiştir. Bu kapsamda ekolojik bir yaklaşımla görüşmecilerin evliliğe giriş, evlilik süreçleri, evlilik içerisinde kadınlık rolleri, eş ve anne olma/olmama deneyimleri de çevre ile girilen etkileşim

biçimleri üzerinden irdelenmiştir. Ayrıca hazırlanan görüşme formunda evli engelli kadınların çocukluktan başlayarak yetişkinlik dönemine kadar toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme sürecinde kendilerini fiziksel, sosyal, duygusal, bilişsel ve tinsel boyutlarda ekolojik olarak değerlendirebilmelerine yönelik sorulara da yer verilmiştir.

Görüşme formunun hazırlanması ve son şeklini almasını takip eden süreçte hedeflenen çalışma grubuna ulaşabilmek amacıyla 2019 yılı Ekim ayı itibarıyla Ankara Büyükşehir Belediyesi Engelliler Hizmet ve Rehabilitasyon Merkezi ile iletişime geçilerek gerekli izinler alınmıştır. Ayrıca, çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan Etik Kurul Kararı da alınmıştır. Gerekli izin belgesinin elde edilmesini takiben görüşmelerin yüz yüze yapılması amacıyla bahse konu merkez ile telefon görüşmesi yapılmış ve çalışmaya gönüllü uygun katılımcıların tespiti için merkez yönetimi ile bir araya gelmek üzere randevu alınmıştır. Ancak eş zamanlı olarak tüm dünyayı etkisi altına alan ve DSÖ tarafından 12 Mart 2020 tarihinde küresel pandemi olarak ilan edilen Covid-19 ülkemizde de etkisini göstermiş ve Mart 2020 ayı itibarıyla buna ilişkin tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu kapsamda; tez çalışmasında veri toplama aşaması olan 2019-2020 Bahar Dönemi'nde araştırmanın gerçekleştirileceği merkezin de hizmetlerine ara vermesi nedeniyle kayıt dondurma yoluna gidilmiştir. 2020-2021 Güz Döneminde çalışmanın başlatılması kararı alınmış, ancak araştırma kapsamında görüşmelerin gerçekleştireceği merkezin hizmetlerine belirsiz bir süre ile ara vermesinden kaynaklı olarak tez danışmanın da olumlu görüşü ve onayı ile görüşmelerin çevrimiçi olarak gerçekleştirilmesi kararı alınmıştır.

Bu çerçevede; danışmanın uygun görüşü ve onayı ile araştırmada nitel araştırmalarda bir örnekleme yöntemi olan ve “kartopu örnekleme tekniği” kullanılarak tüm görüşmeler çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, pandemi süreci ile birlikte çalışma hayatında yerini alan çevrimiçi görüşme programlarını kullanabilen katılımcılar ile bu programlar üzerinden, bu programlara aşinalığı olmayan katılımcılarla whatsapp görüntülü görüşme üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında ilk görüşme 2020 yılı Kasım ayında, son

görüşme ise 2022 Ocak ayında gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşmenin başında katılımcılara çalışmanın içeriği ve elde edilecek verinin kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi verilerek hem çalışmaya katılımları hem de görüşmelerin kayıt altına alınması amacıyla sözlü onayları alınarak görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler 1 saat ile 4 saat arasında gerçekleşmiş olup toplamda 36 saatlik bir görüşme süresine ulaşılmıştır.

2.3.1. Araştırmacı Günlüğü

Araştırmacı günlüğü, araştırmacının araştırma sürecindeki; düşüncelerini, kararsızlıklarını, anlayışlarını, özelemlerini, yorumlarını ve duygularını yansıtan (Ersoy 2015 ve Yıldırım ve Şimşek, 2013), ayrıca araştırmacının araştırmasıyla kişisel bağını kuran ve araştırma sürecine ve içeriğine ilişkin ilk ağızdan öznel ve zengin bir bilgi sunan önemli bir araçtır. Araştırmacı günlükleri araştırmacı hakkında fikir verme ve araştırma sürecinde yaşananları kavrama olanağı sunma bakımından da önemlidir (Ersoy, 2015).

Evli engelli kadınlarla gerçekleştirilen bu çalışmada; katılımcıların içine doğdukları aileden başlayarak tüm yaşam serüvenleri boyunca hem engelli hem de kadın olarak deneyimleri ve bu deneyimlere ilişkin kendi öznel kavrayışları irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmaya başlarken uzun yıllardır engellilik alanında çalışan kadın bir araştırmacı olarak katılımcılarla duygudaşlık kurarak kök aileden başlayarak yakın çevrede, okulda, işyerinde, sokakta, kurumlarda, siyasette, karar alma mekanizmalarında karşılaştıkları tutum ve davranışlarla ilgili sübjektif tepkiler verme riski olduğu akılda tutulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, sosyal hizmet eğitimi içerisinde elde edilen görüşme ve mülakat teknikleri bilgisinin bu çalışmada oldukça yararlı olacağı, engelli kadınların görüşmelere açıklıkla ve güven ilişkisine dayalı olarak katılımlarının sağlanmasında mesleki bilgi ve deneyimin süreçte en büyük desteği sağlayacağı inancı çalışmadan en büyük kolaylaştırıcı olmuştur.

Araştırma için yola çıkarken Covid-19 pandemisi nedeniyle görüşmelerin yüz yüze gerçekleştirilemeyecek olması ve görüşmeler için teknoloji tabanlı olanakların kullanılmasına karar verilmesi başta kaygı yaratmıştır. Bir ekranın arkasından gerçekleştirilecek olan görüşmelerde güven ilişkisinin kurulabilmesinde yaşanabilecek olası güçlükler endişe yaratmış ancak süreçte bununla baş edilmiş ve mesleki bilgi ve birikim içtenlikli görüşmeler yapılmasını desteklemiştir. Yürütülen görüşmelerde soru sorma, dinleme, yorumlama ve geri bildirimde bulunma teknikleri yerinde ve gerektiğinde kullanılmıştır. Bu noktada özellikle iyi bir dinleyici olmaya, merak duygusuna yenik düşmemeye, gereksiz sorularla katılımcıları akıştan koparmamaya, fiziksel görünüme özen göstermeye ve görüşme ortamını düzenleyerek katılımcıya gerekli saygıyı göstermeye gayret edilmiştir.

Yürütülen görüşmelerde zaman zaman geçmişe kadar uzanan ve günümüzde hala etkisi devam eden anıların paylaşılması katılımcıların fiziksel ve duygusal tepkilerinde gözyaşı, acı ve üzüntü olarak kendisini göstermiş, bununla ilgili rahatsızlık ve utanma duygusu yaşadıklarının farkına varılmıştır. Böylesi durumlarda mesleki bilginin de desteğiyle katılımcılarla empati kurularak yaşantılarına dair saygı duyulduğu ve gösterdikleri fiziksel ve duygusal tepkilerin oldukça anlaşılır olduğu ifade edilerek görüşmede kendilerini rahat hissetmeleri için gayret gösterilmiştir. Kurulan bu güven ilişkisi sayesinde görüşmelerin başında kısıtlı paylaşım yapan bazı katılımcıların ilerleyen süreçte kendilerini daha rahat hissettikleri ve paylaşımlarını derinleştirdikleri gözlemlenmiştir. Bu süreçte araştırmacı olarak katılımcılarla kurulan duygudaşıklıkta bedensel ve duygusal tepkilerin farkına varılması ve dışavurumların kontrol altına alınması için azami gayret gösterilmiştir.

Yürütülen görüşmelerde katılımcıların engellilik alanına ilişkin talep ettikleri bilgi desteğinin sağlanması, ihtiyaç duydukları hizmetlere erişimleri için gerekli yönlendirmelerin yapılması ve zaman zaman kendilerini yetersiz hissettikleri anlarda güçlü yönlerine vurgu yapılarak ve yaşam serüveninde elde ettikleri başarılar hatırlatılarak fiziksel, duygusal, sosyal, tinsel ve bilişsel olarak iyi oluşlarının desteklenmesi için çaba gösterilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında 20 kadınla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin analizinde yorumlayıcı yaklaşım kullanılmıştır. Bu yönelim, araştırmacıların sosyal eylemi ve insan aktivitesini bir metin olarak ele almasına imkân sağlar. Diğer bir deyişle insan eylemi, anlamın katmanlarını gösteren semboller yığını olarak görülebilir. Öyleyse, görüşmeler ve gözleme dayalı veriler, analiz için yazılı metin olarak kaydedilebilir (Berg ve Lune, 2015, s:383). Bu yaklaşım çerçevesinde verilerin analizinde “içerik analizi” kullanılmıştır. İçerik analizi; kalıpları, temaları, önyargıları ve anlamları tespit etmek amacıyla belirli bir materyalin dikkatlice, ayrıntılı ve sistematik olarak incelenmesi ve yorumlanmasıdır. Genel anlamda, içerik analizi, çeşitli yazılı doküman, fotoğraflar, videolar ve ses kayıtlarını da içeren insanlar arasında gerçekleşen çeşitli iletişim şekillerine uygulanabilir. İçerik analizi esas olarak kodlama ve veri yorumlama işlemidir (Berg ve Lune, 2015, s:380-381).

Yürütülen bu çalışmada içerik analizi sürecinde; ilk olarak görüşmelerin metne dönüştürülmesi (deşifre) işlemi gerçekleştirilmiş, tüm görüşmeler bizzat araştırmacı tarafından “deşifre yazımı” ile uyumlu bir şekilde harfîyen yazıya dökülmüş ve 264 sayfalık bir metin elde edilmiştir. Bu aşamadan sonra “veri aşinalığı” ya da “veriye dalma işlemi” olarak adlandırılan verilerin kavranması aşamasına geçilmiş; tüm veriler tekrar-tekrar okunmuş ve üzerinde düşünülmüştür. Bundan sonra da verilerin kodlanması ve kategorilere dönüştürülerek analiz edilmesi amacıyla tüm veri setinin profesyonel bir veri analiz yazılımı olan Maxqoda programına aktarımı aşamasına geçilmiştir. Bu süreçte elde edilen doküman, profesyonel bir bilgisayar destekli nitel veri analizi programı (computer assisted qualitative data analysis software/ CAQDAS) olan MAXQDA (ver.20) programı ile analiz edilmiştir. Dokümanlar bir araya getirilerek, elektronik ortama aktarılmış ve MAXQDA (ver.20) programında kodlamaları yapılmıştır.

Kodlama süreci metin veya görsel verileri küçük bilgi kategorileri içine toplamayı, bir çalışmada kullanılan farklı veri tabanlarından gelen kod için kanıt aramayı ve sonra koda bir etiket vermeyi içermektedir. Bu noktada nitel verideki tüm

bilgiler kullanılamayacağı için ayıklama işlemi yapılır (Creswell, 2013). Kodlama yapılırken dokümanlar çalışmanın alt amaçları doğrultusunda derinlemesine incelenmiştir. Araştırmanın problemi doğrultusunda belirlenen her bir görüşme tek tek incelenmiş ve kodlamalar yapılırken bu görüşme soruları dikkate alınmıştır. Her bir soru için tüm dokümanlar tek tek incelenerek kodlar ve alt kodlar MAXQDA programı ile oluşturulmuştur. Bu kod ve alt kodlara ilişkin olarak bulgular ise hiyerarşik kod alt kod modeli ile görselleştirilerek veya kod modelinin fazla uzun olması durumunda çizelge halinde sunulmuştur. Veri analizinde araştırmada sıklıkla kullanılan terimlerin bir arada gösterimini sağlayan kelime bulutu da kullanılmıştır.

Nitel araştırma sonuçlarının aktarılabilirliği dayandığı verinin yeterli düzeyde betimlenmesine bağlıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Ayrıntılı betimleme ham verinin ortaya çıkan kavram ve temalara göre yeniden düzenlenerek okuyucuya yorum katmadan ve verinin doğasına mümkün ölçüde sadık kalarak aktarılmasıdır. Doğrudan alıntılar bu amaçla sıklıkla kullanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmada da elde edilen kod sistemine ilişkin öne çıkan kodların elde edildiği katılımcı ifadeleri doğrudan alıntı yoluyla verilerek aktarılabilirlik sağlanmaya çalışılmıştır.

2.5. Süre ve Olanaklar

Tez çalışmasının nitel veri toplama sürecinin başlatılması amacıyla 2019 yılı Ekim ayı içerisinde Ankara Büyükşehir Belediyesi Engelliler Hizmet ve Rehabilitasyon Merkezi ile iletişime geçilerek 2020 yılı Şubat ayı gerekli izinler alınmıştır. Gerekli izin belgesinin elde edilmesini takiben görüşmelerin yüz yüze yapılması amacıyla bahse konu merkez ile telefon görüşmesi yapılmış ve çalışmaya gönüllü uygun katılımcıların tespiti için merkez yönetimi ile bir araya gelmek üzere randevu alınmıştır. Ancak eş zamanlı olarak tüm dünyayı etkisi altına alan ve DSÖ tarafından 12 Mart 2020 tarihinde küresel pandemi olarak ilan edilen Covid-19 ülkemizde de etkisini göstermiş ve Mart 2020 ayı itibarıyla buna ilişkin tedbirler alınmaya başlanmıştır.

Bu kapsamda; tez çalışmasında veri toplama aşaması olan 2019-2020 Bahar Dönemi'nde araştırmanın gerçekleştirileceği merkezin de hizmetlerine ara vermesi nedeniyle kayıt dondurma yoluna gidilmiştir. 2020-2021 Güz Döneminde çalışmanın başlatılması kararı alınmış, ancak araştırma kapsamında görüşmelerin gerçekleştireceği merkezin hizmetlerine belirsiz bir süre ile ara vermesinden kaynaklı olarak tez danışmanın da olumlu görüşü ve onayı ile görüşmelerin çevrimiçi olarak gerçekleştirilmesi kararı alınmıştır. Alınan bu karar doğrultusunda araştırmada ilk görüşme 2020 Kasım ayında, son görüşme ise 2022 Ocak ayında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin çevrimiçi ortamda ve katılımcılara uygun olan gün ve saatlerde gerçekleştirilmesi, zaman zaman katılımcıların belirlenen randevulara uyulmasında güçlükler yaşaması, yeni randevu saatlerinin belirlenmesinde ortaya çıkan yeni koşulların belirleyici olması gibi nedenlerden kaynaklı olarak görüşmelerin tamamlanması beklenenden uzun bir süreyi almıştır.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde; yürütülen araştırma kapsamında elde edilen veri setinin analizi sonucunda elde edilen bulgulara ve bulgulara ilişkin yorumlara yer verilmiştir. Bu çalışmada, çalışma grubunda yer alan evli ve engelli kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaşam deneyimlerinin ekolojik yaklaşıma göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda katılımcılara evlilik öncesi aileleri ile ilişkileri, okul ve eğitim hayatları, evlilik süresince eşi, aileleri ve arkadaş çevreleri ile ilişkileri, evlilikte cinsel hayatları, çocuk sahibi olma ya da olmama kararları ve buna ailelerin tepkileri ile ebeveynlik deneyimlerine ilişkin sorular sorulmuştur. Bunlara ek olarak katılımcıların çalışma yaşamında ve hizmet sağlayıcı kurumlarda yaşadıkları sorunlar ile deneyimledikleri ayrımcı uygulamalar, siyasal süreçlere ve karar alma mekanizmalarına katılıp katılmadıkları ile ilgili sorular da sorulmuştur. Son olarak da sosyal hizmette önemli bir yere sahip olan ekolojik yaklaşımın önemli bileşenlerinden birisi olan ekolojik değerlendirme kapsamında katılımcıların kendilerini gelişimin beş boyutunda (fiziksel, sosyal, duyuşsal, bilişsel ve tinsel) değerlendirmelerine yönelik sorular yöneltilmiştir.

Bulguların yorumlanmasında öncelikle ana kategoriler, kategoriler altında temalar ve alt temalar belirlenmiş, elde edilen kodlar ilgili temalar altında doğrudan alıntılar yapılarak irdelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda kategoriler ve alt kategoriler;

- Katılımcıların Evlilik Öncesi Yaşamlarında Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri
 - Çocukluk Çağında Aile ve Çevre İle ilişkiler
 - Eğitim ve Okul Hayatı Deneyimleri
- Katılımcıların Evlilik Hazırlığı Sürecinde ve Evlilik İçerisinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri
 - Evlilik Öncesi Eş, Aile ve Çevre ile Kurulan İlişkiler
 - Evlilik İçerisinde Karı-Koca İlişkileri

➤ Evlilik İçerisinde Annelik ve Çocuk Yetiştirme Deneyimleri

- Katılımcıların Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri
- Katılımcıların Kurumlardan Hizmet Alırken Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri
- Katılımcıların Siyaset ve Karar Alma Mekanizmalarında Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri
- Katılımcıların Kendilerini Ekolojik Gelişimin Beş Boyutunda Değerlendirmeleri olarak belirlenmiştir.

Çalışmada yirmi katılımcının görüşmeler boyunca verdikleri cevapların sıklığına ilişkin olarak elde edilen kelime bulutu Şekil 3.1’de verilmiştir. Kelime bulutu oluşturulurken “için, ancak veya ve vb. sözcükler” analize dâhil edilmemiştir.

Şekil 3.1. Katılımcılardan elde edilen kelime bulutu

Şekil 3.1. incelendiğinde; tüm görüşmeler boyunca katılımcıların tamamının en çok sözünü ettiği konuların; engelli olmak, kadın olmak, engelli ve kadın olarak yaşanan sorunlar, eğitim-okul hayatı deneyimleri, anne-baba ile ilişkiler, arkadaşlarla ilişkiler, çocuk sahibi olmak, evlilikte eşle ilişkiler, çalışma hayatında olmak, destek alma düzeyleri vb. konular olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda

katılımcılar tarafından sıklıkla kullanılan sözcüklerin; “engelli, engel, görme kız, kadın, sorun, baba, anne, erkek, eş, çocuk, arkadaş, destek, çalışma, iş, ev, okul, zaman” kelimeleri olduğu görülmektedir.

Çalışmaya katılan evli engelli kadınlarla görüşme süresince sorulan her bir soruya verdikleri cevaplar sırasıyla incelenerek kodlanmış ve elde edilen kod sistemine dayalı veriler aşağıda sırasıyla sunulmuştur. Verilerin sunumunda katılımcıların evlilik öncesi yaşantıları mikro düzeyde; aile içi yaşantılar, anne-baba kardeşler ve varsa büyük ebeveynlerle ilişkiler, evlilik öncesi ve evlilik sırası eş ve ailelerle ilişkiler boyutunda; mezzo düzeyde ise okul ve eğitim yaşamı boyutunda incelenmiştir. Katılımcıların evlilik sonrası yaşantıları mikro düzeyde evlilik içi ilişkiler, ailelerle, varsa çocuklarla, arkadaşlarla ve komşularla ilişkiler, annelik ve eş rolleri; mezzo düzeyde çalışma yaşamı, hizmet sağlayıcı kurumlardan ihtiyaç duyulan hizmetlerin alınması; makro düzeyde ise siyasete ve karar mekanizmalarına katılım düzeyinde irdelenmiştir.

3.1. Katılımcıların Evlilik Öncesi Yaşamlarında Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri

Bu bölümde elde edilen bulgular iki ana başlık altında irdelenmiştir. Bu başlıklardan birincisinde; katılımcıların evlilik öncesi kendi aileleri ve yakın çevreleri ile kurdukları iletişim ve ilişki biçimleri; ikinci başlık altında ise eğitim ve okul hayatı süresince deneyimledikleri yaşantılar üzerinden toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleri ele alınmıştır.

3.1.1. Evlilik Öncesi Aile Yaşamlarına İlişkin Deneyimleri

Katılımcılara evlilik öncesi aileleriyle ilgili yaşam deneyimlerine ilişkin olarak şu soru sorulmuştur: “Evlilik öncesi hayatınızı hatırladığınızda ev içerisinde anne-babanız, varsa büyük ebeveynleriniz ve kardeşlerinizle olan ilişkilerinizde sizde yer

eden anılardan bahsedebilir misiniz? Burada özellikle engelli ve kız çocuğu olmanızdan dolayı size farklı bir yaklaşımda bulunuldu mu? Şayet varsa bu yaklaşımlar nelerdi? Siz neler hissettiniz? Şu anda neler hissediyorsunuz?”

Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kodlar Çizelge 3.1.’de verilmiştir.

Çizelge 3.1. Katılımcıların evlilik öncesi aile yaşamlarına ilişkin elde edilen kodların dağılımı

Kodlar	Frekans
Aşırı korumacı davranılmış	7
Aşırı olmamakla birlikte korumacı davranılmış	3
Anneye ve/veya babaya karşı öfkeli	3
Mutlu bir çocukluk geçirmiş, kendisini dışlanmış hissetmemiş	6
Yapamaz/beceremez şeklinde yaklaşılmış	6
Anne ile bağ kuramamış	3
Anne-babayı zorladığını düşünmüş	1
Anneden fiziksel/psikolojik şiddet görmüş	1
Babası ilgili/merhametli davranmış	3
Diğer insanlarla iletişim kurması desteklenmiş	2
Engel durumu görmezden gelinmiş/kabul edilmemiş	4
Engel durumu çevreden gizlenmemiş	2
Engeli nedeniyle isteyen herkesle evlendirilmek istenmiş	1
Engeli nedeniyle çevreden saklanmış	2
Engelli erkek kardeşlerden daha çok sorumluluk almış	1
Engelli olduğu hissettirilmemiş/ayrıcalık gösterilmemiş	3
Engelli olmayan kız/erkek kardeşlere daha iyi davranılmış	4
Erkek olmadığı için istenmemiş/sevilmemiş	1
Ev içinde sorumluluk ve görev verilmiş/öz güveni desteklenmiş	3
Gelecekte bakıma muhtaç olacağı düşünülmüş	1
Gözden çıkarılmış bir çocuk gibi hissetmiş	2
Hassas/merhametli yaklaşılmamış	1
Kardeşleri tarafından engeli nedeniyle kötü hissettirilmiştir	4
Kişisel bakım becerileri öğretilmemiş	1
Komşuların anneye söylediklerinden/tavırlarından rahatsız olmuş	2
Çevreye karşı hakları korunmamış	1
İlgili/sevgi gösteren kardeşlere sahipmiş	3
Şanslı/ayrıcalıklı hissetmiş	2
Toplam	73

Çizelge 3.1. incelendiğinde katılımcıların evlilik öncesi aile hayatlarıyla ilgili olarak en sık ailelerinin “aşırı korumacı” ve “aşırı olmamakla birlikte korumacı” tutumlarından bahsettiği görülmüştür. Katılımcıların bazıları mutlu bir çocukluk geçirdiğini ifade ederken, bazıları çevresindekilerin onlara ilişkin “herhangi bir işi yapamaz, beceremez” şeklinde yaklaştıklarını vurgulamıştır. Bunun haricinde katılımcıların çoğunlukla anne-babalarının, kardeşlerinin ve komşularının kendilerine bakış açılarından ve onlarla olan ilişkilerinden bahsettikleri, bazılarının da engel durumlarıyla ilgili hislerinden söz ettikleri görülmüştür. Katılımcılardan bazıları kendilerini gözden çıkarılmış gibi hissederken, bazıları kendilerini şanslı ve ayrıcalıklı hissettiklerini belirtmiştir. Katılımcılardan bir kısmı çocukluklarında kendilerini ailede dışlanmış hissetmediklerini belirtirken bazı katılımcılar ailelerine karşı öfkeli olduklarını, bazıları anneleri ile bağ kuramadıklarını, bazıları da anneden psikolojik-fiziksel şiddet gördüklerini belirtmişlerdir. Katılımcı ifadelerinden bazılarının kişilerin engelli olduklarını çok geç fark ettikleri ortaya çıkmaktadır. Hatta çok çarpıcı bir katılımcı görüşünde; çocukken kendisini kedi gibi, bir hayvan yani insan dışı bir varlık zannettiğini belirtmiştir.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda evlilik öncesi aile hayatlarına ilişkin elde edilen bulgular iki ana başlıkta katılımcı ifadelerinden alıntılar yapılarak irdelenmiştir.

3.1.1.1. Aile Yaşamlarına ilişkin Olumsuz Deneyimleri

Çalışmaya katılanların ağırlıklı bir bölümü çocukluklarında ailelerinin kendilerine karşı korumacı bir yaklaşım sergilediğini, bu yaklaşımın onları hem çocukluk yaşamlarında hem de yetişkinlikte toplumsal yaşama katılımında olumsuz etkilediğini ve kendilerini topluma içerisinde savunmasız hissettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca çocukluklarına dair hatıralarında; ailenin “yapamaz/edemez” yaklaşımı, anne ile bağ kuramama, anneden fiziksel-psikolojik şiddet görme, aileye karşı öfkeli hissetme, engel durumunun görmezden gelinmesi ya da kabullenilememesi, gözden çıkarılmış bir çocuk gibi hissetme, engelinin çevreden

saklanması, ailenin kardeşler arasında ayrım yapması ve engelinden dolayı kardeşlerle yaşanan sorunlar gibi anıların önemli bir yer tuttuğunu anlatmışlardır. Elde edilen bulgular; bu ailelerin işlevsellik bakımından zayıf aileler olduğunu, ailede sistemler arasında sorunlar yaşandığını ve iletişim kanallarının kapalı olduğunu, aile içerisinde engelli bireylerin varlıklarına, ihtiyaçlarına ve becerilerine duyarsız bir yaklaşım sergilendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu ailelerin yaşadıkları sorunları aşmada gerekli destek ve kaynaklara ulaşamadıkları anlaşılmaktadır.

Ailenin korumacı yaklaşımı

Katılımcıların önemli bir bölümü çocukluklarında ailelerinin ya aşırı korumacı ya da aşırı olmamakla birlikte korumacı bir yaklaşım sergilediklerini ifade etmiştir. Engelli kadınların evlilik öncesi çocukluk ve gençlik yaşamlarına dair ailelerine ilişkin olarak en belirgin şekilde ifade ettikleri yaklaşımın bu olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak toplumda engellilere yönelik var olan “acıma, yardım etme, sorumluluk vermeme” gibi tutumların aileden başlayarak topluma yayıldığı, ailelerin çocuğuna zarar gelebileceği kaygısı ile onu bir fanusun içinde koruma altına alma davranışının belirgin olduğu anlaşılmaktadır.

K1 (görme, 48) : “...Çocukluğumdan başlayarak aşırı korumacı davrandı ailem; dışarı yalnız çıktığımda çok tedirgin oluyorlardı, başıma bir şey gelecek diye. Sürekli kısıtlamaya çalışıyorlardı, babam özellikle yatılı okula vermek istemedi. Sonra benim ısrarlarımla okula başladım... Bir tane erkek kardeşim vardı benim, 14 ay küçük, çocukluğumuz bir arada geçti, ikiz gibi, ev içinde, ev dışında onunla oynardım. Ama beni dediğim gibi aşırı korumacı yetiştirdiler, bu benim hayatım boyunca birçok şeyime engel oldu...”

İfadelerine yer vererek çocukluğunda erkek kardeşi ile bir arada büyüdüğünü ancak tek başına dışarı çıkma, sorumluluk alma konusunda kısıtlayıcı davrandıklarını

ifade etmektedir. K1 engelli bir kız çocuğu olarak çocukluğunda yaşadığı korumacı yaklaşımın hayatı boyunca kendisini etkilediğini de özellikle vurgulamıştır.

K2 (görme, 27): “...Ben İstanbul’dan Ankara’ya geldim üniversiteyi kazanınca, ailem de gelmek istedi. Ailemin koruyucu, muhafazakâr tutumu burada ortaya çıktı. Onlar benim yalnız gelmeme izin vermiş olsalardı daha bağımsız olabilirdim, bazı şeyleri daha erken, evlilikten önce öğrenebilirdim.”

İfadeleri ile üniversite eğitimi sırasında şehir değiştirdiğini, ailesinin onun tek başına şehir dışında eğitim almasına müsaade etmediğini ve onunla birlikte geldiklerini, ailesinin “korumacı” yaklaşımının bu aşmada çok belirgin bir şekilde kendini gösterdiğini ve bu yaklaşımın bağımsız bir yaşam sürdürebilmesi önünde en büyük engel olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

K8 (görme, 56): “... Hatta o zamanlar anneler biraz daha kıyamıyorlardı, engelin adını anmaya dilleri varmıyordu, böyle bir şey ailede hiç dillendirilmiyordu... Ama engeli konuşarak, o krizi ailenin içinde yaşatmış olsalardı, ben daha sonrasında daha az yorulurdum. Ne oluyor ki falan diyorsun sonra, ne oluyor ki... Ama aile olmadığı için başkaları öyle davranmıyor tabi. Aile çok korunaklı ama sonra o ortamdan çıkınca sokakta paltosuz yürümek gibi bir şey...”

İfadeleri ile ailenin korumacı yaklaşımının, çocukta var olan engeli yok sayma davranışına kadar gidebileceğini, aile içerisinde fazla korumacı bir ortamda yetişmenin insanı dışarda, hayatın içinde savunmasız bıraktığını çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur.

K15 (ortopedik, 36): “...Benim okumamı babam çok istedi, annem liseden sonra okumana gerek yok derdi. Biraz da benim el yatkınlığım

vardı, nakış-dikiş falan, dizimizin dibinde ol, nakış dikişini yap, yani daha korumacı mı diyeyim size, öyle istemişti...”

İfadeleri ile ailenin korumacı yaklaşımının bireyin gelecek yaşamını da etkileyebileceğini çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Halk arasında yaygın bir biçimde kullanılan “dizimin dibinde olsun” anlayışının bu örnekte açık bir biçimde kendini gösterdiği anlaşılmaktadır.

K17 (görme, 43): “...Bazı şeyleri yaparken de özellikle babamdan korumacı yaklaşım hep hissetmişimdir. Onun dışında, babaannem daha farklı davranırdı diğer torunlarına nazaran. Yani bu çocuk görmüyor, yazık, mümkün merteye korurdu. Özellikle babam ve babaannem korumacıydı.”

İfadeleri ile ailede baba ile birlikte aile büyüğü olan babaannenin de korumacı yaklaşımları olduğunu ifade ederek bu davranışların nesilden nesile aktarılan davranışlar olduğunu da ortaya koymuştur.

K19 (görme, 48): “...Babam parklarda rahat hareket edemeyeceğimizi düşündüğü için evin önünde bize park yapmıştı, çocuklar daha rahat oynasınlar diye. Diğerleriyle aynı parkta zarar göreceğimizi düşünüp oyun aletleri yaptı, kaydırak, salıncak...”

İfadeleri ile aile içerisinde farkında olmadan engelli bireylere yönelik iyi niyetle yapılan bazı uygulamaların altında korumacı bir yaklaşımın olduğunu, bunun da engelli bireyleri akranlarından ve giderek toplumun genelinden nasıl uzak tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Ailenin “yapamaz/edemez” yaklaşımı

Katılımcıların çocukluklarına ilişkin anılarında yer eden en önemli hususlardan birisi de aile içerisinde “yapamaz/edemez” yaklaşımı olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bulgular bu yaklaşımın her iki engel grubu içinde geçerli olduğunu göstermektedir. Aileler çocukları engelli olduğu için becerilerinin gelişemeyeceğine, bireysel ihtiyaçlarını engelli olmayan akranları gibi tek başına gideremeyeceklerine inanmakta, bu durum engelli çocukların ve özellikle de engelli kız çocuklarının yetişkinlik yaşamına doğru giderken rollerini yeterince yerine getirememelerine neden olmaktadır.

K2 (görme, 27): “...Ama şöyle bir şey vardı; bana hiç sorumluluk verilmedi, ev içinde ev dışında hiçbir iş yaptırılmıyordu...”

İfadeleri ile ailelerin “yapamaz/edemez” yaklaşımını en yalın haliyle dile getirmiştir.

K4 (ortopedik, 50): “...Engelli çocuk olunca anne babanın daha hassas davrandığı düşünülür, aslında böyle değil hocam, aynanın diğer tarafı var; bizlere hep bir şey yapamaz diye bakılır...”

İfadeleri ile toplumda aile içerisinde engelli çocuğa hassas davranıldığına dair var olan genel yargının aslında başka bir gerçeği perdelediğini, gerçekte perdenin arkasında ailelerin engelli çocuklarıyla ilgili “yapamaz, edemez” inancının hâkim olduğunu ortaya koymaktadır.

K11 (ortopedik, 46): “...Annem “Sen hiç iş yapmayacaksın, kız kardeşlerine söyle onlar yapsınlar. Hem öğrensinler, hem sorumluluk alsınlar, sen otur, yaptıklarını kontrol et” derdi. Annem kendince beni koruyordu.”

İfadeleri ile ailenin korumacı yaklaşımı ile “yapamaz/edemez” yaklaşımın iç içe geçtiğini, annenin engelli kız çocuğuna diğer kardeşleri kontrol etme sorumluluğu verirken aslında üstü örtük bir biçimde “yapamaz/edemez” inancını taşıdığını ortaya koymaktadır. Bir başka ifade ile iyi niyetle sergilenen korumacı yaklaşımın engelli çocukların becerilerini geliştirmelerinde bir duvar görevi gördüğü açıkça kendini göstermektedir.

K12 (ortopedik, 56): “...Ben hem en büyük çocuktum hem de engellydim, öyle olunca da ailem bana çok koruyucu yaklaşıyordu. Ev işlerinde işte “sen şunu yapamazsın, sen bunu yapamazsın, otur sen”, benim için her şeyi onlar yapıyordu.”

İfadeleri ile ailede “yapamaz/edemez” yaklaşımının çocukları nasıl çemberin dışına ittiğini ve engelli birey için her şeyin ailede diğer bireyler tarafından karşılanmasının başkalarına bağımlı olma durumunu nasıl doğurduğunu, bunun ise “korumacı” perdesi altında nasıl gizlendiğini çarpıcı bir biçimde özetlemiştir.

K16 (görme, 53): “...Sonra mesela ev işlerini kızlar yapar değil mi? Annem görmediğim için bir şey yapamayacağıma inanırdı, öğretmezdi... Ev işi yapmak, toplumsal cinsiyet rolleri olarak bunu bile sevmiyoruz, ama o bile bize layık görülmezdi.”

İfadeleri ile söz konusu engelli bir kız çocuğu olduğunda toplumda var olan cinsiyet rollerinin görmezden gelindiğini, aile içerisinde engelli olma durumunun cinsiyet rollerinin önüne geçtiğini, engelli olmayan kız çocuklarından beklenen “ev işleri”nin yerine getirilmesi sorumluluğunun engelli kız çocuklarından beklenmediğini ve “yapamaz/edemez” yaklaşımının toplumda var olan normların üzerine çıktığını çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur.

Gözden çıkarılmış bir çocuk gibi hissetme

Görüşmelere katılan engelli kadınların bir kısmı çocukluklarında yer eden hatıralara ilişkin ifadelerinde “gözden çıkarılmış bir çocuk gibi hissetme” ifadesine yer vermiştir. Bu katılımcıların engelli bir birey olarak ailede ve yakın çevrede “var olma”, “varlığını hissetme” boyutunda sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır.

K3 (ortopedik, 47): “...O zamanlar engelli bir çocuğunuz varsa gözden çıkarılmış bir çocuk oluyor; yani onun okuması, evlenmesi, çocuk sahibi olması düşünülüyor, o böyle ailede bir köşede oturacak, hayatını o şekilde geçirecek. Benim babam okumuş olmasına rağmen çok da ‘benim kızımın hayalleri var, benim kızım okuyacak, hayallerinin peşinden gidecek’ demedi.”

İfadeleri ile engelli bir çocuk olarak varlığının yok sayıldığını, bir engelli olarak kendisinden hem çocuklukta hem de yetişkinlikte toplumsal yaşama katılım konusunda bir şey beklenmediğini gözler önüne sermiştir. Bu durumun eğitilmiş bir babanın ailesinde bile bu haliyle deneyimlendiğini açıklıkla ortaya koymuştur.

K4 (ortopedik, 50): “...İlk kendimi hissetmeye başladığımda arkadaşlarımla kıyasladım; ‘Onlar gibi değilim.’ Dört ayağımız üzerinde yürüdüğüm için ‘Ben bir kedi miyim? Ben bir hayvan mıyım?’ Haliyle anne baba da bilinçli olmadığı için soru sorduğumda net bir cevap veren yok. Açıkçası hocam burası o kadar zor ki, bunları atlamam o kadar zor oldu ki. O dönemleri hatırladığımda kendimi bir kediyle bağdaştırdığımı, kendimi bir insan olarak değil de bir kedi olarak gördüğümü hatırlıyorum. Ben bir hayvanım diye düşünüyordum; benim gibi emekliyor, benim gibi merdiven çıkıyor... Hocam anneme soruyorum ‘Ben niye böyleyim?’, o da ‘Kader...’ diye cevap veriyor. Ben kaderi hep bir kadın zannederdim, bir gün bize gelecek hesap soracağım diye bekliyorum.”

İfadeleri ile aile ve yakın çevre içerisinde yaşadığı varoluşsal sorunu oldukça sarsıcı biçimde gözler önüne sermektedir. Öyle ki bu durum kendisini bir hayvana benzetecek, bir hayvanla özdeşim kuracak kadar ileri gidebilmiştir. Varlığını hissetme arayışında ailenin ihtiyaç duyduğu bilgiyi sağlayamaması bu sorunun derinleşmesine neden olmaktadır.

Engel durumunun görmezden gelinmesi/kabul edilmemesi

Görüşmelere katılan engelli kadınların bir bölümü çocukluklarında engellilik durumlarının görmezden gelindiğini ifade etmiştir.

K4 (ortopedik, 50): “...Anne baba çocuğu kabul etmeden olmuyor hocam. O zaman da ne kardeş kabul ediyor, ne çevre ne de toplum. Babam bana bunu çok hissettiriyordu, annem de.”

İfadeleriyle çocuklukta engelli bir kız çocuğu olarak anne ve baba tarafından kabullenilmemenin giderek yakın ve uzak çevrede ve bir bütün olarak toplumda kabul görmeyi olumsuz yönde etkilediğini sarsıcı bir biçimde ortaya koymuştur.

K9 (görme, 57): “...Görme engelli olduğumu anlamadılar. Çok az görüyordum, her şeye yakından bakıyordum ama anlamadılar. Anneannem, dedem, annemler vardı, kalabalık bir aileydik, ilgilenmediler benimle. Biraz da saklamak istediler. Gözlük takmasın, çevre görmesin gibi bir yaklaşımları...”

İfadeleri ile çocukluğunda aile içerisinde toplumda egemen olan “Çevre ne der!” yaklaşımı ile engelinin görmezden gelindiğini, aslında bunun görmezden gelme değil de bir çeşit kabulleneme olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

K13 (ortopedik, 48): “...Anne tarafım kibirli, annem de öyle, onlara göre hayatlarında hiçbir kusur yok ama ben kusurluyum. Annem de reddediyor, zaten istememiş beni, bir de sakat olunca hiç kabullenmemiş.”

İfadeleri ile engelli bir kız çocuğu olarak anne ve anne tarafı akrabalar tarafından kabullenilmediğini ortaya koymuştur. Bu örnekte annenin dünyaya “bedeni bütün” bir çocuk getirememenin utancını yaşadığı ve bunun çocuğunu reddedecek boyutlara kadar ulaştığı anlaşılmaktadır.

K16 (görme, 53): “...Babam kız çocuğu olmamı hiç istememiş, annemden oğlan doğurmasını istemiş ama ben kız doğmuşum ve tabi anneme çok tepki göstermiş, böyle bir hafta falan hiç yüzüme bakmamışlar... Benim hatırladığım “sen kız doğdun diye baban istemedi, sonra da görmediğini öğrenince çok üzüldü, çok kötü hissetti kendini ve işte ‘Allah’ım ben büyük konuştum, Allah da bana bunu verdi.” diye konuşmalar vardı. Bu bana hiç iyi hissettirmiyordu çünkü sonuçta hem kız olarak istenmeyen biri olmak hem de böyle görmemenin sanki dünyanın sonuymuş gibi benim üzerimden söylenmesi hiç hoşuma gitmiyordu.”

İfadeleriyle hem kız hem de engelli bir çocuk olarak reddedilmenin ağır yükünü açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bu ifadeler toplumda kız çocuklarına yönelik var olan “istenmeyen çocuk” tutumunun engelli ve kız çocuğu olarak ikili bir dışlanma yarattığını göstermektedir.

Engel durumunun çevreden saklanması

Çalışmaya katılan engelli kadınların bir kısmı çocukluklarında yer eden hatıralar arasında engellilik durumlarının çevrelerinden saklandığına dair hatıralar olduğunu ifade etmiştir.

K7 (görme, 52): “...Benim görme engelli olduğumu ailem dışında hiç kimse bilmedi, biz bu yüzden Doğu'dan İstanbul'a göç ettik. Hem ameliyat olmak için hem de bu durumu bilmedikleri için. Eve birileri geldiğinde ya uyuyor oluyorum, ya arka odada oluyorum, çıkmıyorum dışarı. Mesela birileri geldiğinde diğer kardeşlerim özellikle çıkardı, düğünde nişanda çıkardı ama ben özellikle yoktum düğünde nişanda...”

İfadeleri ile ailesinin görme engelini çevreden sakladığını, yaşamın olağan akışının dışında tutulduğunu ve çevrenin engelini hiçbir şekilde fark etmemesi için bir şehirden başka bir şehre göç edildiğini anlatmıştır. Bu örnekte ailede engelli bir çocuğun varlığının çevreden saklanması şehir değişikliği yapacak kadar büyük boyutlara ulaşabildiği, toplumda var olan inanışların bir aile üzerinde akıl almaz baskılara neden olabildiği anlaşılmaktadır.

K9 (görme, 57)“...Görme engelli olduğumu anlamadılar. Çok az görüyordum, her şeye yakından bakıyordum ama anlamadılar. Anneannem, dedem, annemler vardı, kalabalık bir aileydik, ilgilenmediler benimle. Biraz da saklamak istediler. Gözlük takmasın, çevre görmesin gibi bir yaklaşımları vardı.”

İfadeleri ile ailenin hem ilgisizliğini hem de bu ilgisizliğin aslında kabullenememe ve çevreden saklama motivasyonu ile geliştiğini kelimelere dökmüştür. İfadelerden de anlaşılacağı üzere, çevrenin durumu bilmemesi ve anlamaması için gösterilen gayret engelli bir kız çocuğunun ihtiyaç duyduğu gözlüğe bile erişememesine neden olmuştur.

Anne ile bağ kuramama

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bazıları anne ile bağ kuramadıklarını ifade etmişlerdir. Çalışmada baba ile bağ kuramama sorunu yaşadığını ifade eden herhangi bir katılımcının olmaması, katılımcıların bu sorunu

anne ile yaşadıklarını ifade etmeleri oldukça dikkat çekicidir. Elde edilen bulgular anne ile bağ kuramayan katılımcıların ağırlıklı olarak ortopedik engelli kadınlar olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumda geleneksel olarak çocuğun dünyaya “erkek” ya da “kız”, “sağlam” ya da “sakat”, “güçlü” ya da “zayıf” olarak gelmesinden sorumlu tutulan annelerin engelli çocukları ile bağ kurma konusunda sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır.

K5 (ortopedik, 45): “ Annemde de aynı hastalık var... Ben duygusal olarak babama daha yakındım, hala da öyledir. Annemle duygusal bir bağ pek kuramadım. Tamam, bize baktı, fedakârlık gösterdi ama dediğim gibi o bağı kuramadık. ”

İfadeleriyle annesiyle aynı engel durumunu yaşadıklarını ancak duygusal bir bağ kuramadıklarını belirtilmiştir.

K13 (ortopedik, 48): “Böyle karışık bir ortam ama benimle hep babam ilgileniyor. Herkes tiksiniyor, babam hariç... Bütün bunlar olurken annem hiç ilgilenmiyor, kardeşlerime karşı çok iyi ama benimle hiç bağ kurmadı. ”

İfadeleri ile annenin kendisiyle hiç ilgilenmediğini, kardeşleri ile arasında ayrımcı bir tutum sergilediğini ve aralarında bir bağ gelişmediğini belirtirmiştir.

K14 ortopedik, 53): “Köyde yetiştim ben, annem babam çiftçi, ilk torun olduğum için babaannem almış beni, o büyütmüş. Anne sevgisini pek hissetmedim o yüzden... Anneme karşı özlem duymuyorum, varlığını hissetmiyorum, benden uzak olsun, iyi yaşasın. Öfkeliyim ona karşı. ‘Sahip çıksaydınız.’ diyorum, ‘Tedavi ettirseydiniz.’ Anneme karşı şefkat duymadığım için bir akrabam gibi geliyor bana... Yani onunla yakın bir bağ kuramadım. ”

İfadeleri ile çocukluğunda anne tarafından terk edilmiş olma duygusunun, tedavilerinin ihmal edilmiş olma gerçeğinin kendisini annesinden uzaklaştırdığını, bunun sonucunda da annesine şefkat duymadığını ve onunla bağ kuramadığını açıklıkla anlatmıştır.

Kardeşler arasında ayrım yapma

Katılımcılardan bazıları çocukluklarında anne ve babalarının kardeşler arasında ayrım yaptığını, engelli bir kız çocuğu olarak çocukluk dönemlerine ait bu üzücü hatıraların onları derinden etkilediğini ifade etmişlerdir. Bu örneklerde aile işlevselliğinde sorunlar yaşandığı, ailede sistemler arasında sağlıklı etkileşimlerin kurulamadığı anlaşılmaktadır.

K3 (ortopedik, 47): “...Anılarımda çok üzüldüğüm bir şey var, aileler çeyiz yapar ya hani, annemler de yapıyor, hep böyle kız kardeşime ve abime yapardı. Benim elim de iyidir ama hiçbir zaman benim adım geçmezdi. Bu da E. 'nin çeyizi diye hiç geçmezdi.”

İfadeleri ile engelli bir kız çocuğu olarak engelli olmayan kız ve erkek kardeşlerinden ayrı tutulduğunu, becerilerinin dahi görmezden gelindiğini anlatmaya çalışmıştır.

K4 (ortopedik, 50): “...Mesela ben küçük kardeşime karşı hep eziklik hissettim; ‘Senin yüzünden erken verdik okula?’ dendi bana hep. Çantayı taşıyın, çantayı getirsin götürsün. Belki onlar farkında değildir ama bu benim içimde bir yaradır.”

İfadeleri ile aile içinde “yapamaz, edemez” yaklaşımının kardeşler arasında da ayrımcı davranışlara neden olduğunu, kendisinden küçük kardeşin becerilerine güven duyulurken büyük olmasına rağmen kendisine karşı aynı güvenin geliştirilemediğini anlatmaya çalışmıştır.

K16 (görme, 53): “...Bir de şeyi hatırlıyorum, düğüne gideceğiz mesela, ablama elbise dikiliyor, o genç kız deniyor, e ben de genç kızım, bana neden diktirmiyorsun? Çünkü o hep böyle göze görünen, güzel, sen güzelsin ama görmediğinden dolayı güzelliğin etkileniyor falan diyorlardı, düşünsene ne kadar dibe vuruş yani. İnsanın kendine güveninin kıracak birçok şey var böyle şeylerde. “

İfadeleri ile ailede engelli olan ve engelli olmayan kız çocukları arasında var olan ayrımcılığı, doğrudan fiziksel olarak engeline yapılan vurgu ile yaşadığını çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur.

K20 (görme, 55): “...Ayrımcılık hiç olmuyordu diyemem tabi; mesela babam çarşıya indiğinde gören kardeşlerimize yeni giysiler alırdı, biz hep eskileri giyerdik...”

İfadeleri ile ailenin kardeşler arasında yaptığı ayrımcı davranışı bir önceki örneğe benzer bir biçimde ortaya koymuştur. Burada ailede çocuklara sağlanan olanakların öncelikle gören çocuklar için öngörüldüğü, görmeyen çocukların ihtiyaçlarının görmezden gelindiği anlaşılmaktadır.

Kardeşlerle engelli olmaktan kaynaklı yaşanan sorunlar

Çalışmaya katılan katılımcıların bir bölümü çocukluklarında kardeşleri ile sorun yaşadıklarını, bu sorunların büyük oranda engelli olmalarından kaynakladığını, bunun kendilerini kötü hissetmelerine neden olduğunu ve bu sorunların zaman zaman yetişkinlik döneminde de su yüzüne çıkabildiğini ifade etmişlerdir. Bu örneklerde de ailelerde işlevsel olmayan yapılar oluştuğu, sistemlerin birbirleri ile etkileşimlerinin sağlıklı olmadığı görülmektedir.

K3 (ortopedik, 47):“...Güllük gülistanlık bir çocukluk değil yani. Anneniz babanız size daha çok ilgi gösteriyor, bu sefer de kardeşler

arasında sorun oluyor, kıskançlık oluyor, ‘onu daha çok önemsiyorsunuz’ oluyor...”

İfadeleri ile ailede anne babanın engelli çocuğa daha fazla ilgi göstermesinin kardeşler arasında sorun yarattığını, engelli çocuk açısından dışarıdan görünen aile fotoğrafının gerçekte görüldüğü gibi olmadığını anlatmıştır.

K4 (ortopedik, 50): “...Kardeşler arasında da oluyor. Mesela ben küçük kardeşime karşı hep eziklik hissettim; ‘Senin yüzünden erken verdik okula?’ dendi bana hep. ‘Çantanı taşıyın, çantanı getirsin götürsün’. Belki onlar farkında değildir ama bu benim içimde bir yaradır. Bazen çantanı taşırdı, bazen de okulun ortasında yere boşaltıyordu. Kullanıyordu bu durumu. İstesen de istemesen de kardeşler arasında da hissediyordun dışlanmayı. Onlar belki bilinçli yapmıyordu ama anne babanın davranışları onlara da geçiyordu. Bu ileriki dönemlerde de böyle oldu.”

İfadeleri ile ailede anne babanın dışlayıcı yaklaşımının kardeşleri de etkilediğini, anne babanın engelli çocuğa yönelik “yetersiz, beceriksiz” inancının kardeşlerde karşılık bulduğunu, kardeşler tarafından kişideki engelin kurulan ilişkide bir tehdit olarak kullanılabileceğini ve bunun da yaşamın ilerleyen dönemlerinde aynı şekilde devam edebildiğini çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur.

K12 (ortopedik, 56): “...Bir de kız kardeşimin öfkesi vardı bana karşı; erkek kardeşim erkek olduğu için daha makbuldü ailede ama kız kardeşim, ortanca olduğu için arada kaldı ve beni suçladı. Bu uzun yıllar aramızda varlığını sürdürdü.”

İfadeleriyle çocukluğunda özellikle kız kardeşiyle sorunlar yaşadığını ve uzun yıllar boyunca bu sorunun aralarında varlığını devam ettirdiğini dile getirmiştir.

K16 (görme, 53): “Ablam ‘Benim bir sürü görücüm var, sen de görmüş olsaydın seni de bir sürü görmeye gelen olurdu” gibi şeyler söylerdi. Az gören arkadaşım istemeye geldiğinde benim kahvemi o yapmıştı, ‘Yaaa... Ne yapayım, çok yoruldum, senin kahveni de ben yapmak durumunda kaldım’ dedi... Baston kullanma konusunda mesela beni motive etmediler, beni hep bir yerlere onlar götürüyorlardı ama kızıyorlardı ‘hep biz mi bir yerlere götüreceğiz seni’ diye.”

İfadeleri ile kardeşlerinin engelli olması nedeniyle kendisini bir yük gibi gördüklerini, kardeşlerin zaman zaman engelliği acımasız bir şekilde yüzüne vurabildiklerini ancak yaşama bağımsız katılabilmek için de ihtiyaç duyduğu desteği kardeşlerinden alamadığını dile getirmiştir.

Anneye ve/veya babaya karşı öfkeli hissetme

Çalışmaya katılan katılımcılardan bazıları çocuklukta engel durumlarının görmezden gelinmesinin, sorularına cevap bulamamanın onlarda ailelerine karşı öfke duygusunu yarattığını, kendilerini bulma sürecinde bir de bu öfke duygusuyla baş etmek zorunda kaldıklarını ifade etmektedir. Bu örneklerde ailelerin işlevsel olmadığı, engelli çocuğun ihtiyaçlarının görmezden gelindiği ve aile sisteminin dışına itildiği anlaşılmaktadır.

K4 (ortopedik, 50): “...Mesela ben ailenin hep asi çocuğuydum ama anne-baba hiç düşünmüyor; ‘Neden öfkeli, anlatamıyor mu?’ bunu hiç düşünmüyorlar. Kendini anlayamıyorsun, kendini anlatamıyorsun, bir sürü soru, ‘Ben neyim?’, hocam çocuksun ama içinde çok büyük sorular var ama cevap veren yok, haliyle öfkelisin. Oyuncak isteyen bir çocuk gibi hep mızırdanıyorsun belki ama seni anlamadıkları için aslında. Kendini bulma sürecinde aile bilinçli olmayınca isyana dönüşüyor.”

İfadeleri ile çocukluğunda aile içerisinde engeline dair, sahip olduğu farklılığa dair sorularına cevap alamadığında, kendisini anlatamadığını ve anlaşılmadığını düşündüğünde ailesine karşı büyük bir öfke duyduğunu anlatmaya çalışmıştır. Esasen K4; kendisini kabul etmeye çalışan engelli bir çocuğun ailesi tarafından anlaşılma arayışını ve ihtiyacını ifade etmektedir.

K16 (görme, 53): “...Ben beşinciyim, o zamana kadar bir erkek var, sonra iki erkek daha doğuyor peş peşe, çok mutlu oluyorlar. Annem şey derdi “bir kız doğdu mu kundağını ters çevireceksin” Onun bu düşmanca tutumları beni çok üzerdi, şimdi bu durumda bile çok öfkeleniyorum aslında... Ben bir de mesela görmediğim için aynı zamanda da aşağı görülürdüm ailemde. Şöyle ayrımlar vardı mesela ben okumak istiyordum babam da diyordu ki ötekilere (kızlara) hem çeyiz alıyorum hem okutuyorum ama işte sana da hem çeyiz alırsam hem okutursam kardeşlerine karşı haksızlık olur. Hâlbuki okumak benim en temel hakkım, neden haksızlık olsun ki? Mesela buna çok üzülürdüm, öfkelenirdim o zamanlar...”

Çocukluğunda annesinin o zamanlar toplumda genel olarak kız çocuklarına yönelik var olan inanışlara sahip olduğunu, bir kız çocuğu olarak anne tarafından “gereksiz” görüldüğünü ve bunun kendisini halen öfkelenendirildiğini anlatmıştır. Aynı zamanda bir engelli kız çocuğu olarak babanın kendisini engelli olmayan kız çocuklarından ayırdığını, bir çocuk ve bir genç kız olarak haklarının babası tarafından yok sayıldığını, aşağılandığını ve bu durumun kendisinde açtığı derin yaraları anlatmaya çalışmıştır. K16, hem bir kız çocuğu olarak hem de engelli bir kız çocuğu olarak aile içerisinde ikili bir dışlanmaya uğramış ve hayatı boyunca devam eden “aileye karşı derin öfke” duygusuyla baş başa bırakılmıştır.

Komşuların söylemlerinden/tavırlarından rahatsız olma

Katılımcılardan bazıları çocukluklarında yer eden anılar arasında komşuların engeli üzerinden ailelerini yargılamalarının ve engelli olmasına dair kullandıkları acımasız ifadelerin önemli bir yer tuttuğunu anlatmışlardır. Katılımcıların bu kapsamda dile getirdikleri ifadelere aşağıda verilmiştir.

K4 (ortopedik, 50): “...Bir de hocam çocukluğumdan bir anım var, bunu da anlatmak isterim size; bir gün böyle çok hastayım, annemin komşusu geldi bize, anneme “Ne yapıyorsun?” dedi, annem de “Ne yapayım, E. çok hasta, yatıyor” dedi. O da “Ay bırak, sakın doktora falan götürme” dedi, hocam çok ateşliyim ama bu konuşmaları duyuyorum; “Bırak... O çocuk olmaz, genç olmaz, gelin olmaz, ne yapacaksın, bu bahaneyle de ölür, kurtulursun” dedi...”

İfadeleriyle engelli bir çocuk söz konusu olduğunda toplumun ne kadar acımasız olabileceğini hatıralarında yer eden bir komşu anısıyla dile getirmiştir. Bu hatıralarda; insanın inanmakta güçlük çekeceği, küçük bir çocukta ağır travmalar yaratabilecek ifadeler olduğu anlaşılmaktadır. Toplumun genelinde var olduğu bilinen, geçmişte daha da belirgin bir şekilde kendini gösteren ve engellilerin diğerleri gibi toplumsal yaşama katılamayacaklarına dair yerleşik inancın bu ifadelerde somut bir biçimde kendini gösterdiği anlaşılmaktadır.

K12 (ortopedik, 56): “...Komşular arasında tartışmalar oluyordu mesela; anneme çok rahat ‘Allah senin beleni vermiş zaten, sana böyle bir çocuk vermiş!’ diyebiliyorlardı. ‘Sen kötüsün, kötü olduğun için Allah da sana böyle bir çocuk vermiş!’ Beni kötülüyorlardı, annemin başına kakıyorlardı, bu da beni çok etkiliyordu tabi...”

İfadeleriyle engelli bir çocuk olarak kendisi üzerinden annesinin uğradığı ayrımcılığı, dışlanma ve yargılanmayı anlatmaya çalışmıştır. Bu ifadelerde toplumun

kendisi gibi olmayan bireyler söz konusu olduğunda ne kadar acımasız olabileceği açıkça kendini göstermektedir.

3.1.1.2. Aile Yaşamlarına ilişkin Olumlu Deneyimleri

Çalışmaya katılım sağlayan katılımcıların bir bölümü evlilik öncesi çocukluk hatıralarında bazı açılardan olumsuz deneyimleri olduğunu belirtmekle birlikte; mutlu bir çocukluk geçirdiklerini, dışlanmadıklarını, aile içerisinde engelli olduklarının hissettirilmediğini, ev içerisinde görev ve sorumluluk verildiğini, öz güvenlerinin desteklendiğini, kendilerini ayrıcalıklı, şanslı hissettiklerini, ilgili bir babaya ve kardeşlere sahip olduklarını ifade eden katılımcılar da olmuştur. Bu ailelerin işlevsellik bakımından güçlü aileler olduğu, ailede sistemler arasında iletişim kanallarının açık olduğu, aile içerisinde engelli bireyler de dâhil karşılıklı ihtiyaçların gözetildiği, bu ailelerin iletişimi güçlü, demokratik aileler olduğu anlaşılmaktadır.

Mutlu bir çocukluk geçirme/ailede dışlanmış hissetmeme

Katılımcıların bir kısmı çocukluklarında mutlu bir çocukluk geçirdiklerini, aile içerisinde engelli olmaktan kaynaklı ayrımcı ve dışlayıcı davranışlara maruz kalmadıklarını, buna ilişkin anılarında olumsuz duyguları olmadığını ifade etmişlerdir. Bunu dile getiren bazı katılımcı ifadeleri aşağıda verilmiştir:

K2 (görme, 27): “Ben çok ayrıcalıklı büyüdüm, şanslı büyüdüm. Her zaman el üstünde tutulan, işte evin en küçük kızı... Öyle horlandığımı, ayrımcılık yaşadığımı hiç hatırlamıyorum... Ama çekirdek ailemde çok rahat bir çocukluk geçirdim, her şeye zamanında başladım, okula zamanında gittim.”

İfadeleri ile çocukluğunda aile içerisinde herhangi bir ayrımcılık yaşamadığını, ailesi tarafından el üstünde tutulduğunu ve şanslı bir çocukluk geçirdiğini anlatmıştır. Çocukluğunda engelli olmayan çocuklar gibi haklarını zamanında kullanabildiğini çocuk dünyasında önemli bir yere sahip olan “zamanında okula başlama” vurgusu ile özellikle ifade etmek istemiştir.

K5 (ortopedik, 45): “...Sülaledede de çok engelli olduğu için engelimizden dolayı dışlanmadık. Bizim ailede normal oldu bu durum. Annemde de aynı hastalık var. Üç kardeşiz, üçümüzde de var bu hastalık. Anne tarafından gelen genetik bir rahatsızlık... Biz kendi kendimizle dalga geçebilen insanlarız, çünkü dediğim gibi bütün kardeşler aynı engele sahibiz. Aile içinde dışlanma, horlanma gibi şeyler hiç olmadı...”

İfadeleriyle hem çekirdek ailede hem de geniş ailede engelinin yaygın olarak diğer bireylerde de görülmesi nedeniyle herhangi bir dışlanma veya ayrımcılık yaşamadığını, engel durumunun olağan bir şekilde kabul gördüğünü anlatmıştır. Buradan yola çıkarak ailelerin ve giderek toplumun engelliyle temas halinde olmasının, engelliyle olağan bir şekilde bir arada bulunmanın engelli bireylerin ve engellilik durumunun kabulünde önemli bir faktör olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

K8 (görme, 56): “...Evdeyken, okul öncesinde; çok güzel anılarım oldu. Annem alır beni her yere götürürdü. Duyuyorum ki engellisini saklayan aileler var, çok şaşıırıyordum ben. Ama annem de babam da beni başköşeye oturturlar, beni herkesle konuşmam için motive ederlerdi. Böylece öz güven kazandım ben...”

İfadeleri ile çocukluğuna dair güzel anıları olduğunu; ailesinin onu dış dünyadan koparmadığını, dış dünya ile bağ kurması için onu hep desteklediklerini ve yüreklendirdiklerini ve bizzat aile ile birlikte dış dünya ile bağ kurduğunu anlatmıştır.

K19 (görme, 48): “...Siz nasıl yetiştiyseniz ben de öyle yetiştim, tek farkı, ilkokul ve ortaokulu yatılı okudum, aynı engelliliği yaşayan arkadaşlarımla bir arada. Ama eve geldiğimde ev hayatında herhangi bir farklılık, bir ayrıcalık hiçbir zaman yaşatmadı babam da annem de. Engelli bir kardeşim daha var benim, o da görme engelli, her zaman engelli olmayan kardeşimle eşit davranmaya çalıştılar...”

İfadeleriyle aile içerisinde anne ve babanın engelli olan ve engelli olmayan çocuklarını birbirinden ayırmadığını, ev içerisinde kendisini hiçbir zaman ayrımcılığa uğramış gibi hissetmediğini belirterek yalın ve anlaşılır bir dille mutlu bir çocukluk geçirdiğini anlatmaya çalışmıştır.

Engelli olduğunun hissettirilmemesi/ayrıcalık gösterilmemesi

Katılımcılardan bir bölümü çocukluklarında ailelerinde engelliliklerinin olağan bir şekilde kabul gördüğünü, engelli olma durumunun altının çizilmediğini ve engelli olduklarının olabildiğince hissettirilmediğini ve belirgin bir biçimde ayrıcalıklı davranışlarla büyütülmediklerini ifade etmişlerdir. Buna ilişkin katılımcı ifadelerinin bazıları aşağıda verilmiştir.

K8 (görme, 56): “...İşte benim yeteneklerimi ön plana çıkarırlar, bir yere gittiğimiz zaman beni iyi hissedeceğim şekliyle konumlandırırlar. İşte diyelim ki ablalarımla bir şey aldık, bana da şunu da yap, bunu da yap, o şekliyle beni gerçekten körlüğümü benimsemiş şekilde benimle yaşamışlardı. Bu çok güzeldi, çok değerliydi benim için. Babam annem körüğü vurgulamadan “Hadi elini uzat, biraz daha sağa, biraz daha...” gibi. İşte atıyorum “Küllüğü al gel...” Bunu yaparlardı, beni oturtmuyorlardı, bulaşık yıkardım, kendi kendime bir şeyler yapardım, kumaşları keserdim... Bu anılar benim için çok kıymetli...”

İfadeleri ile çocukluğunda ailenin engelini değil de yeteneklerini ön plana çıkardığını, ailedeki diğer çocuklara davranıldığı gibi onun da olağan bir şekilde becerilerinin desteklendiğini, engeline değil becerilerine vurgu yapılarak yüreklendirildiğini ve çocukluğunda yer eden bu hatıraların yetişkinlikte onu desteklediğini anlatmaya çalışmıştır.

K18 (ortopedik, 40): “...Sonra ben kendimi bildiğimde bana farklı davranılmadığını hatırlıyorum. Ben 23 yaşına kadar koltuk değneği kullandım... Çocukluğumda koltuk değneği ile yürüdüğüm için her şeye katıldım. Ailem de sen yapamazsın edemezsin demedi bana. Sokakta da oynadım, arkadaşlarıma katıldım. Diğer büyüklerden de ayrımcı bir yaklaşım görmedim. Hastane süreçlerimden bahsedilirdi ama engeline bir vurgu yapılmazdı...”

İfadeleriyle anımsayabildiği ilk çocukluk anılarında hem çekirdek ailede hem diğer aile büyükleri arasında kendisine farklı davranılmadığını, özel olarak engeline bir vurgu yapılamadığını ve olağan bir şekilde akranları ile bir arada olmasının desteklendiğini anlatmıştır.

Ev içinde sorumluluk ve görev verilmesi/öz güvenin desteklenmesi

Katılımcılardan bazıları çocukluklarında ev içerisinde sorumluluk almalarına, bazı görevleri üstlenmelerine fırsat verildiğini, bu anlamda diğerlerinden ayrı tutulmadıklarını, bunun da öz güvenlerini geliştirdiğini ve yetişkinlik hayatlarında kendilerini daha güçlü hissetmelerinde önemli bir katkısı olduğunu vurgulamışlardır. Katılımcıların bu başlık altında yer verdikleri ifadelerin bazıları aşağıda sıralanmıştır.

K7 (görme, 52): “...Sonra evde ne oldu? Kız kardeşlerimin arkasını topladım, onların çantalarını, onların ütülerini hazırladım. Anneme sürekli yardım ettim. Bir de kız kardeşlerimden daha iri olduğum için işleri ben yapıyorum...”

İfadeleri ile aile içerisinde sorumluluk almasına izin verildiğini, annenin en büyük destekçisi olduğunu, ev içerisinde tüm işlerin yerine getirilmesinde sorumluluk üstelendiğini anlatmıştır.

K8 (görme, 56): “...Beni oturtmuyorlardı, bulaşık yıkardım, kendi kendime bir şeyler yapardım, kumaşları keserdim... Bu anılar benim için çok kıymetli”

İfadeleri ile çocukluğunda ailesinin kendisine de sorumluluk verdiğini, bir engelli çocuk olarak kenarda kalmak zorunda kalmadığını ve bu hatıraların bugün durduğu yerden bir yetişkin olarak kendisi için çok kıymetli olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

K9 (görme, 57): “...Ama bana iş yaptırıyorlardı, iyi ki de öyleymiş. Annem “Kızım öğren, kendi işini yapmayı öğren” derdi. Evin içinde bütün işlere bakıyordum ben de...”

İfadeleriyle aile içerisinde kendisine de iş yaptırıldığını, ev içerisinde var olan tüm sorumluluklara katılım sağladığını, özellikle annesinin onu yüreklendirdiğini ve bu durumdan oldukça memnun olduğu vurgulanmıştır.

Kendini şanslı/ayrıcalıklı hissetme

Çalışmaya katılan katılımcılardan bir kısmı çocukluklarında kendilerini şanslı ya da ayrıcalıklı hissetlerini, ailelerinin onlara oldukça özenli davrandığını, buna ilişkin hatıralarının şimdi durdukları yerden onlara kendilerini iyi hissettirdiğini ifade etmişlerdir. Aşağıda bunu vurgulayan katılımcı ifadelerine yer verilmiştir.

K2 (görme, 27): “Ben çok ayrıcalıklı büyüdüm, şanslı büyüdüm. Her zaman el üstünde tutulan, işte evin en küçük kızı... Öyle horlandığımı,

ayrımcılık yaşadığını hiç hatırlamıyorum. İki kız kardeşlik biz, dört kişi yaşıyorduk, ara sıra amcam da gelirdi, bekârdı, bazen bizimle yaşardı. Ama hep en küçük kız çocuğu olarak sevilen, sayılan, babası tarafından şımartılan...”

İfadeleriyle çocukluğunda aile içerisinde büyütülürken kendisine özen gösterildiğini, hiçbir şekilde ayrımcılığa uğramadığını, horlanmadığını ve bu bakımdan kendisini şanslı hissettiğini anlatmıştır.

K8 (görme, 56): “...O zamanlar kendimi padişah gibi, ayrıcalıklı hissediyordum. Şu anda ise şöyle düşünüyorum; ben ilköğretim öncesinde ailemden çok büyük bir sevgi aldığıma inanıyorum. Beni güçlü kılan en önemli şey ailemin sevgisi ve şefkatidir. Belki de biraz benim içimde de vardı, ona uydum, o bana hoş geldi. Hamurunuzda olan şey bir daha çıkmıyor...”

İfadeleriyle çocukluğunda aile içerisinde kendisini ayrıcalıklı hissettiğini, bunun da ailesinin kendisine gösterdiği sevgi ve şefkatten kaynaklandığını ve bu sayede yaşamının yetişkinlik döneminde de kendisini güçlü hissettiğini anlatmaya çalışmıştır.

İlgili/sevgisini gösteren kardeşlere sahip olma

Çalışmaya katılan engelli kadınların bir kısmı çocukluklarında kendilerine destek olan, ilgisini ve sevgisini gösteren kardeşlere sahip olduklarını, çocukluk anılarında kardeşlerinden gördükleri bu yakınlığın onlar için önemli olduğunu vurgulamışlardır. Buna ilişkin katılımcı ifadelerine aşağıda yer verilmiştir.

K8 (görme, 56): “...Ablamlar bana hep kitap okurdu, babam gazete okurdu. En güzel şekliyle giydirirler, yoktan var ederler, böyleydi.”

İfadeleriyle bir görme engelli çocuk olarak ve geçmişin imkânları kısıtlı ortamında ablalarının kendisine kitap okuduğunu, çocukluğunda toplumda yaygın olarak deneyimlenen destek yoksunluğunun ablaları tarafından karşılanmasının anıları arasında önemli bir yere sahip olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

K11 (ortopedik, 46): “...Hep birlikte okula giderdik, eve gelirdik, ben onlara şunu yapın, bunu yapın diye söylerdim. Haklarını yiyemem; kardeşlerim her konuda bana çok destek oldular...”

Çocukluğunda hem ev ortamında hem de okul yaşamında bir arada bir yaşam sürdüklerini, kardeşlerinin ona bir büyük olarak gerekli saygıyı gösterdiklerini, her konuda onların desteğini alabildiğini ve bu anlamda onları takdir ettiğini vurgulamıştır.

Babanın ilgili (merhametli) davranması

Katılımcıların bir kısmı çocukluklarına dair anılarında özellikle babanın ilgili ve merhametli davranışlarına vurgu yapmış, ihtiyaç duydukları desteği anneden ziyade daha çok babadan alabildiklerini vurgulamışlardır. Buna ilişkin katılımcıların ifadelerine aşağıda yer verilmiştir.

K11 (ortopedik, 46): “...Babam ilkokul mezunu ama çok ileriye gören, ufku açık bir babaydı. O dönem için nadir olan babalardandı. Anne desteğini alamadım ben. Ben her şeyimi babama anlatırdım. Babam her şeyden önce arkadaşımdı...”

İfadeleriyle çocukluğunda kendisi için babasının ufku açık, destekleyici, duyguları paylaşabilen ve yakın ilişki kurulabilir bir konumda iken annesinden aynı desteği göremediğini anlatmıştır.

K13 (ortopedik, 48): “...Evde iki kardeşim var, üvey annem ve ondan olan çocuk var, zaman zaman da annem gidiyor, geliyor. Böyle karışık bir ortam ama benimle hep babam ilgileniyor. Herkes tiksiniyor, babam hariç...”

İfadeleriyle çocukluğunda kalabalık bir ailede büyüdüğünü, evde zaman zaman hem annenin hem de üvey annenin bulunduğunu, kardeşlerin de aynı çatı altında yaşadığını ama onunla ilgilenen tek kişinin babası olduğunu, hatta bunu yaparken diğer herkesten farklı olarak kendisinden “tiksinmediğini” anlatarak babanın merhametli yaklaşımına da vurgu yapmaktadır.

3.1.2. Evlilik Öncesi Eğitim ve Okul Hayatlarına ilişkin Deneyimleri

Çalışmanın bu bölümde katılımcıların evlilik öncesi eğitim ve okul hayatları ile ilgili yaşam deneyimlerine ilişkin olarak şu soru sorulmuştur: “Okul hayatınızı hatırladığınızda aklınıza neler geliyor? Eğitim hayatınızın herhangi bir aşamasında engelli bir kız çocuğu olarak ayrımcılığa uğradığınızı düşündüğünüz zamanlar oldu mu? Bu süreçte diğer kız çocuklarından farklı olarak neler yaşadınız? Böyle bir sorunla karşılaştığınızda kimlerden/nerelerden destek aldınız? Örnekler verebilir misiniz? Bununla ilgili neler hissettiniz? Şu anda neler hissediyorsunuz?” Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kodlar Çizelge 3.2.’de verilmiştir.

Çizelge 3.2. Katılımcıların evlilik öncesi okul ve eğitim hayatlarına ilişkin elde edilen kodların dağılımı

Kodlar	Frekans
Aile eğitim almasını desteklememiş	6
Ailesi ve yakın çevresi eğitim almasını kolaylaştırmış	3
Arkadaşları tarafından dışlanmış/ayrımcılık yaşamış	7
“Bazı durumlarda pozitif ayrımcılık olmalıydı ama yoktu”	5
“Bazı öğretmenler insancıl, bazıları ilgisizdi”	4
Beden eğitimi derslerine ve özel gün etkinliklerine katılamamış	7

Çizelge 3.2. Katılımcıların evlilik öncesi okul ve eğitim hayatlarına ilişkin elde edilen kodların dağılımı (Devamı)

Engelinden dolayı erkekler tarafından tercih edilmemiş	4
Engelli ama başarılı bir öğrenciymiş	3
Engelli olduğunu okula başlayınca anlamış	1
Herhangi bir ayrımcılık yaşamamış	2
Okul müdürü kaydını yapmak istememiş	4
Okul müdürü/öğretmen ayrımcı davranmış	7
Okula ulaşımında ve okul içerisinde erişilebilirlik sorunları yaşamış	10
Öğretmen ve arkadaşları tarafından dışlanmamış	3
Öğretmen/okul müdürü destekleyici davranmış	11
Öğretmenlerden ayrımcı bir tutumla karşılaşmamış	4
TOPLAM	81

Çizelge 3.2. incelendiğinde katılımcıların okul ve eğitim hayatlarıyla ilgili olarak sıklıkla öğretmen, okul yöneticisi ve arkadaşlarının tutumlarından bahsettiği görülmüştür. Bazı katılımcılar öğretmen ve okul müdürleri tarafından desteklendiğini, herhangi bir ayrımcı davranışa maruz kalmadığını belirtirken, bazıları ise dışlayıcı ve ayrımcı bir tavırla karşılaştıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların bazıları arkadaşları tarafından dışlandıklarını ve ayrımcılığa uğradıklarını vurgulamıştır. Katılımcıların çoğunluğu okullardaki erişilebilirlik sorunlarından ve okula erişimde yaşadıkları sorunlardan bahsetmiştir. Bunun haricinde engelli oldukları için kaydını yapmak istemeyen okul müdürleri, okul hayatını zamanında tamamlayamayıp dışarıdan devam etmeleri, okul başarısını önemsemeleri, engelli oldukları için erkekler tarafından tercih edilmemeleri ve beden eğitimi ile özel gün etkinliklerine katılmada yaşadıkları sorunlar ön plana çıkmaktadır. Ayrıca katılımcıların bir bölümü ailelerinin eğitim almalarını desteklemediklerini ifade ederken bir kısmı ailenin destekleyici yaklaşımından bahsetmiştir.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda evlilik öncesi eğitim ve okul yaşamlarına ilişkin elde edilen bulgular iki ana başlıkta katılımcı ifadelerinden alıntılar yapılarak irdelenmiştir.

3.1.2.1. Eğitim ve Okul Yaşamlarına ilişkin Olumsuz Deneyimleri

Çalışmaya katılanların azımsanmayacak bir bölümü ailelerinin eğitim hayatına katılmalarını desteklemediklerini, okul hayatına girişte ve eğitim yaşamları boyunca idareci, öğretmen ve akran ayrımcılığına uğradıklarını, sıklıkla okula erişimde ve okul içerisinde erişilebilirlik sorunları yaşadıklarını, ihtiyaç duydukları özel destekleri alamadıklarını, karşı cinsle iletişim kuramadıklarını, okul yaşamları süresince özellikle beden eğitimi ve spor derslerine ve özel günlerde törenlere katılamadıklarını ve tüm bunlardan duydukları hayal kırıklığını anlatmışlardır. Katılımcıların evlilik öncesi eğitim ve okul yaşamlarına ilişkin olumsuz deneyimleri aşağıda katılımcı ifadeleri ile birlikte irdelenmiştir.

Ailelerin eğitim hayatını desteklememesi

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü çocukluklarında ailelerinin kendilerine yönelik var olan “yapamaz/edemez”, “korumacı” yaklaşımının ve “gözden çıkarılmış bir çocuk gibi hissetme” duygusunun eğitim hayatına girişte ve eğitim hayatı süresince kendini gösterdiğini ifade etmişlerdir. Buna ilişkin katılımcı görüşleri aşağıda verilmiştir.

K1 (görme, 48): “...Ben iki yaş geç başladım okula, dedim ya babam okutmak istemedi önce, öğretmendi babam ama benim ısrarımla başlattı beni okula...”

İfadeleriyle babasının bir öğretmen olmasına rağmen kızının okumasına çok istekli olmadığını, bundan kaynaklı olarak da okul yaşamına iki yıl kadar geç başladığını anlatmıştır. Burada eğitilmiş bir babanın dahi korumacı bir yaklaşımla çocuğunun en temel hakkı olan eğitim hakkını kullanmasında onu desteklemediği çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

K6 (ortopedik, 59): “...Bir de cinsiyet ön plana çıkıyor; kız çocuğu oralarda mağdur kalacak. ‘Hademeler taciz eder mi’ Annem çok karşı çıktı. Annem ‘Aman kız çocuğu, engelli, okusa ne olacak?’ dedi. Ben gitmedim okula sonrasında...”

İfadeleriyle annenin hem engelli hem de bir kız çocuğu olarak okumasını desteklemediğini, hatta gereksiz gördüğünü, bu nedenle de eğitim hayatını yarıda bırakmak zorunda kaldığını anlatmıştır.

K7 (görme, 52): “...Ben radyodan Ankara’da görme engelliler okulu olduğunu öğrendim, ama babam “Ben kızına bakamadı, başından savdı, yatılı okula gönderdi” dedirtmem diyerek beni göndermedi. “Ya sen kimsin, Sabancı mısın, Koç musun? Kim bilecek de söyleyecek, söylese de kime ne?” dedim. 12 yaşında bunu söylediğimde bir güzel tokadı yedim. Ondan sonra üç yıl aynı sofrada yemek yemedim babamla, düşünün o zaman ben 12 yaşındaydım...”

İfadeleriyle toplumda geleneksel olarak var olan inanışların babasında karşılık bulduğunu, geleneksel değerleri nedeniyle yatılı okula gitmesine izin vermediğini, çok küçük yaşta olmasına rağmen hakkını aradığını ancak başarılı olmadığını, dayak yediğini ve eğitim hayatının yarıda kesildiğini anlatmaya çalışmıştır.

K13 (ortopedik, 48): “...Okula hiç gitmedim ben. Ailem böyle bir şeyi hiç düşünmedi bile. Sadece okuma yazma biliyorum. İşe girdiğimde okuma yazma bildiğimi belgelemem gerekir dedim. Her yerde önüme çıkıyor. Babamın öğretmen arkadaşı vardı, tesadüf, bizim mahallede oturuyordu, onun yanına gittim. O da beni onun okuluna kayıt ettirdi. Oradaki öğretmenler de “biz sana bir daktilo kursundan belge aldıralım, bir yere daktilograf olarak girebilirsin, hep aynı sektörde çalışacak değilsin ya” dediler. Öylece belgemi aldım ben.”

İfadeleriyle eğitim hayatına hiç katılamadığını, ailesinin onun da eğitime katılma hakkı olduğuna dair hiçbir bilinci olmadığını, bunun da yaşamın ilerleyen dönemlerinde olumsuz bir durum olarak karşısına çıktığını, çok sonradan sadece okuma yazma öğrendiğini ve buna ilişkin bir belge edindiğini anlatmıştır.

K16 (görme, 53): “...Ben bir de mesela görmediğim için aynı zamanda da aşağı görünürdüm ailemde. Şöyle ayrımlar vardı mesela ben okumak istiyordum babam da diyordu ki ötekilere (kızlara) hem çeyiz alıyorum hem okutuyorum ama işte sana da hem çeyiz alırsam hem okutursam kardeşlerine karşı haksızlık olur. Hâlbuki okumak benim en temel hakkım, neden haksızlık olsun ki? Mesela buna çok üzülürdüm, öfkelenirdim o zamanlar”

İfadeleriyle aile içerisinde eğitim hakkının kullanılmasında diğer kardeşlere kıyasla doğrudan ayrımcı bir tutum sergilendiğini, ona da sağlanacak bir imkânın diğer kardeşlere haksızlık olacağına dair yanlış bir inanın çok olağan bir biçimde dile getirildiğini sarsıcı bir biçimde anlatmaya çalışmıştır.

Okul müdürünün kaydını yapmak istememesi

Çalışmaya katılan engelli kadınların bir kısmı eğitim hayatlarının çeşitli aşamalarında okul müdürlerinin doğrudan ayrımcılığına uğradıklarını, bu ayrımcılığın zaman zaman okula kayıt yaptırmama düzeyine kadar ulaştığını ve buna ilişkin hatıralarının kendilerini oldukça üzdüğünü, kendilerini dışlanmış hissettiklerini anlatmışlardır. Burada dikkate değer bir diğer husus da özellikle ortopedik engelli katılımcıların anılarında okul müdürlerine ilişkin olumsuz deneyimlerin daha görünür olmasıdır. Burada “sağlam beden” anlayışının okul müdürleri söz konusu olduğunda somutlaştığı, ortopedik engelli ve “sağlam beden ideolojisi” ile uyuşmayan engelli kadınların daha en baştan kayıt aşamasında okuldan dışlandıkları anlaşılmaktadır.

K3 (ortopedik, 47): “...Ortaokulda ebe-hemşire sınavına girmiştım, herkes giriyordu, ben de girdim, kazandım. İki kişi kazandık, biri en yakın arkadaşım, onun kaydını yaptılar, biz birilerini bulduk, onunla gittik, müdür ‘Alamam, bu çok kısa, bu mu hemşirelik yapacak?’ dedi. ‘Boyu yetmez, mümkün değil, okula almam mümkün değil’ dedi. Bunu benim yanımda söyledi. Bu benim için büyük bir travmadır...”

İfadeleriyle eğitim yaşamının ortaokul döneminde sınava girerek hemşirelik okumaya hak kazandığını ancak “boyunun kısa olması” nedeniyle bu hakkın okul müdürü tarafından elinden alındığını, okul müdürünün kendisine karşı doğudan bir ayrımcılık yatığını ve bunun kendisinde yarattığı büyük travmayı anlatmaya çalışmıştır.

K3 (ortopedik, 47): “...Ben normal liseye başladım. Köyden Ankara’ya geldik. Ankara’da Gazi Lisesine geldik, o zaman en iyi liselerden biri, beni kayıt etmediler, müdür almadı daha doğrusu; ‘Bu köyden geldi, orda başarılı olsa da burada yapamaz’ dedi... Yani aslında bu gidip gelemmez, hem de okulun havasını bozar düşüncesi vardı bence.”

İfadeleriyle hemşirelik okuluna kaydı yapılmadığı için normal bir liseye başvurduğunu, ilk anda okul müdürünün “burada başarılı olamaz” bahanesiyle onu okula almak istemediğini, aslında esas sorunun kendisinin engelli olmasının olduğunu ve bu nedenle de oldukça popüler olan bir okulda okulun görüntüsünü bozabileceği kaygısıyla kendisine doğrudan ayrımcılık yapıldığını anlatmaya çalışmıştır.

K4 (ortopedik, 50): “...Annem beni ilkokula yazdırmaya götürdüğünde- bu noktada annemi çok takdir ederim- okul müdürü beni istemedi, ‘Alamam’ dedi, diğer çocukları etkiler diye. O günü hiç unutmuyorum; annemin sırtında gitmişim. Okul müdürünün o kadar acımasız sözleri

yüzüme karşı o kadar rahat söylemesini unutamam hocam. Yani o süreci yaşamadan kimse anlayamaz...”

İfadeleriyle okul müdürünün, engelli olması ve görüntüsü nedeniyle diğer çocukları olumsuz etkileyeceğini ileri sürerek ilkokula kaydını yapmadığını, bu ifadeleri doğrudan kendisinin de bulunduğu ortamda dile getirdiğini, hatıralarında yer eden bu olumsuz sahneyi unutamadığını sarsıcı bir biçimde anlatmıştır.

K11 (ortopedik, 46): “...Çok zor şartlar altında okuyabildim. Okula başladığımda yürüyemiyordum, dizlerimin üstünde emekliyordum. Kayıt günü babam beni de götürdü okula. Okul müdürü kaydımı yapmak istemedi; ‘kendine yetemeyen bir çocuğu ben okula almam’ dedi. Kaydımı yapmadı, geri çevirdi bizi...”

İfadeleri ile tıpkı K4’ün anlattığı gibi benzer bir deneyimi yaşadığını, okul müdürünün doğudan engelini işaret ederek onu okula almadığını ve kendisine karşı ayrımcı bir tutum sergilendiğini anlatmaya çalışmıştır.

Okul müdürü/öğretmenlerin ayrımcı davranışları

Çalışmaya katılanların bir bölümü okul yaşamları boyunca okul müdürlerinin ve/veya öğretmenlerinin ayrımcı tutum ve davranışlarına maruz kaldıklarını, bu tutum ve davranışların kendilerini derinden etkilediğini, hayal kırıklığı yaşadıklarını ve halen bu hatıraları anımsadıkça bu üzüntüleri yeniden yeniden yaşadıklarını anlatmışlardır. Elde edilen bulgular hem ortopedik engelli hem de görme engelli katılımcıların benzer deneyimleri yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Aşağıda bazı katılımcılardan alıntılar yapılarak konu ayrıntılı bir şekilde irdelenmeye çalışılmıştır.

K1 (görme, 48):”...Ama lisede normal bir okuldu ve ilk görme engelli bendim. Yatılı bir okuldu. Dosyam biraz geç geldi. O süreçte ve okula başladığım süreçte çok ayrımcı yaklaşımlar oldu. Okul müdürü işte

‘Burası yatılı bir okul, çamaşırını nasıl yıkayacak, tuvaletine nasıl gidecek, yemeğini nasıl yiyecek, nasıl çalışacak?’ Böyle böyle bir sürü şeyler...”

İfadeleri ile eğitiminin lise aşamasında okul müdürü tarafından dışlandığını, kendi inançları doğrultusunda “yapamaz, edemez” ön kabulü ile onu okula almak istemediğini ve okul müdürünün doğrudan kendisini işaret eden ifadeleri ile ayrımcılığa uğradığını anlatmaya çalışmıştır.

K4 (ortopedik, 50): “...Rica minnet aldılar beni okula. Ama hangi şartla biliyor musunuz hocam; sınıfta oturacağım, hiçbir arkadaşım la muhatap olmayacağım, öğretmene soru sormayacağım. Bakın bu bir gerçek, size yemin ederim gerçek. Şehir merkezinde oluyor bunlar. Vebalı muamelesi yapıldı bana... Sınıfta bana hiç söz verilmiyor, öğretmenim beni yok sayıyor... Alfabeyi ben üçüncü sınıfta öğrendim hocam. Üç yılım öyle geçti, sınıfta vardım ama yoktum...”

İfadeleriyle okula başladığını, ancak yok sayıldığını, adeta bir vebalı muamelesi gördüğünü, sınıfta arkadaşlarıyla bile iletişim kurmasına müsaade edilmediğini, öğretmenin kendisine üç yıl boyunca hiç söz vermediğini, öğretmenine soru sorma hakkının bile elinden alındığını, okulda ve sınıfta varlığının ya da yokluğunun hiçbir farkının bulunmadığını çarpıcı bir biçimde anlatmaya çalışmıştır.

K6 (ortopedik, 59): “...Yalnız sanırım ikinci sınıftaydım; baharda piknik yapılacaktı, o gelecek, bu gelecek, bana da sen gelmeyeceksin demediler, annem ‘Seni kim götürecekt?’ dedi, ben de ‘Arkadaşlarım’ dedim, mahalleden 6-7 kişiydik, kızlı erkekli, ‘Biz götürürüz.’ dediler. Annem hazırladı beni. Hiç unutmuyorum, okulun bahçesine gittik, öğretmenim beni görünce, bahçede herkesin içinde ‘Kızım senin ne işin var burada?’ dedi. Sekiz yaşında falandım. Ben böyle bozuldum, hiç sesimi

çıkarmadım, arkadaşlarım ‘Biz götüreceğiz, annesinden izin aldık.’ dediler. ‘Senin annende hiç akıl yok mu?’ dedi...”

İfadeleriyle okul hayatında akranları ile bir arada etkinliklere katılmak istediğinde öğretmeninden gördüğü ayrımcı yaklaşımı, sekiz yaşında küçük bir çocuk olmasına rağmen bunun doğrudan kendisine söylenmesinin onda yarattığı hayal kırıklığını sarsıcı bir biçimde anlatmaya çalışmıştır.

K7 (görme, 52): “...İlkokul 5’te öğretmenim hamileydi, onun yerine gelen erkek öğretmen Anadolu Lisesi Sınavlarına katılmak istedim; sen göremiyorsun, kim sana zaman ayıracak, kim seninle uğraşacak diyerek sınava girmeme engel olmuştu. Bunu hiç unutamıyorum...”

İfadeleriyle ilkokuldan ortaokula geçişte ihtiyaç duyduğu bireysel desteği alamadığını, bizzat öğretmenin bu desteği veremeyeceğini açık bir şekilde ifade ettiğini ve bu sebeple de çok arzuladığı nitelikli okul sınavlarına sırf engelli olduğu için katılamadığını, bunun da çocukluğuna dair üzüntüyle hatırladığı anıları arasında önemli bir yere sahip olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

K10 (görme, 54): “...Sonra dışardan ortaokul bitirme sınavlarına girdim. Gözetmen ve yazman eşliğinde girdiğimiz için sınava, heyet raporunu götürdüm; okulun müdürü böyle alaylı bir şekilde “Bunu getirdin, doktorunu da getirseydin bari” demişti. Yani layık görmüyor seni...”

İfadeleriyle eğitimin hayatının bir döneminde girmiş olduğu sınavlarda kendisine hak olarak tanınan desteklerden yararlandığı için okul müdürü tarafından rencide edildiğini ve ötekileştirildiğini anlatmaya çalışmıştır.

K12 (ortopedik, 56): “...Ortaokulda bana ayrımcılık yapan öğretmenlerim olmuştu. Mesela dışarda istiklal marşı söylenecekti,

beklerken bir arkadaşım ile konuşuyordum, öğretmenimin biri adımı bile söyleme gereği duymadan ‘Sen topal, niye konuşuyorsun?’ diye bağırdı bana, resmen damgaladı beni, bunu hiç unutamıyorum. Bu bende yıllar süren bir travma yarattı...”

İfadeleriyle eğitim hayatının ortaokula denk gelen döneminde öğretmenleri tarafından ayrımcılığa uğradığını, hatta bunun damlamaya kadar varan davranışlarla kendini gösterdiğini ve bunun yıllar süren bir travmaya neden olduğunu sarsıcı bir biçimde dile getirmiştir.

K16 (görme, 53): “...Öğretmenlerim engelli istemiyorlardı sınıflarında ama kız olmaktan dolayı farklı bir yaklaşımaları yoktu, yani genel olarak engelli öğrenci istemiyorlardı...”

İfadeleriyle bir kız çocuğu olarak değil ama bir engelli öğrenci olarak sınıfta istenmediğini, öğretmenlerin genel yaklaşımının sınıfta mümkünse engelli öğrenci bulundurmamak yönünde olduğunu anlatmıştır.

Okul arkadaşlarının dışlayıcı/ayırıcı davranışları

Çalışmaya katılan engelli kadınların bir bölümü okul yaşamları boyunca zaman zaman arkadaşları tarafından dışlandıklarını, ayrımcı tutum ve davranışlara maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Büyük oranda ergenlik ve genç kızlık yaşlarına denk gelen bu dönemde karşı cins tarafından tercih edilmemenin büyük bir hayal kırıklığı yarattığını da özellikle vurgulamışlardır. Genel olarak hem karşı cins hem de hemcinsleri tarafından dışlanmanın kendilerini üzdüğünü, içine kapanmalarına ve bunun sonucunda da yalnızlaşmalarına neden olduğunu anlatmışlardır. Bunu ifade eden bazı katılımcıların anlatımları aşağıda verilmiştir.

K3 (ortopedik, 47): “...Ama arkadaşlarla sorun yaşadım tabi... Kız arkadaşlar da koşturabileceği, gezebileceği hemcinslerini seçiyor. Yani

yalnız kalıyorsun aslında. O dönem çok yalnız kaldığımı, içime daha da kapandığımı hatırlıyorum.”

İfadeleriyle okul yaşamında engelli genç bir kız olarak hem kız arkadaşları tarafından dışlandığını hem de karşı cinsin ilgisinden mahrum kaldığını anlatmaya çalışmıştır.

K4 (ortopedik, 50): “...Sonra bir gün bir arkadaşın parası kaybolmuş, sınıf öğretmenimiz geldi, neydi kimdi derken “E. paramı çaldı” oldu. Ben yalvarıyorum ben değilim diye ama dinletemedim. Ben bu olayı da hiç unutamam hocam. Ondan sonra benim olmadığım anlaşıldı ama benim rencide edilmem kaldı ortada; tartaklanmam, disipline gitmem...”

İfadeleriyle okul yaşamında engelli olmasından kaynaklı olarak arkadaşları tarafından ötekileştirildiğini ve dışlandığını sınıfta meydana gelen bir olay üzerinden anlatmaya çalışmış, hatıralarında yer eden bu anının uzun yıllar etkisini içinde taşıdığını dile getirmiştir.

K8 (görme, 56): “...Ama mesela ne olurdu diyelim; mesela saat 9’da etüt biterdi, arkadaşımız bize kitap okurdu, okuyacak yer yok, bir odada 18 kişi yatıyorsun, gidecek yer yok, etüt salonu pansiyon binasında değil, arkadaşlar kızardı; “Uyuyacağız, bize ne yaa...” diye kızarlardı...”

İfadeleriyle okul yaşamında ihtiyaç duydukları özel desteklerin bazı akranları tarafından karşılanmasına rağmen çoğunlukla arkadaşlarının bunları görmezden geldiğini ve bu anlamda ayrımcılığa uğradıklarını anlatmaya çalışmıştır.

K11 (ortopedik, 46): “...Ortaokul biraz dışlandığım bir dönem oldu... Engellisin, arkadaşların seni dışlıyor, farklı kimseyi görmemişler; ‘Sen yapamazsın, sen oyun oynayamazsın, sen otur, hiçbir şey yapma, sen

okula niye geliyorsun ki zaten!’ Bunlarla çok uğraştım... Arkadaşlarımın dışlayıcı, aşağılayıcı davranışları çok üzmüştü beni.”

İfadeleriyle eğitim yaşamının ortaokul döneminde arkadaşları tarafından dışlandığını, farklılıklara alışkın olmayan öğrencilerin onu aralarında görmek istemediklerini, doğrudan okuldaki hiçbir eğitim ve oyun faaliyetine katılamayacağı ön kabulüyle onu yok saydıklarını ve bunun da kendisini çok üzdüğünü dile getirmeye çalışmıştır.

K15 (ortopedik, 36): “...Çok ötelenmedim, özellikle ilkokulda, mesela okuldan çıkardım, sokakta diğer çocuklar beni gördüğünde yeri geldi ‘topal’ dediler, yeri geldi taklidimi yaptılar. Böyle şeyler yaşadım tabi.”

İfadeleriyle okul yaşamına adım attığı ilkokul süresince arkadaşları tarafından damgalandığını, taklidinin yapılarak rencide edildiğini ve yaşadığı bu ötekileştirilmenin kendisinde derin izler bıraktığını anlatmaya çalışmıştır.

K17 (görme, 43): “...Liseye gelince film bende kopuyor biraz. Sen farklısın, bunu fark ediyorsun. Çocukken çok fark etmiyorsun, çevren de hep akrabın, konu komşu. Lisede ayrışyorsun, kendini farklı hissediyorsun, içine kapanıyorsun, bunları ben de yaşadım... Arkadaşlık konusunda sorun yaşadım...”

İfadeleriyle okul yaşamının lise döneminde diğerlerinden farklı olduğunun ayırımına vardığını, bunun sarsıcı bir deneyim olduğunu, arkadaşlarıyla ayrıştıklarını ve arkadaşlık kurmada sorun yaşadığını dile getirerek toplumun “normal” diye kabul ettiği sınırların dışına çıkan bireylerin nasıl ötekileştirildiğini okul yaşamına ait bir hatırayla anlatmaya çalışmıştır.

Engelinden dolayı erkek arkadaşları tarafından tercih edilmeme

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınlardan bir kısmı okul yaşamları süresince erkek arkadaş edinme, karşı cinsin ilgisini çekme konularında sorunlar yaşadıklarını, bunun da kendilerinde özgüven eksikliği, kendini dışlanmış hissetme ve yalnızlaşma gibi sonuçlar doğurduğunu anlatmışlardır. Elde edilen bulgular; karşı cins tarafından tercih edilmeme sorununu her iki engel grubunun da deneyimlemiş olmasına rağmen ortopedik engelli kadınlarda bunu dile getiren kadınların daha fazla olduğunu, toplumda var olan “sağlam beden ideolojisi” nin burada da kendisini gösterdiğini ve karşı tarafın bedenen bütün olmadığını kavrayan karşı cinsin ilgisini geri çektiğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda yaşadıkları deneyimleri dile getiren bazı katılımcı ifadeleri aşağıda verilmiştir.

K3 (ortopedik, 47): “...Bir de tabi ergenlik dönemi, aşk meşk olayları, sen hep platonik takılıyorsun, arkadaşların hep olurdu flörtleri ama benim olmazdı mesela. Bu beni üzerdi tabi. Genç kız olarak görülmedim hiç; kız mı erkek mi, yok kız ama o tür ihtiyaçları olmayan bir kız... Ben bütün gençliğim boyunca, ortaokulda, lisede, üniversitede karşı cinsin ilgisini çekemememin üzüntüsünü yaşadım... Tercih edilmemek çok kötü...”

İfadeleriyle okul yaşamında engelli genç bir kız olarak karşı cinsin ilgisinden mahrum kaldığını, karşı cins tarafından seçilmediğini, tüm eğitim hayatı boyunca bu eksikliği derinden hissettiğini, tercih edilmemenin ve tek başına geçirdiği gençliğinin kendisinde yarattığı derin üzüntüyü anlatmaya çalışmıştır.

K12 (ortopedik, 56): “...Bir de ben kız lisesinde okuduğum için, engelli olduğum için erkeklerle iletişim kuramadım tabi, erkek arkadaşım olmadı...”

İfadeleriyle lise öğreniminde bir kız lisesinde okuduğundan erkek arkadaş edinemediğini belirtmiş ancak bu durumun yaşanmasında engelli olmasının da etkisinin olduğunu vurgulama gereği duymuştur.

K16 (görme, 53): “...Sonra yürürdük mesela, erkekler laf atardı, sonra da ‘görmüyormuş la bu’ deyip laf atmaktan vazgeçerlerdi. Böyle olunca sen kadın olduğunu hissetmiyorsun bile... Nesin yani, engelli misin? Kadın mısın? Çok arada derede bir yerde kalıyorsun...”

İfadeleriyle genç kızlık döneminde engelli olduğunu fark eden erkek arkadaşların ilgilerini kestiklerini ve bunun kendisinde yarattığı “Engelli miyim, kadın mıyım?” çelişkisini çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur.

K18 (ortopedik, 40): “...Tabi bazen şey oluyordu; mesela kafeye gidiyorduk, karşıda oturan bir çocuk var, bakıyor, sonra ayağa kalkıyorum, koltuk değneklerini görüyor, sırtını dönüyor. Böyle şeyler de yaşadığım oldu tabi.”

İfadeleriyle bir önceki katılımcı gibi fiziksel görüntüsünün erkek arkadaşların kendisine gösterdikleri ilgiden vazgeçmelerine neden olduğunu, bu durumu sıklıkla deneyimlediklerini anlatmaya çalışmıştır.

Okulda pozitif ayrımcılık yapılmaması

Çalışmaya katılım sağlayan engelli katılımcıların bir bölümü eğitim yaşamları boyunca okulda ihtiyaç duydukları bazı destekleri alamadıklarını, diğer öğrencilerle aynı koşullarda eğitime tabi tutulduklarını ve en temel hakları olan pozitif ayrımcılık uygulamalarından yararlanamadıklarını anlatmışlardır. Elde edilen bulgular hem görme engelli hem de ortopedik engelli katılımcıların benzer deneyimleri paylaştıklarını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda yaşadıkları sorunları dile getiren bazı katılımcı ifadeleri aşağıda verilmiştir.

K3 (ortopedik, 47): “...Öğretmenlerimin, okul müdürünün olumlu ya da olumsuz tutumları olmadı ama keşke olumlu yönde, pozitif ayrımcılık yapılsaydı. Mesela ben derse hep geç kalırdım çünkü diğerleri gibi hızlı hareket edemezdim, koşamazdım. Cezalandırıldılar beni, kafama flüt yediğimi hatırlıyorum bu sebeple. Bana kolaylık gösterilebilirdi yani...”

İfadeleriyle hareket kısıtlılığı nedeniyle akranları kadar hızlı hareket edemediğini, bundan kaynaklı olarak derslere geç kaldığını ancak bu özel durumunun gözetilmediğini (makul uyumlaştırma) ve öğretmenleri tarafından cezalandırıldığını, hatta rencide edildiğini dile getirerek pozitif ayrımcılık uygulamalarının eksik olmasının önemli bir sorun olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

K7 (görme, 52): “...Ama şöyle bir şey oldu; sadece İngilizcem kötüydü, soruyu anlıyorum ama yazılışını bilmiyordum. Ben o hocayla görüşmüştüm; dedim hocam ‘En azından soruları sorun ben cevapları vereyim; yazılı değil de sözlü yapın hep’, kabul etmedi. Onun dersinde başarısız olduğum için, okuldan ayrıldım ben. Sırf o hocanın bana yardımcı olmayışı yüzünden.”

İfadeleriyle yabancı dil dersinde ihtiyaç duyduğu desteği (makul uyumlaştırma) alamadığından ve öğretmenin onun bu özel ihtiyacını görmezden geldiğinden okul hayatını sonlandırmak zorunda kaldığını anlatmıştır.

K10 (görme, 54): “...İlkokulda, ortaokulda sayısal, görsel içerikli dersleri algılayamadığım için bu anlamda okul sürecinde muafiyet veya toleranslı bir yaklaşım yani pozitif ayrımcılık olmadı. Ben görme engelliler okuluna gitmedim, normal okula gittim, sözel derslerde sıkıntı yoktu ama sayısal derslerde göremediğim için zorlandım. Ben ortaokulda eğitimimi bu nedenle bırakmak zorunda kaldım.”

İfadeleriyle ortaokulda akranları ile birlikte aynı okula devam ettiğini, ancak bir görme engelli öğrenci olarak sayısal derslerde ihtiyaç duyduğu özel desteğin (makul uyumlaştırma) sağlanmaması nedeniyle eğitim hayatını sonlandırmak zorunda kaldığını anlatmıştır.

K15 (ortopedik, 36): “...Üniversitede hocalarımdan hiç olumsuz tepki almadım. Ama ayrıcalık da tanımadılar bana. Mesela autocad çizimine geçilmesi gerekiyordu, ikinci sınıfta autocad öğrenmemize rağmen biz dördüncü sınıfa kadar elle çizdik, autocade geçişte geç kalmıştık... Yani ben durumumdan dolayı böyle bir kolaylık istedim ama yapmadılar. Gerçekten zorlanıyordum, tek elimi kullanıyordum, diğerleri gibi değildim.”

İfadeleriyle üniversite eğitiminde bir elini kullanamamasından kaynaklı ihtiyaç duyduğu özel desteği (makul uyumlaştırma) alamadığından, bunu talep etmesine rağmen talebinin olumlu karşılanmadığından bahisle yaşadığı hayal kırıklığını anlatmaya çalışmıştır.

Okula ulaşımında ve okul içerisinde erişilebilirlik sorunları

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların yarısı okula erişimde ve/veya okul içerisinde erişilebilirlik sorunları yaşadıklarını, mekâna ve bilgiye erişim için ihtiyaç duydukları tedbirlerin alınmadığını ve bu nedenle eğitim yaşamlarında zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Buna ilişkin hatıralarından söz eden bazı katılımcıların anlatımları aşağıda verilmiştir.

K1 (görme, 48): “...Lise sonda çok zor oldu; şimdiki gibi bilgisayar yok, şu anda her şeye ulaşabiliyoruz. O zaman kitap okutacak birini bulmakta zorlanmıştım, çok üzülmiştim, anneme de ağlamıştım telefonda... Dershanede bana okuyucu vermiyorlardı, yani ben de ücretimi

veriyordum, ama önüme testleri koyup çekip gidiyorlardı. Bu da çok üzmüştü beni...”

İfadeleriyle eğitiminin üniversite sınavına hazırlık döneminde gelen lise son aşamasında ihtiyaç duyduğu okuyucu desteğini alamadığını, teknolojinin bugün olduğu gibi bu tür destekleri sağlayabilecek düzeyde gelişmiş olmaması nedeniyle çok zorlandığını ve bu durumun kendisini çok üzdüğünü anlatmaya çalışmıştır.

K3 (ortopedik, 47): “...Bir de erişilebilir değildi tabi hiçbir şey; okul sırası, yemek masası, lavabolar... Hepsi sorundu, arkadaşlarımdan yardım istiyordum. Tahtayı silme sırası vardı, sıra bana gelmesin isterdim, bana hep bir arkadaşım yardım ederdi.”

İfadeleriyle okulda erişilebilirlik sorunları yaşadığını, kendisine uygun sıra, masa ve lavaboların olmadığını (makul uyumlaştırma) ve sürekli arkadaşlarından yardım almak zorunda kaldığını dile getirmiştir.

K3 (ortopedik, 47): “...Okul eve çok uzak, iki otobüs değiştiriyorsun, zor yani gidip gelmek ama o kadar mutluyum ki, düşünsenize hayalim gerçekleşmiş. Otobüsler hiç bize göre değil, durak lambaları çok yüksekte, merdivenler çok kötü, bayağı zor dönemlerdi...”

İfadeleriyle okula ulaşımında otobüslerin, durakların ve diğer mekânların erişilebilir olmadığını ve bu nedenle eğitim hayatında oldukça zorlandığını anlatmıştır.

Beden eğitimi derslerine ve özel gün etkinliklerine katılamama

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların azımsanmayacak bir bölümü eğitim hayatları boyunca beden eğitimi derslerine ve/veya özel günlerde düzenlenen etkinliklere katılamadıklarını, eğitim yaşamına dair hatıralarında buna ilişkin anıların

kendilerini üzdüğünü ve halen üzerlerinde bunun etkisini taşıdıklarını dile getirmişlerdir. Araştırmada elde edilen bulgular hem görme engelli hem de ortopedik engelli kadınların benzer sorunları deneyimlediklerini göstermektedir. Katılımcıların buna ilişkin ifadelerine aşağıda yer verilmiştir.

K1 (görme, 48): “...Ortaokulda iki kızdık biz okulda, o zamanlar kesinlikle ayrımcılığa uğruyorduk. Beden eğitim öğretmenimiz şey diyordu; kızlar siz küçük hanımı izleyin, öyle bir dizi vardı o zamanlar, erkeklerle de maç yapıyordu. Erkeklerle spor yapma imkânı tanınırken bize tanınmıyordu. Lisede de girmedim ben beden eğitimi dersine. Üniversitede sportif faaliyetlere katıldığımı hatırlamıyorum...”

İfadeleriyle eğitim hayatı boyunca engelli bir kız öğrenci olarak beden eğitimi derslerine katılmadığını ve bunu doğrudan bir ayrımcılık olarak değerlendirdiğini anlatmaya çalışmıştır.

K12 (ortopedik, 56): “...Bir de beden eğitimi dersine girmiyordum, hep ya bir kenarda duruyordum ya da sınıfta bekliyordum, ‘Ben diğerleri gibi değilim’ diye çok üzülüyordum. Bunlar insan psikolojisini çok etkiliyor, kendine güvenini etkiliyor. Kendinize, bedeninize toplumun gözüyle bakıyorsunuz ve kendinizi sevmiyorsunuz.”

İfadeleriyle okul yaşamında beden eğitimi derslerine katılamadığını, bunun doğrudan kendisine dönük algısını olumsuz etkilediğini, “diğerleri gibi olmama” duygusuyla baş etmek sorunda kaldığını, özgüveninin zedelendiğini ve bu durumun beden algısı üzerinden kendisini sevmeme noktasına kadar gidebildiğini sarsıcı bir biçimde anlatmaya çalışmıştır.

K12 (ortopedik, 56): “...Ben tiyatroya ya da skeçlere çok meraklıydım ama öğretmenlerim hiçbir zaman beni o seçmelere almıyorlardı; sakat, engelli, topal olduğum için. Hep bir kenarda beklemek zorunda

kalıyordum. Çok isterdim bir oyunda rol alayım, annem babam gelsin beni izlesin, benimle gurur duysun ama hiçbir zaman bunu yaşayamadım. Bu benim hep içimde ukde kaldı. 23 Nisanlarda beni törenlere almazlardı, o kıyafetleri hiç giyemedim. Bunlar bende travma etkisi yarattı...”

İfadeleriyle çocukluğunda okulda düzenlenen etkinliklerden dışlandığını, bunun doğrudan engeline vurgu yapılarak gerçekleştiğini, bir engelli kız çocuğu olarak ailesinin onunla gurur duymasını sağlayacak ortamlardan dışlandığını ve bugün hala bu dışlanmanın kendisinde derin bir üzüntü yarattığını anlatmaya çalışmıştır.

3.1.2.2. Eğitim ve Okul Yaşamlarına ilişkin Olumlu Deneyimleri

Çalışmaya katılanların önemli bir bölümü eğitim hayatları boyunca engelli birer kız öğrenci olarak sorunlar yaşadıklarını ifade ederken aynı zamanda eğitim hayatlarında olumlu anılara da yer olduğunu, bir kısmı ise ailelerinin eğitim hayatına katılmalarını desteklediklerini, okul hayatına girişte ve eğitim yaşamları boyunca idareci, öğretmen ve akran desteğini alabildiklerini, ayrımcı ve dışlayıcı davranışlara maruz kalmadıklarını dile getirmişlerdir. Elde edilen bulgular hem görme engelli hem de ortopedik engelli kadınlarda ayrımcı ve dışlayıcı davranışlara maruz kalmayan katılımcılar olduğunu göstermektedir. Katılımcıların evlilik öncesi eğitim ve okul yaşamlarına ilişkin olumlu deneyimleri aşağıda katılımcı ifadeleri ile birlikte irdelenmeye çalışılmıştır.

Öğretmenlerin/okul müdürlerinin destekleyici davranışları

Katılımcıların bir bölümü eğitim yaşamları boyunca ayrımcı uygulamalarla karşılaşmış olmakla birlikte eğitimin bazı aşamalarında onları destekleyen, ihtiyaçlarını gözeten, özel olarak ilgilenen ve takip eden öğretmenlere ve okul

müdürlerine sahip olduklarını anlatmışlardır. Bu konu katılımcıların doğrudan ifadeleri ile aşağıda irdelenmeye çalışılmıştır.

K4 (ortopedik, 50): “Hocam ben 50 yaşındayım, ayaklarımın üzerinde durabiliyorsam tek sebebi Murat öğretmendir. Murat öğretmenim ilk sınıfa geldiği gün herkese ismini sordu, bana da sordu, ben cevap veremem dedim, “Neden?” dedi, “Konuşmam yasak.” dedim. “Niye kızım?” dedi. “Beni bu şartla aldılar.” dedim. Murat öğretmenim çok üzüldü. Murat öğretmenimin gelmesi ile benim sonraki üç yılım cennete döndü. Bana üç ayda okumayı öğretti, yazmayı öğretti, söz almayı öğretti. Yapılan her şeyin başına beni koydu, beni sınıf başkanı seçti. Benim hayatım değişti Murat öğretmenimle.”

İfadeleriyle ilkökul eğitiminin bir aşamasında okula gelen öğretmenin bütün bir hayatını dönüştürdüğünü, onun sayesinde kendisini bir birey gibi hissettiğini, okulda öğrenci olarak sahip olduğu haklarını öğretmeni sayesinde kullanmaya başladığını dile getirerek bir insanın hayatında, özellikle de özel gereksinimleri olan bir bireyin hayatında destekleyici bir öğretmenin ne kadar önemli olduğunu çarpıcı bir biçimde gözler önüne sermiştir.

K2 (görme, 27): “...Okul hayatımda da en büyük şansım ilkökul öğretmenimdi. Yatılı okudum; 5 yıl bizi okutan öğretmenimiz bize kendi çocukları gibi sahip çıkmıştı. Körler okuluydu ve yetişmemde çok emeği vardır. Bizim öğretmenimiz ayakkabılarımızı bağlardı, yumurtamızı, meyvemizi soyardı, çok şefkatli bir dönemdi benim için...”

İfadeleriyle okul yaşamı ve eğitim hayatında ilkökul öğretmenin çok önemli bir yere sahip olduğunu, öğretmenin destekleyici ve şefkatli yaklaşımı sayesinde o dönemi sevgiyle anımsadığını dile getirmeye çalışmıştır.

K5 (ortopedik, 45): “...Her konuda yardımcı oldular; merdivenlerden inip çıkmamıza yardımcı oldular, sırada andımız okunurken bizi kenara oturtuyorlardı, ayakta beklemiyorduk. Okul müdürü olsun, öğretmenler olsun hepsi çok yardımcı oluyordu. Bizim yorulmayacağımız şekilde düzenlemeler yapılyordu...”

İfadeleriyle okulda kendilerine uygun erişilebilirlik düzenlemeleri olmamakla birlikte hem okul müdürünün hem de öğretmenlerin onların özel gereksinimlerini gözettiklerini ve yardımcı olmak için gayret gösterdiklerini dile getirmeye çalışmıştır.

K17 (görme, 43): “...Dersleri dinlerdim, ayrıca asistan desteği vardı sınavlarda; soruları okur, söylediklerimizi yazarlardı. Beni biliyorlardı, sınavlarda asistan desteği verilirdi. Hocalarımdan hiçbir ayrımcılık görmedim.”

İfadeleriyle üniversite eğitiminde ihtiyaç duyduğu okuyucu ve işaretleyici desteğini alabildiğini ve bu konuda hocaların teşvik edici bir yaklaşım içerisinde olduklarını dile getirerek engelli öğrencilerin ihtiyaç duydukları desteklerin sağlanmasında öğretmenlerin yaklaşımının belirleyici olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Okulda öğretmen ayrımcılığına uğramama

Katılımcıların bir bölümü, eğitim yaşamları boyunca öğretmenleri tarafından ayrımcılığa uğradıklarını ifade ederken bir kısmı da bu konuda daha şanslı olduklarını, ayrımcı tutum ve davranışlarda bulunmayan öğretmenlerle eğitim hayatına devam ettiklerini belirtilmişlerdir. Bu kapsamda görüşlerini dile getiren katılımcıların ifadeleri aşağıda irdelenmiştir.

K2 (görme, 27): “...Daha az insancıl olan öğretmenlerim vardı tabi, sadece derste dersini anlatır, sizinle ekstra bir ilgilenme gereği duymaz,

bu tür öğretmenlerim oldu tabi. Ama dediğim gibi bariz bir ayrımcılık yapan hiç olmadı...”

İfadeleriyle okul yaşamı boyunca ihtiyaçlarını özel olarak gözetmeyen, kendisine ve gereksinimlerine herhangi bir öğrenci gibi yaklaşan öğretmenleri olduğunu ama eğitim hayatı süresince belirgin ayrımcı bir tutum ve davranışla karşılaşmadığını dile getirmiştir.

K3 (ortopedik, 47): “...Ama öğretmenlerim ayrımcı bir tutumda bulunmadı. Negatif, kötü bir şey hatırlamıyorum...”

Eğitim hayatını gözden geçirdiğinde hatıralarında öğretmenlerinden kaynaklı ayrımcı tutum ve davranışlar olmadığını dile getirmiştir.

Öğretmen ve arkadaşları tarafından dışlanmama

Katılımcıların bir bölümü, eğitim yaşamları boyunca veya eğitim yaşamlarının belli dönemlerinde okulda öğretmen ve arkadaşları tarafından dışlanmadıklarını, okulun olağan akışında kendilerine yer edinebildiklerini ve bunun hatıralarında önemli bir yer tuttuğunu anlatmışlardır. Bu kapsamda görüşlerini dile getiren katılımcıların bazı ifadeleri aşağıda irdelenmiştir.

K8 (görme, 56): “...Bizi iyi öğrenci olmamız nedeniyle kaynaştırma eğitimi verilen İstanbul’da bir liseye aldılar. Bu bizim için bir dönüm noktasıydı... Bir kere siz orda bir tık geriden geliyorsunuz onlara göre; siz görme engellisiniz, onlar görüyor... Sınıfta tek görme engelli benim, yatılı okuyoruz. Burada bizim çok asil, düzgün öğretmenlerimiz vardı, bizi yetiştirmeye çalışan, kişisel olarak ilgilenirlerdi bizimle...”

İfadeleriyle lise eğitiminde sınıfta tek görme engelli olduğunu, bunun getirdiği zorlukları onu dışlamayan ve onunla özel olarak ilgilenen öğretmenleri sayesinde aştığını dile getirmiştir.

K12 (ortopedik 56): “...Edebiyat öğretmenim vardı, çok severdim onu, beni hiç ayırmazdı, benim edebiyat fakültesine gitmemede onun etkisi çok oldu.”

İfadeleriyle lise eğitimi sırasında edebiyat öğretmenin kendisine de diğer öğrencilere gösterdiği özeni göstermesi ve onu dışlamaması sayesinde üniversite eğitiminde edebiyat fakültesine gittiğini, bunun da eğitim hayatında sevgiyle hatırladığı anıları arasında yer aldığını dile getirmiştir.

Diğer bir katılımcı ise;

K19 (görme, 48): “Liseye geçtiğimde karma bir okuldayım, ilk gün sınıfta teneffüs zili çaldığında bir an “ne yapacağım, ben ne yaparım” dediğimi hatırlıyorum... Ama çok uzun sürmedi... Arkadaşlarım beni hiçbir zaman farklı görmedi, dışlamadı, ya da bana ayrıcalık, özel ilgi göstermedi... Öğretmenlerimde de bir sıkıntı yaşamadım; bir şeyi tekrar etmelerini istediğim zaman ederlerdi, yetişemediğim zaman beklerlerdi. Zaten yanımdaki arkadaşlarım da destek olurlardı, yetişemediğim zaman teneffüslerde yardımcı olurlardı. Ben çok zorlanmadığımı düşünmüyorum...”

İfadeleriyle büyük bir kaygıyla başladığı lise eğitiminde korkularının hem arkadaşlarının hem de öğretmenlerinin kabullenici ve kapsayıcı yaklaşımları ile kısa sürede geçtiğini, arkadaşlarının ve öğretmenlerinin özel gereksinimlerini gözetken yaklaşımlarının okul hayatını kolaylaştırdığını anlatmıştır.

3.2. Katılımcıların Evlilik Hazırlığı Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri

Çalışmanın bu bölümünde evli engelli kadınların evliliğe doğru giderken mikro düzeyde; eşleri, her iki aileleri, arkadaşları, akrabaları ve komşularıyla kurdukları iletişim biçimleri üzerinden toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin deneyimleri irdelenmiştir.

3.2.1. Evlilik Hazırlığı Sürecinde Eşleriyle İlişkileri

Katılımcılara evlilik öncesi hazırlık aşamasında eşleriyle ilgili yaşam deneyimlerine ilişkin olarak şu soru sorulmuştur: “Evliliğe giden yolda neler yaşadınız? Eşinizle tanışma, arkadaşlık, nişanlılık, nikâh ve/veya düğün aşamalarında neler yaşadınız? Eşinizle kurduğunuz iletişimde engelli bir kadın olmaktan dolayı sizi rahatsız eden durumlar yaşadınız mı? Bu sorunları aşarken kimlerden/nerelerden destek aldınız? Biraz bunlardan bahsedebilir misiniz?”

Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kod-alt kod modeli Şekil 3.2.’de verilmiştir.

Şekil 3.2. Katılımcıların evlilik öncesi eşleriyle ilişkilerine ilişkin elde edilen kod-alt kod modeli

Şekil 3.2. incelendiğinde araştırmaya katılan kişilerin evlendikleri kişilerle genelde sosyal ya da iş ortamlarında tanıştıkları, bazılarının ise başkaları tarafından tanıştırılarak evlendikleri görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı evlilik hazırlığı sürecinde sorun yaşamadıklarını belirtirken, bir katılımcı her ilişkide yaşanabilecek sorunlar yaşandığını belirtmiştir. Bazı katılımcılar engelli olduklarının eşleri tarafından çevreden sakladığını ifade ederken, bazıları ise engelli bir kadınla evlenen engelli olmayan erkeklerin sosyal statü ya da işsizlik gibi bir eksiği olduğunu düşündüklerini dile getirmiştir. Katılımcıların bir kısmı kendisini önce eşinin beğendiğini ve böylece evlendiklerini belirtirken, bazı katılımcılar özellikle kendisi gibi engelli biriyle evlenmek istediğini dile getirmiştir. Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların görüşlerinden alıntılar yapılarak irdelenen alt kodlar aşağıda verilmiştir.

Sosyal ortamda tanışarak evlenme

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların neredeyse yarısı eşleriyle sosyal bir ortamda tanıştıklarını belirtmişlerdir. Özellikle engellilere yönelik faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşlarında tanışıp evliliğe karar verme davranışının yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmada elde edilen bu veri engelli bireylerin daha çok kendi aralarında sosyalleştiklerini ve bu ortamlarda tanışıp evlenmeye karar verdiklerini göstermektedir. Bir başka ifadeyle toplumsal yaşamda engelli olmayanlarla bir arada vakit geçirme, sosyalleşme ve arkadaşlık kurma davranışının yaygın bir durum olmadığı anlaşılmaktadır. Buna ilişkin bazı katılımcı ifadeleri aşağıda verilmiştir.

K12 (ortopedik, 56): “Eşimle dernekte tanıştık. Ben orda engellilerin birbirleri ile evlendiklerini, mutlu olduklarını gördüm ve eşimden gelen teklifi geri çevirmedim...”

İfadeleriyle eşiyle bir sivil toplum kuruluşunda tanıştıklarını, orada evlenip mutlu olan çiftler gördüğünü ve bu nedenle de eşiyle evlenmeye karar verdiğini anlatmıştır.

K20 (görme, 55): “...Sonra biz derneğe girdik, eşim de arkamdan geldi, müzisyen olarak, ut çalıyordu. Bir baktım ki dernekte birleşiverdik. Sonra beraber evlenmeye karar verdik. Arkadaşlar da “birbirinizden daha iyisini mi bulacaksınız, gelin evlenin” dediler.”

İfadeleriyle eşiyle bir sivil toplum kuruluşu çatısı altında müzik yaparken tanıştıklarını dile getirmiştir.

Arkadaş/tanidik vasıtasıyla evlenme

Katılımcıların dörtte birinin toplumda geleneksel olarak var olan tanıştırılma yoluyla evlendikleri anlaşılmaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular hem görme engelli hem de ortopedik engelli kadınlarda tanıştırlarak evlenme pratiğinin var olduğunu göstermektedir.

K2 (görme, 27): “Eşim engelli değil... Eşimle hiç ummadığım bir an bir arkadaş vasıtasıyla tanıştım. Eşim babası hayatta olmayan, annesi ile de görüşmeyen, yalnız başına büyümüş birisi...”

İfadeleriyle eşiyle arkadaşlarının tanıştırması yoluyla evlendiğini dile getirmiştir. Bunu anlatırken eşinin engelli olmadığını ama anne-babası olmayan, yalnız birisi olduğunu özellikle vurgulama gereği duymuştur.

K15 (ortopedik, 36): “...Eşimle arkadaşlık kurarak evlendik. Manevi teyzem var, onun vasıtasıyla oldu. Yalnız olduğum için beni hep evlendirmek istiyordu.”

İfadeleriyle eşiyle sevdiği bir tanıdığı tarafından tanıştırıldığını dile getirmiştir. Ancak burada engelli bir kadın olarak bir başkasının “acıma, himaye etme” davranışına maruz kaldığını üstü örtük bir biçimde anlatmaya çalışmıştır.

Eşin engelli olmamasına şüpheli yaklaşım

Katılımcıların bir kısmı eşlerinin engelli olmadığını ve engelli bir kadınla evlenmiş olmalarını kendilerinde var olan “yoksulluk, düşük statü, psikolojik sorunlar, yalnızlık, evlenmiş boşanmış olma” gibi nedenlere dayandırdıklarını dile getirmişlerdir. Bu bakış açısı örtük bir biçimde engelli kadınların; gelir düzeyi, statüsü ve aile ilişkileri düzgün engelli olmayan bir erkekle evlenmelerinin beklenmediği inancını yansıtmaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular bu inanın her iki engel grubu için geçerli olduğunu göstermektedir. Buna ilişkin katılımcı ifadeleri aşağıda verilmiştir.

K5 (ortopedik, 45): “Benim düşüncem şöyle; her engelli ile evlenen bir sağlaman bir özrü vardır! Bu konuda eminim... Engellisin, evleniyorsun, eş adayın ya evlenmiş ayrılmış, ya çocukları olan ya psikolojik sorunları olup belgelenmemiş kişiler ya da itilip kakılmış ruhsal destek görmeye muhtaç kişiler. Mutlaka bir engeli olmayabilir ama bir özrü var... Ben evlenmeyi hiç düşünmüyordum. Komşumuz geldi bir gün, annem de vardı, konuyu açtı, “Çok fakir, gerçekten ama çok fakir, üstü başı dışında bir şeyi yok” diye de ekledi. Annem de dedi ki; “O fakirse benim kızım da engelli, kızımın kıymetini bilir” dedi... Yani eşimin psikolojisi normal değil, bunu herkes biliyor, ailesi de biliyor. Aslında ailede var böyle bir şey...”

İfadeleriyle kendi evliliğinden de yola çıkarak engelli kadınların engelli olmayan “düzgün” erkeklerle evlenmelerini beklemenin doğru olmadığını, karşı tarafta mutlaka görünür bir eksiklik ya da sorun olduğunu, kendi eşinin de çok yoksul olduğunu, annesinin de eşinin bu yoksulluğunu olumlu bir unsur olarak

değerlendirdiğini, kızının ancak bu şekilde kıymet görebileceğine inandığı için evliliğe rıza gösterdiğini dile getirmiştir.

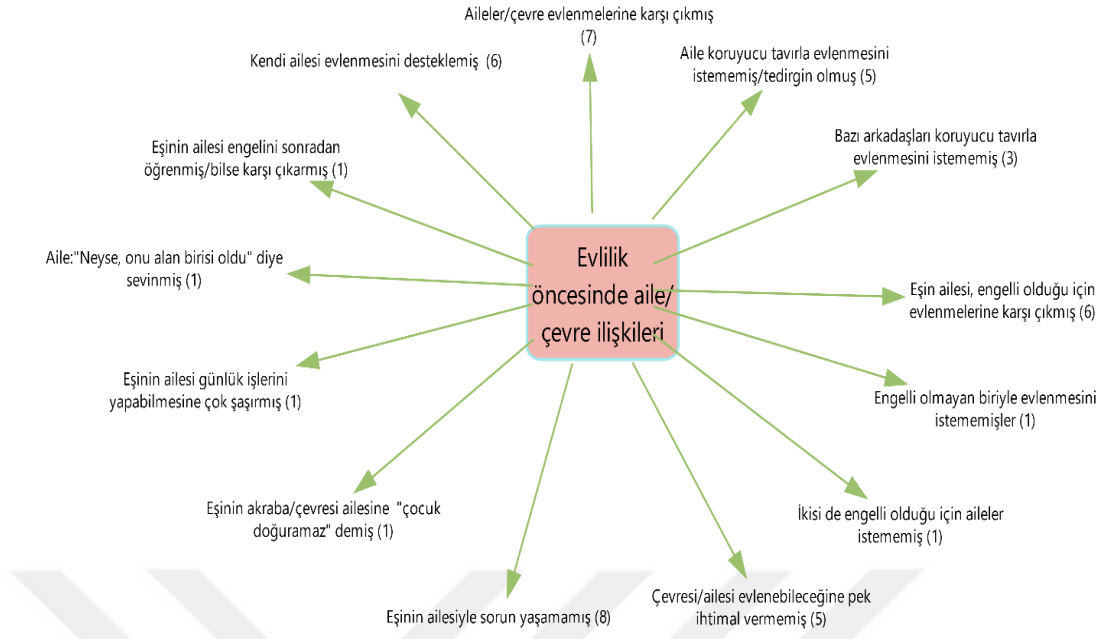
K2 (görme, 27): “...Tabi ki hayat bir denge meselesi, bunu kabul etmek lazım, benim ondan aldığım, onun benden aldıkları var. Eşim kendinden emin, dik duruşu olan, eğitilmiş, üniversite mezunu, mesleği olan biriyle birlikte ben de gören birisiyle. Kendisi şoför, öze sektörde çalışıyor. İşte bu denge çerçevesinde bir şeyler başladı...”

İfadeleriyle eşinin kendisiyle eğitilmiş, üniversite mezunu, meslek sahibi birisi olduğu için evlendiğini, kendi kararında da eşinin gören birisi olmasının etkili olduğunu dile getirerek eşinin özel sektörde şoför olarak çalıştığını ve aksi durumda engelli birisiyle evlenmeyi düşünmeyeceğini anlatmaya çalışmıştır.

3.2.2. Evlilik Hazırlığı Sürecinde Aile ve Çevreleriyle İlişkileri

Katılımcılara evlilik öncesi, hazırlık aşamasında ailelerle ve çevreleriyle ilgili yaşam deneyimlerine ilişkin olarak şu soru sorulmuştur: “Evliliğe giden yolda aileniz (anne-baba, kardeşler varsa büyük ebeveynler), akrabalarınız, komşularınız, arkadaşlarınızın tepkileri nasıldı? Evlilik kararını alırken onların olumlu ya da olumsuz tepkileri nasıldı? Engelli bir kadın olmaktan kaynaklı farklı bir tutumla karşılaştığınızı düşündünüz mü? Neler hissettiniz? Şu anda neler hissediyorsunuz?”

Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kod-alt kod modeli Şekil 3.3.’te verilmiştir.

Şekil 3.3. Katılımcıların evlilik öncesi aile ve çevreleriyle ilişkilerine ilişkin elde edilen kod-alt kod modeli

Şekil 3.3. incelendiğinde araştırmaya katılan engelli kadınların bir kısmı evlendikleri kişilerin aileleriyle sorun yaşamadıklarını, bir kısmı ise ailelerin engelli oldukları için evlenmelerine karşı çıktıklarını ifade etmiştir. Bazı katılımcılarda her iki aile evlenmelerine karşı çıkarken, bazılarında kendi ailesi evliliği desteklemiştir. Görüşülen kişilerin bazıları evlilik yapmalarının ailelerinde ve çevrelerinde beklenmeyen bir durum olarak karşılandığını ifade etmiştir. Hatta bir katılımcının ailesinin “Neyse, onu alan biri çıktı” diye sevindiğini dile getirdiği görülmüştür. Bazı katılımcılar; evlenmelerine koruyucu bir tavırla ailelerinin, bazıları ise aynı sebeple arkadaşlarının karşı çıktığını ifade etmiştir. Buna ilişkin alt kodlar katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

Ailenin/çevrenin “Engelli bir kadın evlenemez!” inancı

Katılımcıların bir bölümü ailelerinin ve/veya çevrelerinin onların da evlenebileceğine, kendi ailelerini kurabileceklerine dair olumsuz inançları olduğunu, zaman zaman bunu kaba bir biçimde dile getirdiklerini, bunun da bir kadın olarak kendilerini üzdüğünü dile getirmişlerdir. Elde edilen bulgular her iki engel grubunda

deneyimlenen bu durumun ağırlıklı olarak ortopedik engelli kadınlara yönelik inanışlarda varlığını gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum; toplumda var olan “sağlam beden ideolojisi” nin ortopedik engelli kadınların evlilik kurumuna dahil olmalarına yönelik inanışlarda daha belirgin bir hal aldığını göstermektedir. Aşağıda katılımcıların ifadelerinden alıntılar yapılarak buna ilişkin anılarına yer verilmiş ve konu katılımcı ifadeleriyle irdelenmeye çalışılmıştır.

K3 (ortopedik, 47): “...Anılarımda çok üzüldüğüm bir şey var, aileler çeyiz yapar ya hani, annemler de yapıyor, hep böyle kız kardeşime ve abime yapardı. Benim elim de iyidir ama hiçbir zaman benim adım geçmezdi... Niye geçmezdi? Çok üzüldüm. Herhalde sizi o şekilde görmüyorlar mı, yakıştıramıyorlar mı, bir aile kurabileceğinize mi inanmıyorlar, bu beni çok üzerdi. Çocukluğumdan kalan üzücü bir anımdır bu.”

İfadeleriyle ailesinin evlilik hazırlıkları kapsamında diğer kardeşler için toplumda geleneksel olarak önemli bir yere sahip olan çeyizler hazırlandığını, kendisi için böyle bir hazırlık yapılmadığını, ailede onun da evlenebileceğine dair bir inancın olmadığını ve bunun hatıralarında kendisini oldukça üzen bir anı olarak yer ettiğini dile getirmiştir.

K4 (ortopedik, 50): “...Ama etraftan olumsuz tepkiler oldu tabi. Hiç unutmam annem çeyizime nevresim almıştı, yanıma geldi, ben de ‘Anne nerden geliyorsun?’ dedim, ‘Eminönü’ne gittim kızım, çeyizine nevresim aldım.’ dedi O da. Hiç unutmuyorum, çalışma arkadaşımın kız kardeşi gelmişti ziyarete, annemi yolcu ederken arkadan konuşuyorlar, açık ofis, ben de duyuyorum, ‘Ay ne yapsın, yazık bunun annesi de kendini böyle avutuyor, bu evlenecek sanki de çeyiz meyiz alıyor’ demişti...”

İfadeleriyle işyerinde yaşadığı bir deneyimi aktararak insanların engelli kadınların evleneceğine dair inançlarının olumsuz olduğunu, bunu ifade etmekte

hiçbir tereddüt göstermediklerini, annesinin çeyizi için yaptığı alışveriş üzerinden iş arkadaşının kız kardeşinin annesine acıyarak bir yaklaşım gösterdiğini ve annesinin engelli kızının evlenebileceğini düşünmesinin “acınası bir durum” olduğunu ima ettiğini anlatmıştır. K4’ün hatıralarında yer eden bu anının, toplumun engelli kadınlara ve onların evlenmelerine yönelik olumsuz inancının, engelli olmayan genç kadınlarda dahi kendini ele verebileceğini ve hemcinslerine karşı acımasız bir tutum içerisinde olabileceklerini açık bir biçimde gözler önüne serdiği anlaşılmaktadır.

K9 (görme, 57): “...Bizimkiler dediğim gibi birisinin beni beğenmesine, evlenmek istemesine çok sevindiler. Evlenebileceğimi düşünmüyorlardı. Hele gören birisi olması onları daha da sevindirdi. Düşünün sizden bir şey beklemeyen bir aile işte. Evlenmeme karşı çıkmadılar ama bunun sebebi inciticiydi tabi. Evde kalacağımı düşünüyorlardı...”

İfadeleriyle ailesinin evlenebileceğine inanmadığını, “evde kalacağına” dair inançlarının kuvvetli olduğunu, hele ki engelli olmayan bir erkeğin kendisiyle evlenmek istemesine oldukça şaşırdıklarını, bundan kaynaklı olarak da evlenmesine karşı çıkmadıklarını ama bunun altında yatan sebebin incitici olduğunu dile getirmiştir.

K12 (ortopedik, 56): “...Bizim zamanımızda kızlar okutulmazdı, “bunu alan baksın” denirdi ama ben engelli olduğum için “Bunu kimse almaz, bari okusun!” denilerek liseye yazdırıldım ben. Çok ironik değil mi? Okusun da ekmeğini eline alsın, kimseye muhtaç olmasın, evlenemez zaten, kendine baksın denilerek gönderildim okula.”

İfadeleriyle ailesinin evlenemeyeceğine olan inancı nedeniyle okumasına karşı çıkmadıklarını, o dönem için kızların okula gönderilmediği ve erken evlendirildiği göz önünde bulundurulduğunda bu durumun oldukça ironik olduğunu dile getirmiş ve bu deneyimiyle toplumda var olan toplumsal cinsiyet rollerinin engellilik söz konusu olduğunda nasıl karmaşık bir yapıya büründüğünü anlatmaya çalışmıştır.

Ailenin/çevrenin evliliğe karşı çıkması

Katılımcıların bir bölümü ailesinin ya da çevresinin evliliklerine karşı çıktığını; bunda çoğunlukla engelli olmasının etkili olduğunu, her ikisinin engelli olduğu durumda dahi bu durumun geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmada elde edilen bulgular hem görme engelli hem de ortopedik engelli kadınlarda benzer deneyimlerin olduğunu göstermektedir. Toplumda “evlenilecek kız” tanımlamasının içerisinde gömülü olarak varlığını sürdüren “kendi güzel, işi güzel” anlayışının engelli kadınlar için geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda bazı kalıtmıcı ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmiştir.

K1 (görme, 48): “Eşim ailesine anlattığında başta karşı çıkmışlar, işte ‘Görme engelli, olmaz, nasıl olacak?’ falan demişler ama o ‘Ben kararımı verdim, size haber veriyorum’ demiş.”

İfadeleriyle doğrudan görme engelli olması nedeniyle eşinin ailesinin evlenmelerine karşı çıktığını ama eşinin kararının arkasında durarak onlara söz hakkı tanımadığını dile getirmiştir.

K3 (ortopedik, 47): “Biz ikimiz de engelliyiz... İkimizin de ailesi karşı çıktı. Eşimin ailesi onun sağlıklı bir kızla evlenmesini istedi; bunu bana da söylediler, ima ettiler. Ben hala bunu eşimin yüzüne vururum; ‘Senin şu yakının şunu demişti, filanca beni istemediklerini yüzüme söylemişti...’ diye şikâyetlerim. Benim ailem de istemedi engelli biriyle evlenmemi...”

İfadeleriyle her iki ailelinin de çocuklarının engelli biriyle evlenmesine rıza göstermediğini ve doğrudan engellilik durumunu ima ederek karşı çıktıklarını dile getirmiştir.

K5 (ortopedik, 45): “...Onun ailesi beni hiç benimsemediler; 23 yıllık evliyiz, hiç değişmedi bu. Hem engelli olmam hem de başörtülü olmam nedeniyle...”

İfadeleriyle eşinin ailesinin oğullarının engelli bir kadınla evlenmesine rıza göstermediğini ve bu durumun halen günümüzde de devam ettiğini dile getirmiştir.

K7 (görme, 52): “...Görümcelerim, eltilerim gören biriyle evlensen daha iyi olurdu demişler, eşim siz karışmayın demiş...”

İfadeleriyle eşinin kardeşleri ile onların eşlerinin evliliklerine karşı çıktıklarını, bu itirazlarını doğrudan engellilik durumu üzerinden yaptıklarını ama eşinin kararında ısrarcı davranarak onların itirazını dinlemediğini dile getirmiştir.

K8 (görme, 56): “...Sadece eşimin ailesinde olumsuz bir tavır oldu. Onun ikinci evliliği, o yıllar önce, 90’larda filan bir evlilik yapmış, onun kızları görme engelli birini tasvip etmediler... Babaları da görme engelli olmasına rağmen istemediler. Onlar babalarının evlenmesine karşıydı ama görme engelli olunca katmerli oldu...”

İfadeleriyle eşinin ikinci evliliği olduğunu, çocuklarının bu evliliğe karşı çıktığını, babalarının da görme engelli olmasına rağmen bu karşı çıkışı doğrudan kendisinin engellilik durumu üzerinden yaptıklarını dile getirmiştir.

K15 (ortopedik, 36): “...Ama onun kardeşi, eşi pek kabullenemediler beni. Almanya’da yaşıyorlar. Aram çok iyi değil onlarla. Düğün zamanımı mahveden olaylar yaşadım... Şu an benimle görüşmüyorlar. Artık alınmaya da başladım, engelimden dolayı mı diye...”

İfadeleriyle eşinin kardeşi ile onun eşinin kendisini istemediklerini, ilk başlarda bunu engellilik durumuna bağlamasa da günümüzde de kendileriyle iletişim kurmadıkları için bu durumun engelinden kaynaklandığını düşünmeye başladığı anlatmıştır.

K16 (görme, 53): “...Evlenme sırasında mesela düğünde herkes çok ağladı ben görme engelliyim diye. Yani eşimin aile tarafı da ağladı ama amcaları gelmedi, onlar daha çok neden görmeyen biriyle evlendi, gören biriyle de evlenebilirdi diye ağlıyor...”

İfadeleriyle eşinin ailesinin görme engelli bir kadınla evlenmesine karşı çıktıklarını, düğünde bu nedenle ağladıklarını, hatta bu nedenden kaynaklı olarak eşinin akrabalarından bazılarının düğüne bile katılmadığını dile getirmiştir.

Ailenin korumacı bir yaklaşımla evliliğe karşı çıkması

Katılımcıların bir kısmı ailesinin evlenmesine karşı çıktığını ancak bunun çocukluktan başlayarak kendisine gösterilen korumacı yaklaşımdan kaynaklandığını, ailelerinin evlilik içerisinde kendilerine gelebilecek zararlardan endişelendiklerini, tüm bu nedenlerle de evlilik sürecinde zaman zaman aileleriyle mücadele etmek zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. Ele alınan tüm örneklerde ailelerin; engelli bir kadının evliliğinde kendisini eşine ve eşinin çevresine karşı korumayacağı, bu anlamda yetişkinlik becerilerini sergilemeyeceği inancının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Ancak elde edilen bulgular ailelerin bu yaklaşımını ağırlıklı olarak daha çok görme engelli kadınların deneyimlediğini göstermektedir. Aşağıda bazı kalıtmacı ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K1 (görme, 48): “Ailem çok fazla koruyucu olduğu için annem babam yaşadıkları süreçte kimseyi beğenmiyorlardı, bahane buluyorlardı, kimseyle evlenmemi istemiyorlardı. Çevreden zarar görmemden çok korkuyorlardı. Hatta bundan önce de birisi vardı, evlenmek istiyordu

annem ‘Yok kızım, ben hastayım, miras kalacağını biliyorlar, o yüzden evlenmek istiyor.’ dedi. Hâlbuki öyle bir şey yoktu tabi ki. Çok korkuyorlardı benim zarar görmemden.”

İfadeleriyle ailesinin korumacı bir yaklaşımla kızlarının evlenmesine karşı çıktıklarını, çevreden gelebilecek olası tehlikeleri bahane ederek korkularına yenik düştüklerini, bu nedenle geçmişte de gündeme gelen bazı evlilik tekliflerini ailesinin bu yaklaşımı nedeniyle geri çevirmek zorunda kaldığını anlatmaya çalışmıştır.

K2 (görme, 27): “Korku dolu ve temkinli, her zamanki gibi muhafazakâr... Üniversitede nasıl korumacılar; “Bu çocuk acaba seni seviyor mu? Ne için evleniyor? Maddiyat mı? Neyin nesi? Nereden çıktı?”...Aslında eşimi sevmedikleri için değil, başlarına ne geleceğini bilmedikleri için. Biraz da yoğurdu üfleyerek yemek istiyorlar... Dolayısıyla çok korktular, endişelendiler...”

İfadeleriyle ailesinin yaşamı boyunca, özellikle de üniversite eğitimi süresince sergiledikleri korumacı yaklaşımın evlilik sürecinde de kendini gösterdiğini, bir engelli kadın olarak eşi tarafından sevebileceğine inançlarının olmadığını, maddi nedenlerle evlenmek istediğine dair inançları olduğunu ve tüm süreç boyunca hep bu kaygıyla davrandıklarını anlatmaya çalışmıştır.

K7 (görme, 52): “...Evlenme kararı aldım, babam yine itiraz etti. Annem ‘Nasıl yaparsın?’ dedi... Babam da ‘Nasıl olur, olamaz, biz seni gözümüzden sakındık, onlar seni üzer, bir bardak kırarsın söz olur’ dedi...”

İfadeleriyle hem annesinin hem de babasının engelli olması nedeniyle evliliğinde zarar görebileceğini, evliliği yürütme konusunda zorlanacağını, gözü gibi sakındıkları kızlarının üzülmelerine rıza göstermeyeceklerini dile getirerek ailelerin

korumacı yaklaşımlarını bireyin yetişkinliğinde dahi devam edebileceğini gözler önüne sermiştir.

K13 (ortopedik, 48): “...Konuyu babama açtım. Önce karşı çıktı; bana kıyamıyor aslında, ben onun gözünde hem çok güçlü, hem de çok zayıfım. Ben narinim, beni kırarlar, üzerler, engelliyim, bir evliliği yürütebilir miyim? Böyle kaygıları var tabi...”

İfadeleriyle evlilik kararını babasıyla paylaştığını, babasının korumacı bir yaklaşımla bu karara karşı çıktığını ve kızının engelli olması nedeniyle bir evliliği yürütemeyeceğine inandığını dile getirmiştir. Diğer örneklerde olduğu gibi bu örnekte de engelli bir kadının evliliğinde kendisini eşine ve eşinin çevresine karşı korumayacağı, bu anlamda yetişkinlik becerilerini sergilemeyeceği inancının hâkim olduğu görülmektedir.

Arkadaşların korumacı bir yaklaşımla evliliğe karşı çıkması

Katılımcıların bir kısmı arkadaşlarının evlenmesine karşı çıktığını, bu karşı çıkışın altında korumacı bir yaklaşımın yattığını, arkadaşların evlilik içerisinde kendilerine gelebilecek zararlardan endişelendiklerini, bir yetişkin olarak kendini koruyamayacağına dair inançlarının bu süreçte su yüzüne çıktığını, zaman zaman bu tepkilerin arkadaşlıklarını bitirme noktasına kadar geldiğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların buna ilişkin ifadeleri doğrudan alıntılarla aşağıda irdelenmiştir.

K1 (görme, 48): “...Arkadaşlarımdan bazıları tepki gösterdi; yok efendim sana zarar verir, sana şöyle yapar, böyle yapar. Onlarla ilişkiyi kestim zaten...”

İfadeleriyle arkadaşlarının zarar görebileceği gerekçesiyle evliliğine karşı çıktıklarını, bu karşı çıkışı sürdürdüklerini ve bunun sonucunda da bazı

arkadaşlıklarını sonlandırmak zorunda kaldığını dile getirmiştir. Burada büyük bir olasılıkla iyi niyetle yapılan bir uyarının bir yetişkinin kararına saygı duymak noktasında sonlandırılmaması ve bu ısrarın da arkadaşlık ilişkisinin sonlanmasına neden olduğu anlaşılmaktadır.

K11 (ortopedik, 46): “...Arkadaşlarım ‘Emin misin?’ diye sordular. ‘Emin değilim, olmazsa geri gelirim, ilk boşanan ben olmam’ dedim onlara...”

İfadeleriyle arkadaşlarının evlilik kararını şüpheyile karşıladıklarını, kaygılandıklarını ve kendisine emin olup olmadığını sorma gereği duyduklarını dile getirmiştir.

K13 (ortopedik, 48): “...Arkadaşlarımın yüzde yirmisi onayladı, yüzde sekseni onaylamadı. Sen daha iyisine layıksın dediler. Ama benim gözüm yüksekte değil, benim gözüm huzurda...”

İfadeleriyle arkadaşlarının bir kısmının evlilik kararını daha iyisine layık olduğu gerekçesiyle onaylamadıklarını, açık bir şekilde eşinin daha düşük bir statüde olduğunu ima ettiklerini dile getirmiştir.

Ailelerin evlilik kararını desteklemesi

Katılımcıların bir kısmı hem kendi ailelerinin hem de karşı tarafın evlilik kararını onayladıklarını, birtakım endişeler yaşamakla birlikte bunu yüksek sesle dillendirmediklerini ve süreçte yanlarında durarak onlara destek olduklarını dile getirmişlerdir. Elde edilen bulgular ortopedik engelli kadınların ailelerinde evlilik kararının desteklenmesi davranışının daha yaygın olduğunu göstermektedir. Daha önce ifade edildiği gibi ailelerin korumacı yaklaşımla evliliğe karşı çıkışı ağırlıklı olarak görme engelli kadınların deneyimlerinde ortaya çıkmış olup bu bulguyla

uyumlu bir şekilde evliliği destekleme davranışının görme engelli kadınların deneyimlerinde daha düşük sayıda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Aşağıda bazı kalıtmacı ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K4 (ortopedik, 50): “Benim ailem şeyi kabul etmişti artık; ben ayakları üzerinde durabilen, kafasına koyduğunu yapabilen biriydim onların gözünde, yani bunu kabullenmişlerdi. Eşimin ailesi de tepki göstermedi. Biz ailelerden kaynaklı ciddi bir sorun yaşamadık...”

İfadeleriyle ailesinin gözünde bir yetişkin konumunda olduğunu, kendi kararlarını alabileceğini onların da kabul ettiğini, bu nedenle de evlilik kararına saygı gösterdiklerini, eşininim ailesinin de evlilik kararına olumsuz bir tepki göstermediklerini dile getirmiştir.

K11 (ortopedik, 46): “İlk babama söyledim; sustu dinledi beni sonra ‘Sen zora gelemezsin, kimseye ezdirmezsin kendini, yapamadığın zaman geri dön gel eve’ diyerek bana destek çıktı. Annem, kardeşlerim o kadar şakınılardı ki hiçbir şey diyemediler... Eşimin ailesi havalara uçtu çünkü eşim de ısrarla ‘Ben evlenmeyeceğim, kız bakmayın bana’ dediği için çok mutlu oldular...”

İfadeleriyle ailesinin evlilik kararına karşı çıkmadığını, aksine özellikle babasının ve evliliğinin yürümemesi durumunda her zaman geri dönebileceğini ifade ederek onu yüreklendirildiğini, eşininim ailesinin de oğullarının evlenecek olmasından çok mutlu olduklarını dile getirmiştir.

K15 (ortopedik, 36):”... Onlar mesela statüsüne bakmadılar, ne iş yaptığına bakmadılar, iyi bir insan olsun dediler. Eşimi kendi evlatları gibi benimsediler, eşimin anne babası da olmadığından. Çok olumsuz karşılamadılar; belki de yalnızlıktan kurtulmam için çok fazla

sorgulamadılar... Kardeşlerim de çok sevindi; yalnızlıktan kurtulacağımı söylediler, desteklediler evliliğimi, olumsuz bir tepkiyle karşılaşmadım.”

İfadeleriyle ailesinin evliliğine karşı çıkmadığını, aksine çocuklarının yalnızlıktan kurtulacağı fikri ile eşini kolayca benimsediklerini, statüsü ve işiyle ilgili bir sorgulama içerisine girmediklerini dile getirmiştir.

K17 (görme, 43): “...Babam isteme dönemine kadar görmemişti, isteme döneminde ‘Kızım...’ dedi ‘Yine de sen ne dersen ben razıyım da’ dedi, ‘Nasıl olacak?’ dedi. Ben ‘Sorun yok.’ Dedim, o da ‘Tamam, senin için sıkıntı yoksa benim için de tamamdır’ dedi.

İfadeleriyle babasının evliliğiyle ilgili kaygılandığını ancak son kararı yine kendisine bıraktığını ve verdiği karara saygı gösterdiğini dile getirmiştir.

3.3. Katılımcıların Evlilik İçerisinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri

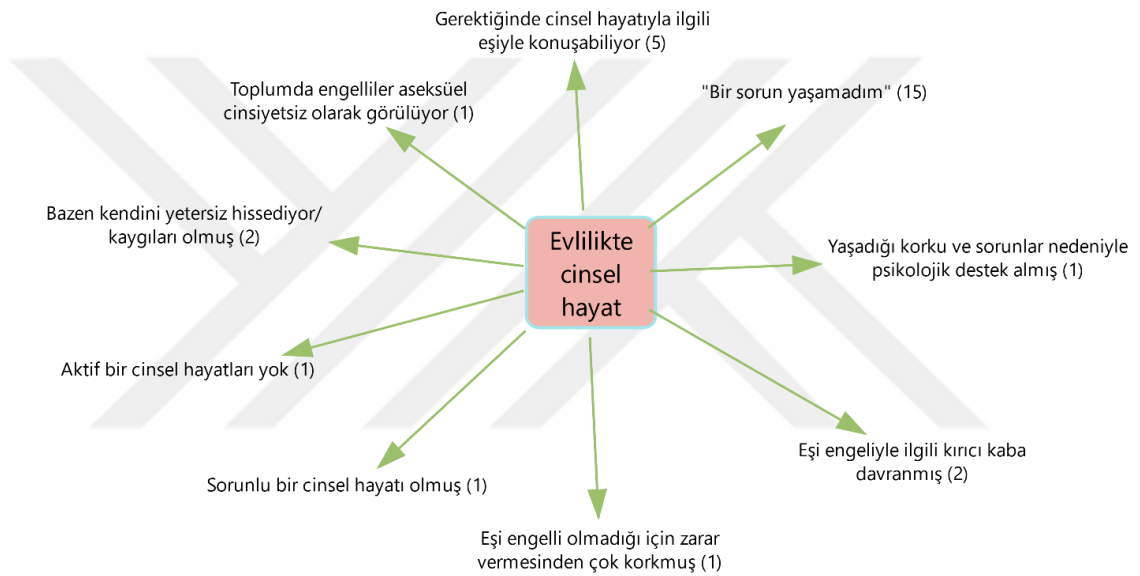
Çalışmanın bu bölümünde evli engelli kadınların evlilik içerisinde karı-koca ilişkileri, çocuk sahibi olma/olmama ve çocuk yetiştirme üzerinden toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimleri irdelenmiştir. Bu irdeleme mikro düzeyde; eş, aileler, yakın çevre, arkadaşlar ve çocuklarla ilişkiler düzeyinde gerçekleştirilmiştir.

3.3.1. Karı-Koca İlişkisi ve Cinsel Yaşamlarına İlişkin Deneyimleri

Katılımcılara evlilikte karı-koca ilişkilerini ve cinsel hayatlarını nasıl değerlendirdiklerine ilişkin olarak şu soru sorulmuştur: “Evliliğinizin ilk günlerinden başlayarak eşinizle kurduğunuz karı-koca ilişkisinde neler yaşadınız?

Cinsel hayatınızı değerlendirdiğinizde neler hissediyorsunuz? Cinsel hayatınızdan memnun musunuz? Engelli bir kadın olmaktan dolayı cinsel hayatınızda olumsuz deneyimleriniz oldu mu? Varsa memnuniyetsizliklerinizi eşinizle açık bir şekilde konuşabiliyor musunuz? Cinsel hayatınızla ilgili varsa sorunlarınız için herhangi bir destek aldınız mı? Bu desteği kimlerden/nerelerden aldınız?”

Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kod-alt kod modeli Şekil 3.4. 'te verilmiştir.

Şekil 3.4. Katılımcıların evlilikte karı-koca ilişkileri ve cinsel yaşamlarına ilişkin elde edilen kod-alt kod modeli

Şekil 3.4. incelendiğinde araştırmaya katılan engelli kadınların büyük çoğunluğunun cinsel hayatlarında bir sorun yaşamadıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Ancak yine de bazı katılımcıların cinsel hayatlarıyla ilgili kaygılanıp yetersiz olduğunu düşündüğünü, bazılarının ise eşlerinin, engelli olmaları nedeniyle kırıcı davranışlarına maruz kaldıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Ayrıca bir katılımcı aktif bir cinsel hayatı olmadığını, diğer bir katılımcı cinsellikle ilgili korkuları nedeniyle psikolojik destek aldığını, bir diğeri ise sorunlu bir cinsel hayatı olduğunu belirtmiştir. Bir katılımcı toplumda a-seksüel olarak görüldüklerini dile getirmiştir. Engelli kadınların bir kısmı gerektiğinde eşleriyle cinsel hayatlarıyla ilgili konuşabildiklerini ifade etmiştir.

Eşinin engellilik durumuyla ilgili kaba/umursamaz davranması

Katılımcılardan bir kısmı eşlerinin onlara kaba davrandığını, eşlerinin engelliliklerini hatırlatıcı ifadeler kullandıklarını, eşleri tarafından beğenilmediklerini, bunun da cinsel yaşamalarını olumsuz etkilediğini ifade etmiş, bir katılımcı cinsellikle ilgili yaşadığı korku nedeniyle psikolojik destek aldığını dile getirmiştir. Elde edilen bulgular hem görme engelli hem de ortopedik engelli katılımcıların buna ilişkin deneyimleri olduğunu göstermektedir. Buna ilişkin katılımcı ifadeleri aşağıda irdelenmiştir.

K9 (görme, 57): “Ben görme engelli birisiyle evlenmiş olmayı isterdim. Çok zor oldu benim için. Başta çok korktum. O gördüğü için bana cinsel anlamda zarar vereceğini düşündüm. Bana görme engelimi hatırlatacak kaba ifadeleri, kırıcı söylemleri oluyordu. Zaten o dönem cinsel yaşamımda yaşadığım sorunlar ve korku nedeniyle psikolojik destek de aldım ben.”

İfadeleriyle kendisinin görme engelli olduğunu, eşinin engelli olmadığını, bu nedenle cinsel yaşamıyla ilgili korkular yaşadığını, eşinin engeliyle ilgili kırıcı söylemlerinin ve engelini hatırlatıcı ifadelerinin onun bu korkusunu pekiştirdiğini ve psikolojik destek almak zorun da kaldığını anlatmıştır. Bu örnekte eşin doğrudan K9’un engeline vurgu yaparak eşini rencide ettiği ve cinsel yaşamdan uzaklaşmasına neden olduğu anlaşılmaktadır.

K13 (ortopedik, 48): “Eşimle iyi bir cinsel hayatımız var desem yalan olur. Eşıme bir kere cinsel olarak yakınlık gösterdim ama beni utandırdı, ben de bir daha ona o şekilde hiç yaklaşmadım. Cinsel yönden mutlu muyum? Şimdi düşünüyorum da çok da mutlu değilim. Onun yaklaşımı beni mutlu etmiyor. Sonradan engelikle ilgili de beni üzecek şeyler söyledi. Cinsel olarak ona yetmediğimi söyledi, beni beğenmediğini söyledi, bacaklarımla ilgili olumsuz şeyler söyledi. Onurum kırıldı,

gururum kırıldı. Hem bir kadın hem de engelli bir kadın olarak gururum kırıldı.”

İfadeleriyle cinsel yaşamında mutlu olmadığını, eşinin cinsel olarak kendisini rencide ettiğini, yetersiz bulduğunu, kendisini beğenmediğini, fiziksel durumuyla ilgili olumsuz yorumlarda bulunduğunu ve bütün bu olumsuz deneyimlerin hem bir engelli hem de bir kadın olarak kendisini üzdüğünü, onurunun ve gururunun kırıldığını dile getirmiştir. Bir önceki örnekte olduğu gibi bu örnekte de eşin doğrudan K13’ün engeline vurgu yapacak bir biçimde cinsel olarak olumsuz bir yaklaşım içerisinde olduğu, bir kadın için oldukça olumsuz bir deneyim olan beğenilmeme davranışını doğrudan eşine yönelttiği ve bunun da cinsel yaşamlarını olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Burada dikkate değer bir diğer husus da eşin de engelli (çocuk felci) olması, ancak buna rağmen geleneksel bir tutumla eşini fiziksel olarak hoyratça eleştirme hakkını kendisinde bulabilmesidir.

K14 (ortopedik, 53): “İlk evlendiğimde cinsel hayatımda çok zorlanmadım ama şimdi çok kilolu eşim, kalçam protezli olduğu için sorunlar yaşamaya başladık. İlk evlendiğimde protez yoktu ama 2010’da protez takıldı, kırılmasından korkuyorum. Eşime de kilo vermesi gerektiğini söylüyorum ama dinlemiyor... Yani ben açık açık konuşabiliyorum onunla, memnuniyetsizliğimi söylüyorum ama sorunumuzu çözemiyoruz.”

İfadeleriyle evliliğinin ilk zamanlarında cinsel hayatında büyük sorunlar yaşanmadığını, ancak bir süre sonra engeli nedeniyle kalça protezi taktırdığını, eşinin çok kilolu olduğunu, kilosu nedeniyle protezden kaynaklı riskler taşıdığını, kilo vermesi gerektiği konusunda eşiyile konuştuğunu ancak eşinin umursamaz davrandığını dile getirmiştir. Burada K14, sahip olduğu engellilikten kaynaklı olarak eşinde talep ettiği özenli yaklaşımı göremediğini anlatmaya çalışmıştır.

Kendisini a-seksüel olarak görme

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınlardan birisi kendisini toplumun gözüyle değerlendirdiğini, toplumda engellilere yönelik var olan “cinsiyetsiz, a-seksüel” gibi etiketlemelerin kendisini de etkilediğini, evliliğine kadar bu inancın etkisi altında olduğunu dile getirmiştir. Buna ilişkin katılımcının ifade aşağıda verilmiştir.

K12 (ortopedik, 56): “Toplumda en büyük sorunlardan birisi de engellilerin a-seksüel, cinsiyetsiz olarak görülmesi. Bu yüzden de evlenip yuva kuramayacakları, çocuk doğuramayacakları, anne-baba olamayacakları inancı var. Bu nedenle de engelliler kadın-erkek ilişkisinde çok deneyimsiz olabiliyor. Ben de eşimle tanışana kadar bu anlayışın etkisindeydim.”

İfadeleriyle toplumun engellilere yönelik “evlenemez, çocuk doğuramaz, anne-baba olamaz” inancının altında onları cinsiyetsiz olarak görmesinin yattığını, engelli bir kadın olarak kendisinin de evliliğine kadar bu inancın etkisi altında olduğunu ve bu ön kabulden kaynaklı olarak da kadın-erkek ilişkisinde deneyimsiz olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Cinsel açıdan kendisini yetersiz hissetme

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınlardan bir kısmı cinsel yaşamlarında yetersizlik duygusu yaşadıklarını ve bu duygunun engelli olmalarından kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Elde edilen bulgular ortopedik engelli kadınların cinsel açıdan kendini yetersiz hissetme davranışının daha görünür olduğunu göstermektedir. Bu bulgu toplumda var olan “sağlam beden ideolojisi”nin ortopedik engelli kadınlar tarafından daha çok içselleştirildiğini ve kendilerine dönük yetersizlik duygusunu pekiştirdiğini ortaya koymaktadır. Buna ilişkin katılımcı görüşleri aşağıda verilmiştir.

K4 (ortopedik, 50): “Tabi ki ister istemez hocam bazı kaygılar oluyor. Engelli olduğun için yetersizlik hissedebiliyorsun...”

İfadeleriyle cinsel yaşamıyla ilgili kaygılandığını, bu kaygının engelli bir kadın olarak cinsel hayatında yetersiz olma duygusundan kaynaklandığını anlatmaya çalışmıştır.

K15 (ortopedik, 36): “Cinsel hayatımda bazen yeterli miyim diye soruyorum, yetersiz hissediyorum kendimi. Eşim bana bunu hissettirmiyor aslında ama ben genel olarak sorgulayan bir yapıya sahibim, burada sorguluyorum. Yani ona haksızlık mı yapıyorum diye düşünüyorum. Kendimden memnuniyetsizim; hep insanları mutlu edebiliyor muyum diye soruyorum, bu cinsel hayatım için de geçerli...”

İfadeleriyle cinsel yaşamıyla ilgili yetersizlik duyguları yaşadığını, eşinin buna ilişkin herhangi bir yargısının olmadığını ancak buna rağmen eşine haksızlık yaptığını düşündüğünü dile getirmiştir. Engelli bir kadın olarak genel olarak yaşadığı kendisiyle ilgili memnuniyetsizlik duygusunun ve insanları mutlu edememe kaygısının cinsel yaşamında da ortaya çıktığını anlatmaya çalışmıştır. K15, cinsel yaşamında yaşadığı kaygıları üzerinden toplumun engellilere yüklediği “yapamaz-edemez” yargısının yaşamın her alanında insanı nasıl yetersizlik duygusu kışkacına alabileceğini gözler önüne sermektedir.

Karı koca ilişkisinde sorun yaşamama

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı evliliklerinde karı-koca ilişkisinde ve cinsel hayatlarında herhangi bir sorun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Ancak elde edilen bulgular buna ilişkin deneyimlerinden söz eden kadınların daha çok görme engelli katılımcılar olduğunu göstermektedir. Cinsel yaşam söz konusu olduğunda toplumda var olan “sağlam beden ideolojisi”nin kendisini gösterdiği ve görme engelli kadınların nispeten bu ideolojinin dışında

tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu konu katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K2 (görme, 27): “Eşimle cinsel olarak hiçbir sorun yaşamadık, yani ben hiç eşim başka biriyle olur mu diye düşünmedim. Cinsel olarak bir soğukluk yaşamadım. Hayatında biri var mıdır? Hiç düşünmedim... Karısı olarak hep ön plandayım, ne duygusal olarak ne cinsel olarak bir sorun yaşıyorum. Ben de cinsel görevlerimi yerine getiriyorum. Eşim de öyle...”

İfadeleriyle evliliğinde hem duygusal hem de cinsel olarak doyurucu bir ilişki yaşadığını, eş olarak karşılıklı cinsel “görevlerini” yerine getirdiklerini ve evliliğinde mutlu olduğunu dile getirmiştir.

K3 (ortopedik, 47): “Bir kadın olarak evliliğimde mutlu oldum. Ben bütün gençliğim boyunca, ortaokulda, lisede, üniversitede karşı cinsin ilgisini çekemememin üzüntüsünü yaşadım... Tabi evlenmek bana iyi geldi, kadın olarak iyi geldi bana. O anlamda eşimle cinsel hayatımızda sorun yaşamadık, uyumlu bir ilişkimiz oldu evliliğimiz boyunca.”

İfadeleriyle gençliğinde karşı cinsle ilişkileri olmadığını, onların ilgisinin çekememenin üzüntüsünü çok yoğun yaşadığını, bu nedenle evliliğin ona kendisini çok iyi hissettirdiğini, kadın olduğunu evliliği ile birlikte hissettiğini ve cinsel yaşamında da sorun yaşamadığını dile getirmiştir.

3.3.2. Çocuk Sahibi Olmaya Karar Verme Deneyimleri

Çalışmanın bu bölümünde mikro düzeyde eşlerle ve mezzo düzeyde sağlık kuruluşlarıyla kurulan ilişkiler üzerinden evli engelli kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin deneyimleri irdelenmiştir. Çalışmaya katılım sağlayan engelli

kadınların çocuk sahibi olma kararını alırken bu süreçte yaşadıkları deneyimlere ilişkin şu soru sorulmuştur: “Çocuk sahibi olmaya nasıl karar verdiniz? Çocuk sahibi olmaya karar verdiğinizde herhangi bir sağlık kuruluşundan üreme sağlığına ilişkin danışmanlık ve destek aldınız mı? Bu süreçte engelli bir kadın olmaktan dolayı ayrımcılığa uğradığınızı düşündüğünüz oldu mu? Varsa ayrımcı tutumlardan dolayı kimlere/nerelere başvurdunuz? Bununla ilgili neler hissettiniz? Şu anda neler hissediyorsunuz? “

Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kodlar Çizelge 3.3.’te verilmiştir.

Çizelge 3.3. Katılımcıların çocuk sahibi olmaya karar verme süreçlerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı

Kodlar	Frekans
Hastanede gerekli ekipman ve düzenlemeler yokmuş	2
“Kendine bakamıyor çocuğa nasıl baksın!” tavrı rahatsız etmiş	4
“İlerde çocuğun sana bakar.” düşüncesinden rahatsız olmuş	1
Çocuk sahibi olmaya birlikte karar vermişler	5
Doktor hamile olmasına/çocuk sahibi olmasına tepki göstermiş/şaşırmış	4
Doktor riskli görüp hamileliği sonlandırmak istemiş	1
Doktora hamile kalınca gidilmiş	1
Doktorlardan/hemşirelerden olumsuz/ayrımcı bir tavır görmemiş	9
Eşi istememiş/bakamamaktan korkmuş	1
Genetik danışmanlık almışlar	2
Plansız bir hamilelik yaşamış	7
Çocuğunun engelli doğmasından endişelenmiş	3
Öncesinde herhangi bir sağlık kuruluşuna gitmemişler	1
TOPLAM	41

Çizelge 3.3. incelendiğinde katılımcıların bir kısmının çocuk sahibi olma kararını birlikte aldıkları, bazı katılımcıların ise plansız bir gebelik yaşadığını bildirdiği görülmektedir. Katılımcıların yarıya yakını çocuk sahibi olma süreçlerinde genellikle doktor ve hemşirelerden olumsuz ve/veya ayrımcı bir tutum görmediğini ifade ederken bazı katılımcılar doktorların olumsuz bir yaklaşım sergilediğini dile getirmiştir. Görüşülen kişilerin bir kısmının vurguladığı bir diğer konu ise başta sağlık kuruluşlarında çalışan sağlık personeli olmak üzere toplumda engellilik durumları nedeniyle “Daha kendine bile bakamıyor, çocuğa nasıl bakacak!”

şeklindeki söylemlerinden dolayı duydukları rahatsızlık olmuştur. Bazı katılımcılar çocuklarının engelli bir şekilde doğmasından kaygı duyduklarını belirtirken, bazıları bu konuda genetik danışmanlık aldığını ifade etmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların çocuk sahibi olmaya karar verme sürecinde yaşadıkları deneyimler doğrudan alıntılarla ilgili kodlar altında irdelenmiştir.

Doktorların hamileliğe ve çocuk sahibi olmaya ilişkin olumsuz yaklaşımları

Katılımcıların bir bölümü doktorların hamile kalmalarına ve/veya çocuk sahibi olmalarına tepki gösterdiklerini dile getirmiştir. Doktorların bu yaklaşımında toplumda var olan “yapamaz-edemez” yaklaşımının ve engelli bireylerde yetişkinlik becerilerinin varlığına dair olumsuz yargının etkili olduğu görülmektedir. Elde dilen bulgular buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren kadınların ağırlıklı olarak ortopedik engelli kadınlar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum yine “sağlam beden” ideolojisinin sağlık çalışanları arasında da varlığını korumaya devam ettiğini göstermektedir. Aşağıda katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K2 (görme, 27): “...Gebeyken doktora gittik tabi, orada beni rahatsız eden bir şey oldu. Hastanede çok iyi bir profesör kadın doktor var, ...“Eee... Sorun ne?” dedi. “Ben hamileyim.” Dedim. “Aaa... Gerçekten mi?” diye sordu, şaşırdı....Kadın bir tuhaf baktı, sanki olmazmış gibi baktı, hele ki “Evet hamileyim, bir buçuk senelik evliyim” deyince “Eşiniz de engelli, değil mi?” dedi, ben de “Yooo... Eşim engelli değil!” deyince kadın iyice şaşırdı “Aaaa... Gerçekten mi?” diye tekrar şaşırdı. Yani, hoca bu kişi... Sonra testler var biliyorsunuz, taramalar, herkese söylenen bize de söyleniyordu ama engelli olduğumuz için bize yirmi katı risk varmış gibi söyleniyor. Ben diyorum ki “Annem ilaç kullanmış,

ondan oldu, genetik değil, ailede yok” diyorum. Ama daha bana “Siz de risk daha fazla” diye moral bozucu cümleler kuruyorlar...”

İfadeleriyle doktor kontrolüne hamile kaldıktan sonra gittiğini, muayeneyi yapan kadın doktorun görme engelli bir kadının hamile kalmasına çok şaşırdığını, hatta bu şaşkınlığını sözel olarak da dile getirdiğini, rutin olarak herkesten istenen tarama testlerinin, kendisi engelli olduğu ve beyanı esas alınmadığı için çok büyük bir risk varmış gibi istendiğini ve bunun hem onu hem de eşini oldukça fazla üzdüğünü ve rencide ettiğini dile getirmiştir. Hatta doktorun kendisine çok olağan bir ön kabulde “Eşin de engelli, değil mi?” diye sorduğunu, “Hayır” cevabını aldığı anda ise daha da büyük bir şaşkınlık yaşadığını ifade etmiştir. Bu örnekte K2’nin hem engelli olmayan bir erkekle evli olduğu hem de hamile kaldığı için bir sağlık kuruluşunda doktor olarak çalışan eğitimli bir hemcinsi tarafından rencide edildiği, kendisiyle empati kurulamadığı, dahası gösterilen yaklaşımın hamile bir kadın olarak kendisinde yaratabileceği etkiler gözetilmeden hoyratça bir şekilde sergilendiği anlaşılmaktadır.

K4 (ortopedik, 50): “...Ama hamile kaldıktan sonra kendi doktorum tepki gösterdi. Hamile kaldım, skolyoz ameliyatımı yapan doktorumun bana onay vermesi gerekiyordu, kadın doğum istedi, gittim, durumu anlattım, “Onayınız gerekiyor.” dedim, hocam ben o doktorun hakaretlerini unutamam; “Kendini kaldıramazsın, kendine bakamazsın, bebek nasıl taşıyacaksın, git aldır, hemen aldır!”, bunları sıraladı bağıra bağıra. Ben de “Hocam, engelim hamileliğime bir zarar verir mi, siz bunu söyleyin bana!” dedim. O hala “Sen nasıl bakacaksın, parka bile götüremezsın!” saçma sapan devam ediyor.”

İfadeleriyle hamile kaldıktan sonra hastanede kadın doğum ünitesine gittiğini, bu bölümden skolyoz (üç boyutlu omurga deformitesi) ameliyatını gerçekleştiren doktorundan konsültasyon istendiğini, doktorunun ise tamamen kültürel inanışları ve önyargıları ile hamileliğine karşı çıktığını, hamiliği ile ilgili risklerden ziyade;

kendisine bile bakamadığı, kendisini taşıyamadığı, bir çocuğa bakamayacağı, onu parka bile götüremeyeceği gibi kültürel ön kabullerle büyük bir öfke gösterdiğini anlatmıştır. Bu örnekte açıkça anlaşılmaktadır ki yeri geldiğinde eğitilmiş sağlık personeli dahi eğitimini tümüyle bir kenara bırakarak kültürel değerleri, inanışları ve koşullanmışlıkları ile hareket edebilmekte ve bir kadının çocuk sahibi olup olamayacağına karar verme yetkisini kendisinde görebilmektedir.

K5 (ortopedik, 45): “...Dâhiliye doktorlarımız vardı; her gördüklerinde “Sakın evlenmeyin, evlendiğimizi duyduklarında da “Sakın çocuk yapmayın!” “Bize söz verin sakın sakın çocuk sahibi olmayın” Hep böyle diyorlardı... Kısıtlanmış hissediyorsunuz... Eee... Biz çocuk sahibi olmayacak mıyız? “Biz size evlenmeyin demedik mi?”, yani sanki veli çocuğunu azarlıyor, sanki sen orada yetişkin değil de bir çocukmuşsun gibi. Bunlar rahatsız ediyor tabi.”

İfadeleriyle sağlık personelinin engelli kadınların evlilikleri, hamilelikleri ve çocuk sahibi olmaları konusunda doğrudan kendilerini yetkili gördüklerini, bunu ifade ediş biçimlerinin bir yetişkinle konuşur gibi değil de bir çocukla konuşur gibi olduğunu, bunun da oldukça rahatsızlık edici olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Bu örnekte de görüleceği üzere sağlık gerekçeleriyle hamileliği riskli görülen engelli kadınlarla kurulan iletişimde üstenci bir bakış açısıyla “öğüt verme, çocuk gibi azarlama” gibi bir yaklaşım tercih edilmekte, bir yetişkinle kurulan iletişimden farklı bir dil benimsenmektedir.

K11 (ortopedik, 46): “...Doğum doktorumu üç kere değiştirdim mesela. ‘Siz çocuk yapamazsınız, çocuğunuzu almamamız lazım!’. Sebebini, gerekçesini sordum; ‘Ben sizin gibi böyle bir hasta istemiyorum!’ dedi. Ben dedim ki ‘Siz sorumluktan kaçırıyorsunuz, kolaycısınız, zora girmek istemiyorsunuz, ben bu çocuğu istiyorum ama’ dedim. Böyle böyle üçüncü doktoru buldum...”

İfadeleriyle hamilik sonrası doktora gittiğini, doktorların çocuğunu almak zorunda olduklarını dile getirdiklerini, ancak üçüncü doktorda hamileliğini devam ettirebildiğini anlatmıştır. Bu örnekte de anne olmayı hayal eden bir kadının bu hakkının sağlık gerekçeleriyle makul bulunmadığı, kararına saygı duyulmadığı ve doğumu gerçekleştirebilmek için uzun bir süre sürece eşlik edebilecek bir doktor arayışına girdiği anlaşılmaktadır.

Engelli bir kadının çocuğuna bakamayacağı inancı

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı sağlık kuruluşundan hamilelikle ilgili hizmet almaya gittiklerinde sağlık personelinin “yapamaz-edemez” yaklaşımı ile karşılaştıklarını ve sağlık personelinin bu fikirlerini açıkça dile getirmekten imtina etmediklerini dile getirmişlerdir. Buna ilişkin katılımcı beyanları aşağıda verilmiştir.

K2 (görme, 27): “...Gebeyken doktora gittik tabi, orada beni rahatsız eden bir şey oldu. Hastanede çok iyi bir profesör kadın doktor var... ‘Ben hamileyim.’ Dedim. ‘Aaa... Gerçekten mi?’ diye sordu, şaşırdı. Temelde aslında şey var; ‘Sen kendine bakamıyorsun ki!’ ...”

İfadeleriyle hastanede bir doktorun hamile kalmasına çok şaşırdığını, bu şaşkınlığını ifadelere döktüğünü ve bunun altında da kendisine bile bakamayan bir kadının nasıl olur da bir çocuğa bakabileceğini düşünebildiği inancının yattığını anlatmaya çalışmıştır.

K4 (ortopedik, 50): “Ben de ‘Hocam, engelimi hamileliğime bir zarar verir mi, siz bunu söyleyin bana!’ dedim. O hala ‘Sen nasıl bakacaksın, parka bile götüremezsin! ...Saçma sapan devam ediyor.’”

İfadeleriyle danışmanlık almak istediği doktorun hamilelikte engelinin bir sorun yaratıp yaratmayacağı konusunda görüş vermek yerine doğudan kendi değerleri, inanışları ve önyargıları ile hareket ederek kendisine bir çocuğa bakamayacağını söylediğini, üstenci bir bakışla kendisinde bunu söyleme hakkını bulabildiğini anlatmaya çalışmıştır.

Hastanelerde ekipman ve doğru yaklaşım eksikliği

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı hamilelik ve doğum sürecinde hastanelerde kendilerine uygun düzenlenmiş araç-gereç yoksunluğu (makul uyumlaştırma) ve sağlık personelinin olumsuz yaklaşımları nedeniyle sorun yaşadıklarını dile getirmiştir. Buna ilişkin katılımcı ifadeleri aşağıda verilmiştir.

K12 (ortopedik, 56): “...Ama doğumdan sonra birtakım zorluklar yaşadım. Normal doğum yapamayınca sezaryenle doğum yaptım. Kızımın da kan şekeri yüksek çıktı, yoğun bakıma aldılar. Ben hem engelliyim hem de ameliyatlıyım, “Kızını emzirmek istiyorsan yoğun bakıma gelmen gerekir” dediler bana. Ben kızımı gidip emziremedim. Kızımı bana getirmeleri gerekirken getirmediler. Sonra sütüm gelmedi, emziremedim. Böyle sorunlar yaşadım...”

İfadeleriyle doğumunu sezaryenle yaptığını, kızının kan şekerinin yüksek çıktığını ve yoğun bakıma alındığını, engeli nedeniyle onu emzirmeye gidemediğini ancak sağlık personelinin onun bu durumunu ve özel gereksinimini gözetmediklerini ve emzirme saatlerinde kızını yanına getirmediğini dile getirmiştir. Bunun sonucunda da sütünün kesildiğini ve kızını emziremediğini ifade etmiştir. Bu örnekte açıkça görüleceği gibi hastanelerde engelli bireylerin özel ihtiyaçlarının gözetilmemesinin, engelli kadınlara da doğum yapan herhangi bir kadın gibi davranılmasının hak ihlallerine varacak sonuçlar doğurabileceği anlaşılmaktadır. K12 örneğinde engelli bir kadının bebeğini emzirme hakkının elinden alındığı görülmektedir.

K15 (ortopedik, 36): “...Bir kere kadın doğum masası hiç bizlere uygun değil; yetişemiyoruz, bacaklarımızı açamıyoruz, oradan çok zorluk çekiyoruz. Onlar da her seferinde “Sakın doğum yapmayın, çünkü sizi doğurtması çok zor oluyor” diyorlardı...”

İfadeleriyle hastane doğumhanelerinde engellilere uygun doğum masası (makul uyumlaştırma) olmadığını, bun nedenle de sağlık personelinin engelli kadınlara doğum yapmamaları yönünde telkinlerde bulunduğunu dile getirmiştir. Burada açıkça görülmektedir ki uygun bir ekipmanın yokluğu engelli kadınların “hamilelik ve çocuk sahibi olma hakkını” kullanmalarında önlerine bir engel olarak çıkabilmekte, dahası sağlık personelinin çok olağan bir biçimde engelli kadınlara hamile kalmamaları yönünde telkinde bulunmalarına neden olabilmektedir.

K16 (görme, 53): “...Mesela şeyi hatırladım; ben doğum için hastaneye yattım, ebe bana dedi ki ‘Bacaklarını kapat ve bana doğru yürü.’ dedi. Ben de dedim ki ‘Ben size doğru yürüyemem, elimden tutmanız lazım, ben görmüyorum.’ dedim. O arada suni sancıyı kolumdan çıkarmışlar, bastonla mı gideceğim yani hastanenin ortasında... Bir de sürekli bunları söylerken sonuna ‘Kadın, kadın!’ diye ekliyorlar...”

İfadeleriyle doğum için hastaneye yatış yaptığında görme engellilerle nasıl iletişim kurulacağını bilmeyen sağlık personelinin yanlış yaklaşımları nedeniyle zorluk yaşadığını ve bunun anıları arasında yer tuttuğunu dile getirmiştir. Bu örnekte de görüleceği üzere engelli kadınlar konusunda herhangi bir eğitim almayan/alamayan sağlık personeli bazen çok kolayca üretilebilecek çözümleri üretmemektedir.

Doktorların ve hemşirelerin hamileliğe/çocuk sahibi olmaya ilişkin olumlu yaklaşımları

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü doktorların ve/veya hemşirelerin hamileliklerine ve çocuk sahibi olmalarına ilişkin olumsuz bir yaklaşım göstermediklerini dile getirmişlerdir. Bu konu katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K3 (ortopedik, 47): “...Hamile kalınca doktora gittim, doktorlardan hemşirelerden olumsuz bir şey duymadım. Ben hatta çok erken oldu, niye oldu dediğimde doktor; “Çok sağlıklı tutunmuş, çok güzel, ben bu bebeği almam” dedi. Biz aldırmayı düşünmüyorduk zaten de doktor da böyle demişti.”

İfadeleriyle plansız bir hamilelikle doktora gittiklerini, doktorun çok olumlu bir yaklaşım gösterdiğini, hatta asla bebeği almayı düşünmediğini dile getirmiştir. Bu örnekte görüleceği üzere doktor herhangi yetişkin bir çiftle kurduğu iletişimin bir benzerini kurarak engelli bir kadının çocuk bakıp bakamayacağı üzerinden yorumlarda bulunmamıştır.

K6 (ortopedik, 59): “Ben evlenmeden önce ortopedistime telefon açtım; “Hocam ben evlilik yapmak istiyorum, anne olmak istiyorum.” dedim. Kız çocuğum olmasını çok istiyordum, bir tutkuydu benim için. Doktorum “Tabi evlenebilirsin, çocuk sahibi de olabilirsin” dedi, çok olumlu karşıladı. Zaten beni çocukluğumdan beri tanıyordu. “Durumun anne olmana engel değil” dedi...”

Bir önceki örnekle benzer bir biçimde K6, danışmanlık için aradığı doktorunun engelliliğinin evlenmesine ve hamile kalmasına bir engel teşkil etmediğini dile getirmiştir. K6'nın deneyiminde de doktor herhangi yetişkin bir kadınla olağan bir

şekilde yapacağı görüşmeyi gerçekleştirmiş ve çocuk büyütüp büyütemeyeceği konusunda herhangi bir görüş beyan etmemiştir.

K9 (görme, 57): “ Ben çocuk sahibi olmaya karar verdiğimde göz doktoruna gittim. Doktor normal doğum yapmamın sakıncalı olacağını söyledi, “Görme engelini artırabilir” dedi. Onun dışında olumsuz bir şey söylemedi. Ben de sezaryen doğum yaptım. O süreçte de olumsuz bir davranışla, ifadeyle karşılaşmadım.”

İfadeleriyle çocuk sahibi olmaya karar verdiğinde doktoruna danıştığını, doktorunun gerekli tıbbi danışmanlığı verdiğini, kendisinin de doktorunun tavsiyelerine uyarak sorunsuz bir doğum geçirdiğini dile getirmiştir. Bu örnekte de doktor gerekli tıbbi desteği sağlamış, herhangi bir yetişkin bireyle kurulabilecek bir iletişimde olduğu gibi engelli kadınların çocuk sahibi olmalarına ilişkin kendi düşünce ve inançlarını profesyonel yaklaşımına dâhil etmemiştir.

K17 (görme, 43): “Bizde şöyle bir şey oldu; eşimin hastalığı genetik bir hastalık, onun bu hastalığını araştıran bir hoca vardı Hacettepe’de, ‘Çocuk düşünüyoruz ama genetik olarak geçer mi geçmez mi, bilemiyoruz’ dedik. O da bize durumu anlattı, ‘Ama’ dedi ‘Sağlıklı bireylerde de belli riskler vardır, yani tutup şey mi yapacaksınız, normal yollardan gidin, çocuğunuzu yapın’ dedi. O hocanın yaklaşımı iyi geldi bize; “Kendinizi sıkmayın, zora sokmayın, rahat olun.” dedi. ‘Normal yollardan yapın.’ dedi, ‘Sonrasında da hiç öyle şeyler düşünmeyin, bu sürecin tadını çıkarın’ dedi. Çok pozitif bir hocaydı...”

İfadeleriyle çocuk sahibi olmaya karar verdiklerinde eşinin genetik geçişli engeli nedeniyle danışmanlık aldıklarını, doktorun gerekli danışmanlığı verdiğini, yaklaşımının çok pozitif olduğunu, çok memnun kaldıklarını dile getirmiştir. Diğer örneklerde olduğu gibi bu örnekte de doktor gerekli tıbbi desteği sağlamış, engelli bir

çiftle herhangi bir çiftle kurduğu iletişimi kurmuş, hatta onları rahatlatarak engelli bir kadının sağlıklı bir hamilelik geçirmesini desteklemiştir.

Çocuğunun da engelli doğması kaygısı

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı çocuklarının da kendileri gibi engelli doğmasından büyük bir kaygı duyduklarını, bu kaygıda toplum baskısının da etkili olduğunu ve hamilelik boyunca bu kaygıyla baş etmek zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. Katılımcılar buna ilişkin anılarını anlatırken bu toplumda engelli olarak sürdükleri zorlu yaşamlarının aynısını çocuklarının da yaşamasından korktuklarını ve bir nevi bu suçluluk duygusuyla baş edemeyeceklerini vurgulamaya çalışmışlardır. Bu konu katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K4 (ortopedik, 50): “Bir de hocam benim engelim doğuştan değil ama toplum öyle baskı kuruyor ki; 9 ay uyku uyumadım, gözümü kapatıyorum oğlumu görüyorum; bacağı yok, ayağı yok, kolu yok... Bu korkuyla 9 ay camların önünde uykusuz geçirdim...”

İfadeleriyle doğuştan engelli olmamasına rağmen çocuğunun da engelli doğmasından çok endişelendiğini, bu endişenin büyük oranda toplum baskısından kaynaklandığını ve hamileliği boyunca bu korkuyu ağır bir şekilde deneyimlediğini dile getirmiştir. Bu örnekte toplumun engelli kadınların çocuk sahibi olmaları konusunda sahip olduğu “ ya çocuğu da engelli olursa” inancının bir kadını nasıl etkisi altına aldığını ve hayatının en önemli deneyimlerinden birisi olan hamileliğinin ayrımına varamadan süreci korku içerisinde geçirdiğini gözler önüne sermektedir.

K20 (görme, 55): “...Ama o göz doktoru yüzünden çok düşündüm, acaba görme engelli olur mu olmaz mı? diye. Ama öyle bir şey olmadı çok şükür. Bizde kalıtsal olarak körlük var, korktuk aslında, ama ne olursa olsun ikinci çocuğumuzu da doğurmak istedim.”

İfadeleriyle karı-koca olarak genetik bir görme engeline sahip olduklarını, bu nedenle de ikinci hamileliğinde doktorunun kendisini uyarma gereği duyduğunu buna rağmen ikinci çocuğu doğurduğu dile getirmiş ancak tüm bu süreç boyunca çocuklarının da görme engelli doğmasından büyük bir endişe duyduklarını anlatmıştır.

3.3.3. Çocuk Sahibi Olma ve Çocuk Büyütme Konusunda Aile ve Çevre ile Deneyimleri

Çalışmanın bu bölümünde mikro düzeyde; aileler, kendi çocukları, akraba, arkadaş ve komşuları ile kurulan ilişkiler üzerinden evli engelli kadınların çocuk sahibi olma ve çocukları büyütme sürecinde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin deneyimleri irdelenmiştir.

Katılımcıların çocuk sahibi olma ve çocuk büyütme konusunda; aile ve yakın çevrelerinin tepkilerini öğrenmek amacıyla şu soru sorulmuştur: “Çocuk sahibi olma kararını alırken, ailelerinizin, kardeşlerinizin, akraba, arkadaş ve komşularınızın tepkileri nasıldı? Çocuğunuzu/çocuklarınızı büyütürken ne tür sorunlar yaşadınız? Bu sorunları aşarken kimlerden/nerelerden destek aldınız? Çocuklarınızı yetiştirirken yaşadığınız sorunların engelli bir kadın olmanızdan kaynaklı olduğunu düşünüyor musunuz? Biraz bu konudan bahsedebilir misiniz?”

Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kodlar Çizelge 3.4.’te verilmiştir.

Çizelge 3.4. Katılımcıların çocuk sahibi olma ve çocuk büyütmelerine yönelik ailenin ve çevrenin verdiği tepkilere ilişkin elde edilen kodların dağılımı

Kodlar	Frekans
Aile karşı çıkmadı ama korktu; “Nasıl bakılacak!” diye	4
Aileler mutlu olmuş/endişelerini belli etmemiş	6
Aileler çocuk bakımında destek olmamış	2
Aileler çocuk bakımında destek olmuşlar	2
Annesi/akrabaları/komşuları/arkadaşları yardım etmiş	5
Eşi çocuk bakımına hiç destek olmamış	1
Eşinin annesi bakmış ama çok müdahale etmiş	2
Eşiyle birlikte büyütmüşler	3
Çevreden “Niye evlendi ki çocuğa bakamaz!” diyenler olmuş	1
Çocuk bakımında eşinin annesi yardımcı olmuş	5
Çocukları, önceleri engel durumunu yadırgamış, sonra almış	3
Çocuklarının arkadaşlarının olumsuz davranışları/tutumları	4
Çocuğu bir yerden bir yere taşıırken zorlanmış	6
Toplam	44

Çizelge 3.4. incelendiğinde bazı katılımcılar; ailelerinin çocuk sahibi olma kararına olumlu tepki gösterdiklerini, bazı ailelerin ise karşı çıkmamakla birlikte endişelendiklerini ifade etmektedir. Katılımcıların bir kısmı çocuklarını tek başına büyüttüklerini, bir kısmı ailelerinin çocuk bakımına destek olmadıklarını, bazıları ise ailelerin destek olduğunu ancak müdahaleci bir yaklaşım sergilediklerini dile getirmiştir. Katılımcıların bazıları çocuklarını büyütürken aile, akraba, komşu ya da arkadaş desteğini aldıklarını belirtmiştir. Ortopedik engelli kadınların önemli bir bölümü, çocuklarını büyütürken en büyük zorluğu çocuklarını taşıırken yaşadıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların bir kısmı kendi çocukları ile engelli ebeveyne sahip olmak üzerinden zorluklar yaşadıklarını, çocuklarının başlarda bu durumu yadırgadıklarını, bir kısmı da çocuklarının bu konuda akran zorbalığına uğradığını dile getirmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların çocuk sahibi olma ve çocuk büyütme sürecinde aileleri ve çevreleriyle yaşadıkları deneyimler doğrudan alıntılarla ilgili kodlar altında irdelenmiştir.

Ailelerin çocuk sahibi olma/ büyütmeye konusuna temkinli yaklaşımı

Katılımcıların bir kısmı ailelerinin çocuk sahibi olma kararlarına karşı çıkmadıklarını ancak çocuğun bakımıyla ilgili kaygılandıklarını ve bu karara temkinli bir yaklaşım gösterdiklerini dile getirmiştir. Anne babalar çocuklarının engelli olması nedeniyle torunlarına bakamayacaklarını, durumun onları kaygılandırıldığını dile getirmektedir. Bu kaygının altında üstü örtük bir biçimde çocuk bakımının tümüyle kendi sorumluluklarında olacağı endişesi önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular bu durumu daha çok ortopedik engelli kadınların deneyimlediklerini göstermektedir. Burada yine “sağlam beden ideolojisi”nin ailelerin davranış kalıplarında su yüzüne çıktığı anlaşılmaktadır. Bu konu katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K2 (görme, 27): “...Sadece annemin korkusu oldu; ‘Ya o da engelli olursa, nasıl bakarız?’ Demiştim ya panik atak hastası diye... Hep şey diyordu; ‘Tamam sen engelliydin, zordu senin için ama engelli çocuk sahibi olmak daha zor.’ Kim bakacak bu çocuğa diye de endişeleniyor...”

İfadeleriyle özellikle annesinin çocuğunun engelli olması konusunda endişelendiğini, kendi deneyiminden de yola çıkarak engelli bir çocuk büyütmeyi zor olduğunu dile getirdiğini, ayrıca çocuğunun bakımı konusunda da kaygılandığını anlatmıştır.

K6 (ortopedik, 59): “...Annem gitti geldi ama çok hoşnutsuz geldi; ‘Hamileymişsin!’ dedi. Ben tabi havalara uçuyorum. ‘Ha ...’ dedi, ‘Sen uç uç’ dedi, ‘Nasıl bakacaksın, nasıl edeceksin, hiç düşündün mü?’ dedi. Ben de ‘Eee...sen yardım etmeyecek misin? Öbür torunlarına koşturdun, buna da koşarsın’ dedim ama kalbim bir cız etti tabi. Kafamda köşede bir tedirginlik oluştu tabi...”

İfadeleriyle annesinin hamilelik haberine temkinli yaklaştığını, çocuğun bakımıyla ilgili endişesini dile getirdiğini, diğer torunlarını büyütmiş olmasına rağmen onun çocuğuna bakamayacağını ima ettiğini ve bu duruma içerlediğini anlatmaya çalışmıştır.

K11 (ortopedik, 46): “... ‘Hamileyim!’ dediğimde ‘Nasıl olacak şimdi?’ sorusu geldi hemen. Korktular, çocuğuma, bize bakmak zorunda kalacağız diye çok korktular...”

İfadeleriyle ailesinin hamilelik haberini aldıklarında doğrudan endişelendiklerini ve bunun da çocuğun bakım sorumluluğunun onların üzerine yüklenmesinden duydukları kaygıdan kaynaklandığını dile getirmiştir. Bu örnekte görülmektedir ki hamilelik söz konusu olduğunda toplumda geleneksel olarak ve olağan bir şekilde dile gelen sevinç ifadeleri engelli kadın hamileliklerinde kendini korkuya ve endişeye bırakabilmektedir. Böylesi bir durumda anne adayı olan engelli bir kadının hayatının belki de en önemli deneyimini buruk bir şekilde karşılamasına neden olabilmektedir.

Ailelerin çocuk sahibi olma kararını olumlu karşılaması

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı ailelerinin çocuk sahibi olma kararlarını mutlulukla karşıladıklarını, endişelenseler bile bunu belli etmediklerini, ailelerinin onların bir çocuğun sorumluluğunu alamayacakları konusunda en ufak bir imada bile bulunmadıklarını dile getirmişlerdir. Tüm katılımcılarda dikkati çeken husus; ailelerinin “Siz bu çocuğa nasıl bakacaksınız?” cümlesini kullanmadıklarını özellikle ifade etmiş olmalarıdır. Bir başka ifadeyle katılımcıların, ailelerinden böyle bir tepki gelebileceğine dair korku yaşadıkları, bu korkunun boşa çıkmasından ve ailelerinin onlara da diğer yetişkinlere gösterilen olağan yaklaşımı göstermelerinden oldukça mutlu oldukları anlaşılmaktadır. Bu konu katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K9 (görme, 57): “Benim ailem hiç karışmadı. ‘Nasıl bakacaksın, bu çocuğu doğuruyorsun ama kim bakacak!’ gibi söylemleri olmadı. O sırada kayınvalidem bizimleydi, onun desteği çok oldu zaten...”

İfadeleriyle ailelerin aldıkları karara karışmadıklarını, çocuğun bakımı konusunda onları rahatsız edecek veya çocuk bakımı konusunda yetersiz olabileceklerini ima eden hiçbir söylemleri olmadığını dile getirmiştir.

K12 (ortopedik, 56): “Ailelerimizin olumsuz tepkisi olmadı, aksine çok mutlu oldular. Hiç ‘Siz nasıl bakacaksınız, bu çocuk nasıl büyüyecek?’ gibi şeyler söylemediler. Aksine ‘Hep birlikte büyütürüz, el birliği ile bir bakmışsın genç kız olmuş’ dediler.”

İfadeleriyle ailelerin olumsuz bir tepkisi olmadığını, aksine çok mutlu olduklarını, çocuğun bakımı ve büyütülmesi konusunda engellilik durumları üzerinden yetersizliklerine hiçbir şekilde vurgu yapılmadığını ve her zaman destek vermeye hazır olduklarını vurguladıklarını dile getirmiştir.

Ailelerin çocuk bakımına destek olmaması

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların çoğunluğu çocuklarını ailelilerin, akrabaların, komşu ve arkadaşların desteği ile büyüttüklerini, bu süreçte zaman zaman müdahaleci yaklaşımlarla karşılaşmakla birlikte bu desteğin kıymetli olduğunu ifade ederken iki katılımcı hiçbir şekilde aile desteğini alamadıklarını vurgulamıştır. Bu konu katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K13 (ortopedik, 48): “...Sonra kızım doğdu. O arada eşim işsiz kaldı, ben çalışıyorum ama çocuğum küçük. Anneme yalvardım, ‘Anne bir süre

çocuğuma sen bak.’, annem kabul etmedi, destek olmadı bize. Babama da gittim ama o da yardımcı olmadı.”

İfadeleriyle kızının doğumu ile birlikte eşinin işsiz kaldığını, çalışmak zorunda olduğunu, koşullarının bu derece zorlayıcı olmasına karşın ne annesinin ne de babasının çocuk büyütme konusunda hiçbir destek sunmadıklarını dile getirmiştir.

K16 (görme, 53): “...İnsanlar çocuk doğruyor, anne-babalarının yanında kalıyor, anne- babaları her şeyleri yapıyor. Bize gelince ise ‘Bak göremediği için biz yapıyoruz!’, hâlbuki gören insanlara da yapılıyor bu destek... Çocukları yetiştirirken ailelerden hiçbir destek alamadık.”

İfadeleriyle toplumda olağan bir şekilde aileler tarafından çocuklarına sunulan çocuk bakımına desteğin kendileri söz konusu olduğunda bir yük gibi değerlendirildiği, kendi ailelerinin de bu yaklaşımı sergilediklerini ve çocuk büyütürken hiçbir şekilde onların desteğini alamadıklarını dile getirmiştir.

Çocuklarının arkadaşlarının olumsuz davranışları/tutumları

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı çocuklarının büyüme sürecinse engelli anne babaya sahip olmaktan kaynaklı olarak arkadaşlarının ayrımcı tutumlarına ve davranışlarına maruz kaldıklarını, bu durumla baş etme konusunda zorlandıklarını ve ebeveyn-çocuk ilişkisinde sorunlar yaşadıklarını anlatmışlardır. Elde edilen bulgular buna ilişkin deneyimlerin ortopedik engelli kadınlarda daha yaygın olduğunu göstermektedir. Bu durumun toplumda var olan “sağlam beden ideolojisi”nin nesilden nesle aktarıldığını ve çocukluktan başlayarak kendisini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu konu katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K3 (ortopedik, 47): “Sonra çocuğumuz büyüdü; ilkokulda, ortaokulda sorunlar yaşadık. Biz okula giremiyorduk; arkadaşları hep dalga geçiyormuş; ‘Annesi benden küçük, babası benden kısa...’ şeklinde...”

İfadeleriyle çocuğunun okul hayatına başlaması ile sorunların başladığını, arkadaşlarının engelli oldukları için kendileriyle dalga geçtiklerini ve bunu çocuklarının duyacağı bir şekilde sesli bir olarak dillendirdiklerini, bu nedenle de çocuklarının onların okula gelmelerini istemediğini anlatmıştır. Bu örnekte okul çağında çocukların ne kadar acımasız olabileceği ve engelli anne-babaya sahip bir çocuğun anne ve babası üzerinden akran zorbalığına uğrayabileceği anlaşılmaktadır.

K4 (ortopedik, 50): “Çocuklar büyürken hiçbir zaman engelli olmamızla ilgili büyük bir sorun yaşamadık. Sadece büyük oğlum altı yaşında falanken bir gün eve gelip artık parka gitmeyeceğini söyledi... Neden parka gitmek istemediğini sordum, o da ‘Hep sizinle ilgili şeyler soran bir çocuk var, istemiyorum’ dedi...”

İfadeleriyle çocuğun büyütürken engelli bir anne baba olarak çocuklarının arkadaşlarından ve çevreden kaynaklı çok büyük sorunlar yaşamamakla birlikte oğlunun sosyal ortamda kendilerinden kaynaklı bir dışlanma yaşadığını, kendileriyle ilgili sorular soran bir çocuk nedeniyle parka gitmek istemediğini ve bunun onları da üzdüğünü anlatmaya çalışmıştır.

K5 (ortopedik, 45): “Tabi bir de çocuğum büyürken onun sorunları oldu; özellikle okula giderken ‘Aaa... Bak... Bak... Annesine bak, annesi ne kısa, annesi cüce’ gibi ifadelere çok maruz kaldı çocuğum. Ya da yolda yürürken ‘Aaa... Şuna bak... Bir karış boyu var’ kızımın yanında oldu bunlar...”

İfadeleriyle çocuğunun büyüme sürecinde kendi engeli üzerinden rencide edildiğini, açık bir biçimde “cüce, bir karış boyu var” gibi etiketlemelere şahit olmak zorunda kaldığını çarpıcı bir biçimde anlatmaya çalışmıştır.

K12 (ortopedik, 56) : “...Kızım ortaokul sonuna kadar tam gün devam eden okulda okudu. Veli toplantılarına babası gidiyordu, babası diğer insanlardan farklı olduğu için bazı olumsuzluklar yaşamış, arkadaşlarının olumsuz ifadeleri olmuş, bize o zaman söylememiş, üzülmeylem diye ama sonradan söyledi.”

İfadeleriyle ortaokul dönemlerinde veli toplantısına giden babası nedeniyle arkadaşlarının zorbalığına uğradığını, çocuğunun babasının engeli üzerinden olumsuz davranışlara maruz kaldığını, ancak o süreçte bunu ailesiyle paylaşmadığını, onların üzülmelerinden endişelendiğini dile getirmiştir.

Çocukların anne babanın engellilik durumunu kabullenememesi

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı çocuklarının büyüme sürecinde engelli anne babaya sahip olma durumunu kabullenmekte zorlandıklarını, esasen çocuklarına dair bu kaygıyı kendilerinin de taşıdığını ancak zamanla bu sorunu aştıklarını dile getirmiştir. Bu konu katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K7 (görme, 52): “...Görme engelli anne babayla yaşayacak mı diye kaygılandım. Ama zamanla aştık bunları, uyum sağladık birbirimize. ...Önceleri sorunlar yaşadık ama sonra görme engelli anne ve babayla yaşamayı normalleştirdi o da... Hayatta en büyük korkum oğlumun bana alışamamasıydı, çok şükür bunu da aştım.”

İfadeleriyle kendisinin de çocuğunun engelli anne-babayla yaşamak konusunda yaşayacağı zorluklar konusunda endişelendiğini, hayatta en büyük korkusunun bu olduğunu, başlangıçta bu sorunu yaşadıklarını ancak zaman içerisinde birbirlerine uyum sağladıklarını ve çocuklarının da engelli anne-babayla yaşama durumunu kabullendiğini ve normalleştirdiğini anlatmaya çalışmıştır.

K11 (ortopedik, 46): “Sadece okula başlayacağı zamanlarda çok soru sorardı; ‘Ellerinizi niye böyle, siz niye böyle yürüyorsunuz, annem, babaannem, dedem böyle yürümüyor, hep böyle mi yürüyeceksiniz?’ gibi soruları olurdu. Ama bizimle yaşaya yaşaya alıştı...”

İfadeleriyle çocuklarının okula başlama ve bilinç kazanma döneminde görünüşleri ve hareket biçimleriyle ilgili, diğerlerinden farklı olmalarıyla ilgili çok soru sorduğunu ancak zaman içerisinde birlikte yaşama deneyimi arttıkça bu sorunları aştığını dile getirmiştir.

K18 (ortopedik, 40): “Sonra kabulle ilgili sorun yaşadık, o beni kabullenemedi uzun süre. Erken çocukluk döneminde çok zorlandık. Arkadaşları beni gördüğünde ‘Sen niye bunda oturuyorsun?’ diye sordular. Ben de işte ‘Yürüyemiyorum.’ diyordum. Bu da kızımı etkiliyordu tabi. ‘Sandalyeye oturmasan, kalksan’ diyordu bana mesela. Birçok arkadaşım benzer sorunları yaşadı ama bizimki biraz uzun sürdü. Okul rehberlik servisinden yardım aldık uzun süre.”

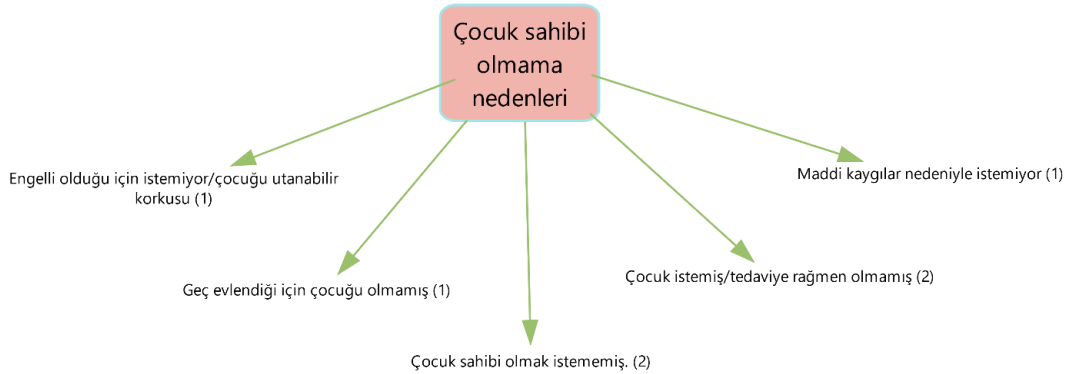
İfadeleriyle kızının engelli bir anneyi uzun süre kabullenemediğini, arkadaşlarının kendisiyle ilgili sorularından olumsuz etkilendiğini, diğer engelli ailelerinde de yaşanan bu sorunun onlarda biraz uzun sürdüğünü ve okul rehberlik servisinden destek aldıklarını anlatmıştır. Bu örnekte engelli anne-babaya sahip çocukların diğer ebeveynlerden farklı ebeveynlere sahip olmaktan kaynaklı sorunlarının derinleşebileceği, bu durumla baş etmenin zaman alabileceği ancak

profesyonel desteğin bu aşamada devreye girmesinin son derece önemli olduğu anlaşılmaktadır.

3.3.4. Çocuk Sahibi Olmama Deneyimleri

Çalışmanın bu bölümünde mikro düzeyde; eş, aileler, akraba ve çevre ile kurulan ilişkiler üzerinden çocuk sahibi olmayan evli engelli kadınların çocuk sahibi olmama deneyimleri irdelenmiştir.

Katılımcılara çocuk sahibi olmama konusunda deneyimlerini öğrenmek amacıyla şu soru sorulmuştur: “(Çocuğu yoksa) Çocuk sahibi olmamaya kendiniz mi karar verdiniz? Bu kararı eşinizle birlikte mi aldınız? Bu kararı almanızda kimler etkili oldu? Bu süreçte neler yaşadınız? Biraz bundan bahsedebilir misiniz?”. Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kod-alt kod modeli Şekil 3.5.’te verilmiştir.

Şekil 3.5. Katılımcıların çocuk sahibi olmama nedenlerine ilişkin elde edilen kod-alt kod modeli

Şekil 3.5. incelendiğinde çalışmaya katılım sağlayan ve çocuk sahibi olmayan engelli kadınların bir kısmı bu kararın kendi tercihleri olduğunu ifade ederken, bir katılımcının ise kendi engellilik durumu nedeniyle çocuğunun kendinden utanabileceği kaygısıyla çocuk sahibi olmadığını dile getirdiği görülmektedir. Diğer

katılımcılardan biri geç evlendiği ve yaşı büyük olduğu için, ikisi ise tedaviye rağmen çocuk sahibi olmadıklarını belirtmiştir. Son olarak da bir katılımcı maddi kaygılar nedeniyle çocuk sahibi olmak istemediğini ifade etmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların çocuk sahibi olmama süreçlerinde aileleri ve çevreleriyle yaşadıkları deneyimler doğrudan alıntılarla ilgili alt kodlar altında irdelenmiştir.

Kendi engellilik durumu nedeniyle çocuk sahibi olmama

Çalışmaya katılım sağlayan ve çocuk sahibi olmayan kadınlardan biri bu kararında kendisinin engelli olmasının etkili olduğunu dile getirmiştir. Bu katılımcının, bir önceki bölümde irdelenen ve çocukların ebeveynlerinin engellilik durumları nedeniyle özellikle okul yaşamında ve akranları arasında yaşadıkları ayrımcı tutum ve davranışlardan duyduğu kaygı nedeniyle çocuk sahibi olmama kararı aldığı anlaşılmaktadır. Bahse konu katılımcıya ait ifadeler doğrudan alıntılanarak aşağıda irdelenmiştir.

K15 (ortopedik, 36): “Çocuk sahibi olmayı düşünmüyorum, yani düşünmüyoruz. Aslında çocukları çok severim, onlar da beni sever, çocuklarla aramda değişik bir iletişim vardır... Ama korkuyorum, engelimden dolayı. Ya iyi bir anne olamazsam, ya benden utanırsam. En büyük korkum bu. Benim yüzümden dışlanmasını, hayatında zorluk yaşamasını istemiyorum...”

İfadeleriyle engellilik durumu nedeniyle çocuk sahibi olmaktan korktuğunu, çocuğunun ondan utanmasından, annesi nedeniyle dışlanmasından ve engelli bir anneye sahip olacağı için zor bir yaşam sürmesinden endişelendiğini dile getirmiştir. Bu örnekte katılımcı aslında çocukları çok sevdiğini, onlarla iyi iletişim kurduğunu da ifade ederek üstü örtük bir biçimde çocuk sahibi olamamanın acısını da anlatmaya çalışmıştır.

Tedaviye rağmen çocuk sahibi olmama

Çalışmaya katılım sağlayan ve çocuk sahibi olmayan kadınlardan ikisi çocuk sahibi olabilmek için tedavi gördüklerini ancak buna rağmen çocuk sahibi olamadıklarını ve bu durumun kendilerini oldukça üzdüğünü dile getirmişlerdir.

K1 (görme, 48): “Çocuğumuz olmadı, benden kaynaklı, biraz geç evlendiğim için yumurta rezervim düşmüş, tedavi de gördüm, olmadı. Tüp bebek tedavisi gördüm iki kere, olmadı, bir daha denemedik... Aslında ille çocuğum olsun diye düşünmüyordum ama tedavi görüp olmayınca çok üzülyorsun...”

İfadeleriyle çocuk sahibi olmak için iki kere tüp bebek tedavisi gördüğünü, başlangıçta çocuk sahibi olmak konusunda büyük bir arzu duymamakla birlikte tedaviler sonucunda çocuk sahibi olamamanın kendisini üzdüğünü dile getirmiştir.

K14 (ortopedik, 53): “Sonra hamile kalabilmek için iki kere tüp bebek tedavisi oldum... Ertesi gün bebeğimin kalp atışları yoktu, almazsak seni zehirler dedi doktor, mecbur aldırıldım... Ondan sonra da bir daha çocuğum olmadı. Çocuk sahibi olamamadan dolayı ben daha çok üzüldüm...”

İfadeleriyle tıpkı K1 gibi çocuk sahibi olmak için iki kere tüp bebek tedavisi gördüğünü, sağlık riski yaşadığını ve çocuk sahibi olmadığını dile getirmiştir. Bir önceki örnek olduğu gibi K14 de bu durumun kendisini çok üzdüğünü ifade etmiştir.

Çocuk sahibi olmayı istememe

Çalışmaya katılım sağlayan ve çocuk sahibi olmayan kadınlardan ikisi çocuk sahibi olmayı kendilerinin istemediğini ve bunun kendi kararları olduğunu dile getirmiştir.

K8 (görme, 56): “Çocuk sahibi olmayı düşünmedim, hayatımın hiçbir döneminde. Düşünmüş olsaydım daha önce evlenirdim...”

İfadeleriyle yaşamında hiçbir zaman çocuk sahibi olmayı düşünmediğini, bunun bilinçli bir karar olduğunu ve bu nedenle de evlenmek için acele etmediğini dile getirmiştir.

K19 (görme, 48): “Ben çocuk istemediğimi söyledim, eşim istedi ama ben istemedim... Yani çocuk sahibi olmayı düşünmedim hiçbir zaman ama engelli bir insanla evlenince gerçekten çocuk istemediğime karar verdim bir kez daha.”

İfadeleriyle tıpkı K8 gibi yaşamında hiçbir zaman çocuk sahibi olmayı düşünmediğini, eşinin istediğini ancak eşinin de engelli olması nedeniyle çocuk sahibi olmama konusunda verdiği karardan bir kez daha emin olduğunu dile getirmiştir.

3.4. Katılımcıların Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri

Çalışmanın bu bölümünde evli engelli kadınların çalışma yaşamı süreçlerinde çalışan bir kadın olarak toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimleri üzerinde durulmuştur. Bu irdilemede mezzo düzeyde; çalışma yaşamına girişte, çalışma yaşamı süresince çalışma arkadaşları ve amirleri ile kurduğu iş ilişkileri üzerinden

engelli çalışan bir kadın olarak haklarını kullanma, ihtiyaç duyduğu araç-gereç ve düzenlemelere erişme, yükselme olanaklarını kullanma vb. konular ayrıntılarıyla irdelenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların iş hayatlarına girişte ve iş yaşamı boyunca edindikleri deneyimleri elde etmek amacıyla şu soru sorulmuştur: “Şayet çalışıyorsanız çalışma hayatına girişte ve çalışırken ne tür sorunlarla karşılaştınız? Kariyer gelişiminizde, kadro değişikliği veya yükselmenizde engelli bir kadın olarak ayrımcılığa uğradığınızı düşündüğünüz oldu mu? Herhangi bir sorun yaşadığınızda ne tür bir yol izlediniz? Hakkınızı arayabildiniz mi? Kimlerden/nerelerden destek aldınız?”

Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kodlar Çizelge 3.5.’te vermiştir.

Çizelge 3.5. Katılımcıların iş ve çalışma yaşamı deneyimlerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı

Kodlar	Frekans
“Seni buraya niye gönderdiler? Ne yapabilirsin ki?” gibi sorular	1
Baba, işe girebileceğine inanmamış/istememiş	2
Başarılı olabileceğine dair önyargılarla karşılaşmış	4
Engelinden dolayı bulunduğu iyi pozisyon yakıştırılmamış	1
Engelinden dolayı işe almak istememişler	4
Engelinden dolayı küçümsenmiş	4
Engelinden dolayı yükselmek için uğraşmamış	2
Engelli olduğu için yüklememiş/hak ettiği pozisyonu alamamış	5
Engelli olduğu için iş verilmemiş, atıl pozisyonda kalmış	5
Göz önünde olmayan bir birime verilmiş	4
Herhangi bir sorun yaşamamış	4
Kadın ve engelli olduğu için pozisyonunu hazmedemeyenler olmuş	2
Mücadele ederek hak ettiği kadro/pozisyonu almış	2
Sorun yaşadığında hakkını aramış	1
Yükselebilmek için engelini saklamış	1
Yıldırma için daha zor görevler verilmiş	1
İş arkadaşları tarafından dışlanmış/uzak durmuşlar	4
İş arkadaşları ona sağlanan ayrıcalıklardan rahatsız olmuşlar	2
İş arkadaşları yardımsever, destekleyici olmuş	3
İş yerinde ayrımcılığa uğramış	2
İşyerinde erişilebilirlik ve destek teknolojileri sorunları yaşamış	6
Toplam	60

Çizelge 3.5. incelendiğinde bazı katılımcıların çalışma hayatına girişte engelli oldukları için işe kabul edilmediklerinden, bazı katılımcıların iş yerlerinde yaşadıkları sorunları anlatırken daha çok başarılı olabileceklerine dair olumsuz yargılardan, hak ettikleri pozisyonu alamayıp yükselemediklerinden ve yaşadıkları erişilebilirlik sorunlarından bahsettikleri görülmüştür. Bazı katılımcılar engelli oldukları için atıl pozisyonda kaldıklarını ifade ederken, bazıları ise başarılı olabileceğine dair ön yargı ile karşılaşmıştır. İş arkadaşlarıyla ilişkileriyle ilgili olarak ise katılımcıların bir kısmı yardımsever ve ayrımcı olmayan bir tutumla karşılaşırken, bir kısmı ise dışlandığını, kendisinden uzak durulduğunu belirtmiştir. Engelli kadın katılımcılardan bazıları görüşmelerinden ya da engellerinden dolayı göz önünde olmayan bir bölümde görevlendirilirken, bir katılımcı ise doğrudan “Bunu buradan kaldırın, eli ayağı düzgün birinin oturtun” ifadesine maruz kalmıştır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların iş ve çalışma yaşamına ilişkin deneyimleri ilgili alt kodlar altında doğrudan alıntılar yapılarak irdelenmiştir.

Engelinden dolayı işe kabul edilmeme

Katılımcılardan bazıları çalışma yaşamının en başında işe giriş sürecinde doğrudan ayrımcılığa uğradıklarını ve engelli olmaları nedeniyle işe kabul edilmediklerini dile getirmiştir. Bu örneklerde görüleceği üzere işverenler engelli kadınları işe kabul aşamasında başka gerekçeler sunma ihtiyacı bile duymadan bireyin engelli olmasına doğrudan vurgu yaparak ayrımcı bir davranış içerisine girebilmiştir. Buna ilişkin örnekler katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K2 (görme, 27): “...TRT’ye yarışmaya gittiğimde ‘Siz engellisiniz, sizi TRT sanatçısı olarak alamayız!’ diyenler oldu... Yani bu tarz şeyler yaşadık.”

İfadeleriyle bir ses yarışmasına katıldığını, ancak doğrudan engelliliğine vurgu yapılarak sanatçı kadrosuna alınamayacağını kendisine bildirildiğini anlatmıştır.

K8 (görme, 56): “...1988 mi 89 mu, KHK çıkmıştı; “keller, körler” öğretmen olamazlar diye, dolayısıyla biz mezun olunca 1990’da pedagojik formasyonumuz olmasına rağmen biz işe giremedik, atanamadık...”

İfadeleriyle pedagojik formasyon eğitimlerini tamamlamış olmasına rağmen mevzuatta var olan ayrımcı hükümler nedeniyle öğretmen olarak atanma hakkının ihlal edildiğini dile getirmiştir.

K15 (ortopedik, 36): “...Sonra özel sektörde iş başvurularım oldu mimar olarak. İlanlara bakıyorum, erkek kardeşimle gidiyoruz görüşmeye, ama hiçbir işyerinden kabul alamadım. Şey diyorlar ‘Hareket kısıtlılığınız var, şantiyelerde yapamazsınız!’ falan... Özel sektör benim için bir kâbus olmuştu. Bir daha da başvurmam.”

İfadeleriyle üniversitede mimarlık eğitimi aldığını, mimar olarak başvurduğu özel sektör pozisyonlarından “yapamaz, edemez” yaklaşımı ile olumsuz geri dönüşler aldığını, bu durumun kendisi için adeta bir kâbusa dönüştüğünü ve bir süre sonra pes ederek başvuru yapmama kararı aldığını anlatmaya çalışmıştır.

K17 (görme, 43): “İş arama sürecinde ben KPSS’ye falan da giriyorum, uzmanlık sınavlarına da başvurmak istiyorum. Gittim bir tanesine, Avrupa Birliği Uzman Yardımcılığı için, koşullarım uyuyordu. Başvuruda ‘Senin dil puanın görünmüyor.’ dediler, ben ‘Engelli olduğum için olabilir.’ dedim. ‘Aaa...’ dedi kadın, ‘Biz engelli almıyoruz ama’ dedi... Bu kadar aşağılanmak yani, kaç gün atamadım üzerimden”

İfadeleriyle eğitimlerini tamamlamış ve sınava başvuru koşullarına sahip olmasına rağmen engelli olduğu için başvuru yaptığı kadroda istihdam edilemeyeceğinin doğrudan kendisine olağan bir biçimde söylendiğini ve kendisini aşağılanmış hissettiğini ve uzun süre bu duygunun etkisinde kaldığını anlatmıştır.

Engelinden dolayı küçümseyici yaklaşıma maruz kalma

Katılımcılardan bazıları çalışma yaşamına girdikten sonra kendilerine karşı küçümseyici tutum ve davranışlara maruz kaldıklarını, bu yaklaşımın hem amirlerden hem de çalışma arkadaşlarından kaynaklanabildiğini ve böylesi bir deneyimle baş etmenin oldukça zor olduğunu dile getirmişlerdir. Buna ilişkin örnekler katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K2 (görme, 27): “...Ama orada da sorunlarım oldu; orada da özel kalem müdürü bir bayandı, ben nöbete kalmak istediğimde; “Ya B. sen nasıl yapacaksın, sen montunu bile giyemiyorsun” diyerek beni küçümsediği oldu. Oysa öyle bir şey yoktu. Bir buçuk senenin sonunda da bazı arkadaşların “Sen buraya yakışmıyorsun” gibi söylemleri yüzünden ayrıldım oradan.”

İfadeleriyle çalışma ortamında diğerleri gibi nöbet tutmak istediğinde kişisel ihtiyaçlarını dahi gideremediğine dair ön yargılarla küçümsendiğini ve çalışma ortamına yakışmadığına dair son derece insancıl olmayan bir yaklaşımla karşılaştığını dile getirerek o pozisyondan ayrılmak zorunda kaldığını çarpıcı bir biçimde anlatmıştır.

K3 (ortopedik, 47): “...Bir de benim doktora yapmış olmam da garipseniyor; ‘Aaa... Bunu sen mi yaptın, bunu sen mi yazdın?’, böyle ifadelerle de karşılaştım.”

İfadeleriyle eğitimini doktora düzeyine kadar devam ettirdiğini, çalışma ortamlarında bunun garipsendiğini, üstenci bir bakışla bir engellinin doktora yapamayacağına dair imalarda bulunulduğunu dile getirmiştir.

K10 (görme, 54): “...Mobinge de uğradım çok; söylem diliyle mesela; işte ‘Sen o gözlerle nasıl yazacaksın!’. Oysa daktilo, bilgisayar kullanmak göz gerektirmiyor. Normalde 10 parmak yazabiliyorum ben, hem daktiloda hem bilgisayarda. Ama işte alaylı bir şekilde...”

İfadeleriyle görme engeline doğrudan vurgu yapılarak becerilerinin küçümsendiğini, oysa engeline rağmen bilgisayarı çok rahat kullanabildiğini ancak çalışma ortamında alaylı bir tavırlarla baş etmek zorunda kaldığını anlatmaya çalışmıştır.

K11 (ortopedik, 46): “...Küçük görme, bazen de horlama oluyor. Siz buna mobbing dersiniz, evet var. Sadece ben yaşamıyorum, benden daha ağırını yaşayanlar var...”

İfadeleriyle iş yerinde engelli bir kadın olarak küçümseme, hor görme gibi davranışlara maruz kaldığını, bu durumun sadece kendisi için geçerli olmadığını, çalışma ortamında yaygın bir biçimde yaşandığını anlatmaya çalışmıştır.

Engelinden dolayı göz önünde olmayan bir pozisyonda çalıştırılma

Katılımcıların azımsanmayacak bir kısmı çalışma hayatında ötekileştirilerek göz önünde olmayan bir pozisyonda istihdam edildiklerini, bazen bunun bir politika olarak da benimsendiğini ve bu durumun bazen çok açık bir biçimde toplumda var olan “sağlam beden ideolojisi” ni de açığa çıkarttığını dile getirmiştir. Buna ilişkin örnekler katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K4 (ortopedik, 50): “...Neyse sergi günü geldi, ben de önde oturuyorum, bu müdür kapıdan girdi, ‘E. Hanım sen burada mı oturacaksın?’ dedi, ben de ‘Yok müdürüm, yoruldum da birazdan kalkarım’ dedim. Ne yaptı biliyor musunuz, yanındaki görevli kadına ‘Bunu buradan kaldırın, eli ayağı düzgün birinin oturtun, burası giriş’ dedi ve ben bunu duyuyorum hocam ...”

İfadeleriyle bir sergi gününde bir süre dinlenmek amaçlı önde oturduğunu, müdürüne bunu bildirdiğini ancak buna rağmen müdürünün çok kaba bir tabirle ve ikinci şahıs zamirini kullanarak görevlilere kendisinin oradan kaldırılması talimatını verdiğini ve tüm bunların da duyacağı bir şekilde gerçekleştiğini sarsıcı bir biçimde anlatmıştır. Bu örnekte K4 işyerinde gerçekleşen bir diyalog üzerinden toplumun “sağlamlılık-sağlam beden” anlayışını olanca çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir.

K8 (görme, 56): “...Saklamaya, göstermemeye dayalı bir politika olduğunu düşünüyorum... Görünmeyen eller sizi bir köşeye koyuyor, üstünüze de naftalin döküyor. Ve sizi görünmez hale getiriyor. Görme engelli olmanın çok önemi var burada, gören birine yapamaz bunu.”

İfadeleriyle metaforik bir anlatımla işyerinde bilinçli bir tercihle görünmez bir pozisyona itildiklerini, bunun da tümüyle engelli olmalarından kaynaklandığını dile getirmiştir.

Başarılı olabileceğine dair önyargılar

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı çalışma hayatında başarılı olabileceklerine dair önyargılar olduğunu ve bu önyargıları yıkmak için yeniden yeniden kendilerini kanıtlamak zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. Buna ilişkin örnekler katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K1 (görme, 48): “...Başta burada da oldu tabi şüpheli yaklaşımlar; baş hukuk müşaviri ‘Asuman yapabilir mi, kurumumuzu savunabilir mi?’ gibi şeyler söylemiş. Görme engelli başka bir avukat var, ‘Yapar!’ demiş o da.”

İfadeleriyle kurum avukatı olarak çalıştığı kurumunda başlangıçta kendisine şüpheyile yaklaşıldığını, davalarda kurumu savunamayacağına dair imalarda bulunduğu, görme engelli olan başka bir çalışma arkadaşının bu süreçte kendisini desteklediğini dile getirmiştir.

K13 (ortopedik, 48): “...Üç ay görev vermediler bana mesela, ben öyle bir köşede oturuyorum. Ben gittim konuştum ‘Ben bu parayı hak etmiyorum, bana iş verin!’ dedim. Benim bu ısrarımdan sonra iş verdiler bana. Ben de işlerimi yaptıkça onlar da gördüler yapabileceğimi...”

İfadeleriyle çalıştığı kurumda üç ay boyunca kendisine iş verilmediğini, bunun da iş yapabileceğine dair inançları olmamasından kaynaklandığını, bizzat kendisi ısrarla talep ederek iş akışlarına dâhil olma hakkını elde ettiğini ve işini yaptıkça onların da engelli bir kadının da işini başarıyla yapabileceğini gördüklerini anlatmıştır.

Engelinden dolayı atıl bir pozisyonda kalma

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı engelli olmalarından kaynaklı olarak kendilerine iş verilmediğini, atıl bir pozisyonda kaldıklarını, bu durumun kendilerini son derece rahatsız ettiğini dile getirmişlerdir. Buna ilişkin örnekler katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K2 (görme, 27): “...Çalışma hayatında ben hiçbir iş verilmeden 3-4 yıl boyunca oturtuldum bir kere...”

İfadeleriyle çalışma hayatı süresince 3-4 yıl gibi uzun bir süre boyunca atıl bir durumda kaldığını, kendisine hiçbir iş verilmediğini dile getirmiştir. Bu örnekte görüleceği üzere insan hayatının en verimli dönemleri olan çalışma hayatında bir birey engelli olduğu için çok uzun bir süre adeta o ortamda yokmuş gibi iş akışından uzak tutulmuştur. Bir başka ifadeyle kendisi dolaylı bir şekilde ayrımcı bir uygulama ile karşı karşıya kalmıştır.

K18 (ortopedik, 40): “...Beni çalıştırdıkları yer de o kadar atıl ki, hiç iş verilmiyor bana. Oysa ben aktif çalışmaya alışkınım, çok sıkılıyordum...”

İfadeleriyle işyerinde atıl bir pozisyonda istihdam edildiğini ve kendisine iş verilmediğini, aktif bir şekilde çalışmaya alışkın olduğu için bu durumdan çok rahatsız olduğunu dile getirmeye çalışmıştır.

Engelinden dolayı işyerinde yükselememe

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı çalışma hayatında engelli bir kadın olmaktan kaynaklı yükselme ve daha iyi bir pozisyonda istihdam edilme konularında engellerle karşılaştıklarını, engellilerin yönetim pozisyonunda olamayacaklarına dair yaygın bir kanının olduğunu ve bunun yerleşik bir norm haline geldiğini dile getirmiştir. Katılımcılardan biri kendi deneyiminden yola çıkarak toplumda yaygın bir biçimde var olan “sağlamlılık-sağlam beden” yaklaşımının işyerlerinde yönetim kademelerine yükselme konusunda da var olduğunu, engelli kadınların bu pozisyonlara yükselmesinin neredeyse imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Buna ilişkin örnekler katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K3 (ortopedik, 47): “...Doktoramı da yaptım ama hiçbir yere gelemiyorsun. Birisi bir yere uygun görülürken boyuna posuna bakılıyor. Biz göze görülmüyoruz, sözümüz dinlenmiyor. Ben geçmişime baktığımda çok üretmişim, çok çalışmışım ama benim önce engelim görülüyor,

işlerim görülüyor... Bir engellinin yönetim kadrosunda olması kabul görmüyor bence, yani o kadrolarda bedeni bütün birilerini görmek istiyorlar, güven veriyor herhalde. Ben engelli bir kadın değil de engelli olmayan bir kadın olsaydım farklı olurdu...”

İfadeleriyle eğitimini doktora düzeyinde tamamladığını, çalışma hayatında üretken ve verimli zamanlar geçirdiğini, çok çalıştığını ancak buna rağmen yönetim pozisyonunda bir kadroya yükselmediğini ve bunun tümüyle engelli bir kadın olmasından kaynaklandığını dile getirmiştir. K3 görüşlerini ifade ederken toplumdaki "sağlamcılık-sağlamcı beden" yaklaşımının çalışma hayatında da geçerli olduğunu, insanların yönetim kademelerinde bedeni bütün insanlar görmek istediklerini ve engelli olmayan bir kadının bu deneyimi kendisi kadar ağır yaşamayacağına dair inancı olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

K9 (görme, 57): “...Olabilirdi belki ama bize karşı tavır öyleydi ki yani ‘Yapamaz, edemez...’, hiç öyle bir çaba içerisinde olmadım. Olsam da bir sonuç alamazdım, dediğim gibi benimle iletişim bile kuruyorlardı.”

İfadeleriyle işyerinde kendisine yönelik var olan olumsuz yaklaşım nedeniyle yükselmek için hiçbir girişimde bulunmadığını, işyerinde konumlandırıldığı pozisyon böyle bir girişimde bulunsay bile herhangi bir sonuç alabileceğine inanmadığını dile getirmiştir.

Kadın ve engelli olmasından dolayı pozisyonunun hazmedilememesi

Çalışmaya katılım sağlayan kadınların bir kısmı çalışma hayatında diğer çalışanların onların pozisyonlarını hazmedemediklerini, engelli bir kadının bir üst pozisyonda olmasını kabullenemediklerini, bunun da hem engelli hem de kadın olmalarından kaynaklandığını, üstü örtük bir biçimde bu durumun kendilerine yansıtıldığını dile getirmişlerdir. Buna ilişkin örnekler katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K1 (görme, 48): “...Ben gider gitmez tayin isteyeceğimi söyledim, yani kalıcı olmadığımı. Ona rağmen dava vermek istemediler. Ben dedim ki ‘Bari yeni davaları verin’. Kâtip çok garipti zaten; herhalde görme engelli bir avukatın onun üstünde olmasını hazmedemedi... Bence kadın olmamdan da hoşlanmamıştı.”

İfadeleriyle işyerinde bazı çalışma arkadaşlarının engelli bir avukat olarak pozisyonunu hazmedemediklerini, bu tavırlarını kendisine dava vermeyecek kadar ileri götürdüklerini ve bu durumun hem engelli hem de kadın olmasından kaynaklandığına inandığını dile getirmiştir.

K16 (görme, 53): “Ama kamuda sen ne kadar kendini geliştirirsen geliştir, birilerinin çıkarına dokunduğunda senin engelinle senin kadınlığınla uğraşıyorlar. Seni yalnız bırakmaya çalışıyorlar, senin başarılı olman onları rahatsız ediyor. Mesela yuvadaki müdür benim ODTÜ’den mezun olmamı kaldıramıyordu...”

İfadeleriyle çalıştığı işyerinde hem iyi bir okuldan mezun olduğu hem de başarılı olduğu için amirinin bu durumu hazmedemediğini dile getirmiştir. K16 bu deneyiminde amirinin bu yaklaşımında engelli bir kadın olmasının belirleyici olduğunu vurulamaya çalışmıştır.

Çalışma/iş arkadaşları tarafından dışlanma

Çalışmaya katılım sağlayan kadınların bir kısmı çalışma arkadaşlarının kendileriyle iletişim kurmadığını, uzak durduğunu, zaman zaman bunun üstenci bir bakış açısıyla rahatsızlık verici boyutlara varabildiğini ve bundan duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. İncelenen örneklerde engelli kadınlara birer yetişkin gibi yaklaşım gösterilmediği ve onları daha alt bir pozisyona konumlandırarak iletişim kurulduğu görülmektedir. Buna ilişkin örnekler katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K8 (görme, 56): “Çalışma arkadaşlarım engelliden kopuklar; ‘Ben onun koluna mı gireceğim, ben mürebbiye miyim?’ diyor. Bu korkunç bir şey...”

İfadeleriyle işyerinde çalışma arkadaşlarının engelli bir çalışanla hiçbir şekilde bağ ve empati kuramadıklarını, bunu ifade ediş biçimlerinin üstenci ve rencide edici olduğunu dile getirmeye çalışmıştır.

K9 (görme, 57): “...Çalışma arkadaşlarım uzak duruyordu benden. Hiçbir samimi arkadaşım olmadı çalışma hayatımda... Ben onlardan daha fazla iş yapıyordum. Ama benimle iletişim kurmuyorlardı mesela, uzak duruyorlardı, hiç samimi bir arkadaşım yoktu...”

İfadeleriyle işyerinde çalışma arkadaşlarının kendisinden uzak durduğunu, kendisiyle iletişim kurmadıklarını ve çalışma hayatı boyunca hiçbir samimi arkadaş olmadığını dile getirmiştir.

K17 (görme, 43): “...İşte biraz üstenci, bazıları üzümlere acıyarak bakıyor falan, bu çok değişen bir şey değil, nereye gidersen git, burası engellilikle ilgilenen bir yer olmasına rağmen burada da aynı şeyi hissediyorum ben...”

İfadeleriyle işyerinde çalışma arkadaşlarının bazılarının üstenci bir yaklaşımla, bazılarının acıma duygusuyla iletişim kurduklarını, çalıştığı tüm ortamlarda bu durumun var olduğunu, hatta hâlihazırda çalıştığı işyerinin engellilik alanında hizmet verdiğini ancak aynı yaklaşımları burada da deneyimlediğini çarpıcı bir biçimde anlatmaya çalışmıştır.

İşyerinde erişilebilirlik ve uygun araç-gereç sorunları

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı işyerlerinde erişilebilirlik sorunları yaşadıklarını, bir kısmı da ihtiyaç duydukları ve çalışmalarını kolaylaştıracak araç-gereçlere ulaşamadıklarını dile getirmiştir. Literatürde “makul uyumlaştırma” olarak adlandırılan ve engellilerin bulundukları pozisyonlarda işlerini kolayca ifa etmelerini sağlayan bu düzenlemelerin eksikliği bireyin gerçek manada istihdamının önündeki en önemli sorunlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca işyerlerine erişimde uygun ulaşım araçlarının eksikliği ve işyeri iç mekânlarında engellilere uygun olmayan fiziksel mekân düzenlemeleri de engellilerin çalışma hayatına katılımlarında karşılarına çıkan en önemli sorunlar arasında yerini almış durumdadır. Buna ilişkin örnekler katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K1 (görme, 48): ‘...Ben ilk Bakanlıkta çalışırken imkânlar bu kadar gelişmiş değildi, bilgisayar istedim, büyük bir maliyet çıkardılar, santralde çalıştım ben...’

İfadeleriyle ilk işe başladığında kendisine uygun bir bilgisayar edinmek istediğini, çok pahalı olduğu için işyeri tarafından alınmadığını ve görme engelliler için geleneksel olarak uygun görülen bir pozisyonda santralde çalışmak zorunda dile getirmiştir.

K4 (ortopedik, 50): “...Bana dönüp de ‘Sana da bir masa alalım.’ demiyor, hiçbir şeyim yok benim. Masayı geçtim, kaç kere lavaboları söyledim, kullanamıyorum, hep böyle ‘Seni niye gönderdiler?’ havası var...”

İfadeleriyle işyerinde ihtiyaç duyduğu çalışma ekipmanını temin etmekte zorlandığını, engelli bir kadın olarak lavaboları kullanamadığını çokça dile getirdiğini ancak dikkate alınmadığını, bir çalışan olarak haklarının gözetilmediğini

ve çalışma ortamında kendisine “fazlalık” gibi davranıldığını dile getirmeye çalışmıştır.

K5 (ortopedik, 45): “...Belediye’de çalışırken ulaşımında çok zorlanıyordum. Otobüse inmek binmek gerçekten çok zordu...”

İfadeleriyle çalışma yaşamının bir döneminde belediyede çalıştığını, işe gidip gelirken ulaşımında çok zorlandığını, otobüslerin engellilere yönelik erişilebilir hale getirilmediğini anlatmaya çalışmıştır. K5’in deneyiminin oldukça çarpıcı olduğu; ulaşım araçlarının düzenlenmesinden sorumlu bir kamu yapılanması olan belediye bünyesinde çalışmasına rağmen sorununu çözemediği anlaşılmaktadır.

K8 (görme, 56): “...O zaman konuşan bilgisayar çıkmıştı ama bana alınmadı, insanlara hep bir yük. Bana bilgisayar 2010’da alındı. Bunlar aslında liyakatle de alakalı. Genel liyakat sorunu bizi daha çok etkiliyor. ‘Bana da zamanında bilgisayar alınsaydı daha iyi olmaz mıydı?’ Biz bilgisayarı aldıramadık yani...”

İfadeleriyle ihtiyaç duyduğu bilgisayarı uzun süre aldıramadığını, oysa diğer çalışanlar gibi bu bilgisayara sahip olmanın en doğal hakkı olduğunu, ancak bu hakkın ihlal edildiğini anlatmaya çalışmıştır.

K18 (ortopedik, 40): “...Erişilebilirlik sorunları çoktu. Girişte portatif engelli asansörü vardı, sürekli bozuluyordu, güvenlik karga tulumda taşıyordu beni. Canıma tak dedi, birinin ayağı kaysa hayatım tehlikeye girebilirdi. Sonra benim gibi aynı durumda olan engelli arkadaşları örgütledim, asansörün yapılmasını sağladık...”

İfadeleriyle işyerinde asansör olmadığını, var olan portatif asansörün sürekli bozulduğunu ve güvenlik tarafından karga tulumda taşındığını, diğer engelli çalışma

arkadaşlarıyla yoğun bir mücadeleden sonra asansörün yapılmasını sağladıklarını dile getirmiştir. Bu örnekte K18 toplumun diğer alanlarında olduğu gibi çalışma ortamında da engelli kadınların cinsiyetsizleştirildiğini, kişisel alanlarının ihlal edildiğini, engelli olmayan bir bireyin hiçbir şekilde kabul etmeyeceği şekilde mahremiyetine saygı duyulmadığını gözler önüne sermiştir.

İşyerinde herhangi bir sorun yaşamama

Çalışma hayatında pek çok sorunla karşılaştığını ifade eden engelli kadınların yanı sıra çalışmaya katılım sağlayanlar arasında işyerinde ayrımcılığa uğramadan, ihtiyaçları gözetilerek ve çalışma arkadaşlarının da desteğini alarak sorunsuz bir çalışma yaşamı geçirdiklerini dile getiren engelli kadınlar da bulunmaktadır. Bu kadınların bazıları çalışma yaşamları boyunca birkaç işyeri değiştirdiklerini, bu işyerlerinde bazılarında oldukça sorunlu bir çalışma hayatı geçirirken bazılarında bu sorunları yaşamadıklarını ifade etmiştir. Buna ilişkin örnekler katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda irdelenmiştir.

K3 (ortopedik, 47): “...Orada pozisyonum çok iyiydi ve hiçbir ayrımcılığa da uğramadım. O firma yaptığınız işe ve çalışmanıza bakıyor. Orada çok mutluydum, çok iyiydim, ben yurt dışına da gittim sonra, burası tam bir yurt dışındaki işyeri gibiydi. Sekiz ay çalıştım orada; ben orada gece nöbetine de kaldım, görevlere de girdim, hiçbir zaman “Sen gidemezsin, yapamazsın...” demediler.”

İfadeleriyle özel sektörde oldukça profesyonel bir firmada çalıştığını, bu işyerinde tüm becerilerini sergilemesine imkân tanındığını, hiçbir şekilde ayrımcılığa uğramadığını ve diğer çalışanlarla aynı şekilde işyerinin tüm iş akışlarında yer aldığını, kendisine yönelik yapamayacağına ya da işin altından kalkamayacağına dair hiçbir imada bulunulmadığını dile getirmiştir.

K4 (ortopedik, 50): “...Yardımcı öğretmen olarak başladım ama o dönemlerde eğitime katıldım, sertifikalar aldım, bir yandan dışardan okudum, hiç boş durmadım, kendimi yetiştirmeye çalıştım. Kreşte 9 sene çalıştım. Orda çocuklarla çok güzel zamanlar geçirdim. İdare de iyiydi, müdürümüz psikologdu, o bana hiç hissettirmedi, yanında çalıştığım öğretmen de iyiydi.”

İfadeleriyle bir kreşte yardımcı öğretmen olarak çalıştığını, bu işyerinde işini çok severek yaptığını, idarenin ve yanında çalıştığı öğretmenin ona yönelik hiçbir dışlayıcı davranışları olmadığını dile getirmiştir.

K7 (görme, 52): “...Santral görevlisi olarak başladım. Asaletimi hemen aldım. Ben pozitif ayrımcılıkla karşılaştım. Mesela kar yağar , ‘Sen gelme!’ der amirim ama ben ‘Kar tatili verilmedi.’ derim, o da ‘Sen boş ver kar tatilini, gelme, kayarsın, düşersin.’ derdi.”

İfadeleriyle çalışma yaşamına santral görevlisi olarak başladığını, çalışma haklarının korunduğunu, asaletini almakta hiçbir güçlük yaşamadığını, amirinin bir engelli kadın olarak onun özel gereksinimlerini de gözeterek pozitif ayrımcılık yaptığını dile getirmiştir.

K11 (ortopedik, 46): “...Yurt dışına satış yapılyordu, bölüm sekreterliği yaptım orada. Bu işyerinde hiçbir sıkıntı yaşamadım. Engelimden dolayı herkes, kadın erkek, herkes çok saygılıydı ve bu çok içtendi...”

İfadeleriyle çalıştığı işyerlerinin birinde hiçbir sorun yaşamadığını, iyi bir pozisyonda görev aldığını, çalışma arkadaşlarının kendisine karşı çok saygılı olduklarını dile getirmiştir.

Mücadele ederek hak ettiği kadroyu/ pozisyonu elde etme

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı hak ettikleri kadroyu alabilmek veya hak ettikleri pozisyona geçebilmek için kişisel olarak mücadele ettiklerini anlatmışlardır. Engellilerin toplumsal yaşama katılımlarında hak arama mücadeleleri büyük bir önem taşımaktadır. Özellikle çalışma yaşamında çokça deneyimledikleri ayrımcı uygulamalarla mücadele edebilmek için hak arama pratiklerinin desteklenmesi ve teşvik edilmesi oldukça önemlidir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K7 (görme, 52): “Ama bilgisayar işletmeni kadrosunu alırken biraz zorlandım. Aslında hak ediyordum ama fakülte sekreteri bu kadroyu alınca onlardan bilgisayar isteyeceğimi zannedip vermek istemedi bu kadroyu. Peşini bırakmadım, dekana gittim, biraz zor oldun ama aldım kadroyu...”

İfadeleriyle çalışma hayatında hak ettiği ancak kendisine verilmeyen kadro için mücadele ettiğini, hak arama mücadelesinde pes etmediğini ve başarılı olduğunu dile getirmiştir. Bu örnekte kadronun verilmek istenmemesinin nedeni oldukça dikkat çekicidir. Görme engelli bir bireyin bulunduğu kadroda işini yapabilmek için ihtiyaç duyduğu kendisine uygun uyarlanmış bilgisayar talebinde bulunmasından duyulan endişe ile böyle bir yola başvurulduğu anlaşılmaktadır. Esasen iki tür hak ihlalinin iç içe geçtiği anlaşılmaktadır.

K10 (görme, 54):”... ‘Ben bu kadroyu hak ettim, artık emekli de olacağım, bu kadro konusunda bana yardımcı olabilir misiniz?’ dedim. Ancak o şekilde alabildim, sekretere kalsa vermezdi. Ben çok mücadeleyim, hiçbir hak bana sunulmadı, hep mücadele ettim, hep savaşla kavgayla. Bana yapılan bu ayrımcı uygulama engelli kadın

olmamdan kaynaklanıyordu tabi ki. Ama sert bir kayaya çarptıklarının farkında değillerdi...”

İfadeleriyle emekli olurken hak ettiği kadro üzerinden emekli olabilmek için çok mücadele ettiğini, uğradığı ayrımcılığın engelli bir kadın olmasından kaynaklandığına inandığını, hak arama mücadelesinde pes etmediğini ve nihayetinde istediği kadroyu alarak emekliye ayrıldığını dile getirmiştir.

3.5. Katılımcıların Kurumlardan Hizmet Alırken Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri

Çalışmanın bu bölümünde evli engelli kadınların günlük yaşamları içerisinde ihtiyaç duydukları hizmetleri alırken bu hizmetleri sunan aile hekimliği, hastane, muhtarlık, belediye, bankalar vb. kurumlarda kurdukları iletişim ve hizmet alma biçimleri üzerinden toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin deneyimleri irdelenmiştir. Bu irdeleme mezzo düzeyde; kurumlarda çeşitli düzeylerde görev alan bireylerle ve diğer hizmet alıcılarla kurdukları ilişkiler düzeyinde gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların kamu hizmetlerine erişimde kurdukları iletişimleri ve edindikleri deneyimleri irdelemek amacıyla şu soru sorulmuştur: “Herhangi bir kurumdan (aile hekimliği, hastane, muhtarlık, kaymakamlık, belediye, valilik vb.) ihtiyaç duyduğunuz hizmetleri almak üzere başvuruda bulunduğunuzda engelli bir kadın olmaktan kaynaklı farklı bir yaklaşımla karşılaştığınızı ve ayrımcılığa uğradığınızı düşünüyor musunuz? Örnek vererek açıklayabilir misiniz? Böyle bir durumla karşılaştığınızda sorunu çözmek için nasıl bir yol izliyorsunuz? Kimlerden/nerelerden destek alıyorsunuz?”

Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kodlar Çizelge 3.6.’da verilmiştir.

Çizelge 3.6. Katılımcıların kurumlardan hizmet alma deneyimlerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı

Kodlar	Frekans
Banka, hastane, postanelerde öncelik hakkını kullanamıyor	5
Diğer insanlar öncelik hakkından rahatsız oluyor.	3
Doktorun yaklaşımından rahatsız olmuş	3
Erişilebilirlik sorunları (asansör, otopark vb.)	4
Görevliler yardım etmek istemiyor	1
Hastane araç gereçleri engellilere uygun değil	1
Hastanede duygusal şiddet: “Çabuk olun sizi mi bekleyeceğiz!”	1
Hastanelerde engelli tuvaletini herkesin kullanması	1
Hastanelerde öncelik hakkı ve yönlendirme hizmetlerini kullanıyor	2
Kendisine değil yanındaki kişiye bilgi verilmesinden rahatsız	2
Kurumlarda güncel mevzuatın bilinmemesi/uygulanmaması	2
Kurumlarda herhangi bir sorun yaşamamış/yaşamıyor	5
Sorun yaşarsa hakkını arıyor	1
“Niye yalnız geldiniz, size yardım edecek kimse yok mu?”	3
Toplam	34

Çizelge 3.6. incelendiğinde katılımcıların kurumlardan hizmet alma deneyimleriyle ilgili ağırlıklı olarak kendilerine tanınan öncelik haklarını kullanamadıklarından bahsettikleri görülmüştür. Bazı katılımcılar bu öncelik hakkından diğer insanların rahatsız olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların bir kısmı herhangi bir sorun yaşamadığını belirtirken, bazıları ise hizmet sağlayıcıların tek başına hizmet alma girişimlerini sorgulamalarından rahatsız olduklarını dile getirmiştir. Katılımcıların bir kısmı da çeşitli düzeylerde erişilebilirlik sorunları yaşadıklarını ifade etmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların kurumlardan hizmet alma deneyimleri, ilgili kodlar altında doğrudan alıntılar yapılarak irdelenmiştir.

Banka, hastane, postane vb. kurumlarda öncelik hakkını kullanamama

Katılımcıların bir kısmı kurumlarla hizmet almak amaçlı kurdukları iletişimde özellikle banka, hastane, postane vb. yerlerde kendilerine tanınan öncelik hakkını kullanamadıklarını dile getirmiştir. Kurumlarda bu tür sorunlar yaşanmasında

mevzuatta tanımlanan ve engellilere tanınan hakların hizmet sağlayıcı kurumlarda dahi bilinirliğinin olmaması ve bu konuda farkındalık oluşturulamamış olmasının önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K3 (ortopedik, 47): “...Bir de buralarda (bankalarda, hastanelerde) önceliğimiz var ama kullanamıyoruz. İnsanlar hiç anlayışlı değil, kalabalıklaştıkça da iyice anlayışsız olmuşuz toplum olarak. Mesela bir yere gidiyorsun, kuyruk bekliyorsun, eziliyorsun, ben giremem mesela kuyruklara ama öncelik hakkımı kullanamıyorum. Söylüyoruz da ama “Ne yapalım, görüyorsunuz durumu” diyor görevliler.”

İfadeleriyle banka, hastane vb. kurumlardan hizmet alımı sırasında kendilerine öncelik tanındığını ama bu hakkını kullanamadığını, bu konuda ilgilere uyarıda bulunduğu duyarsız bir yaklaşımla karşılaştığını dile getirmiştir.

K7 (görme, 52): “...’Engellilerin önceliği var.’ dedi kardeşim, görevli ‘Bekleyecek!’ dedi, ‘O ortopedik engelliler için...’ dedi. İki kez aynı şeyi söyledi, ben de ‘Orda dur!’ dedim. ‘Sen bunun eğitimini aldın mı?’ dedim, ‘Nerede yazıyor sadece ortopedik engelliler?’ dedim... Müdürünüz nerde onunla görüşeceğim dedim, yaşadığım sorunu anlattım, personelinizi eğitmeniz gerekir dedim. O da personelini uyardı, işimi hallettim...”

İfadeleriyle görme engelli bir kadın olarak hizmet almaya gittiği kurumda öncelik hakkını kullanmak istediğini ancak görevlinin bu hakkın sadece ortopedik engelliler için düzenlenmiş olduğuna dair yanlış bir bilgiyle bu hakkı kullanmasına engel olmaya çalıştığını ve amirlerle görüşerek sorununu çözdüğünü dile getirmiştir. Bu örnekte de kurumlarda yaşanan bilgi ve eğitim eksikliği kendini göstermektedir.

Diğer insanların engellilere tanınan öncelik hakkında rahatsızlık duyması

Katılımcıların bir kısmı kurumlarla hizmet almak amaçlı kurdukları iletişimde özellikle banka, hastane, postane vb. yerlerde kendilerine tanınan öncelik hakkını diğer insanların tepkileri nedeniyle kullanamadıklarını dile getirmiştir. Kurumlarda bu tür sorunlar yaşanmasında mevzuatta tanımlanan ve engellilere tanınan hakların hizmet sağlayıcı kurumlarda dahi bilinirliğinin olmaması ve bu konuda farkındalık oluşturulamamış olmasının önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K9 (görme, 57): “...Mesela şöyle şeyler oluyor; Doktor, ‘Hanımefendi gelin.’ diyor, oradakiler de buna sinirleniyor, engelli olarak öncelikli muayene hakkımız var, ama bunu kullanmamıza sinirleniyorlar...”

İfadeleriyle hastanede muayenede öncelik hakkını bizzat doktorun bilgisi ve yönlendirmesi dâhilinde kullanmak istediğinde diğer hastaların bu duruma tepki gösterdiklerini ve sinirlendiklerini dile getirmiştir. Bu örnek, engelli bir hastanın hakkını kullanması konusunda toplumun duyarsızlığını ve empati yoksunluğunu gözler önüne sermektedir.

K18 (ortopedik, 40): “...Hastalarla da sorun yaşıyorum. Öncelik hakkımız var bizim, diğer hastalar tepki gösteriyor. Zaman zaman randevusuz gitmem gerekiyor, spor hekimliğine mesela, öncelik hakkımı kullanırken tepkiyle karşılaşıyorum. “

İfadeleriyle benzer bir şekilde hastanede muayenede öncelik hakkını kullanamadığını, hastaneye randevulu bir şekilde gitmeye çalıştığını ancak zaman zaman randevusuz gitmek zorunda kaldığını ve özellikle böyle bir durumda diğer hastaların tepki gösterdiklerini dile getirmiştir.

Hastanelerde doktorların yaklaşımından rahatsızlık duyma

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı özellikle hastanelerden hizmet alırken doktorların yaklaşımlarından rahatsız olduklarını, doktorların zaman zaman kendileriyle kurdukları iletişimde kişisel alanlarına girebildiklerini ve bir yetişkinle kurulan olağan bir iletişimin dışına çıkabildiklerini dile getirmişlerdir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K1 (görme, 48): “...Ama bir keresinde kadın bir doktor saçma sapan şeyler sormuştu; işte ‘Engelliliğinizi eşiniz nasıl karşılıyor, aranızda sorun oluyor mu?’ Bu gibi şeyler sormuştu. Aşağılayıcı bir şekilde konuştu. Ben de bir daha gitmedim o doktora. Kendini bilen insan böyle konuşmaz zaten, ama kendini bilmeyen de çıkıyor bazen...”

İfadeleriyle hastaneden hizmet almaya gittiğinde hizmet aldığı bir doktorun özel alanını ihlal ederek kendisine kocasıyla ilgili sorular sorduğunu, bu soruları aşağılayıcı bir imayla sorduğunu, bundan büyük bir rahatsızlık duyduğunu ve bir daha bu doktora gitmediğini dile getirmiştir. Bu örnekte toplumda sık sık rastlanan sağlık personelinin üstenci bakış açısının bir doktorun davranış biçimiyle kendisini ele verdiği anlaşılmaktadır.

K11 (ortopedik, 46): “...Sabah sağlık ocağına gittim, durumu anlattım, yağmurlu havalarda yürüyemiyorum, iki gün rapor istedim. Bana “Hasta mısın sen?” diye sordu, “Hasta değilsen veremem, sosyal sigortalar inceleme başlatır, seni görevden alır!” dedi. Ben de “Pardon hocam, beni mi incelemeye alacak?” dedim. “Alıyorsa da alsın, nice sağlam insan var rapor alıyor, ben alınca mı yıkılacak dünya” dedim. Bana sadece bir gün rapor verdi. Yani engelimi gözetilmedi doktor tarafından...”

İfadeleriyle engeli nedeniyle yağmurlu havalarda yürüyemediğini, sağlık ocağında görevli doktordan rapor istediğini, ancak doktorun içinde bulunduğu özel durumu dikkate almadığını ve sadece bir gün rapor verdiğini dile getirmiştir.

K12 (ortopedik, 56): "Aile hekimliğine gittim, öne geçtim, böyle bir hakkımız var engelliler olarak, doktor beni azarladı öne geçtiğim için. Sonradan hakkımı kullandığımı, bana ayrımcı davrandığını söyledim, tartıştık doktorla. Hiç hoş değil, hakkımı kullanmak istiyorum ama kullanamıyorum."

İfadeleriyle aile hekimliğinde mevzuattan kaynaklı muayenede öncelik hakkını kullanmak istediğini ancak bizzat doktorun buna karşı çıktığını, tepkesini azarlar bir biçimde gösterdiğini dile getirerek bu durumdan duyduğu rahatsızlığı anlatmaya çalışmıştır. Bu örnekte de bir sağlık kuruluşunun engellilere tanınan ve sağlık alanını da ilgilendiren haklardan haberdar olmadığı anlaşılmaktadır.

K16 (görme, 53): "Mesela bir kere jinekolojiye gitmiştim; "Temizliğinize dikkat etmeniz gerekir, hani görmüyorsunuz ya..." demişti. Hâlbuki çiban gören insanlarda da çıkar, bu görme engeliyle ilgili değil ki..."

İfadeleriyle jinekolojik bir muayene sırasında herhangi bir kadının yaşayabileceği sağlık sorununun, doğrudan engelli olmasına bağlandığını, bir ön kabulle engelli bir kadının hijyenine dikkat edemeyeceğinin ima edildiğini dile getirmiştir. Görüleceği üzere bu örnekte K16 doğrudan engeli üzerinden ayrımcı bir yaklaşımı deneyimlemek zorunda kalmıştır.

Kurumlarda erişilebilirlik sorunları

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı hizmet aldıkları kurumlarda ortamların kendilerine uygun düzenlenmemiş olması, asansör yokluğu

veya engellilere ayrılan park yerlerinin engelli olmayanlar tarafından kullanılması gibi erişilebilirlik sorunları yaşadıklarını dile getirmiştir. Dile getirilen erişilebilirlik sorunlarının aslında maliyeti oldukça düşük uyarlamalarla giderilebileceği ancak kuramlarda henüz bu soruna ilişkin farkındalığın oluşturulamadığı anlaşılmaktadır. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K3 (ortopedik, 47): Görünememezlik; mesela bankalarda, hastanelerde, her yerde bankolar çok yüksek, görünmüyorsun, çok zor oluyor...”

İfadeleriyle hizmet aldığı kurumlarda, özellikle de bankalarda ve hastanelerde kendilerine uygun olmayan bankolar nedeniyle sorun yaşadığını ve yüksek bankolar nedeniyle diğerleri tarafından görünmemenin rahatsızlık verici olduğunu dile getirmiştir.

K12 (ortopedik, 56): “...Bir de park yeri bulmakta çok zorlanıyoruz. Mesela belediyeye gidiyorsun, park yerin işgal edilmiş, güvenliğe soruyoruz “Neden park yeri boş değil?” diye, onlar da umursamaz davranabiliyor...”

İfadeleriyle hizmet aldığı kurumlarda park sorunu yaşadıklarını, kendisinin bu sorunu özellikle belediyeden hizmet aldığı zamanlarda yaşadığını ve belediye çalışanlarının da bu konuda oldukça duyarsız bir yaklaşım sergileyebildiklerini anlatmıştır.

K12 (ortopedik, 56): “...Bir de sağlık kuruluşuna gittiğimizde çok sorun yaşıyoruz. Özellikle kadın hastalıkları bölümüne gittiğimizde bize uygun muayene masalarının olmaması büyük bir sorun. Çok zorluk yaşıyoruz, bize göre tasarlanmamış...”

İfadeleriyle bir sağlık kuruluşundan hizmet aldığında, özellikle kadın doğum ünitelerinde kendilerine uygun uyarlanmış muayene masalarının olmamasından kaynaklı zorluklar yaşadıklarını dile getirmiştir.

Kurumlarda güncel mevzuatın uygulanmaması

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı hizmet aldıkları kurumlarda mevzuatta tanımlı haklarını kullanamadıklarını, zaman zaman kurumların bahse konu mevzuattan haberdar dahi olmadıklarını ve mevzuatı hatırlatmak zorunda kaldıklarını dile getirmiştir. Engelli kadınların hizmetlerinden yararlanmak amacıyla kurumlarla kurdukları iletişimde mevzuat bilgi eksikliği doğrudan temel hakların görmezden gelinmesi anlamına da gelmektedir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K2 (görme, 27): “...Hesap açmak için mesela arayın dediler, aradım, “Aaa siz görmüyorsunuz, olmaz” dediler... Buyur, oldu mu şimdi yani. Mevzuatı bilmiyorlar”

İfadeleriyle bir bankada hesap açmak istediğinde engelli olduğu gerekçe gösterilerek talebine olumsuz bir cevap aldığını, oysa bu hakkın mevzuatta tanımlandığını ancak bankaların bundan haberdar olmadıklarını dile getirmiştir.

K7 (görme, 52): “...Bir de bankada bir şey daha yaşamıştım, hesap açacaktım, “Bankamatikten çekemezsin, sana maaş kartı veremeyiz, kimliğinle içeriden çekeceksin!” dedi görevli. “Arkadaşlarımın var, onlar nasıl almış?” dedim. “Yanlışlık olmuştur.” dedi. “Siz bana hukuk biriminizin numarasını verir misiniz? Onunla görüşeceğim” dedim. Aradım; “Sizin emniyetiniz için, işte güvenliğiniz için...” Yani o da aynı şeyi söylüyor, mevzuatı bilmiyor. Ben mevzuatı hatırlatmak zorunda kalıyorum yani. Şimdi düşünüyorum ben görme engelli bir erkek

olsaydım bunları yaşamayabilirdim. Ben hakkımı arayabiliyorum, herkes benim gibi değil ki...”

İfadeleriyle bir bankada hesap açmak istediğinde parasını bankamatikten çekemeyeceğini ve kendisine maaş kartı vermek zorunda olduklarını bildirdiklerini, oysa başka bir arkadaşının bu hakkı kullanabildiğini, bu durumu onlara da bildirdiğini ancak yine de ısrarcı olduklarını, bu uygulamamın kendi emniyeti ve güvenliği için olduğuna dair üstenci bir yaklaşım sergilendiğini ve hakkını alabilmek için hukuk birimi dâhil bankayla mücadele etmek ve mevzuatı hatırlatmak zorunda kaldığını dile getirmiştir. K7 ayrıca bu ayrımcılığı özellikle engelli bir kadın olmasından kaynaklı yaşadığını, engelli bir erkek olarak aynı mücadeleyi vermek zorunda kalmayacağına dair bir inancı olduğunu da vurgulama gereği duymuştur. K7'nin bu deneyiminde çalışan, kendi gelirini kazanan ve bağımsızlığını kazanmış engelli bir kadının mevzuatta tanımlı ve temel bir hak olan bankacılık hizmetlerinden yararlanma hakkının ihlal edildiği anlaşılmaktadır.

Kurumlardan hizmet alırken “Neden yalnız geldiniz?” şeklinde tepki gösterilmesi

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı hizmet almak amacıyla kurumlara gittiklerinde başvurularını tek başına, yanlarında birisi olmadan yaptıklarında tepkiyle karşılaştıklarını ve bunun kendilerini rahatsız ettiğini dile getirmişleridir. Kurumların sergilediği bu geleneksel yaklaşım, “yapamaz-edemez” yaklaşımı olup üstü örtük bir biçimde engelli bireylerin yetişkinlik becerilerinin sorgulandığını göstermektedir. Ayrıca kurumların engelli kadınların özel gereksinimlerini gözetmedikleri, desteğe ihtiyacı olabilecek engellilerin bu ihtiyaçlarını kendilerinin karşılaması gerektiğine dair bir yaklaşımın da olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K13 (ortopedik, 48): “...Ama bazen oluyor tabi “Niye yalnız geldiniz, size yardım edecek kimse yok mu?” Bu tür ifadeler oluyor tabi bazen.”

İfadeleriyle zaman zaman kurumlarda doğrudan neden yalnız geldiğinin sorgulandığını, şayet bir desteğe ihtiyacı olacaksa bunu kendisinin karşılaması gerektiğinin ima edildiğini anlatmaya çalışmıştır.

K19 (görme, 48): “...Kurumlarda “Yanınızda biri var mı?” şeklinde oluyor bu soru. Yani ben bastonumla geldim, yanımda birisi yok işte. Yani mutlaka bunu yaşıyoruz...”

İfadeleriyle diğer katılımcılar gibi benzer bir soruyla karşılaştığını, ironik bir dille yetişkin muamlesi görmediğini ifade etmeye çalışmıştır.

Kurumlardan hizmet alırken muhatap alınmama

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı hizmet almak amacıyla kurumlara yanlarında birisiyle gittiklerinde doğrudan kendileriyle iletişim kurulmadığını, tıpkı bir yetişkinin yanındaki çocuk muamelesi gördüklerini ve bundan rahatsızlık duyduklarını dile getirmişlerdir. Katılımcıların bu deneyimlerinde de kurumların kendileriyle birer yetişkin olarak iletişime geçmedikleri ve yetişkinlik becerilerinin gelişmediğine dair bir inanın kendisini kurumlarda da gösterdiği anlaşılmaktadır. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K16 (görme, 53): “...Ya da bir yere birisiyle gittiğimizde bize sormayıp yanımızdakine soruyorlar. Buna çok kızıyorum. Mesela “TC Kimlik Numarası ne?” diye soruyor, “Şikâyeti nedir?” diye soruyor, bana sormuyor...”

İfadeleriyle kurumlardan hizmet almaya yanında birisi ile gittiğinde gerekli soruların kendisine değil de adeta annesinin yanındaki bir çocuk gibi yanındaki kişiye sorulduğunu anlatmaya çalışmıştır.

K19 (görme, 48): “...Mesela tek başıma gidersem olmuyor ama başkasıyla gittiğiniz zaman sizi görmüyor karşıdaki, yanınızdakini görüyor. Bana soracağı soruları bile ona soruyor...”

İfadeleriyle K16 gibi benzer deneyimleri yaşadığını, tek başına gittiğinde muhatap alınırken yanında birisiyle gittiğinde kendisine sorulması gereken soruların bile yanındaki kişiye sorulduğunu dile getirmiştir.

Kurumlardan hizmet alırken sorun yaşamama

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı hizmet almak amacıyla kurumlara gittiklerinde herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını ve kurum çalışanlarının kendilerine yardımcı olduğunu dile getirmişlerdir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K8 (görme, 56): “Aile hekimliğine, hastaneye veya diğer yerlere gittiğimde münferit şeyler olmuştur, ama genelde hemen biri gelir, ya da ben söylerim ‘Biri bana yardımcı olabilir mi?’ Hemen yardım ederler...”

İfadeleriyle aile hekimliği, hastane ve diğer hizmet sağlayıcı kurumlarda münferit durumlar yaşamakla birlikte genellikle kurum çalışanlarının yardımcı bir tutum sergilediklerini, zaman zaman kendisinin destek talebinde bulunduğunu ve taleplerinin olumlu karşılandığını dile getirmiştir.

K15 (ortopedik, 36): “Dışlayıcı tutumlarla karşılaşmadım. Belki benim duruşum, statüm, konuşma tarzım bunda etkilidir. Ama olumsuz bir yaklaşımla karşılaşmadım.”

İfadeleriyle hizmet sağlayıcı kurumlarda ayrımcı bir yaklaşımla karşılaşmadığını, bunun kendi duruşu ve statüsünden kaynaklı olabileceğini dile getirmiştir. K15 bu ifadeleriyle statüsü kendisi gibi olmayan engelli kadınların farklı bir muameleyle karşılaşabileceklerini ima ederek kendisi gibi engelli olan hemcinslerine üstenci bir yaklaşım göstermiştir. Bir başka deyişle engelli olmayan bireylerin çeşitli sebeplerle engelli bireylere karşı sergiledikleri üstenci bakışı kendisi de engellileri kendi içinde kategorize ederek sergilemiştir.

3.6. Katılımcıların Siyasete ve Karar Alma Mekanizmalarına Katılımda Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Deneyimleri

Çalışmanın bu bölümünde evli engelli kadınların siyasette ve karar alma mekanizmalarında yer alma biçimleri, engelli birer kadın olarak bu alanlardaki deneyimleriyle siyasette ve karar alma mekanizmalarında yer alma/almama tercihlerini etkileyen etmenler irdelenmiştir. Bu irdeleme makro düzeyde; siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları ile kurulan ilişkiler ve görev alma biçimleri düzeyinde gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların siyasete ve karar alma mekanizmalarına katılım biçimleri ve düzeylerine ilişkin deneyimlerini irdelemek amacıyla şu soru sorulmuştur: “Bir vatandaş olarak siyasal süreçlere (bir STK’da görev alma, siyasi bir partiye üye olma, aktif bir görev üstlenme, oy kullanma, seçilme vb.) katılımı engelli ve kadın olmaktan dolayı ayrımcılığa uğradığınızı düşünüyor musunuz? Örnekle açıklayabilir misiniz?” Bu soruya verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kodlara ilişkin dağılım Çizelge 3.7.’de verilmiştir.

Çizelge 3.7. Katılımcıların siyasete ve karara alma mekanizmalarına katılma deneyimlerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı

Kodlar-Alt Kodlar	Frekans
Sivil Tolum Kuruluşlarında üyelik ve görev alma deneyimleri	0
Dernek başkanının görüşleri daha çok dikkate alınıyor	1
Engelli STK’larda engelli olmayanlar daha ön planda	1
Engelli erkekler STK’larda daha ön planda tutuluyor	7
Engellilerle ilgili bir STK’ya üye/yönetimde aktif	2
Engellilerle ilgili bir STK’ya üye/yönetimde aktif değil	9
Engellilerle ilgili bir STK’ya üye değil	4
Kadın olduğu için talepleri küçümseniyor	1
Kadınlarla ilgili STK’da engelli olduğu için ayrımcılık yaşamış	1
Kadınlarla ilgili STK üyesi/ yönetimde aktif	1
Seçimlerde oy kullanma deneyimleri	0
Erişilebilirlik tedbirlerini kullanıyor	4
Mevzuat uygulanmıyor	2
Oy kullanırken görevliler yanına girmeye çalışıyor	1
Oyunu tek başına kullanmamış/tedbirler henüz yaygın değil	2
Tek başına oy kullanamamayı büyük bir sorun görmüyor	1
Aile kimi istiyorsa ona oy vermiş	1
Aileden biriyle/arkadaşıyla birlikte oy kullanıyor	5
Siyasi Parti üyeliği ve görev alma biçimleri	0
Siyasi partide aktif görev alıyor	3
Siyasete atılan engelliler, sorunlarla ilgilenmiyor	1
Siyasette aktif olmak için uğraşmış ama olamamış	1
Siyasi bir partiye üye ama aktif değil	2
Siyasi partiye üye değil	5
Engelli erkekler siyasette daha ön planda tutuluyor	1
Diğer sivil toplum yapılarında/karar alma mekanizmalarında görev alma	0
Valilik/belediyelerin erişilebilirlik komisyonlarına üye	2
Belediye meclis üyeliği	2
Mühendisler Odasına üye	1
Sendikada görev alıyor	2
Toplam	63

Çizelge 3.7. incelendiğinde katılımcıların genellikle engellilerle ilgili bir STK'ya üye oldukları ancak yönetimde aktif görev almadıkları görülmektedir. Bununla birlikte herhangi bir STK'ya üye olmadıklarını bildiren katılımcıların olduğu görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı engelli erkeklerin STK'larda daha ön planda olduğunu ifade ederken bir katılımcı bu durumun siyasi partiler için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Bazı katılımcılar siyasi bir partiye üye olduklarını ve aktif görev almadıklarını dile getirirken bazı katılımcılar siyasi bir partiye üye olmadıklarını belirtilmiştir. Seçimlerde oy kullanma esnasında bazı katılımcılar erişilebilirlik tedbirlerini kullandıklarını ifade ederken, bazıları ise bağımsız bir şekilde oy kullanma hakkını kullanmadıklarını, aileden birisi ya da arkadaşlarıyla birlikte oy kullandıklarını belirtilmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların siyasete ve karar alma mekanizmalarına katılma deneyimleri, ilgili kodlar altında doğrudan alıntılar yapılarak irdelenmiştir.

3.6.1. Sivil Toplum Kuruluşlarına Üye Olma ve Görev Alma Deneyimleri

Bu başlık altında evli engelli kadınların engellilik alanında ya da ilgili başka alanlarda faaliyet gösteren sivil yapılar içerisinde yer alma biçimleri irdelenmiştir. Aşağıda katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılara yapılarak konu ilgili alt-kodlar altında irdelenmiştir.

Bir sivil toplum kuruluşuna üye olmama

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü herhangi bir sivil örgütlenmenin içerisinde olmadıklarını, ağırlıklı olarak da bu durumun bu yapılarda var olan çıkar çatışmalarından ya da bu tür faaliyetlere ayıracak zamanları olmadığından kaynaklandığını dile getirmiştir.

Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K3 (ortopedik, 47): “Engellilerle ilgili bir sivil toplum örgütüne üye değilim. Aslında aktif yer almak istedim ama herkes kendi çıkarının peşine düşmüş, engelli örgütlerinde de var bu, engelli haklarından ziyade kendi kişisel haklarının peşinde insanlar. Ben de bu yüzden uzak durdum. Ben bir derneğe üye oldum aslında ama çıktım sonra üyelikten. Orada gördüklerim, yaşadıklarım, kişisel çıkar çatışmaları, engelli toplumun göz ardı edilmesi benim bu kararı almama neden oldu.”

İfadeleriyle geçmişte engellilik alanında faaliyet gösteren bir derneğe olduğunu, ancak o yapı içerisinde gözlemlediği çıkar çatışmaları nedeniyle ayrıldığını, yeniden herhangi bir derneğe üye olmayı düşünmediğini dile getirmiştir.

K17 (görme, 43): “...Eskiden bir sivil toplumun içindeydim. Evlilik hayatının içine girince oralara vaktim kalmadı...”

İfadeleriyle evlilik hayatına geçişle birlikte sivil toplum faaliyetlerini sonlandırdığını, bu tür yapılar içerisinde yer alacak vaktinin olmadığını dile getirmiştir.

Bir sivil toplum kuruluşuna üye olma ancak yönetimde aktif görev almama

Çalışmaya katılım sağlayan evli engelli kadınların bir bölümünün engellilere yönelik faaliyette bulunan bir sivil toplum kuruluşuna üye oldukları ancak aktif görev almadıkları görülmektedir. Toplumda bireylerin yaşadıkları sorunlara çözümler üretmek, benzer sorunları yaşayan insanlarla bir arada olup deneyim paylaşımlarında bulunmak, çözüm arayışında kurumsal bir yapı altında güçlerini

birleştirmek gibi amaçlarla sivil toplum örgütlerine üye oldukları bilinmektedir. Bu örneklerde de de engelli kadınların ağırlıklı olarak engellilik alanında faaliyet gösteren derneklere üye oldukları görülmektedir. Ancak bir sivil toplum kuruluşuna üyelik konusunda istekli oldukları anlaşılan engelli kadınların aktif görev almama yönündeki tercihleri dikkat çekicidir. Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınlar üyesi oldukları sivil toplum örgütlenmesinin yönetim kademelerinde yanlış uygulamalar ve bu yapılarda erkek egemen bir anlayış olduğunu, bu nedenle uzak durduklarını dile getirmektedir.

Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K1 (görme, 48): “Dediğim gibi Altı Noktaya üyeyim ben. Benim Altı Noktada gözlemlediğim yönetimde hep aynı kişiler yer alıyor, değişmiyor bu, genelde de erkekler oluyor yönetimde. Varsa da o erkeklerin yakını, eşi oluyor genelde. Ben çok aktif değilim. Bazı şeylere de kızıyorum, ama arkadaşlarım var, ayrılıyorum da...”

İfadeleriyle engellilik alanında bir derneğe üye olduğunu ancak yönetimde erkek egemen ve kayırmacı bir yapı olduğunu, bu nedenle aktif bir görev üstlenmediğini dile getirmiştir.

K5 (ortopedik, 45): “...Sakatlar Derneğine sadece üyeyim, görev almadım. Orada sadece arkadaşlarla toplanıp çay kahve içip dağılıyorduk. Yönetiminde bulunmayı hiç istemedim. Çok samimi gelmiyorlar bana. Bana ters gelen şeyler gördüm, içine girmedim...”

İfadeleriyle engellilik alanında bir derneğe üye olduğunu ancak yönetimde aktif görev almayı düşünmediğini, yönetim kademelerinde kendisine ters gelen şeyler tespit ettiğini ve bu oluşumların içine girmediğini dile getirmiştir.

K8 (görme, 56): “...Ben yönetimde yer almayı önemsemiyorum. Ben üye olarak devam ediyorum, bağımsız olmak daha iyi oluyor. Ama diğer arkadaşlar bu sorunu yaşıyor. Yönetime girme konusunda ayrımcılığa uğruyorlar, görme engelli dernekleri olarak söylüyorum. Öncelik görme engelli erkeklerde, onlar seçiyor kimin yönetimde yer alacağını ve genelde erkekler oluyor bu kişiler. Görme engelli abi daha özgürdür sivil toplumda, bu da toplumun bir yansıması...”

İfadeleriyle üyesi olduğu STK’da yönetimde yer almak gibi bir gayesi olmadığını, üye olarak kendisini daha bağımsız hissettiğini, ancak yönetimde yer almak isteyen kadın arkadaşlarının ayrımcı tutum ve davranışlarla karşılaştığını, yönetimde erkek egemen bir yapı olduğunu, toplumun kadınlara yönelik genel kabullerinin içinde bulunduğu yapıda da kendini gösterdiğini dile getirmiştir. K8 bu anlatımı ile toplumdaki erkek egemen yapıya, özellikle yönetim kademelerindeki erkek odaklı tek cinsiyetli görünüme vurgu yapmaya çalışmıştır.

K12 (ortopedik, 56): “Ben 23-24 yaşında Türkiye Sakatlar Derneği ile tanıştım... Ama dernekte aktif bir görev almadım. Oradaki yapı çok demokratik değil... O yapı da genellikle erkeklerden oluşuyor. Bu bütün derneklerde böyle aslında... Karar verici organlarda genellikle erkekler var, toplumun genelinde bu böyle, engelli örgütlerinde de durum değişmiyor.”

İfadeleriyle tıpkı K8 gibi üyesi olduğu STK’da yönetimde görev almadığını, yönetimde erkek egemen yapılanmanın kendisini uzak tuttuğunu ifade etmiştir.

Bir STK’ya üye olma ve yönetimde aktif görev alma

Çalışmaya katılım sağlayan evli engelli bir kısmının engellilik alanında ya da kadın alanında faaliyette bulunan bir sivil toplum kuruluşuna üye oldukları ve aynı zamanda da yönetimde aktif görev aldıkları görülmektedir. Burada engelli kadınların

haklarına sahip çıkmak ve sorunlarına çözüm üretmek amacıyla daha görünür bir sorumluluk üstlendikleri ve bir nevi ellerini taşın altına koydukları anlaşılmaktadır. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K6 (ortopedik, 59): “Dernek başkanlığım ben şu anda; Engelsiz Yaşam Derneği. Dernekte uzun yıllardır başkanlık yapıyorum, orada bir ayrımcılık yaşamadım. Çok koşturan, çok aktif bir başkan olduğum için cinsiyetim önemli olmadı...”

İfadeleriyle üyesi olduğu STK’da başkanlık yaptığını, bu süreçte herhangi bir ayrımcılığa uğramadığını, bu durumu da aktif bir başkan olmasına bağladığını dile getirmiştir.

K7 (görme, 52): “...Altı Nokta Körler Derneği Kadın Kolları başkanlığım. Altı Noktada görev alırken erkeklerden ayrımcı bir tutumla karşılaşmadım. Ama benim tavrım belirleyici burada; ben erkeklerle erkek gibi oldum. Onlar da beni çok desteklediler...”

İfadeleriyle üyesi olduğu STK’da kadın kolları başkanlığı yaptığını, erkeklerden kaynaklı ayrımcı tutum ve davranışlarla karşılaşmadığını dile getirmiştir. Bu örnekte K7’nin ayrımcılığa uğramama nedenini “Ben erkeklerle erkek gibi oldum, onlar da beni desteklediler.” şeklinde ifade etmesi oldukça dikkat çekicidir. Üstü örtük bir biçimde erkek egemen bir yapıya vurgu yapıldığı ve bu yapının bir parçası olabilmek için erkeklik normlarına uyum göstermek zorunda kalındığı anlaşılmaktadır.

Sivil toplum kuruluşlarında erkelerin ön planda olması

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü sivil toplum örgütlenmesinin içerisinde hegemonik bir yapı olduğunu, kanıksanmış bir biçimde yönetimde genellikle erkeklerin yer aldığını, hatta bazen kadınların da bu yapıyı desteklediklerini dile getirmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K1 (görme, 48): “...Benim Altı Noktada gözlemlediğim yönetimde hep aynı kişiler yer alıyor, değişmiyor bu, genelde de erkekler oluyor yönetimde...”

İfadeleriyle üyesi olduğu STK’da yönetimin değişmediğini, aynı kişilerin kendi içinde dönüşerek yönetimde yer aldığını ve genellikle de erkeklerden oluşan bir yönetim olduğunu dile getirmiştir.

K12 (ortopedik, 56): “...çıkarlar uğruna değer yargıları hiçe sayılıyor. Bunu görünce burada yönetici olsam ne olacak dedim kendi kendime. O yapı da genellikle erkeklerden oluşuyor. Bu bütün derneklerde böyle aslında...”

İfadeleriyle sivil toplum örgütlerinde çıkarların ön planda olduğunu, bu nedenle yönetimde yer almayı düşünmediğini ancak daha da önemlisi yönetim yapılarının zaten erkek egemen olduğunu ve böyle bir arzusu olsa dahi bunu başaramayacağını anlatmaya çalışmıştır.

K16 (görme, 53): “...Engelli örgütlerinde de engelli kadınlara ayrımcılık var. Yönetimlerde çok daha az kadın var. Çocuk bakımı bahane edilerek

görev verilmiyor. Engelli örgütlerinde kadınlar da erkek egemen. Seni değil erkekleri destekliyorlar ...”

İfadeleriyle üyesi olduğu STK’da kadınların çeşitli bahanelerle yönetimden uzak tutulduğunu, bu anlamda ayrımcılığa maruz kaldıklarını, hatta bu yapının korunmasında kadınların da payı olduğunu ve onların da erkek egemen tutum içerisinde olduklarını dile getirmiştir.

3.6.2.Diğer Sivil Toplum Yapılarında/Karar Alma Mekanizmalarında Görev Alma Deneyimleri

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü haklarını aramak ve örgütlü bir çalışma içerisinde yer almak amacıyla hizmet verdikleri alanlarda karar alma yetkileri olan yapılar içerisinde faaliyette bulunduklarını dile getirmiştir. Deneyimlerini paylaşan katılımcıların bazıları buralarda da engelli kadın oldukları için aktif görev alamadıklarını ya da küçümseyici tavırlara maruz kaldıklarını dile getirmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K3 (ortopedik, 47): “...Mühendisler Odasına üyeyim, aktif bir görevim yok. Engelli olduğum için geri durdum çünkü maalesef engelli olduğunuzda size ön saflarda yer vermiyorlar. Diyorum ya engelli görünmez oluyor, sizi görmüyorlar, oysa ben normal bir mühendisten çok daha fazla çaba sarf ederek okudum, çalıştım ama daha az görünürüm.”

İfadeleriyle Mühendisler Odası’nda üyeliği bulunduğunu ancak aktif bir görev almadığını, bunun da tümüyle engelli olmasından kaynaklandığını, engellilerin toplumsal yaşamın ve örgütlenmenin pek çok alanında deneyimlediği “görünmezlik” sorununun bu yapı içerisinde de var olduğunu dile getirmiştir. Bu örnekte görüleceği

üzere engelli olmayanlarla aynı eğitim ve mesleki donanımına sahip olmakla birlikte K3 arzu etmesine rağmen mesleki bir örgütte aktif bir görev alamamıştır.

K4 (ortopedik, 50): “...Ayrıca Eyüp Belediyesi meclis üyesiyim. Ben belediye başkanının karşısına geçip engellilerle ilgili tüm taleplerimizi iletiyorum, çekinmem hiç. Ama zaman zaman kadın olduğum için taleplerimin küçümsendiğini, “E. sürekli istiyor” etiketinin böyle alaycı bir şekilde yapılandırıldığını görüyorum ben. Hani yani bu kadın da böyle işte, idare edelim, ne yapalım. Ben erkek olsaydım bunu yapmayacaklardı muhtemelen.”

İfadeleriyle bir belediye bünyesinde meclis üyesi olduğunu, taleplerini çok rahat iletebildiğini, ancak bir kadın olmasından kaynaklı olarak zaman zaman taleplerinin küçümsendiğini, aynı durumda bir erkeğin benzer sorunları yaşamayacağını dile getirerek bu durumdan duyduğu rahatsızlığı anlatmaya çalışmıştır.

K5 (ortopedik, 45): “...Sendikada kadın komite başkanıydım zaten, ortam sadece kadınlara yönelik olduğu için, orada öyle bir şey olmuyordu. 81 ilden gelen kadınlar vardı, benim iki tane yardımcım vardı, çok uyumlu çalıştık.”

İfadeleriyle bir sendikada kadın komite başkanı olarak görev aldığını, bulunduğu ortamda kadınlarla bir arada çalıştığını, sorun yaşamadığını ve uyumlu bir biçimde çalıştıklarını dile getirmiştir.

K9 (görme, 57): “...Ayrıca bir sendikada da Engelli Komisyonundayım. Orda da ayrımcı bir tutumla karşılaşmadım. Orada hak temelli yaklaşımım daha çok kabul görüyor.”

İfadeleriyle bir sendika bünyesinde Engelliler Komisyonunda görev aldığını, sendikada hak temelli bir yaklaşımın benimsendiğini ve ayrımcı bir tutumla karşılaşmadığını dile getirmiştir. Bu örnekte görüleceği üzere hak arama yapılarının en önemlilerinden birisi olan bir sendikada K9 ayrımcılığa uğramadan görev alabilme deneyimini yaşamıştır.

K13 (ortopedik, 48): “ Ben aynı zamanda Güngören Belediyesi Engelliler Koordinasyon Merkezi müdürü olarak da görev aldım. Orada çok yoğun görev aldım, çok yoruldum ama çok engellinin hayatına da dokundum...”

İfadeleriyle bir belediye bünyesinde Engelliler Koordinasyon Merkezi müdürü olarak görev aldığını, oldukça yorucu bir görev olduğunu ancak engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımı için önemli çalışmalar yürüttüklerini dile getirmiştir. Bu örnekten anlaşılabacağı üzere engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımlarının desteklenmesi ve teşvik edilmesi amacıyla kendi içlerinden, sorunlarına vakıf birilerinin karar alma mekanizmalarında yer almaları önemli olabilmektedir.

3.6.3. Siyasi Partilere Üye Olma ve Görev Alma Deneyimleri

Bu başlık altında evli engelli kadınların siyasi partilerin içerisinde yer alma biçimleri irdelenmiştir. Aşağıda katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılara yapılarak konu ilgili alt-kodlar altında irdelenmiştir.

Siyasi bir partiye üye olmama

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü herhangi bir siyasi yapının içerisinde olmadıklarını, bunda da ağırlıklı olarak kendilerinde bu yapıya yönelik var olan güvensizliğin, bu yapıları menfaat grupları olarak görmelerinin ve bu yapılar içerisinde engellilere hak ettikleri değerin verilmediğini düşünmelerinin

etkili olduğunu dile getirmişlerdir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K1 (görme, 48) : “...Bir partiye üye değilim, siyasetten hep uzak durmuşumdur. Ama gözlemlediğim engelli erkeklerde milletvekili var ama kadınlarda bir tane oldu şimdiye kadar. Hep engelli erkekleri bir yerlere getiriyorlar, danışman falan yapıyorlar.”

İfadeleriyle siyasi bir partiye üye olmadığını, siyasete karşı temkinli bir yaklaşım içerisinde olduğunu dile getirmiş, aynı zamanda meclise milletvekili olarak girebilen veya siyasi bir görev alabilen engellilerin çoğunlukla erkekler olduğundan bahisle siyasette erkek egemen bir yapıya da vurgu yapmıştır.

K7 (görme, 52): “...Siyasi bir partiye üye değilim. Oralarda biraz süs gibi kullanılıyor; arkadaşlarımdan biliyorum. Bazı dönemler görme engelli milletvekilleri de oluyor ama çok da bizim için çalışmıyorlar.”

İfadeleriyle siyasi bir partiye üye olmadığını, engellilerin siyasi yapılarda bir nevi “vitrin mankeni” görevi gördüklerini, meclise girebilen engellilerin de engelliler için yeterince mücadele etmediklerini dile getirmiştir.

Siyasi bir partiye üye olma ve aktif görev alma

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü bir siyasi partiye üye olduklarını, bazıları da bu yapı içerisinde aktif görev aldıklarını ve ağırlıklı olarak engelli bireylerle ilgili çalışmalar yürüttüklerini, bu çalışmalarını önemsediklerini dile getirmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K6 (ortopedik, 59): “...2018 seçimlerinde bir partiden aday adayı oldum, İzmir’de 21 kişiydik engelli adaylar, engelli kadın olarak 3 kişiydik, ben seçilmedim, başka bir arkadaş seçildi... Çok uğraşmama rağmen siyasi partilerde aktif görev alamadım.”

İfadeleriyle siyasi bir partiye üye olduğunu, meclise girebilmek için aday adayı olduğunu ancak adaylık alamadığını, siyasi partilerde daha aktif görev almak istediğini ancak henüz bunu başaramadığını dile getirmiştir.

K9 (görme, 57): “...Bir de siyasi bir partinin Engelliler Komisyonundayım. Orda daha iyi çalışıyorum, fikirlerime değer veriyorlar...”

İfadeleriyle siyasi bir partinin Engelliler Komisyonunda görev aldığını, aktif bir şekilde çalıştığını ve fikirlerine değer verildiğini dile getirmiştir.

3.6.4. Seçimlerde Oy Kullanma Deneyimleri

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü seçimlerde uygun erişilebilirlik tedbirleriyle oylarını kullanabildiklerini, bir kısmı ise halen bir başkasının yardımıyla oy kullanmak durumunda kaldıklarını bildirmiştir. Siyasete katılımın en önemli araçlarından birisi de oy kullanma hakkının bağımsız bir biçimde kullanılabilmesidir. Engellilerin seçimlerde oylarını bağımsız bir şekilde kullanabilmeleri ek tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Ülkemizde son yıllarda buna ilişkin politika, mevzuat ve uygulama tedbirleri hayata geçirilmekle birlikte halen sorunlar yaşanabilmektedir.

Bu başlık altında evli engelli kadınların seçimlerde oylarını kullanma biçimleri irdelenmiştir. Aşağıda katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılara yapılarak konu ilgili alt-kodlar altında irdelenmiştir.

Oyunu tek başına kullanabilme

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü seçimlerde oylarını bağımsız kullanabildiklerini ve bunda erişilebilirlik tedbirlerinin alınmasının önemli bir yer tuttuğunu dile getirmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K4 (ortopedik, 50) : “Ben oyumu tek başına kullanabiliyorum, son yıllarda erişilebilirlik düzenlemeleri daha çok yapılıyor, giriş katlarda kullanabiliyoruz. Biz mesela Eyüp’te tüm okulları gezdik ihtiyaçlarımızı tespit ettik, bildirdik, tedbirlerin alınmasını sağladık. Ben bu yüzden siyasette mutlaka olmamız gerektiğini düşünüyorum. Bizim sorunlarımızı en iyi yine biz anlatırız.”

İfadeleriyle son yıllarda alınan tedbirlerle erişilebilir salonlarda oyunu bağımsız kullanabildiğini, bu tedbirlerin alınması amacıyla kendisinin de aktif rol üstlendiğini dile getirerek engellilerin siyasette ve karar alma mekanizmalarında olmalarının bu tedbirlerin alınmasında çok önemli bir işlev gördüğünü anlatmaya çalışmıştır.

K19 (görme, 48): “...Son iki seferdir kendi başımıza kullandık. O da benim şuan üye olduğum dernek sayesinde; oturdular, görme engellilere uygun şablonlar geliştirdiler, biz bu şablonlar sayesinde oyumuzu kendimiz kullanabildik.”

İfadeleriyle görme engelli bir kadın olarak son yıllarda oyunu bağımsız bir şekilde kullanabildiğini, bunun da kendisinin de üye olduğu ve görme engelliler için uygun oy kullanma şablonu geliştiren bir dernek sayesinde olduğunu dile getirerek sivil toplumun toplumsal yaşama katılımın çeşitli alanlarında sorunların çözümüne somut katkılar sunabileceğini vurgulamaya çalışmıştır.

Birisinin yardımıyla oy kullanma

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü seçimlerde oylarını bağımsız kullanamadıklarını ve bunda mevzuatta yer almasına karşın erişilebilirlik tedbirlerinin alınmamasının ya da var olan hizmetlerden haberdar olmamalarının etkili olduğunu dile getirmiştir. Bireylerin hayatında en mahrem alanlardan birisi olan ve mutlaka bağımsız tek başına gerçekleştirilmesi gereken oy kullanma işleminin engelliler tarafından yerine getirilememesi en temel vatandaşlık haklarından birisinin ihlali anlamına da gelmektedir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K1 (görme, 48): “...Hep birileriyle kullandım şimdiye kadar; eşimle, annemle-babamla, kardeşimle. Ama duydum ben de önceden başvurursak uygun pusula hazırlanabiliyormuş, bundan sonra kullanırım diye düşünüyorum.”

İfadeleriyle oyunu hep birilerinin yardımı ile kullandığını, bunun genellikle eş, kardeş ve anne-baba olduğunu, kendilerine uygun pusulalar düzenlendiğinden ve önceden haber vermek koşuyla bu pusulaları kullanabileceğinden henüz haberdar olduğunu, bundan sonraki seçimlerde başvuruda bulunacağını dile getirmiştir.

K13 (ortopedik, 48): “Oyumu kullanırken erişilebilirlik sorunları yaşıyorum. Engelliler için oy kullanmada erişilebilir salonlar hazırlanmalı, mevzuatı da var ama uygulanmayabiliyor.”

İfadeleriyle mevzuatta yer almasına rağmen erişilebilirlik tedbirlerinin alınmadığını, salonların erişilebilir olmadığını ve oyunu bağımsız kullanmadığını anlatmaya çalışmıştır.

3.7. Katılımcıların Kendilerini Ekolojik Olarak Değerlendirmeleri

Sosyal hizmet disiplini içerisinde ekolojik değerlendirme; mikro, mezzo ve makro müdahale süreçlerinde sosyal hizmet uzmanlarına birbirleriyle içi içe geçmiş ve birbiriyle etkileşim içerisinde olan birçok etken hakkında inceleme ve değerlendirme yapma imkanı sunan bütüncül bir değerlendirme yaklaşımıdır. Bu yaklaşım sosyal hizmet uzmanlarına insan gelişiminin fiziksel, sosyal, duyuşsal (duygusal), bilişsel ve tinsel olmak üzere beş boyutu ile ilgili yedi ekolojik düzeyin (biogenetik faktörler, ailevi faktörler, kültürel faktörler, çevresel koşullar, kaynaklar ve fırsatlar, öz bakım kalıpları, gelişim ve sağlığın güncel göstergeleri) her birinde değerlendirme yapma imkanı sunmaktadır (Duyan, 2004).

Yürütülen bu çalışmada ekolojik bir perspektifle evli engelli kadınların çocukluklarından başlayarak toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimleri irdelenmiştir. Bu yaklaşımda engelli kadınların mikro, mezzo ve makro çevreyle kurdukları iletişim ve etkileşim kalıplarının toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimlerini ve engelli kadınların evlilik yoluyla bir aile kurarak toplumsal yaşama katılım düzeylerini nasıl şekillendirdiği ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu irdelenmenin diğer bir boyutunu da engelli kadınların gelişimin beş boyutunda kendilerini ekolojik olarak değerlendirmeleri içermektedir.

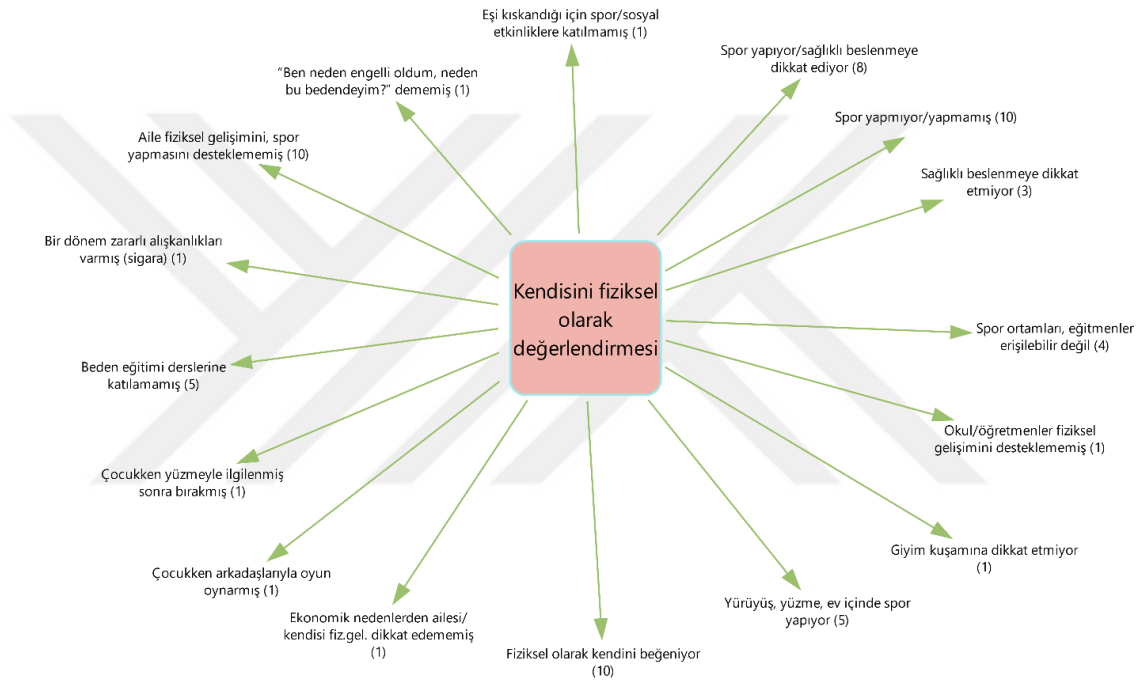
Evli engelli kadınların kendilerini fiziksel, sosyal, duyuşsal (duygusal), bilişsel ve tinsel boyutta ekolojik olarak değerlendirmeleri sürecinde elde edilen veriler aşağıda sunulmuştur.

3.7.1. Fiziksel Değerlendirme

Katılımcıların kendilerini ekolojik bir yaklaşımla fiziksel olarak değerlendirmeleri amacıyla şu soru sorulmuştur: “Çocukluğunuzdan başlayarak hayatınızı gözden geçirdiğinizde aileniz, içinde bulunduğunuz toplum, çevresel koşullar ve sahip olduğunuz fırsat ve kaynakların (sosyo-ekonomik statü, egzersiz ve

spor yapma imkânları, ihtiyaç duyulan araç-gereçlerin varlığı gibi) fiziksel gelişiminizi desteklediğini düşünüyor musunuz? Birey olarak kendiniz fiziksel gelişiminizi desteklemek için herhangi bir çaba gösterdiniz mi/gösteriyor musunuz? Kendinizi fiziksel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?”

Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kod alt kod modeli Şekil 3.6.’da verilmiştir.

Şekil 3.6. Katılımcıların kendilerini fiziksel gelişim boyutunda değerlendirmelerine ilişkin elde edilen kod-alt kod modeli

Şekil 3.6. incelendiğinde katılımcıların büyük bir bölümünün çocukluklarından başlayarak fiziksel gelişimlerinin desteklenmediği, ailelerinin buna zaman ve kaynak ayıramadığı, eğitim hayatları boyunca da fiziksel gelişimlerinin göz ardı edildiği ve okullarda beden eğitimi ve spor derslerine dahi katılım sağlayamadıklarını dile getirdikleri tespit edilmiştir. Bazı katılımcılar geçmişte ve günümüzde sağlıklı beslenme ve spor yaparak fiziksel gelişimlerini desteklerken, bazıları spor ortamlarının ya da eğitmenlerin erişilebilir olmaması nedeniyle bu fırsatlara sahip olamadıklarını belirtmiştir. Yaşadıkları olumsuz deneyimlere ve fiziksel gelişim

açısından ihmal edilmiş bir çocukluk geçirmelerine karşın katılımcıların yarısı kendisini fiziksel olarak beğendiğini dile getirmiştir.

Aşağıda katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılara yapılarak konu ilgili alt-kodlar altında irdelenmiştir.

Ailenin çocukluğunda fiziksel gelişimini desteklememesi

Katılımcıların bir bölümü çocukluklarında ailelerinin fiziksel gelişimlerini desteklemediğini, bu durumun bazen imkânsızlıklardan bazen de ailelerinin ilgisizliğinden, engelli bir çocuğun ihtiyaçlarının ailede görünmez olmasından ve engelli bir kız çocuğu olarak spor yapmasına karşı çıkmalarından kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Bu deneyimi paylaşan katılımcılar bugün durdukları yerden bu ilgisizliğe karşı zaman zaman öfke duyduklarını, zaman zaman da onları anlamaya çalıştıklarını dile getirmişlerdir.

Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K3 (ortopedik, 47): “...Ailem de tabi daha fazlasını yapabilirdi, lisede Ankara’ya gelebilirlerdi, daha farklı doktorlara gidebilirdik, spor yapmamı sağlayabilirlerdi ama bunları yapmadılar. Hem kültürel olarak hem de maddi olarak o potansiyeli vardı ailemin ama dediğim gibi yapmadılar. Ama dediğim gibi engelli olunca, hele ki çocuk engelli olunca bu ihtiyaçlarınız da görünmez oluyor.”

İfadeleriyle çocukluğunda ailesinin kültürel ve ekonomik olarak belli bir seviyenin üzerinde bir aile olmasına rağmen hem tıbbi olarak hem de sportif olarak ihtiyaçlarına karşı gerekli ilgiyi göstermediklerini ve bunun da engelli bir çocuk olarak aile içerisinde görünmez olmasından kaynaklandığını anlatmaya çalışmıştır.

Bu örnekte K3'ün fiziksel gelişiminin desteklenmemesinden ve tıbbi olarak da yapılabileceklerin ihmal edilmiş olmasından kaynaklı olarak ailesine karşı kırgın olduğu anlaşılmaktadır.

K4 (ortopedik, 50): "... Beş yıl Avrasya maraton birinciliğim var. Bayan engelli basketbolunda ilk sporcular arasındayım. Tüm bunlarda ailemin bir desteği oldu mu diye sorarsanız, olmadı. İlk üç sene basket oynadığımdan babamın haberi yoktu, maratona katıldığımdan ailemin haberi yoktu. İçimde kalan şeyleri yaparken o desteği alamdım ama bırakmadım hocam..."

İfadeleriyle profesyonel olarak spor yaşamı olduğunu ancak tüm bunları ailesinden habersiz, onların bilgisi dışında yaptığını dile getirmiştir. Bu örnekte K4 fiziksel gelişimini desteklemek isteyen engelli bir kadının ailesinin karşı duruşu nedeniyle spor yaşamını büyük bir gizlilik içerisinde sürdürdüğünü çarpıcı bir biçimde gözler önüne sermiştir.

K9 (görme, 57): "...Çocukluğumda kalabalık bir ailedeydik, 8 kardeşlik, bana karşı acıma duyguları vardı; o engelli, yemeğini iyi yesin gibi. Ama öyle yani fiziksel gelişimi iyi olsun gibi bir anlayış yoktu tabi..."

İfadeleriyle çocukluğunda sekiz kardeşi ile birlikte kalabalık bir ailede büyüdüğünü, ailede kendisine karşı var olan acıma duyguları nedeniyle beslenmesine öncelik verildiğini ancak bunun bilinçli bir davranış olmadığını ve ailede fiziksel gelişimine ilişkin bir farkındalık bulunmadığını anlatmıştır.

K20 (görme, 55): "...Ailemin hiçbir zaman böyle bir düşüncesi olmadı, öyle bir durumları da yoktu zaten. Kalabalık bir aileydik, ne bulursak onu yiyorduk... Sportif birisi olmayı çok isterdim. Mesela top oynamayı, görseydim voleybol oynamayı çok isterdim. Okulda az görenler voleybol oynardı, ben öyle bakar kalırdım..."

İfadeleriyle benzer bir şekilde kalabalık bir ailede büyüdüğünü, beslenme ihtiyaçlarının asgari bir seviyede giderilebildiğini, ailede fiziksel gelişimine yönelik herhangi bir özen gösterilmediğini, sporla ilgilenmeyi çok fazla istemesine rağmen bunun desteklenmediğini dile getirmiştir.

Fiziksel gelişimi için bireysel olarak çaba göstermeme

Katılımcıların bir bölümü fiziksel gelişimleri için kendilerinin de herhangi bir çaba göstermediğini, fiziksel gelişimlerine karşı ilgisiz olduklarını, bu durumun ilgisizlikle birlikte kaynak, zaman ve erişilebilir mekân yetersizliklerinden kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Benzer deneyimleri paylaşan katılımcılar fiziksel gelişimlerine karşı duyarsız kalmanın pişmanlığını yaşadıklarını dile getirmişlerdir.

Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K2 (görme, 27): "...Spor yapmam, belki de en büyük eksikliğim budur, keşke yapsam. Az gören sporları vardır, arkadaşlarım ilgilenirdi, ben hiç ilgilenmedim. Bol bol yemek yemeyi severim, yani sağlıklı yaşamayı ilke edinemedim. Hiçbir zaman prensiplerim var, iradem var, diyet yapıyorum diyemedim. Çok kilolu da olmadım ama fiziksel gelişimim için çabaladığımı söyleyemem..."

İfadeleriyle fiziksel gelişimi için spor yapmadığını, az gören sporları olmasına karşın ilgisiz kaldığını, beslenmesine de özen göstermediğini ve bu anlamda prensiplerinin olmadığını dile getirerek hayatındaki en büyük eksikliğin fiziksel gelişimini ihmal etmiş olmak olduğunu sözlerine eklemiştir.

K15 (ortopedik, 36): “Benim en büyük hatam o oldu galiba, keşke diyorum biraz daha... Diyorum ya insanlardan kaçma, saklanma duygusu benim yanlışlar yapmama neden oldu. Bu yüzden spordan uzak kaldım...”

İfadeleriyle insanlardan kaçma, toplumdan saklanma davranışı nedeniyle spor yapamadığını, fiziksel gelişimine duyarsız kaldığını ve bunun pişmanlığını yaşadığını dile getirmiştir.

Erişebilir olmayan mekânlar ve bilinçsiz eğitmenler nedeniyle fiziksel gelişimini destekleyememe

Katılımcıların bir bölümü fiziksel gelişimleri için sportif faaliyetler içerisinde olmak istediklerini, ancak kendilerine uygun düzenlenmiş mekânların olmaması ve eğitmenlerin de engelli bir sporcuyla iletişim kurma ve eğitimi destekleme konusunda yetersiz olmaları nedeniyle bunu başaramadıklarını dile getirmiştir. Bu örneklerde engelli kadınların fiziksel gelişimlerine karşı duyarlı oldukları ancak mekân ve insan kaynağı yetersizliği nedeniyle sportif olanaklardan yararlanamadıkları anlaşılmaktadır. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K8 (görme, 56): “... Görme engelliler kalp krizini çok geçiriyor. Neden? Çünkü hep oturuyor... Pilates, yüzme yapmak istiyorum. O da çok zor ama. Buradan iki arkadaş beni Çayyolu’nda bir yüzme havuzuna götürdüler, kabul etmediler. “Sen” diyor “Kimsenin olmadığı saatlerde gel!” diyor... Yanımdaki arkadaşlar duydu, şok geçirdiler. Ben de dedim ki onlara; bu proje yazmaya benzemez, hadi yaz bakalım, güldük falan ama onlar da çok üzüldüler o gün.”

İfadeleriyle görme engellilerin aktif bir yaşam içerisinde olmalarının önemli olduğunu, aksi takdirde hareket yetersizliği nedeniyle kalp krizi geçirme riskinin daha yüksek olduğunu, kendisinin bunun farkında olduğunu ve pilates, yüzme gibi spor faaliyetlerine katılmak için girişimde bulunduğunu ancak spor salonunda doğrudan engeline vurgu yapılarak ayrıştırıcı bir yaklaşımla zorluk çıkarıldığını anlatmaya çalışmıştır.

K12 (ortopedik, 56): “ Hiç yürüyemiyorum derken ağır yürümeye başladım. Ayakta fazla kalınca ayağım ağrımaya başladı, doktora gittim, o da yüzmemi önerdi. “Tamam, yüzeyim.” dedim, bizim burada belediye'nin yüzme havuzu vardı, oraya yazıldım. Havuz iki metre, iyi yüzemiyorum, ders alayım dedim. 15 kişilik bir grup, bir tek engelli benim. Sonra hoca dedi ki “Ben seninle özel ilgilenemem burada, sen engelli olduğun için boğulursun, bu sorumluluğu alamam.” dedi. Bir de kabinler uygun değil mesela. Ben gidiyorum, cihazımı çıkarmam gerekiyor, bunu yapacak alan yok, dar mekânlar, bana daha geniş bir alan lazım ama yok. Duş alacam mesela, cihazımı çıkardıktan sonra ıslak zeminde yürümek benim için tehlike, düşebilirim, bir yerimi kırabilirim. Havuza giderken de cihazımı çıkarıp bastonla yürümek zorundayım, yerler kayabilir, zemin engellilere uygun yapılmamış. Dolayısıyla fiziksel ortam da bana uygun olmadığı için, hoca da olmaz deyince ben yüzemedim.”

İfadeleriyle doktorun önerisi ile yüzme sporunu yapmak için girişimde bulunduğunu ancak hem eğitmen hem de uygun olamayan fiziksel mekân sorunu nedeniyle bunu gerçekleştiremediğini dile getirmiştir. K12'nin deneyimi, engellilerin fiziksel gelişimlerini destekleyebilmeleri ve spor yapma imkânlarına sahip olabilmeleri için özel bazı tedbirlerin alınmasını gerektiğini oldukça yalın bir biçimde ortaya koymaktadır.

Fiziksel olarak kendisinden memnun olma

Katılımcıların büyük bir bölümü çocukluklarında ve yetişkinliklerinde fiziksel gelişimlerinin desteklenmediğini, bu süreçte kendilerinin de ihmalkâr davranabildiğini ancak buna rağmen fiziksel olarak kendilerini beğendiklerini ve rahatsızlık duymadıklarını dile getirmişleridir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K13 (ortopedik, 47): “...Ama fiziksel olarak kendimi beğenirim, ben hayatım boyunca kendimi rüyamda dahi hiç sağlam görmedim, hep olduğum gibi gördüm. Be engelliyim ama engelli gibi yaşamadım.”

İfadeleriyle fiziksel olarak kendisinden hoşnut olduğunu, rüyasında dahi kendisini hep olduğu haliyle gördüğünü ve hayata karışırken kendisini engellemediğini dile getirmiştir.

K19 (görme, 48): “...Genel olarak fiziksel olarak kendimden memnunum. Fit bir görünümüm vardır. Hiçbir zaman vücut gelişimimle ilgili bir sorun yaşamadım. Her zaman kilo kontrolüm iyiydi. Kıyafetim olsun, giyimim olsun, o anlamda hep rahattım, sorun yaşamadım.”

İfadeleriyle fiziksel görüntüsünden memnun olduğunu, yaşamı süresince kilo kontrolüne dikkat ettiğini ve bu durumdan memnun olduğunu dile getirmiştir.

Fiziksel gelişimi için bireysel olarak çaba gösterme

Katılımcıların bir bölümü fiziksel gelişimleri için çaba gösterdiklerini, her türlü zorluğu göğüslemeye çalışarak düzenli sportif faaliyetler içerisinde bulunmaya, kişisel bakımlarına özen göstermeye ve sağlıklı beslenme alışkanlığı kazanmaya

çalıştıklarını dile getirmişleridir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K9 (görme, 57): “Ben kendimi çok seviyorum... Kendime iyi bakıyorum. Spor yapmaya çalışıyorum. Spor salonu var, oraya gidiyorum... İyi besleniyorum.”

İfadeleriyle fiziksel gelişimini desteklemek için spor yapmaya gayret ettiğini, düzenli spor salonuna devam ettiğini, beslenmesine özen gösterdiği ve kendi gelişimine verdiği bu desteğin kendisini fiziksel olarak beğenmesini sağladığını anlatmaya çalışmıştır.

K18 (ortopedik, 40): “...Fiziksel olarak kendimi beğenirim ben. Şu anda kilomu biraz fazla buluyorum, 60 kiloyum, zorluyor beni. Spor yaptığım için de bedenimi güçlü hissediyorum.”

Fiziksel olarak kendini beğendiğini, kilosunu biraz fazla bulmakla birlikte spor yapmayı ihmal etmediğini dile getirmiştir.

3.7.2. Duygusal Değerlendirme

Katılımcıların kendilerini ekolojik bir yaklaşımla duygusal olarak değerlendirmeleri amacıyla şu soru sorulmuştur: “Çocukluğunuzdan başlayarak hayatınızı gözden geçirdiğinizde aileniz, içinde bulunduğunuz toplum, çevresel koşullar ve sahip olduğunuz fırsat ve kaynakların (sosyo-ekonomik statü, duyguları diğerleri ile rahatça paylaşabilme, ihtiyaç hissedildiğinde psikiyatriste veya diğer yardım personeline ulaşabilme gibi) ve duyuşsal (duygusal) gelişiminizi desteklediğini düşünüyor musunuz? Birey olarak kendiniz duyuşsal (duygusal)

gelişiminizi desteklemek için herhangi bir çaba gösterdiniz mi/gösteriyor musunuz?
Kendinizi duygusal olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?”

Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kodlar Çizelge 3.8.’de verilmiştir.

Çizelge 3.8. Katılımcıların kendilerini duygusal gelişim boyutunda değerlendirmelerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı

Kodlar	Frekans
Ailesi çocukluğunda engelini/psikolojik ihtiyacını görmemiş	2
Ailesiyle duygularını paylaşamıyor/yeterli desteği görmemiş	1
Aileyle olumlu duygularını paylaşıyor/üzülmesinler diye	2
Annesiyle yakın olmadığı için duygularını paylaşmamış	5
Annesiyle yakın/babayla duygularını paylaşamıyor	2
Duygularını arkadaşları/sevdikleriyle paylaşıyor/eşiyle değil	1
Duygularını babayla paylaşmış	3
Duygularını paylaşmakta zorlanmış	5
Duygularını paylaşıyor ancak anlaşılmadığını düşünüyor	2
Duygularını rahatça paylaşıyor	3
Eşiyle duygularını paylaşıyor	6
Eşiyle duygularını rahat paylaşamıyor	1
Hep güçlü olmak/başarmak zorunda hissetmiş	2
Psikolojik destek almış/ faydasını görmemiş	6
Psikolojik destek almış/ faydasını görmüş	6
Psikolojik destek ihtiyacı duymamış	4
Psikolojik destek ihtiyacını geç fark etmiş	2
Psikolojik desteğe ihtiyacı var ancak alamıyor	3
Toplam	56

Çizelge 3.8. incelendiğinde; katılımcıların bazılarının duygularını diğerleriyle paylaşmakta zorlandıkları, bazılarının ise duygularını daha çok eşleriyle rahatça paylaşabildikleri görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı annesiyle yakın olmadığı için duygularını paylaşamadığını, bir kısmı ise annesiyle daha yakın olduğunu ve duygularını babasıyla paylaşamadığını belirtmiştir. Ancak babaya daha yakın olduğunu ifade eden katılımcıların daha fazla olduğu görülmektedir. Yine sıklıkla karşılaşılan bir durum da katılımcıların psikolojik destek alması, bazılarının bu desteğin faydasını görürken bazılarının psikolojik desteğin yardımcı olmadığını dile

getirmesidir. Bazı katılımcılar ise profesyonel desteğe ihtiyaç duyduklarını ancak bu desteğe erişemediklerini belirtmiştir. Aşağıda katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılara yapılarak konu ilgili kodlar altında irdelenmiştir.

Duygularını anneye paylaşamama

Katılımcıların bir kısmı çocukluklarından başlayarak anneleriyle çok yakın olamadıklarını, duygularını anneleriyle paylaşamadıklarını ve halen bunun eksikliğini hissettiklerini dile getirmişlerdir. Elde edilen bulgularda anneye duygusal bağ kuramadıklarını dile getiren kadınların ortopedik engelli olmaları oldukça dikkat çekicidir. Toplumda var olan “sağlam beden ideolojisi”nin çocuğu ortopedik engelli olan annelerde de kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. Bedeni bütün çocuklar doğuramayan ve çocuğunu olduğu haliyle benimseyemeyen anneler doğaldır ki çocuklarına duygudaşlık da yapamamaktadır. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K5 (ortopedik, 45): “...Ben duygusal olarak babama daha yakındım, hala da öyledir. Annemle duygusal bir bağ pek kuramadım. Tamam, bize baktı, fedakârlık gösterdi ama dediğim gibi o bağı kuramadık.”

İfadeleriyle yaşamı boyunca babaya daha yakın olduğunu, anne ile duygusal bir bağ kuramadığını, temel ihtiyaçlarını annenin karşılamasına minnet duyduğunu ama anne ile duygusal yakınlık kuramamanın eksikliğini hissettiğini anlatmaya çalışmıştır.

K15 (ortopedik, 36): “...Annemle arkadaş gibi olamadık maalesef. Çocukluğumda eksik tarafım oydu, onu da anlıyorum, zorlu bir süreç geçirdi, ama duygusal olarak uzaktı bana, bütün çocuklarına olduğu kadar bana da uzaktı. Soğuk bir mizacı vardır, genel olarak hepimize uzaktır...”

İfadeleriyle çocukluğuna dair hissettiği en büyük eksikliğin annesi ile kuramadığı duygusal bağ olduğunu, annesinin zorlu bir hayat geçirdiğini kabul etmekle birlikte onunla kuramadığı yakın ilişkinin eksikliğini hissettiğini ve onunla duygularını paylaşabilecek bir arkadaşlık ilişkisi kuramamanın üzüntüsünü yaşadığını anlatmaya çalışmıştır.

Duygularını babayla paylaşma

Katılımcıların bir kısmı çocukluklarından başlayarak babayla kurdukları bağın daha güçlü olduğunu, duygularını babalarıyla paylaştıklarını ve onları en iyi anlayan kişinin babaları olduğunu dile getirmişlerdir. Araştırmada elde edilen bulgular duygularını anneye paylaşamayan ortopedik engelli kadınların kendilerini babalarına daha yakın hissettiklerini ve duygularını babalarıyla paylaşabildiklerini ortaya koymaktadır. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K11 (ortopedik, 46): “...Ben hep kendimi güçlü göstermeye çalıştım, aslında çok duygusalımdır ama duygularımı kimseye göstermedim, beni zayıf noktamdan vurmasınlar diye. Bir tek babama anlatırdım...”

İfadeleriyle insanlara güven duymadığı için duygularını kimseyle paylaşmadığını ve bunun tek istisnasının babası olduğunu dile getirmiştir.

K18 (ortopedik, 40): “...Belki de bu babamla kurduğum iletişimle ilgilidir. O hemen fark ederdi bendeki değişikliği; “Ne oldu kızım, gel çıkarım, dolaşalım, konuşalım.” derdi. Onun verdiği bir alışkanlık herhalde karşı tarafın anlamasını bekliyorum.”

İfadeleriyle duygularını söze dökmekte zorlandığını, bir tek babasının duygularına karşı çok duyarlı olduğunu ve hayatı boyunca diğerleri ile kurduğu iletişimde bu yakınlığı aradığını ancak bulamadığını dile getirmiştir.

Duygularını eşiyle rahatça paylaşma

Katılımcıların bir kısmı evliliklerinde duygularını eşleriyle paylaşabildiklerini, eşleriyle duygusal olarak yakınlık kurabildiklerini ve bunun evliliklerindeki bağı güçlendirildiğini dile getirmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K4 (ortopedik, 50): “...Ama eşimle konuşuyorum. O beni çok iyi anlıyor. Hemen hemen aynı şeyleri yaşadığımız için beni çok iyi anlıyor, biz hep aynı şeylere ağlarız hocam. Engelli arkadaşlarımla da konuşabiliyorum ama en rahat eşimle, yani tam olarak duygularımı eşime açabiliyorum, daha rahat konuşabiliyorum...”

İfadeleriyle eşiyle duygularını çok rahat paylaşabildiğini, engelli bir çift olarak aynı deneyimlerden geçtikleri için eşinin kendisini çok iyi anladığını ve duygusal olarak kendisine en yakın olan kişinin eşi olduğunu dile getirmiştir.

K11 (ortopedik, 46): “...Ben annemle hiçbir zaman fazla yakın olamadım. Benim hayatımda tek bir çınarım var, o da babamdır. Bir de eşim; babamla nasılsam eşimle de aynıyım. Babamın gölgesini aldım eşime giydirdim ben.”

İfadeleriyle hayatında duygusal olarak babasına ve evlendikten sonra da eşine yakın olduğunu “Babamın gölgesini aldım eşime giydirdim.” İfadeleriyle çarpıcı bir biçimde anlatmaya çalışmıştır.

Psikolojik destek alma ve yararını görme

Katılımcıların bir kısmı yaşamlarında zaman zaman duygusal iniş çıkışları olduğunu, baş etmekte zorlandıkları deneyimlerle karşı karşıya kaldıklarını, bu zamanlarda psikolojik destek aldıklarını ve bu desteğin kendilerine iyi geldiğini dile getirmiştir.

K5 (ortopedik, 45): “Psikoloğa çok gittim ben, D vitamini eksikliği duygusal dengemizi çok etkiliyor, bir de panik atak hastalığım var, onun için de gittim. Duygularımı da yakınimdakilerle paylaşıyorum. Ama karşı taraf seni anlar mı? Çoğu zaman anlayamaz. O yüzden profesyonel destek aldım...”

İfadeleriyle hayatında dönem dönem psikolojik desteğe başvurduğunu, panik atak rahatsızlığı olduğunu, duygularını yakınlarıyla paylaştığını ancak çoğunlukla karşı tarafın kendisini anlayamadığını ve bu nedenle de profesyonel destek aldığını dile getirmiştir.

K9 (görme, 57): “İlk evlendiğim günlerde psikiyatriste gittim, tedavi gördüm. Eşimle iletişim sorunu yaşadık... Göremeyince sanki karşı taraf sana zarar verecekmiş gibi... Psikolojik destek almama eşim de tepki göstermedi, o da anladı yaşadığım korkuyu. Tedavim bana iyi geldi, yendim o korkuyu.”

İfadeleriyle evliliğinin ilk zamanlarında yaşadığı korku nedeniyle psikolojik destek aldığını, eşinin engelli olmadığını, iletişim sorunu yaşadıklarını, göremediği için eşinin ona zarar verebileceğine dair bir kaygı geliştirdiğini ve profesyonel desteğin korkularını yenmesini sağladığını dile getirmiştir.

K16 (görme, 53): “...Yani ben çocukluğumda duygusal gelişim konusunda zaten yeterince desteklenmediğimi hatta ihmale uğradığımı düşünüyorum. Şu anda da psikolojik destek alıyorum...”

İfadeleriyle çocukluk yaşamında duygusal olarak ihmal edildiğini, ihmale uğradığını, bugün dahi bunun etkisini hissettiğini ve psikolojik destek aldığını anlatmaya çalışmıştır.

Psikolojik desteğe ihtiyaç duyma ancak ulaşamama

Katılımcıların bir kısmı yaşamları boyunca zaman zaman profesyonel desteğe ihtiyaç duyduklarını ancak başta ekonomik sebepler olmak üzere çeşitli nedenlerle bu desteğe ulaşmadıklarını dile getirmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K6 (ortopedik, 59): “...Profesyonel destek alma ihtiyacı hissettiğim anlar oldu; özellikle annem hastanede yatarken, evde ona bakarken... Keşke o zaman beni dinleyecek bir psikolog olsaydı.”

İfadeleriyle annesinin hastalık dönemlerinde büyük bir duygusal yük altına girdiğini, profesyonel desteğe ihtiyaç duyduğunu ancak bu desteğe ulaşamadığını dile getirmiştir.

K7 (görme, 52): “...Hala bile bir psikoloğa ihtiyacım olduğunu düşünüyorum. Eşimi, çocuğumu da uyarırım, bu aralar iyi değilim, üzerime gelmeyin. Şu anda da maddi açıdan karşılayacak durumum yok.”

İfadeleriyle zaman zaman profesyonel desteğe ihtiyaç duyduğuna, şu anda içinde bulunduğu durumda da bu ihtiyacı hissettiğini ancak ekonomik sebeplerle bu imkâna erişemediğini anlatmıştır.

Psikolojik destek ihtiyacı duymama

Katılımcıların bir kısmı yaşamları süresince duygularını diğerleriyle rahatça paylaşabildiklerini, sevdikleriyle güvene dayalı yakın ilişkiler kurabildiklerini ve profesyonel destek alma ihtiyacı duymadıklarını dile getirmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K12 (ortopedik, 56): “... Ben için kapanıktım gençliğimde, duygularımı hiç paylaşmazdım, yaşadıklarımın dolayısı ile insanlara güvenim yoktu. Sonradan değiştim, güvenmeyi öğrendim, güvendiğimle duygularımı paylaşmayı öğrendim... Hiç profesyonel destek almayı düşünmedim, ihtiyaç hissetmedim.”

İfadeleriyle gençliğinde duygularını paylaşamadığını, insanlara güveninin kalmadığını, zamana içerisinde etrafındakilere güvenmeyi öğrendiğini, duygularını paylaşmayı öğrendiğini ve profesyonel desteğe ihtiyaç duymadığını dile getirmiştir.

K19 (görme, 48): “Duygusal olarak güçlüyümdür ben, kendi kendimin psikoloğu olabilirim. Hayatım boyunca hiç ilaç kullanmadım... Profesyonel bir yardıma ihtiyaç duymadım hiç...”

İfadeleriyle duygusal olarak güçlü olduğunu, kendi kendini psikolojik olarak güçlendirebildiğini ve profesyonel desteğe ihtiyaç duymadığını anlatmıştır.

3.7.3. Sosyal Değerlendirme

Katılımcıların kendilerini ekolojik bir yaklaşımla sosyal (psiko-sosyal) olarak değerlendirmeleri amacıyla şu soru sorulmuştur: “ Çocukluğunuzdan başlayarak hayatınızı gözden geçirdiğinizde aileniz, içinde bulunduğunuz toplum, çevresel koşullar ve sahip olduğunuz fırsat ve kaynakların (sosyo-ekonomik statü, sosyal etkileşim için fırsatlar gibi) sosyal (psikososyal) gelişiminizi desteklediğini düşünüyor musunuz? Birey olarak kendiniz sosyal (psikososyal) gelişiminizi desteklemek için herhangi bir çaba gösterdiniz mi/gösteriyor musunuz? Kendinizi sosyal olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?” Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kodların dağılımı Çizelge 3.9.’da verilmiştir.

Çizelge 3.9. Katılımcıların kendilerini sosyal gelişim boyutunda değerlendirmelerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı

Kodlar	Frekans
“Engellilerin dışarı çıkma, eğlenme, gezme hakkı yok!”	1
Arkadaşlarıyla görüşüyor, sosyal etkinliklere katılıyor	8
Engelinden kaynaklı olarak çok girişken değil	1
Engelli dernekleri aracılığıyla sosyalleşmiş	2
Evde vakit geçirmeyi seviyor	1
Evlenmeden önce arkadaşlarıyla daha aktif sosyal hayatı var	1
Eşi kısıktığı için sosyalleşmesine engel olmuş	1
Kendisini sosyal/sıcakkanlı/girişken olarak değerlendiriyor	11
Komşularıyla sık sık görüşüyor	2
Sosyal hayatı kısıtlı/yakın arkadaşı yok	1
Sosyal çevresinden çok şey öğrenmiş	1
Çocukluğu hastanelerde geçtiği için sosyalleşememiş	1
Çocukluğunda arkadaş ilişkilerinde zorlanmış	1
Çocukluğunda/gençliğinde sosyal gelişimi desteklenmemiş	4
İş hayatıyla birlikte sosyalleşmiş	1
Toplam	37

Çizelge 3.9. incelendiğinde katılımcıların genel olarak kendilerini girişken, sıcakkanlı ve sosyal olarak niteledikleri görülmektedir. Görüşülen kişilerin büyük bir kısmı arkadaşlarıyla görüştiklerini ve sosyal etkinliklere katıldıklarını belirtmiştir. Bazı katılımcılar engelli dernekleri aracılığıyla sosyalleştiklerini, bazıları ise komşularıyla görüştiklerini ifade ederken bazıları da çocukluklarında sosyal

gelişimlerinin ihmal edildiğini dile getirmiştir. Aşağıda katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılara yapılarak konu ilgili kodlar altında irdelenmiştir.

Kendisini sosyal, sıcakkanlı ve girişken olarak tanımlama

Katılımcıların bir kısmı sosyal gelişimleri söz konusu olduğunda kendilerini sıcakkanlı, sosyal ve girişken olarak değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K4 (ortopedik, 50): “...Ama arkadaşlarım da var tabi, dışarı çıktığım, gezdiğim, sohbet ettiğim... Yani severler benimle muhabbet etmeyi. Şey derler hep “Sen keşke dükkân değil de bir kafe açsaydın, kafe gibi dolup taşıyor.” Gerçekten sohbet için gelenler çok oluyor. İnsanlarla iletişim kurmakta güçlük yaşamam hocam, sosyal bir insan olduğumu söyleyebilirim.”

İfadeleriyle çokça arkadaşı olduğunu, onlarla vakit geçirmekten zevk aldığını, arkadaşlarının da kendisiyle bir arada olabilmek için özel zamanlar ayırdıklarını ve insanlarla iletişim kurmakta zorlanmadığını dile getirmiştir.

K16 (görme, 53): “Benim sosyal yönüm oldukça güçlü bence, ben duygusal alandaki ihmalleri, boşlukları sosyal yönümle sarmaya çabaladım. Her zaman arkadaşlarım vardı, çok rahat dışardakilerle iletişim kurarım...”

İfadeleriyle çocukluğunda yaşadığı duygusal ihmalleri ve hissettiği duygusal boşlukları sosyal yönünü güçlendirerek sarmalamaya çalıştığını, bu süreçte en büyük desteği arkadaşlarından aldığını ve sosyal yönünün güçlendiğini anlatmaya çalışmıştır.

Arkadaşlarla vakit geçirmekten mutluluk duyma

Katılımcıların bir kısmı sosyal yaşamlarında en çok arkadaşlarıyla görüşmekten hoşlandıklarını, arkadaşlarıyla paylaşımda bulunduklarını ve onların desteğini aldıklarını dile getirmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K12 (ortopedik, 56): “Ben geriye dönüp baktığımda eskiden arkadaşlarımı kendimin seçmediğini, hep birilerinin bana geldiğini görüyorum. Ama sonradan kendimi tanıdıkça “Aaa... Neden ben bu seçimleri yapmamışım?” dedim. Sanırım reddedilme korkusu, onaylanmama korkusu varmış bende. Tabi bunu şimdi durduğum yerden görebiliyorum, o dönem farkında değildim. Ama dediğim gibi insan değişen bir varlık. Kendi içinize bakıp neyi neden yaptığını görüp gerçeklerle yüzleşerseniz değişim orada başlıyor. Bende de böyle oldu, dönüştüm, kendi seçimlerimi yapmaya başladım, arkadaşlarımı kendim seçtim. Arkadaşlarımla çıkmayı, birlikte vakit geçirmeyi, sinemaya, tiyatroya gitmeyi çok severim...”

Gençlik yıllarında yaşadığı reddedilme kaygısı nedeniyle arkadaşlarını seçemediğini, diğerlerinin onu seçtiğini ve ilişkilerini bu seçimler üzerinden yürüttüğünü, ancak yetişkinliğinde bu durumun değiştiğini ve artık kendi seçtiği arkadaşlarıyla daha özgür ve dilediğince ilişkiler kurduğunu ve kurduğu ilişkilerden de mutluluk duyduğunu dile getirmiştir. K12 bu deneyimi ile bireylerin kendi seçtikleri kişilerle kendi ihtiyaçları doğrultusunda iletişim kurmasının bireyin sosyal gelişimi açısından son derece önemli olduğunu çarpıcı bir biçimde anlatmaya çalışmıştır.

K14 (ortopedik, 53): “Arkadaşlarım her zaman vardı, dışa dönük bir yapım vardır, akrabalarım da bağlılığım vardır, ararım, giderim,

görüürüm. Başka şehirlerde arkadaşlarım var, onları da ararım. Yani her zaman görüştüüm insanlar olmuştur... Sosyal yaşantım iyidir yani.”

İfadeleriyle dışa dönük bir yapısı olduğunu, yaşamı boyunca arkadaş edinme sorunu yaşamadığını, akrabalık ilişkilerinin de güçlü olduğunu, onları her zaman arayıp sorduğunu ve yaşamını sosyal açıdan güçlü olarak nitelendirdiğini dile getirmiştir.

Çocukluğunda/gençliğinde sosyal gelişiminin desteklenmemesi

Katılımcıların bir kısmı çocukluklarında ya da gençliklerinde sosyal gelişimlerini desteklenmediğini, sosyal olarak bazen ihmal edildiklerini dile getirerek bunun eksikliğini halen hissettiklerini ifade etmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K1 (görme, 48): “Çevremi desteklediğini düşünmüyorum tabi ki. Ailem sosyalleşmeme pek müsaade etmiyordu. Ama ben daha özgür olsam daha farklı olurdu kesinlikle. Her şeye katılmak istedim; tiyatro kursuna katılmak isterdim mesela...”

İfadeleriyle sosyal gelişimi açısından ne ailesinin ne de çevresinin desteğini alabildiğini, özgür bir ortamda yetişemediğini, içerisinde bulunmak istediği sosyal ortamlardan mahrum kaldığını anlatmaya çalışmıştır.

K4 (ortopedik, 50): “Çocukluğumda sosyal gelişimim diye bir şey yok hocam, orası hiç yok. Benim arkadaşım olmazdı; okulda bir öğrenci düşünün, okulda ağacın altında oturup arkadaşlarının top oynamasını, koşturmasını izliyor...”

İfadeleriyle çocukluğunda sosyal gelişiminin hiçbir şekilde desteklenmediğini, özellikle okul hayatı süresince hep yalnız kaldığını ve hayatı dışardan bir seyirci gibi yaşamak zorunda kaldığını dile getirmiştir.

K9 (görme, 57): “...Çok sıkı bir ailede yetiştim; benim çocukluğumda, gençliğimde sosyal bir yaşamım olmadı...”

İfadeleriyle çocukluğunda kapalı bir ailede yetiştiğini, bunun gençliğinde de devam ettiğini ve bu nedenle de sosyal gelişiminin hiçbir şekilde desteklenmediğini anlatmaya çalışmıştır.

K13 (ortopedik, 48): “Çocukluğumda aile içerisinde yaşadığım sorunlar nedeniyle çok travmalar yaşadım ama komşularımızın kızları ile çok güzel iletişimler kurdum, o zaman bile iletişimi güçlü sosyal bir çocuktum...”

İfadeleriyle çocukluğunda aile içerisinde ağır travmalar yaşadığını, ailesinin sosyal gelişimini desteklemediği, bu boşluğu çocukluktan başlayarak komşularının çocuklarıyla gidermeye çalıştığını dile getirmiştir.

3.7.4. Bilişsel Değerlendirme

Katılımcıların kendilerini ekolojik bir yaklaşımla bilişsel olarak değerlendirmeleri amacıyla şu soru sorulmuştur: “Çocukluğunuzdan başlayarak hayatınızı gözden geçirdiğinizde aileniz, içinde bulunduğunuz toplum, çevresel koşullar ve sahip olduğunuz fırsat ve kaynakların (sosyo-ekonomik statü, kütüphaneler, çalışma alanları, bilgisayar, kitaplar ve diğer öğrenme araçlarının erişilebilir olması gibi) bilişsel (bilmek, anlamak, algılamak, farkında olmak) gelişiminizi desteklediğini düşünüyor musunuz? Birey olarak kendiniz bilişsel

gelişiminizi desteklemek için herhangi bir çaba gösterdiniz mi/gösteriyor musunuz?
Kendinizi bilişsel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?”

Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kodların dağılımı Çizelge 3.10.’da verilmiştir.

Çizelge 3.10. Katılımcıların kendilerini bilişsel gelişim boyutunda değerlendirmelerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı

Kodlar	Frekans
Bilişsel gelişimi için kendisi çabalamış	2
Bilişsel olarak kendini iyi buluyor	2
Güncel olayları/gündemi /yenilikleri takip ediyor	7
Kendisi kitap okumak istiyor/basılı kaynağa erişim sorunu	1
Kendisini bilişsel olarak yetersiz hissediyor	2
Kitap okumayı seviyor/okuyor	8
Kitap okumayı/ders çalışmayı sevmiyor	2
Medya/sosyal medyayı aktif kullanıyor	1
Mesleğiyle ilgili bilimsel katkı sağlıyor	1
Mesleğiyle ilgili gelişmeleri takip ediyor/okuyor	3
Sesli kitaplara erişimde sorun yaşıyor	1
Sosyal ilişkileri bilişsel gelişimine katkı sağlamış	1
Teknoloji kullanarak istediği bilgiye erişmiş	5
Teknolojinin gelişimiyle kendini daha iyi destekliyor	6
Çocukluk/gençliğinde bilişsel olarak desteklenmemiş	4
Çocukluğunda bitiremediği okulu sonradan dışardan bitirmiş	5
İlgisini çeken konularda araştırma yapıyor	1
Toplam	52

Çizelge 3.10. incelendiğinde katılımcıların genel olarak kitap okuduklarını ve bundan zevk aldıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Buna ek olarak katılımcıların büyük kısmı güncel olayları, gündemi ve yeni gelişmeleri takip ettiklerini belirtmiştir. Sıklıkla karşılaşılan bir diğer durum da teknolojik gelişmelerle birlikte bilişsel gelişimlerinin daha iyi desteklendiğini ve istedikleri bilgiye daha rahat eriştiklerini ifade etmeleridir. Katılımcıların bazıları çocukluklarında bilişsel olarak desteklenmediklerini ifade ederken dikkate değer diğer bir bulgu da katılımcıların çocukluğunda devam edemedikleri okulu sonradan bitirip eğitimlerini tamamlamış

olmalarıdır. Aşağıda katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılara yapılarak konu ilgili kodlar altında irdelenmiştir.

Çocukluğunda/gençliğinde bilişsel olarak desteklenmeme

Katılımcıların bir kısmı çocukluklarında ya da gençliklerinde bilişsel olarak desteklenmediklerini, bilişsel gelişimlerinin ihmal edildiğini, bunun bazen ailelerinin imkânsızlıklarından, bazen de ilgisizliklerinden kaynaklandığını, bu eksikliği gidermek için hayatın devam eden yetişkinlik döneminde kendileri çaba içerisine girdiklerini ifade etmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K7 (görme, 52) : “Bana hiçbir şey altın tepside sunulmadı. 23-24 yaşından sonra kendim kendimi nasıl yetiştirebilirim, nasıl kitap okuyabilirim, nasıl okulu bitirebilirim, hep ben uğraştım. 25 yaşına kadar soracak olursanız; dört duvar arasında, hep ev işi...”

İfadeleriyle 25 yaşına kadar bilişsel gelişimi için hiçbir imkâna sahip olmadığını, yaşamını ev içerisinde ev işleriyle geçirdiğini, bu yaştan sonra eğitimini tamamlamak ve kendini yetiştirebilmek için sürekli gayret içerisinde olduğunu dile getirmiştir.

K10 (görme, 54): “...Çocukluğumda bilişsel gelişimim hiç desteklenmedi benim. Ben kendim sonradan okulları dışardan bitirdim, işe girdim, memur oldum... Hiçbir şey bana tepside sunulmadı. İşe girdim, hayatı öğrendim, bilişsel olarak o ortamda geliştım. Sivil toplumda mücadelenin içine girdim, orda da bilişsel olarak geliştım.”

İfadeleriyle çocukluğunda bilişsel gelişiminin desteklenmediğini, sonradan kendisinin hem okulları dışardan bitirdiğini, işe başladığını, sivil toplum hareketinin içerisinde yer aldığını ve bu iki ortamın bilişsel gelişimine önemli katkıları olduğunu dile getirmiştir.

K14 (ortopedik, 53): “Derslerimde çok başarılıyım. Kendimi hep geliştirmeye çalışırdım, kitap okumayı çok severdim ama köy yerinde kitap bulmak çok zordu. Biliyor musunuz, hani kese kâğıdı kullanılırdı ya o zamanlar, ben onları özenle açar, okumaya çalışırdım. Liseyi de başarıyla bitirdim. Dediğim gibi üniversiteye de giderdim ama burs, yurt, bunları bilmediğim için, beni yönlendiren olmadığı için gidemedim...”

İfadeleriyle çocukluğunda başarılı bir öğrenci, kitap okumayı seven bir çocuk olduğunu ancak köydeki imkânsızlıklardan kaynaklı olarak bilişsel gelişiminin ihmal edildiğini, liseyi başarıyla bitirmiş olmasına rağmen kendisini yönlendirebilecek kişilerin eksikliği nedeniyle üniversite eğitimini tamamlayamadığını dile getirmiştir.

K16 (görme, 53): “Çocukluk döneminde okula başlayana kadar kitap okumaydı, masal anlatmaydı... Bunlar çok eksik benim. Hep kendi başıma hayal kurarak geçirdim. Orda büyük bir eksiklik var...”

İfadeleriyle erken çocukluk döneminde aile içerisinde masalların ve kitapların hiç olmadığını, çocukluğunun tek başına hayal kurarak geçtiğini ve gelişiminin bilişsel alanının eksik kaldığını çarpıcı bir biçimde anlatmaya çalışmıştır.

Çocukluğunda yarım kalan eğitimini sonradan tamamlama

Katılımcıların bir kısmı çocukluklarında eğitim hayatlarını tamamlayamadıklarını, bunun eksikliğini hissettiklerini ve sonradan eğitimlerini tamamlamanın yollarını aradıklarını, halen eğitimlerine devam ettiklerini dile

getirmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K4 (ortopedik, 50): “O konuda biraz yetersizim hocam. Okuluma devam edebilseydim daha iyi yerlerde olabilirdim. Ama devam ediyorum okumaya, üniversite okumak istiyorum. Ama temelimin iyi olmasını çok isterdim...”

İfadeleriyle okulunu yarıda bırakmak zorunda kaldığını, şayet eğitim hayatını yeterince devam ettirebilmiş olsaydı daha yaşamını daha iyi koşullarda sürdürebileceğini, ancak yılmadığını, üniversite eğitimine devam etmek istediğini dile getirmiştir.

K13 (ortopedik, 48): “Ben sonradan eğitime dışardan devam ettim, liseyi bu sene bitirdim. Okuma yazmayı kendim öğrendim. Çevremde hep üniversite mezunu insanlar oldu, onlardan hep öğrenmeye çalıştım. Onlarla sohbet etmek, iletişimde olmak hep gelişime katkı verdi...”

İfadeleriyle çocukluğunda eğitim hayatında yer alamadığını, okuma yazmayı dahi kendisinin öğrendiğini, lise eğitimini tamamladığını, çevresinde eğitimini tamamlayan insanlarla sürekli iletişim halinde olduğunu, bunun da bilişsel gelişimini desteklediğini dile getirmiştir.

Teknolojinin bilişsel gelişime olumlu etkisi

Katılımcıların bir kısmı çocukluklarında ve gençliklerinde bilişsel gelişimlerini olumsuz yönde etkileyen etmenlerden birisinin de erişilebilir teknolojilerin eksikliği olduğunu, ancak günümüzde bu alanlarda da yaşanan hızlı gelişmeler sayesinde bilişsel olarak kendilerini çok daha fazla destekleyebildiklerini dile getirmişlerdir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K1 (görme, 48): “...Ben şimdi çalışırken istediğim belgeyi taratıyorum, kimseden yardım almıyorum. Bunların hiçbiri yoktu gençliğimde. Şu anda çalışırken kendime yetebiliyorum; kendim araştırıyorum, hazırlıyorum dosyalarımı. Belki de zamanla bastonlarımız tarif edecek her şeyi; sağımızda ne var, solumuzda ne var.”

İfadeleriyle erişilebilir teknolojiler sayesinde bilgiye erişimini artık çok daha kolaylaştığını, bir görme engelli olarak bağımsız bir şekilde çalışabildiğini, kendi araştırmalarını yapıp dosyalarını hazırlayabildiğini ve gelecekte olabilecek olası teknolojik gelişmelerin kendisini heyecanlandığını anlatmaya çalışmıştır.

K19 (görme, 48): “...İnternetin yaygınlaşması görmeyenlerin her türlü yayına ulaşmasını sağladı. Ben bugün aynı gazeteyi okuyabiliyorum, yani sen bana okumak zorunda kalmamışsın, ben kendim okudum...”

İfadeleriyle erişilebilir internet sayesinde görme engellilerin her türlü yayına ulaşabildiğini, bir başkasının onlara okumak zorunda kalmadığını, bunun da bilişsel olarak bağımsızlıklarını güçlendirildiğini anlatmaya çalışmıştır.

3.7.5. Tinsel Değerlendirme

Katılımcıların kendilerini ekolojik bir yaklaşımla tinsel olarak değerlendirmeleri amacıyla şu soru sorulmuştur: “Çocukluğunuzdan başlayarak hayatınızı gözden geçirdiğinizde aileniz, içinde bulunduğunuz toplum, çevresel faktörler ve sahip olduğunuz fırsat ve kaynakların (sosyo-ekonomik statü, ihtiyaç duyulan araç-gereçlerin ve eğitimcilerin varlığı gibi) tinsel (manevi) gelişiminizi desteklediğini düşünüyor musunuz? Birey olarak kendiniz tinsel gelişiminizi desteklemek için herhangi bir çaba gösterdiniz mi/gösteriyor musunuz? Kendinizi tinsel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?”

Bu soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplara dayalı olarak elde edilen kodlar Çizelge 3.11.'de verilmiştir.

Çizelge 3.11. Katılımcıların kendilerini tinsel gelişim boyutunda değerlendirmelerine ilişkin elde edilen kodların dağılımı

Kodlar	Frekans
“Çocukluğumda da camiye gittim/Kuranı öğrendim.”	4
“İnsana katkı sunmak maneviyattır”	2
Çocukluğunda maneviyatı desteklenmemiş	3
Camiler erişilebilir olmadığı için gidemiyor	2
Dini kendi imkânları ile öğrenmiş/fazla ilgilenememiş	1
Dinini daha iyi öğrenmek istiyor	2
Kitaplarla ve doğada manevi olarak huzurlu hissediyor	1
Manevi ihtiyaçları karşılanmış	2
Manevi olarak güçlü hissediyor	6
Manevi olarak istediği noktada değil	5
Manevi yönden güçlü bir ailede büyümemiş	1
Manevi yönden güçlü bir ailede büyümüş	1
Namaz kılarken dışlanmadığını hissediyor	1
Tinsel olarak hiçbir şeye ihtiyaç hissetmiyor/yapmıyor	2
Çocukluğunda dua etmek iyi gelmiş	2
Çocukluğunda ruhsal gelişimi desteklenmemiş	1
Çocuğuna dini bilgi veremediği için huzursuz	1
İbadet ediyor (oruç, namaz vb.)	4
İbadet/dua edemediği için huzursuz	1
İbadet/dua iyi hissettiriyor	9
Toplam	51

Çizelge 3.11. incelendiğinde katılımcıların ağırlıklı olarak tinsel gelişimi dini inanç ve dini ibadet düzeyinde kavradıkları gözlemlenmektedir. Bununla birlikte bazı katılımcılar; insana yardım etmenin en büyük manevi doyum aracı olduğunu, doğada bulunmanın, müzik dinlemenin ve kitap okumanın tinsel olarak kendisine iyi geldiğini dile getirmiştir. Katılımcıların önemli bir bölümünün kendilerini manevi yönden güçlü bulduğu, ibadet etmeye çalıştığı, büyük bir kısmının da ibadet ve dua etmenin kendilerini iyi hissettirdiğini ifade ettiği görülmektedir. Bazı katılımcılar engellik alanında verdikleri mücadelenin, insana katkı sunmanın ve insanlara faydalı olma duygusunun tinsel gelişimlerine iyi geldiğini ifade etmiştir. Bazı katılımcılar manevi olarak istedikleri noktada olmadıklarını belirtirken bazı katılımcıların da

camilerin erişilebilir olmamasından şikâyetçi olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılardan bir bölümünün tinsel olarak herhangi bir ihtiyaç hissetmedikleri ve bunun için herhangi bir çaba içerisinde olmadıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların bazılarının ise çocukluklarında tinsel gelişimlerinin desteklemediğini dile getirdikleri görülmektedir. Aşağıda katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılara yapılarak konu ilgili kodlar altında irdelenmiştir.

Manevi yönden kendini güçlü hissetme

Katılımcıların bir bölümü manevi olarak kendilerini güçlü hissettiklerini belirtilmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K3 (ortopedik, 47): “Belki de bu şekilde aştım pek çok şeyi; ben Allah’ımla konuşturdum, ona ağladım, dertleşirdim. Manevi yönden huzurluyum diyebilirim. Her ne kadar gereklerini yerine getiremesem de güçlü bir inancım var.”

İfadeleriyle zorlukları aşarken Allah inancının onu desteklediğini, gereklerini yerine getiremeye de dini inancının güçlü olduğunu ve bunun da manevi olarak huzurlu olmasını desteklediğini dile getirmiştir.

K12 (ortopedik, 56): “...Doğadaki değişim, dönüşüm sizde de bir dönüşüme, içinizde yolculuğa neden oluyor. Benim için maneviyat doğanın içinde... Manevi olarak beni besleyen en önemli şeylerden birisi de kitaplar. Yani manevi olarak huzurlu olduğumu söyleyebilirim. Benim tinsel dünyamı doğa ve kitaplar geliştirdi. İnsanlarda bulamadığımı doğada ve kitaplarda buldum. Çünkü ben yaşıyorum; hem doğada hem de kitaplarda.”

İfadeleriyle tinsel gelişiminde doğada vakit geçirmenin ve kitap okumanın kendisine çok iyi geldiğini, doğada vakit geçirirken ve kitap okurken yaşadığını hissettiğini anlatmaya çalışmıştır.

K15 (ortopedik, 36): “Benim ayakta kalmamın en büyük sebebi Allaha olan inancım; diyorum ya ben kendimi insanlarla kıyaslayan bir insanım, yeri gelmiş intiharı bile düşündüğüm olmuştur, bu noktada Allah inancım çıktı karşıma...”

İfadeleriyle hayatının çeşitli dönemlerinde engelinden kaynaklı karşısına çıkan zorluklar ve kendisini diğerleriyle kıyaslamamanın yaşattığı duygusal çöküntüler nedeniyle intiharı düşündüğünü ancak Allaha olan inancı sayesinde ayakta kalabildiğini dile getirmiştir.

K17 (görme, 43): “...Onun dışında yerine göre duamı ederim, ibadetimi yaparım. Manevi olarak kendimi iyi hissederim, huzurlu hissederim. Ama ben buna bütün olarak bakarım; iyi beslenme de bunun içinde. Dengeli beslendiğinde ruhsal olarak da iyi hissediyorsun kendini. Hareket ettiğinde de öyle. Oruç tutmak da öyle. Yürüyüşler... Hepsini üst üste koyduğunda manevi olarak iyi hissediyorsun kendini.”

İfadeleriyle tinsel gelişime bir bütün olarak yaklaştığını, bunun içerisinde dua ve ibadetle birlikte iyi beslenme ve hareket etmenin de önemli olduğunu, tüm bunların bir arada olmasının manevi yönden onu güçlendirildiğini dile getirmiştir.

Çocukluğunda maneviyatının desteklenmemesi

Katılımcıların bazıları çocukluklarında tinsel olarak ihmal edildiklerini, ailelerinin ve yakın çevrelerinin manevi gelişimleri için çaba göstermediğini ve yaşamları süresince bunun eksikliğini hissettiklerini dile getirmiştir. Aşağıda buna

ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K1 (görme, 48): “İsterdim aslında çocukluğumda kabartma yazıyla Kuran kursu olsaydı, ailem gönderseydi, var mıydı, onu da bilmiyorum...”

İfadeleriyle çocukluğunda Kuran okumayı istediğini ancak erişilebilir Kuran olmaması ve ailesinin manevi gelişimine ilgi göstermemesi nedeniyle bu isteğini yerine getiremediğini dile getirmiştir.

K4 (ortopedik, 50): “Bize çocukluğumuzda hep şu dendi hocam; iyi bir şey olsaydın Allah sana bu cezayı vermezdi. Bakın hocam öyle günler geldi ki ben inancımı yitirdim; neden ben? Bu bir ceza mı? Ortaokulda mesela öğretmenimiz sıralarda namaz kıldırırdı, bana sen otur derdi. Ben de Allah bile beni dışlamış diye geçirirdim içimden. Hocam bakın bu çok tehlikeli bir şey. Ya da camiye giderdim, aynısı orda da olurdu; hoca namaz kıldırırdı, bana kızım sen geç otur tespih çek derdi. Hocam ben hala tespih çekiyorum. Maneviyat önde olması lazım hocam; sen yaratanın özel bir kulusun, Rabbim herkese taşıyabileceği yükü verir... Bunları böyle kavrayınca rahatlıyorsun, bende öyle oldu.”

İfadeleriyle çocukluğunda manevi yönden çok örselendiğini, çevresinin yanlış telkinleri nedeniyle Allah tarafından cezalandırıldığına inandığını, zaman zaman bu nedenle inancını kaybetme noktasına kadar gittiğini; okulda ve camide diğerlerinden ayrı tutularak manevi gelişimi açısından örselendiğini ve ayrımcılık yaşadığını sonradan kendi gayretiyle maneviyatını güçlendirmeye çalıştığını çarpıcı bir biçimde anlatmaya çalışmıştır.

K5 (ortopedik, 45): “Ailem alışlagelmiş geleneksel bir dini inanç aşıladı bana, gerçek manada ihtiyacım olan dini bir eğitimi alamadım; günah, tu kaka, cehennem, yanmak...”

İfadeleriyle çocukluğunda aldığı dini eğitimin tinsel olarak kendisini güçlendirmedğini, geleneksel ceza-cehennem yaklaşımına dayalı dini eğitimin gerçek manada tinsel ihtiyacını karşılayamadığını dile getirmiştir.

K16 (görme, 53): “...Ama ruhsal gelişimin çocuklukta çok desteklendiğini düşünmüyorum. Mesela babam dinlediğimiz müziklere bile tepki gösterirdi...”

İfadeleriyle çocukluğunda tinsel gelişiminin desteklenmediğini, özellikle babasının onun bu yöndeki ihtiyaçlarını gözetmediğini, dilediğince müzik bile dinleyemediğini ve bunun eksikliğini yaşadığını anlatmaya çalışmıştır.

Erişilebilir olmayan camiler

Katılımcılardan bazıları manevi gelişimlerinin istedikleri düzeyde olmamasının önemli sebeplerinden birisi olarak da erişilebilir olmayan camileri göstermiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K4 (ortopedik, 50): “Hocam kendi imkânlarımla öğrenebildiğim kadar öğrendim, çok fazla da ilgilenemedim. İnancımı ayakta tutmaya çalıştım ama çok da peşine düşmedim. Şimdi bile camiye gidemiyorum, erişilebilir değil maalesef.”

İfadeleriyle manevi olarak kendi kendisini desteklemeye, dini bilgisini ve ibadetlerini güçlendirmeye çalıştığını ancak çocukluğunda olduğu gibi bugün de

camilerin erişilebilir olmadığını ve bu mekânlara gidip ibadetini yapamadığını anlatmaya çalışmıştır.

K5 (ortopedik, 45): “...Çocukluğumda da camiye gitmek istedim ama gidemedim, şu anda da gidemiyorum. Ben giriş katta namaz kıldığım için çok soğuk. Abdest alma yerleri bana çoğu zaman uygun değil. Klozet tuvalet olmuyor, bu da büyük sorun...”

İfadeleriyle camilerin erişilebilir olmadığını, çok istemesine rağmen çocukluğunda da günümüzde de camiye gidemediğini ve manevi olarak bunun eksikliğini hissettiğini dile getirmiştir.

Tinsel bir ihtiyaç hissetmeme

Katılımcılardan bazıları tinsel açıdan herhangi bir eksiklik veya ihtiyaç hissetmediklerini ve tinsel gelişimleri için herhangi bir çaba içerisinde olmadıklarını ifade etmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K9 (görme, 57): “Tinsel olarak hiç böyle bir ihtiyaç hissetmedim. Allah inancım var ama kimsenin buna karışmasına tahammül etmem. Ailem ibadetini yapardı, ama bende yok. Manevi olarak başka bir şeyle de ilgilenmedim. İhtiyaç hissetmedim.”

İfadeleriyle manevi alanına hiç kimsenin müdahale etmesine izin vermediğini, inançlı bir insan olmakla birlikte tinsel gelişimi için başa herhangi bir çaba içerisine girmediklerini, dahası böyle bir ihtiyacı da hissetmediğini dile getirmiştir.

K10 (görme, 54): “Tinsel gelişimim için pek bir şey yapmadım. Aslında duyuyorum; yoga çok iyi geliyormuş manevi olarak ama hiç yapmadım.”

Dini anlamda hiçbir şey yapmıyorum, maneviyat insanın kendisidir, ben böyle düşünüyorum...”

İfadeleriyle tinsel gelişimi için herhangi bir çaba içerisinde olmadığını, bir dinle veya güncel yoga vb. uygulamalarla hiçbir temasının olmadığını, ihtiyaç hissetmediğini, maneviyatın insanın kendisi olduğuna inandığını dile getirmiştir.

Maneviyat insana katkı sunmaktır

Katılımcılardan bazıları maneviyatı insana yardım etme, insanla temas halinde olma olarak deneyimlediklerini ve bunun tinsel gelişimlerini desteklediğini dile getirmiştir. Aşağıda buna ilişkin deneyimleri olduğunu dile getiren engelli kadınların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak konu irdelenmeye çalışılmıştır.

K10 (görme, 54): “...Maneviyatı temas, dokunmak olarak yaşıyorum. Bir kişiye yardımcı olabilirsem, onun gereksinimine cevap verebilirsem beni manevi olarak tatmin ediyor. Benim içinde bulunduğum mücadele beni manevi olarak da doyuruyor.”

İfadeleriyle maneviyatı insanla temas halinde olmak şeklinde yaşadığını, engellilik alanı içerisinde bulunduğu mücadelenin manevi olarak kendisine güçlendirdiğini dile getirmiştir.

K17 (görme, 43): “...Manevi olarak beni en çok besleyen başka bir şey de engelliler için mücadele etmek oldu. Birileri için faydalı olmak, dertlerine koşmak beni manevi olarak çok besliyor.”

İfadeleriyle manevi olarak beslendiği en önemli alanlardan birisinin engelliler için mücadele etmek olduğunu, birilerinin sorunlarıyla ilgilenmenin, onlar için faydalı bir şeyler yapabilmenin tinsel gelişimini desteklediğini dile getirmiştir.

4. TARTIŞMA

Evli ve engelli yirmi kadınla derinlemesine görüşmeler yoluyla yürütülen bu çalışmada; evli engelli kadınların çocukluklarından başlayarak yaşam serüveni boyunca günümüze değin mikro, mezzo ve makro sistemlerle kurdukları iletişim ve ilişkiler üzerinden toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimlerinin irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda katılımcılara evlilik öncesi aileleri ile ilişkileri, okul ve eğitim hayatları, evlilik süresince eşi, aileleri, akrabaları, komşuları ve arkadaş çevreleri ile ilişkileri, evlilikte cinsel hayatları, çocuk sahibi olma ya da olmama kararları, ailelerin bu karara tepkileri, ebeveynlik serüvenleri boyunca kurdukları ilişkiler de ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, katılımcıların çalışma hayatında ve hizmet sağlayıcı kurumlarla kurdukları iletişim biçimleri, buralarda yaşadıkları sorunlar ve ayrımcı uygulamalar, siyasal süreçlere ve karar alma mekanizmalarına katılım düzeyleri ve bu süreçte engelli bir kadın olarak deneyimleri de irdelenen konular arasında yer almıştır.

Son olarak da sosyal hizmette önemli bir yere sahip olan ekolojik sistem kuramının önemli bileşenlerinden birisi olan ekolojik değerlendirme kapsamında katılımcıların kendilerini gelişimin beş boyutunda (fiziksel, sosyal, duyuşsal, bilişsel ve tinsel) değerlendirmelerine yönelik sorular yöneltilmiş ve ekolojik yaklaşımın bütüncül yapısı korunmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların evlilik öncesi yaşamlarında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin deneyimleri

Bu bölümde çocukluk çağında aile ve çevre ile ilişkiler ile eğitim ve okul hayatı deneyimleri tartışılacaktır.

- *Çocukluk çağında aile ve çevre ile ilişkiler*

Katılımcıların evlilik öncesi aile hayatlarıyla ilgili olarak sıklıkla ailelerinin “aşırı korumacı” ve “aşırı olmamakla birlikte korumacı” tutumlarından bahsettiği görülmüştür. Katılımcıların bazıları mutlu bir çocukluk geçirdiğini ifade ederken, bazıları çevresindekilerin onlara ilişkin “herhangi bir işi yapamaz, beceremez” şeklinde yaklaştıklarını vurgulamıştır. Bunun haricinde katılımcıların çoğunlukla anne-babalarının, kardeşlerinin ve komşularının kendilerine bakış açılarından ve onlarla olan ilişkilerinden bahsettikleri, bazılarının da engel durumlarıyla ilgili hislerinden söz ettikleri görülmüştür. Katılımcılardan bazıları kendilerini gözden çıkarılmış bir çocuk gibi hissederken, bazıları kendilerini şanslı ve ayrıcalıklı hissettiklerini belirtmiştir. Katılımcılardan bir kısmı çocukluklarında kendilerini ailede dışlanmış hissetmediklerini belirtirken, bazı katılımcılar ailelerine karşı öfkeli olduklarını, bazıları anneleri ile bağ kuramadıklarını, bazıları da anneden psikolojik-fiziksel şiddet gördüklerini belirtmişlerdir. Katılımcı ifadelerinden bazılarının kişilerin engelli olduklarını çok geç fark ettikleri ortaya çıkmaktadır. Hatta çok çarpıcı bir katılımcı görüşünde; çocukken kendisini kedi gibi, bir hayvan yani insan dışı bir varlık zannettiğini belirtmiştir.

Katılımcıların azımsanmayacak bir bölümü çocukluklarında ailelerinin ya aşırı korumacı ya da aşırı olmamakla birlikte korumacı bir yaklaşım sergilediklerini ifade etmiştir. Engelli kadınların evlilik öncesi çocukluk ve gençlik yaşamlarına dair ailelerine ilişkin olarak en belirgin şekilde ifade ettikleri yaklaşımın bu olduğu tespit edilmiştir. Barton (1993a, s:237-241)’un yürüttüğü bir araştırmada engelli bireylerin tarih boyunca çok çeşitli kültürlerde etiketlemeye maruz kaldığını ve bu etiketlemeler sonucunda engelli bireylere yönelik ortaya çıkan en temel yaklaşımın “korumacı-acımacı” yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Yürütülen bu araştırmada da genel olarak toplumda engellilere yönelik var olan “acıma, koruma, sorumluluk vermeme” gibi tutumların aileden başlayarak topluma yayıldığı, ailelerin çocuğuna zarar gelebileceği kaygısı ile onu bir fanusun içinde koruma altına alma davranışının belirgin olduğu anlaşılmaktadır.

Evli engelli kadınların çocukluklarına ilişkin anılarında öne çıkan önemli bir bulgu da engelli bir kız çocuğu söz konusu olduğunda toplumda var olan cinsiyet rollerinin görmezden gelindiği, aile içerisinde engelli olma durumunun cinsiyet rollerinin önüne geçtiği, engelli olmayan kız çocuklarından beklenen “ev işleri” nin yerine getirilmesi sorumluluğunun engelli kız çocuklarından beklenmediği biçiminde ortaya çıkan bulgu olmuştur. Ayaz (2012, s:33-34)’ın kaleme aldığı ve toplumun bir yandan engelli kadınlardan; annelik, eş olma, ev kadınlığı, çocuk bakımı, mesleki rol, topluluk rolü, akrabalık rolü vb. rolleri eksiksiz yerine getirmesini beklerken bir yandan da onu bu rollere layık bulmama durumu ta en başta çocuklukta aile içerisinde başlamakta, engelli kız çocukları diğer kız çocuklarından beklenen rollere layık bulunmamaktadır.

Görüşmelere katılan engelli kadınların bir kısmı çocukluklarında yer eden hatıralara ilişkin ifadelerinde “gözden çıkarılmış bir çocuk gibi hissetme” ifadesine yer vermiştir. Bu katılımcıların engelli bir birey olarak ailede ve yakın çevrede “var olma”, “varlığını hissetme” boyutunda sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Hatta bazı katılımcıların ailelerin diğer kız çocukları için kurdukları “okuması, evlenmesi, çocuk sahibi olması” hayallerinin kendileri için söz konusu olmadığını ifade ettikleri ve bu yaklaşımın eğitilmiş ailelerde de varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Tıpkı Goffman (1963)’ın engelli bireylerin toplumda “kayda değer bulunmayan”, “itibar edilmeyen” “önemsenmeyen”, “ikinci plana itilen” bireyler olarak etiketlenmelerine yol açan kültürel tanımlamalara maruz kaldıklarını ve bu etiketlemelerden dolayı topluma katılamadıklarını dile getirdiği gibi bu örneklerde de engelli kadınlar; önemsenmemenin, itibar edilmemenin ve ikinci plana itilmenin ta en başta çocukluklarında başladığını anlatmışlardır. Varoluşsal bir boyutu da olan bu durumun çok çarpıcı bir örneğinde katılımcılardan birisi; kendisini bir hayvana benzetecek, bir hayvanla özdeşim kuracak kadar ileri gidebilmiştir. Varlığını hissetme arayışında ailenin ihtiyaç duyduğu bilgiyi sağlayamaması bu sorunun derinleşmesine neden olmuştur.

Görüşmelere katılan engelli kadınların bir bölümü çocukluklarında engellilik durumlarının ailede ve yakın çevrede görmezden gelindiğini, engellilik durumunun

bazen çevreden saklandığını, engelli bir kız çocuğu olarak anne ve baba tarafından kabullenilmemenin ve ailede var olan “Çevre ne der!” yaklaşımının giderek yakın ve uzak çevrede ve bir bütün olarak toplumda kabul görmeyi olumsuz yönde etkilediğini sarsıcı bir biçimde ortaya koymuştur. Burcu (2017, s:112) bu durumu “sosyal baskı” olarak kavramsallaştırmakta ve engelli bireyi “normal bireye” dönüştürme, eğer bu mümkün değilse de “görmezden gelme” çabası olarak nitelendirmektedir. Hatta bazı örneklerde katılımcıların kendilerini “istenmeyen çocuk” olarak gördükleri ve reddedilmenin ağır yükünü çocukluktan yetişkinliğe değin taşıdıkları gözlemlenmiştir. Bu örneklerde ayrıca aile işlevselliğinin sorunlu olduğu, ailede engelli bir çocuğun varlığının ebeveynler tarafından zorlayıcı ve stres yaratıcı bir durum olarak algılandığı (Priego-Ojeda ve Rusu, 2023; Deniz ve Göller, 2017; Cuzzocrea ve ark., 2012 ve Işıksan, 2006) ve bununla baş etme mekanizmalarını geliştirilemediği, gerekli desteklerin alınamadığı anlaşılmaktadır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların çocukluk anılarında dile getirdikleri bir diğer konu ise kardeşleri ile kurdukları iletişim biçimleri ve ailenin ebeveynlik pratiklerinin engelli olan ve engelli olmayan çocuklarda farklılık göstermesi olmuştur. Literatürde bu konu ağırlıklı olarak engelli bir çocuğa sahip ebeveynler veya engelli bir kardeşe sahip olan çocuklar (Aykara, 2015; Dereli ve Okur, 2008; Kahraman ve Karadayı, 2015; McHall ve Gamble, 1988; Pak, 2020; Reichman ve ark., 2008 ve Uygur ve Eker, 2019) üzerinden irdelenmiştir. Oysa aynanın diğer bir yüzünün de olduğu, görünen resmin karşısına geçildiğinde bambaşka bir görüntünün ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Katılımcılardan bazıları çocukluklarında anne ve babalarının kardeşler arasında ayırım yaptığını, gelecekte yetişkin bir hayat kuramayacağına dair bir inançla becerilerinin desteklenmediğini, bir genç kız olarak güzel görünme arzusunun görmezden gelindiğini ve kardeşlerin onlara verdiği desteğin zaman zaman sesli bir şekilde dillendirilerek bir nevi borçlandırıldıklarını anlatmışlardır.

Bazı katılımcılar ise çocukluklarında kardeşleriyle sorun yaşadıklarını, anne-babanın kendileriyle daha fazla ilgilenmek zorunda kalmasından kaynaklı olarak kardeşlerin bunu sorun ettiğini, aralarında kıskançlık sorununa neden olduğunu, bu

sorunun zaman zaman kız kardeşlerde daha görünür olduğundan bahsetmişlerdir. Ayrıca bazı katılımcılar kardeşlerinin engellilik durumları nedeniyle onlara yardımcı olmakla birlikte kendilerine kötü davrandıklarını dile getirmişlerdir. Literatürde (Akkök, 2003; McHall ve Gamble, 1988; Reichman ve ark., 2008 ve Uygur ve Eker, 2019)'un da bahsettiği gibi ailede engelli bir kardeşin varlığı diğer kardeşlerde; utanma-sıkılma, korku, kıskançlık ve kötü davranma gibi bazı duyguları açığa çıkarabilmektedir. Yürütülen bu araştırmada da katılımcıların bazıları kardeşleriyle ilişkilerinde “kıskançlık” ve “kötü davranma” gibi duygu ve davranışların yaşandığını göstermektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan katılımcıların bir bölümü evlilik öncesi çocukluk hatıralarında bazı açılardan olumsuz deneyimleri olduğunu belirtmekle birlikte; mutlu bir çocukluk geçirdiklerini, dışlanmadıklarını, aile içerisinde engelli olduklarının hissettirilmediğini, ev içerisinde görev ve sorumluluk verildiğini, öz güvenlerinin desteklendiğini, kendilerini ayrıcalıklı, şanslı hissettiklerini, ilgili bir babaya ve kardeşlere sahip olduklarını ifade eden katılımcılar da olmuştur. Usta (2019), sağlıklı ailelerin sahip oldukları özellikler ile bireylerin tüm psikolojik ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir etkiye sahip olduğunu, sistemik aile işlevselliği bakış açısından değerlendirildiğinde aile içi bağlılığın ve desteğin bireylerin sevgi ve ait olma ihtiyacını karşılamada önemli olduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bazılarının kök ailelerinde aile işlevselliğinin güçlü olduğu, ailede engelli bireyin ve ihtiyaçlarının gözetildiği ve engelli bireyin de sistemin içinde yerini aldığı anlaşılmaktadır.

Katılımcılardan birisi hem çekirdek ailede hem de geniş ailede engelinin yaygın olarak diğer bireylerde de görülmesi nedeniyle herhangi bir dışlanma veya ayrımcılık yaşamadığını, engel durumunun olağan bir şekilde kabul gördüğünü anlatmıştır. Mamatoğlu ve Tasa (2018:14)'in ifade ettiği üzere toplumlarda engelli bireylere yönelik tutumların olumlu yönde bir değişim göstermesi diğerleri ile bir arada ve etkileşim içerisinde olmaları ile mümkün olabilmektedir. Buradan yola çıkarak ailelerin ve giderek toplumun engelliyle temas halinde olmasının, engelliyle

olağan bir şekilde bir arada bulunmanın engelli bireylerin ve engellilik durumunun kabulünde önemli bir faktör olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Bazı katılımcılar çocukluklarında ailenin engelini değil de yeteneklerini ön plana çıkardığını, ailedeki diğer çocuklara davranıldığı gibi onun da olağan bir şekilde becerilerinin desteklendiğini, engeline değil becerilerine vurgu yapılarak yüreklendirildiğini ve çocukluğunda yer eden bu hatıraların yetişkinlikte onu desteklediğini anlatmaya çalışmıştır. Benzer bir biçimde diğer bazı katılımcılar da çocukluklarında ev içerisinde sorumluluk almalarına, bazı görevleri üstlenmelerine fırsat verildiğini, bu anlamda diğerlerinden ayrı tutulmadıklarını, bunun da öz güvenlerini geliştirdiğini ve yetişkinlik hayatlarında kendilerini daha güçlü hissetmelerinde önemli bir katkısı olduğunu vurgulamışlardır. Çalışmaya katılan engelli kadınların bir kısmı çocukluklarında kendilerine destek olan, ilgisini ve sevgisini gösteren kardeşlere sahip olduklarını, çocukluk anılarında kardeşlerinden gördükleri bu yakınlığın onlar için önemli olduğunu vurgulamışlardır. Literatürde Kaner (2010, s:364)'in de ifade ettiği üzere; engelli bir kardeşe sahip olmanın olumlu etkilerinden söz eden araştırmalara göre engelli olmayan kardeşlerin engelli kardeşine bir oyun arkadaşı oldukları, onun bakımına yardımcı olabildikleri ve ayrıca engelli kardeşin akran gruplarına katılımlarını kolaylaştırdıkları belirtilmektedir. Ayrıca bu ailelerin işlevsel olarak güçlü; alt sistemler arasında sevgi ilişkisi olan, her bir bireyin varlığının, yeteneklerinin ve becerilerinin desteklendiği aileler olduğu anlaşılmaktadır (Usta, 2019; Dai ve Weng 2015 ve Bulut,1993).

- *Eğitim ve okul hayatı deneyimleri*

Katılımcıların okul ve eğitim hayatlarıyla ilgili deneyimlerine ve anılarına baktığımızda sıklıkla öğretmen, okul yöneticisi ve arkadaşlarının tutumlarından bahsettiği görülmüştür. Bazı katılımcılar öğretmen ve okul müdürleri tarafından desteklendiğini, herhangi bir ayrımcı davranışa maruz kalmadığını belirtirken, bazıları ise dışlayıcı ve ayrımcı bir tavırla karşılaştıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların bazıları arkadaşları tarafından dışlandıklarını ve ayrımcılığa

uğradıklarını vurgulamıştır. Katılımcıların çoğunluğu okullardaki erişilebilirlik sorunlarından ve okula erişimde yaşadıkları sorunlardan bahsetmiştir. Bunun haricinde engelli oldukları için kaydını yapmak istemeyen okul müdürleri, okul hayatını zamanında tamamlayamayıp dışarıdan devam etmeleri, okul başarısını önemsemeleri, engelli oldukları için erkekler tarafından tercih edilmemeleri ve beden eğitimi ile özel gün etkinliklerine katılmada yaşadıkları sorunlar ön plana çıkmaktadır. Ayrıca katılımcıların bir bölümü ailelerinin eğitim almalarını desteklemediklerini ifade ederken bir kısmı ailenin destekleyici yaklaşımından bahsetmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü çocukluklarında ailelerinin kendilerine yönelik var olan “yapamaz/edemez”, “korumacı” yaklaşımının ve “gözden çıkarılmış bir çocuk gibi hissetme” duygusunun eğitim hayatına girişte ve eğitim hayatı süresince kendini gösterdiğini ifade etmişlerdir. Bazı anlatımlarda ailenin sahip olduğu bu yaklaşımın, bir kız çocuğu olmasından ama aynı zamanda bir engelli kız çocuğu olmasından kaynaklandığı, ailelerin de bunu doğrudan ifade etmekte tereddüt etmedikleri ve kendilerini aşağılanmış ve gözden çıkarılmış gibi hissettiklerine dair ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Bazı örneklerde ailelerin kaynaklarını engelli olmayan çocukları için harcamak zorunda oldukları, engelli çocukları için de benzer harcamaları yapmalarının ekonomik olarak mümkün olmadığını dile getirdikleri görülmektedir. Literatürde de yer verildiği gibi engelli bireyin ihtiyaç duyduğu hizmetler bir sürekliliği gerektirdiği için engelli çocuğun eğitimi ve tıbbi ihtiyaçlarına yaptığı harcamalar aileleri maddi sorunlarla karşı karşıya getirmektedir (Sucuoğlu ve Özokçu, 2005 ve Kaner, 2010). Ailelerin bu tutum ve yaklaşımlarının sonucu olarak katılımcıların bazıları; okula geç başlama, okula hiç gidememe ve eğitim hayatını yarıda kesme gibi deneyimler yaşamışlardır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların eğitim ve okul yaşamlarına ait hatıralarında okul müdürleri, öğretmenler ve akranların kendilerine karşı olumsuz tutum ve davranışları da önemli bir yer tutmaktadır.

Katılımcıların bir kısmı eğitim hayatlarının çeşitli aşamalarında okul müdürlerinin doğudan ayrımcılığına uğradıklarını, bu ayrımcılığın zaman zaman okula kayıt yaptırmama düzeyine kadar ulaştığını ve buna ilişkin hatıralarının kendilerini oldukça üzdüğünü, kendilerini dışlanmış hissettiklerini anlatmışlardır. Bazı katılımcıların okul müdürlerinin bu ayrımcı yaklaşımlarının okul süresince de devam ettiğini ifade ettiği görülmektedir. Burada dikkate değer bir diğer husus da özellikle ortopedik engelli katılımcıların anılarında okul müdürlerine ilişkin olumsuz deneyimlerin daha görünür olmasıdır. Burada “sağlam beden” anlayışının okul müdürleri söz konusu olduğunda somutlaştığı, ortopedik engeli bulunan ve “sağlam beden ideolojisi” ile uyuşmayan engelli kız çocuklarının daha en baştan kayıt aşamasında okuldan dışlandıkları anlaşılmaktadır. (Aytemur Sağiroğlu, 2017; Siebers, 2013 ve Garland Thomson, 2002)’ a göre sağlam bedenlilik, hayatın fiziksel, toplumsal, ekonomik ve siyasal örgütlenmesine temel teşkil eden sağlam bedenlilerin üstün, imtiyazlı ve muktedir kabul edildiği, bunun dışında kalan engellilerin ise ötekileştirildiği bir ideolojidir. Yürütülen bu çalışmada da müdürlerin okula kayıt yaptırmama ya da okula kabul ve eğitim süresince ayrımcı tutumlarının nedenleri arasında; fiziksel görüntü, ‘kendine yetemeyen’ bir çocuğun akranları ile bir arada eğitim göremeyeceği anlayışı ile diğer öğrencileri olumsuz etkileme potansiyeli gibi nedenlerin öne çıktığı görülmektedir. Ereş ve Canaslan (2017, s:564); okulda yönetici konumunda olan kişilerin engelli öğrencileri kayıt etmede isteksiz davranmalarının halen var olduğunu ve bu durumun engellilerin eğitime katılımlarını olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Bu durumun bir ayrımcılık türü olduğunu da ekleyen yazarlar bu ayrımcılığın zaman zaman öğretim süresince devam edebildiğini belirtmektedir. Okul yöneticileri okullarda engelli öğrencilerin bütünleştirme ilkeleri doğrultusunda eğitimlerine devam edebilmelerinin en önemli unsurlarından birisi olarak gösterilmektedir.

Katılımcıların bir bölümü ise okulda öğretmenlerin ayrımcı tutum ve davranışlarına maruz kaldıklarını, bu tutum ve davranışların kendilerini derinden etkilediğini, hayal kırıklığı yaşadıklarını ve halen bu hatıraları anımsadıkça bu üzüntüleri yeniden yeniden yaşadıklarını anlatmışlardır. Voltz (2001), Sucuoğlu ve Kargın (2006), Ahmmed ve ark. (2012), öğretmenlerin bir kısmının özel gereksinimli

öğrencilerle çalışma konusunda kendisini yetersiz bulduğunu, bu yetersizlik duygusu nedeniyle de engelli öğrencilere daha çok zaman ayırması gerekeceğini düşündüğünü ve bunun sonucunda da özel gereksinimli çocuklara karşı olumsuz tutumlar geliştirebildiklerini ifade etmektedir. Literatürle uyumlu bir biçimde katılımcıların bir bölümü; öğretmenlerin kendilerini yok saydığını ve hiçbir şekilde ilgilenmediğini, arkadaşları ile bir arada etkinliklere katılmasına müsaade edilmediğini, sınavlara hazırlamada fazla zaman ayırmak gerekeceği bahanesiyle sınavlara girme hakkını kullanamadığını, bazı öğretmenlerin ise hitap ederken “kör, topal” gibi damgalayıcı ifadeleri dahi kullanabildiklerini anlatmıştır.

Çalışmaya katılan engelli kadınların bir bölümü okul yaşamları boyunca zaman zaman arkadaşları tarafından dışlandıklarını, ayrımcı tutum ve davranışlara maruz kaldıklarını ve ötekileştirildiklerini ifade etmişlerdir. Büyük oranda ergenlik ve genç kızlık yaşlarına denk gelen bu dönemde karşı cins tarafından tercih edilmemenin büyük bir hayal kırıklığı yarattığını da özellikle vurgulamışlardır. Genel olarak hem karşı cins hem de hemcinsleri tarafından dışlanmanın kendilerini üzdüğünü, içine kapanmalarına ve bunun sonucunda da yalnızlaşmalarına neden olduğunu anlatmışlardır. Nowicki ve Sandieson (2002), Boer ve ark., (2013, s:380); engelli olmayan öğrencilerin engellilere yönelik tutumlarının kaynaştırma eğitimindeki en büyük sorunlardan birisi olduğunu öne sürmektedir. Yazarlara göre olumsuz tutumlar; akranlar tarafından düşük kabul, az sayıda arkadaşlık, yalnızlık ve hatta reddedilme ve/veya zorbalıkla sonuçlanabilir. Bunun, engelli genç öğrencilerin yaşamları üzerinde dramatik etkileri olabilmekte; grup etkinliklerine katılmakta zorluklara, akademik performansın düşmesine, okulu bırakmaya ve/veya problem davranışlara neden olabilmektedir. Yürütülen bu çalışmada katılımcılardan birisi okul yaşamına adım attığı ilkökul süresince arkadaşları tarafından damgalandığını, “topal” söylemleriyle taklidinin yapılarak rencide edildiğini ve yaşadığı bu ötekileştirilmenin kendisinde derin izler bıraktığını anlatmaya çalışmıştır.

Katılımcıların eğitim yaşamlarına ilişkin dile getirdikleri bir diğer konu da karşı cinsin ilgisini çekememe ve karşı cins tarafından tercih edilmeme konusu oluşmuştur. Katılımcılar ortaokul, lise ve üniversite yılları boyunca karşı cinsin

seçiminin dışında kaldıklarını ve bunun üzüntüsünü derinden yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Bazı katılımcılar genç kızlık döneminde engelli olduğunu fark eden erkek arkadaşların ilgilerini kestiklerini ve bunun kendisinde yarattığı “Engelli miyim, kadın mıyım?” çelişkisini çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Becker ve ark., (2000) ve Logan ve ark., (2001); gelişme çağında meydana gelen fiziksel ve psiko-sosyal değişikliklere uyum sağlamada zorlanan ve bunun sonucunda sosyal becerileri daha az gelişim gösteren engelli gençlerin akranları tarafından reddedildiklerini, yakın ve içtenlikli ilişkiler kuramadıklarını ifade etmektedir. Elde edilen bulgular; karşı cins tarafından tercih edilmeme sorununu her iki engel grubunun da deneyimlemiş olmasına rağmen ortopedik engelli katılımcılarda bunu dile getiren kadınların daha fazla olduğunu, toplumda var olan “sağlam beden ideolojisi” nin (Aytemur Sağıroğlu, 2017; Siebers, 2013 ve Garland Thomson, 2002) burada da kendisini gösterdiğini ve karşı tarafın beden bütünü olmadığını kavrayan karşı cinsin ilgisini geri çektiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların büyük bir çoğunluğu okula erişimde ve/veya okul içerisinde erişilebilirlik sorunları yaşadıklarını, mekâna ve bilgiye erişim için ihtiyaç duydukları tedbirlerin alınmadığını ve bu nedenle eğitim yaşamlarında zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Bir okulun erişilebilir ve adil fiziksel ortamında, herhangi bir engeli olanlar da dâhil olmak üzere tüm öğrenciler öğrenme süreçlerinin tamamından en üst seviyede yararlanma fırsatı bulurlar (Lyons, 2002, s: 12). Hutchings ve ark.,(2008)’e göre, fiziksel ortam okul-birey-çevre uyumuna bağlı olarak erişime izin verir veya bunu engeller. Örneğin, bazı okul binaları herkesin ön kapıdan girmesine izin verir, bazıları tipik öğrencileri ön kapıda karşılar ve diğerlerini arka girişe yönlendirir, bazıları ise engelli öğrencilerin çoğunu geri çevirir. Bu nedenle, bir okulun fiziksel ortamlarının, engelli ve engelli olmayanlar da dâhil olmak üzere tüm öğrenciler için mimari olarak erişilebilir olması gerekir. Katılımcıların bazıları okullarda kendilerine uygun sıra, sandalye, lavabo, yemek masaları vb. olmadığını, giriş katta eğitim alamadıklarını, bazıları da erişilebilir eğitim araç-gereçlerinin olmadığını ve bu nedenle de eğitimi takip etmede büyük zorluklar yaşadıklarını anlatmıştır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmının hatıralarında okul yaşantılarına dair yer verdikleri diğer önemli bir husus da eğitim hayatları boyunca beden eğitimi derslerine ve/veya özel günlerde düzenlenen etkinliklere katılamamaları olmuştur. Barton (1993b, s:52); “Eleştirel bir diyalog olmadan sadece sağlıklı insanlar için bir müfredat benimsemek kabul edilemez. Engellilerin sesinin duyulması ve ciddi bir şekilde incelenmesi gerekiyor. Bu, beden eğitimi öğretiminde kesinlikle gereklidir!” ifadeleriyle engellilerin beden eğitiminde yaşadığı ayrımcı uygulamalara dikkat çekmiştir. Doğrudan fiziksel yetkinliğe ve engelliliğe vurgu yapan bu ayrıştırma, çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların vücut algılarını olumsuz etkilemiş, “Ben diğerleri gibi değilim!” inancını pekiştirmiş ve özgüvenlerini zedelemiştir.

Çalışmaya katılanların önemli bir bölümü eğitim hayatları boyunca engelli birer kız öğrenci olarak sorunlar yaşadıklarını ifade ederken aynı zamanda eğitim hayatlarında olumlu anılara da yer olduğunu dile getirmiştir. Bazı katılımcılar ise ailelerinin eğitim hayatına katılmalarını desteklediklerini, okul hayatına girişte ve eğitim yaşamları boyunca idareci, öğretmen ve akran desteğini alabildiklerini, ayrımcı ve dışlayıcı davranışlara maruz kalmadıklarını dile getirmişlerdir. Bazı katılımcılar özellikle anne ve/veya babalarının kendileri için mücadele ettiğini ve okula kabul edilmelerinde belirleyici olduklarını dile getirmiştir. Literatürde ebeveynlerin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının ve okula katılımlarının da kapsayıcı eğitimin etkililiğine katkıda bulunmada önemli bir rol oynadığı gösterilmiştir. Ebeveynlerin çocuklarının eğitime katılma ve özel gereksinimlerinin karşılanması yönünde savunuculuk yapmaları bu katkılardan birisi olarak değerlendirilmektedir (Sharma ve ark., 2022).

Katılımcıların evlilik öncesinde ve evlilikleri boyunca toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin deneyimleri

Bu bölümde evlilik öncesi eş, aile ve çevre ile ilişkiler; evlilik içerisinde karı-koca ilişkileri ve cinsel yaşam deneyimleri ile evlilik içerisinde hamilelik, annelik ve ebeveynlik deneyimleri tartışılacaktır.

- *Evlilik öncesi eş, aile ve çevre ile kurulan ilişkiler*

Araştırmaya katılan engelli kadınların evlendikleri kişilerle genelde sosyal ya da iş ortamlarında tanıştıkları, bazılarının ise başkaları tarafından tanıştırılarak evlendikleri görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı evlilik hazırlığı sürecinde sorun yaşamadıklarını belirtirken, bir katılımcı her ilişkide yaşanabilecek sorunlar yaşandığını belirtmiştir. Bazı katılımcılar engelli olduklarının eşleri tarafından çevreden sakladığını ifade ederken, bazıları ise engelli bir kadınla evlenen engelli olmayan erkeklerin sosyal statü ya da işsizlik gibi bir eksiği olduğunu düşündüklerini dile getirmiştir. Katılımcıların bir bölümü kendisini önce eşinin beğendiğini ve böylece evlendiklerini belirtirken, iki katılımcı özellikle kendisi gibi engelli biriyle evlenmek istediğini dile getirmiştir.

Sosyal ortamda tanıştıklarını ifade eden engelli bireylerin ağırlıklı olarak engellilere yönelik faaliyetleri bulunan sivil toplum örgütlenmeleri çatısı altında arkadaşlık kurdukları anlaşılmaktadır. Katılımcıların bir kısmı ise tanıdıklarının, komşularının ya da arkadaşlarının tavsiyesi ile tanıştırılarak evlendiklerini ifade etmektedir. Bazı katılımcılar önce eşlerinin kendilerini gördüğü, beğendiğini ve sonra arkadaşlıklarının başladığını ve evliliğe kadar gittiğini belirtmişlerdir.

Katılımcıların bazıları eşlerinin engelli olmadığını ve engelli bir kadınla evlenmelerinde kendilerinde var olan başka bir eksikliğin etkili olduğunu, böylece evlilikte bir denge kurulduğunu anlatmıştır. Bir başka ifade ile bu katılımcılar engelli olmayan erkekler tarafından bir kadın olarak kabul görmelerine ve beğenilmelerine şüpheyle yaklaşmaktadır. Bu da toplumlarda engelli kadınlara yönelik var olan “a-seksüel, beğeni öznesi olmayan” inanışlarını içselleştirdiğini göstermektedir. Toplumlarda engelli olmayan çoğunluğun aksine, geçmiş araştırma ve teori, engelli

insanlar için kimliğin birincil ayırt edici özelliğinin engellilikleri olduğunu öne sürmektedir. Yani engellilik cinsiyetin yerini alan bir kimlik olma özelliği taşır. Kişi önce engelli bir birey, ikinci olarak da kadın veya erkektir (Goffman, 1963; Hunt ve ark.,2021, s:69). İnsan içinde büyüdüğü toplum tarafından cinsiyetine uygun davranışlar gösterme konusunda geri bildirimler alır ve kimliğini bu şekilde oluşturmaya başlar. Bu süreçte masal karakterlerinden ünlülere kadar birtakım cinsiyet modelleri ile ulaşmak istenen cinsiyet kimliği hedefleri nesilden nesile aktarılır. Bu süreçte kişi engellilik gibi bir kimlik belirtecine (cinsiyetin işaretlerini bile aşabilecek bir kimlik belirteci) maruz kaldığında, bu geri bildirim döngüsü kesintiye uğrar veya saptırılır ve cinsiyet kimliği gelişimi akışa bırakılır (Hunt ve ark; 2021).

Araştırmaya katılan engelli kadınların bir kısmı evlendikleri kişilerin aileleriyle sorun yaşamadıklarını, bir kısmı ise ailelerin engelli oldukları için evlenmelerine karşı çıktıklarını ifade etmiştir. Bazı katılımcılarda her iki aile evlenmelerine karşı çıkarken, bazılarında kendi ailesi evliliği desteklemiştir. Görüşülen kişilerin bazıları evlilik yapmalarının ailelerinde ve çevrelerinde beklenmeyen bir durum olarak karşılandığını ifade etmiştir. Hatta bir katılımcının ailesinin “Neyse, onu alan biri çıktı” diye sevindiğini dile getirdiği görülmüştür. Bazı katılımcılar; evlenmelerine koruyucu bir tavırla ailelerinin, bazıları ise aynı sebeple arkadaşlarının karşı çıktığını ifade etmiştir. Literatürde engelli kadınların evlenemeyecekleri, hatta çocuk sahibi olamayacaklarına ilişkin toplumda yaygın bir önyargı olduğu, engelli kadının evleneceği kişi ve onun ailesi ile ilişkilerinde çatışma yaşayabildiği, engelli bir kadın olarak evlenme isteğini çevresindeki insanlara kabul ettirmekte güçlükler yaşadığı ifade edilmektedir (Karataş ve Gökçeaslan Çifci, 2010; Lipson ve Rogers, 2000 ve Groce, 1997).

Katılımcıların bir bölümü ailelerinin ve/veya çevrelerinin onların da evlenebileceğine, kendi ailelerini kurabileceklerine dair olumsuz inançları olduğunu, zaman zaman bunu kaba bir biçimde dile getirdiklerini, bunun da bir kadın olarak kendilerini üzdüğünü dile getirmişlerdir. Literatürde yer aldığı gibi tüm dünyada küresel olarak engelli kadınların bir evlilik kuramayacağına dair yaygın bir kanı

bulunmakta, engelli kadınların çoğunluğu yakın ilişki veya evlilik olasılığından mahrum bırakılmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde insanların çoğu, engelli kadınların karşı cinsle yakın ilişkilere dâhil olamayacağına ve çocuk sahibi olamayacağına inanma eğilimindedir (Malacrida, 2015; Price, 2011 ve Tefera ve ark. 2017). Araştırmaya katılan bazı kadınlar ailede diğer kardeşler için daha çok küçük yaşlarda ilerde yapacakları evlilikler için çeyiz hazırlıkları yapıldığını ancak kendileri söz konusu olduğunda bununla ilgili en ufak bir imada dahi bulunulmadığını dile getirmiştir. Bazı örneklerde ise tam tersi bir şekilde ailenin kendileri için böyle bir hazırlık yapmasına çevrenin olumsuz tepki gösterdiğini ve bunu da oldukça iğneleyici bir dille ifade etmekten geri durmadıklarını anlatmıştır. Katılımcıların bir bölümü ailelerinin ve/veya çevrelerinin onların da evlenebileceğine, kendi ailelerini kurabileceklerine dair olumsuz inançları olduğunu, zaman zaman bunu kaba bir biçimde dile getirdiklerini, bunun da bir kadın olarak kendilerini üzdüğünü dile getirmişlerdir. Elde edilen bulgular her iki engel grubunda deneyimlenen bu durumun ağırlıklı olarak ortopedik engelli kadınlara yönelik inanışlarda varlığını gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum; toplumda var olan “sağlam beden ideolojisi” nin (Aytemur Sağıroğlu, 2017; Siebers, 2013 ve Garland Thomson, 2002) ortopedik engelli kadınların evlilik kurumuna dâhil olmalarına yönelik inanışlarda daha belirgin bir hal aldığını göstermektedir.

Katılımcıların bir bölümü ailesinin ya da çevresinin evliliklerine karşı çıktığını; bunda çoğunlukla engelli olmasının etkili olduğunu, her ikisinin engelli olduğu durumda dahi bu durumun geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Örneklerin bazılarında karşı tarafın ailesinin kendi çocukları engelli olsa dahi engelli bir gelin almak istemedikleri, bazılarında engelli kadınların ailelerinin “korumacı” bir yaklaşımla evlenmesine karşı çıktıkları anlaşılmaktadır. Barton (1993a, s:237-241)’un yürüttüğü bir araştırmada engelli bireylerin tarih boyunca çok çeşitli kültürlerde etiketlemeye maruz kaldığını ve bu etiketlemeler sonucunda engelli bireylere yönelik ortaya çıkan en temel yaklaşımın “korumacı-acımacı” yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Burada ailelerin engelli kız çocuklarının bir evliliği sürdürme becerilerini gösteremeyeceğine, hatta karşı tarafın gizli bir ajandası olabileceğine ve bu nedenle çocuklarının zarar görebileceğine dair inançları olduğu görülmektedir. Bazı

katılımcılar benzer bir yaklaşımı arkadaşlarının da gösterdiğini ve onlarla ilişkilerini kesmek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Diğer taraftan eşlerinin ailelerinde engellilikten kaynaklı olarak evliliğe karşı çıkma davranışı giderek akrabalara kadar genişlemiş, anne-baba ve kardeşlerle birlikte amcalar, dayılar, teyzeler, eltiler ve görümceler de bu yönde tepkilerini göstermiştir.

Evlilik öncesi yaşantılarında olumsuz deneyimleri olan kadınların yanı sıra katılımcıların bir kısmı hem kendi ailelerinin hem de karşı tarafın evlilik kararını onayladıklarını, birtakım endişeler yaşamakla birlikte bunu yüksek sesle dillendirmediklerini ve süreçte yanlarında durarak onlara destek olduklarını dile getirmişlerdir. Bu örneklerin bazılarında ailelerin engellilik durumunu sorun etmedikleri, bazı örneklerde ise ailelerin çok istekli olmamakla birlikte onların kararına saygı duydukları görülmektedir.

- *Evlilik içerisinde karı-koca ilişkisi ve cinsel yaşam deneyimleri*

Araştırmaya katılan engelli kadınların büyük çoğunluğunun evlilik içerisinde cinsel hayatlarında bir sorun yaşamadıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Ancak yine de bazı katılımcıların cinsel hayatlarıyla ilgili kaygılanıp yetersiz olduğunu düşündüğünü, bazılarının ise karı-koca ilişkisinde eşlerinin, engelli olmaları ve fiziksel görüntüleri nedeniyle kaba ve kırıncı davranışlarına maruz kaldıklarını, bu durumu cinsel hayatlarında da aynı şekilde deneyimlediklerini ifade ettikleri görülmüştür. Ayrıca bir katılımcı aktif bir cinsel hayatı olmadığını, diğer bir katılımcı cinsellikle ilgili korkuları nedeniyle psikolojik destek aldığını, bir katılımcı engelliğinden kaynaklı kendisini yetersiz hissettiğini, bir diğeri ise sorunlu bir cinsel hayatı olduğunu belirtmiştir. Bir katılımcı toplumda a-seksüel olarak görüldüklerini, bu nedenle kendisinin de evlilik yaşamına kadar cinsel bir deneyiminin olmadığını dile getirmiştir. Engelli kadınların bir kısmı gerektiğinde eşleriyle cinsel hayatlarıyla ilgili konuşabildiklerini ifade etmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınlardan bir kısmı cinsel yaşamlarında yetersizlik duygusu yaşadıklarını ve bu duygunun engelli olmalarından kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Moin ve ark. (2009) tarafından; fiziksel engeli olan ve olmayan kadınlar arasında cinsel kimlik, beden imajı ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada; fiziksel engelli kadınların engelli olmayan kadınlarla aynı cinsel ihtiyaç ve isteklere sahip olduğunu, ancak beden imajı, cinsel özgüven, cinsel doyum ve yaşam doyumlarının önemli ölçüde daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular ortopedik engelli kadınların cinsel açıdan kendini yetersiz hissetme davranışının daha görünür olduğunu göstermektedir. Bu bulgu toplumda var olan “sağlam beden ideolojisi”nin (Aytemur Sağıroğlu, 2017; Siebers, 2013 ve Garland Thomson, 2002) ortopedik engelli kadınlar tarafından daha çok içselleştirildiğini ve kendilerine dönük yetersizlik duygusunu pekiştirdiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmaya katılım sağlayan katılımcılardan biri toplumda engellilere yönelik var olan “a-seksüel” anlayışının evlilik öncesi hayatında cinsiyetsizleştirilmesine, bundan kaynaklı olarak da erkeklerle yakın ilişkiler kuramamasına neden olduğunu dile getirmiştir. Literatürde (Addlakha ve ark., 2017, s:5; Gesser ve ark., 2014; Mohamed ve Tamara, 2015, s:8 ve Mona ve Cameron, 2017, s:1002-1003)’un ifadeleriyle engelli kadınlar genellikle toplum tarafından cinsellikten arındırılır ve potansiyel olarak a-seksüel bir kimliğe büründürülür. Toplum; engelli kadınlar söz konusu olduğunda, engelli kadınların engelli olmayan kadınlardan daha az arzu edildiği, dişilik bakımından eksik olduğu veya anneliği layıkıyla yerine getiremeyeceği varsayımıyla hareket eder. Ayrıca, engelli kadınların cinsel deneyimlerine yönelik ampirik araştırmalar, engelli kadınların cinsel deneyim fırsatlarının daha sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır (Bollinger ve Cook, 2019, s:839). Çalışmamızda yer alan bu örnekte katılımcı, toplumda yerleşik olarak var olan bu anlayışın da etkisiyle ilk cinsel birlikteliğini eşiyle yaşadığını ve cinsel anlamda deneyimsiz olmanın zorluklarını deneyimlediğini dile getirmiştir.

Katılımcılardan bir kısmı karı-koca ilişkisinde eşlerinin onlara kaba davrandığını, eşlerinin engelliliklerini vurgu yapan ifadeler kullandıklarını ve eşleri

tarafından beğenilmediklerini ifade etmiştir. Katılımcılar bu durumun aynı zamanda cinsel yaşamalarını da olumsuz etkilediğini ifade etmiş, bir katılımcı cinsellikle ilgili yaşadığı korku nedeniyle psikolojik destek aldığını dile getirmiştir. Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı ise evliliklerinde karı-koca ilişkisinde ve cinsel hayatlarında herhangi bir sorun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

- *Evlilik içerisinde hamilelik, annelik ve ebeveynlik deneyimleri*

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmının çocuk sahibi olma kararını eşiyle birlikte aldıkları, bazı katılımcıların ise plansız bir gebelik yaşadığını bildirdiği görülmektedir. Katılımcıların yarıya yakını çocuk sahibi olma süreçlerinde genellikle doktor ve hemşirelerden olumsuz ve/veya ayrımcı bir tutum görmediğini ifade ederken, bazı katılımcılar ise doktorların olumsuz bir yaklaşım sergilediğini dile getirmiştir. Görüşülen kişilerin bir kısmının vurguladığı bir diğer konu ise başta sağlık kuruluşlarında çalışan sağlık personeli olmak üzere toplumda engellilik durumları nedeniyle “Daha kendine bile bakamıyor, çocuğa nasıl bakacak!” şeklindeki söylemlerinden dolayı duydukları rahatsızlık olmuştur. Bazı katılımcılar çocuklarının engelli bir şekilde doğmasından kaygı duyduklarını belirtirken, bazıları bu konuda genetik danışmanlık aldığını ifade etmiştir.

Katılımcıların bir bölümü doktorların hamile kalmasına ve/veya çocuk sahibi olmasına tepki gösterdiğini dile getirmiştir. Doktorların bu yaklaşımında toplumda var olan “yapamaz-edemez” yaklaşımının ve engelli bireylerde yetişkinlik becerilerinin gelişmemiş olduğuna dair olumsuz yargının etkili olduğu görülmektedir. Buna ilişkin örneklerde doktorların geleneksel inançlarını ve değerlerini çok rahat ifade ettikleri, bazı örneklerde çok net bir biçimde çocuk sahibi olamayacaklarına dair kanaatlerini dile getirdikleri, bunun engelli bir kadında yaratacağı olumsuz duygular konusunda hiçbir sorumluluk hissetmedikleri anlaşılmaktadır. Foucaultian bakış açısıyla, engelli kadınlar sosyal olarak inşa edilirler (Priestley, 1999; Shakespeare, 1996;). Bu inşa sürecinde, toplumun onları birtakım dışsal söylemlerle tanıması vardır ve bu söylemlerin çoğu kurumsal olarak gömülüdür. Engelli kadınlar çoğu zaman kendilerine bakabilecek yetenekte kadınlar

olarak değil, yardım ve sosyal hizmetlerin pasif alıcıları olarak görülürler. Engelliliğin tıbbi söyleminde, çoğunlukla, doğum yapabilen kadınlar olarak değil, hasta olarak algılanırlar (Grue ve Tafjord Laerum, 2002, s:673). Katılımcılardan birisi hamilelik deneyiminde; doktorun, hem engelli olmayan bir erkekle evli olmasına hem de bu yetmezmiş gibi bir de hamile olmasına çok şaşırdığını, buna inanmakta güçlük çektiğini ve bunu sözel olarak hiçbir empati kurmadan dile getirmekte bir beis görmediğini anlatmıştır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı hamilelik ve doğum sürecinde hastanelerde kendilerine uygun düzenlenmiş araç-gereç yoksunluğu (makul uyumlaştırma) ve sağlık personelinin olumsuz yaklaşımları nedeniyle sorun yaşadıklarını dile getirmiştir. Literatürde artan sayıda engelli kadının anne olma ve çocuk yetiştirme konusunda daha istekli olduğu ancak engelli olmayan kadınlara kıyasla daha az jinekolojik bakım ve muayene hizmeti aldıkları bildirilmektedir (Coyle ve Santiago, 2002 ve Thierry ve Cyril, 2004). Ayrıca literatürde sağlık hizmeti sağlayıcılarının genellikle bu kadın grubunun sağlık ihtiyaçlarına aşina olmadıkları ve engelli kadınların bu süreçte olumlu veya olumsuz deneyimleri arasındaki farkı yaratan önemli bir faktör olduklarını gözden kaçırdıkları ifade edilmektedir (Smeltzer, 2007).

Katılımcılar hastane doğumhanelerinde engellilere uygun doğum masası olmadığını, muayenede çok zorlandıklarını ve sırf bu nedenle de sağlık personelinin engelli kadınlara doğum yapmamaları yönünde telkinlerde bulunduğunu dile getirmiştir. Literatürde, engelli kadınlar çoğu zaman kendilerine bakabilecek yetenekte kadınlar olarak değil, yardım ve sosyal hizmetlerin pasif alıcıları olarak görülürler. Engelliliğin tıbbi söyleminde, çoğunlukla, doğum yapabilen kadınlar olarak değil, hasta olarak algılanırlar. Bir örnek olarak, kadınların birçoğu, doğumhane koğuşunun tekerlekli sandalye kullananlar için uygun bir tuvaleti olmadığını veya yeni doğan bebeklerine bakım verebilecekleri diğer imkânlara sahip olmadığını ifade etmektedir. Bu durum, engelli kadınların anne olabileceklerinin beklenmediği görüşünü yansıtmaktadır (Grue ve Tafjord Laerum, 2002, s:673). Bu araştırmada yer alan örneklerde de açıkça görülmektedir ki uygun bir ekipmanın

yokluğu engelli kadınların “hamilelik ve çocuk sahibi olma hakkını” kullanmalarında önlerine bir engel olarak çıkabilmekte, dahası sağlık personelinin çok olağan bir biçimde engelli kadınlara hamile kalmamaları yönünde telkinde bulunmalarına neden olabilmektedir. Katılımcılar ayrıca sağlık personelinin engellilere iletişim kurma ve onlara destek olma konusunda bilgisiz olduklarını, çoğu zaman ne yapacaklarını bilmediklerini, bazen de önyargılı bir şekilde ayrımcı tutum ve davranışlar sergileyebildiklerini ifade etmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü doktorların ve/veya hemşirelerin hamileliklerine ve çocuk sahibi olmalarına ilişkin olumsuz bir yaklaşım göstermediklerini dile getirmişlerdir. Katılımcıların bazıları plansız bir hamilelikle doktora gittiklerini, doktorun olumlu bir yaklaşım gösterdiğini, bir çocuğu bakamayacağına dair herhangi bir imada bulunmadığını ve ihtiyaç duyduğu desteği alabildiğini ifade etmiştir. Katılımcılardan birisi evlenmeden önce doktorunu aradığını, evlenmek ve çocuk sahibi olma arzusunu doktoruna ilettiğini ve doktorunun da olumlu bir yaklaşımla kendisini hem desteklediğini hem de teşvik ettiğini anlatmıştır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı çocuklarının da kendileri gibi engelli doğmasından büyük bir kaygı duyduklarını, bu kaygının çoğunlukla engellilik durumları nedeniyle zor bir hamilelik geçirme ihtimalinden kaynaklandığını, ancak bununla birlikte bu kaygıda toplum baskısının da etkili olduğunu ve hamilelik boyunca bu kaygıyla baş etmek zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. Bunu dile getiren katılımcılar, toplumun engelli kadınların çocuk sahibi olmaları konusunda sahip olduğu “Ya çocuğu da engelli olursa!” inancının onlarda korku yarattığını ve hamilelik süresince bu korkuyu yaşadıklarını anlatmıştır. Litaratürde (Lipson ve Rogers, 2000)’in ifadesiyle toplumlarda engelli kişilerin çocuklarının da engelli doğacağı yönünde yanlış bir inanış varlığını korumaya devam etmektedir. Literatürde Goffman (1963)’in, damganın, damgalanan kişiden yakınlarına yayılmasını tanımlamak için kullandığı “aktarılan damga” terimi damgalamanın engelli çocuklardan ebeveynlerine aktarılmasını anlatmaktadır. Katılımcıların yaşadığı bu korkunun altında ikinci kez damgalanma endişesi

yatmaktadır. Toplumun engelli kadınlara yönelik sahip olduğu “evlenemez, çocuk sahibi olamaz” kehanetinin engelli bir çocuğun doğumuyla adeta bir kâbusa dönüşmesinden duyulan korku engelli kadınların hamileliklerinin keyfini yaşayamamalarına neden olmuştur.

Çalışmaya katılım sağlayan bazı engelli kadınlar; ailelerinin çocuk sahibi olma kararına olumlu tepki gösterdiklerini, bazı ailelerin ise karşı çıkmamakla birlikte endişelendiklerini ifade etmektedir. Katılımcıların bir kısmı çocuklarını tek başına büyüttüklerini, bir kısmı ailelerinin çocuk bakımına destek olmadıklarını, bazıları ise ailelerin destek olduğunu ancak müdahaleci bir yaklaşım sergilediklerini dile getirmiştir. Katılımcıların bazıları çocuklarını büyütürken aile, akraba, komşu ya da arkadaş desteğini aldığını belirtmiştir. Ortopedik engelli kadınların önemli bir bölümü çocuklarını büyütürken en büyük zorluğu çocuklarını taşıırken yaşadıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların bir kısmı kendi çocukları ile engelli ebeveyne sahip olma üzerinden zorluklar yaşadıklarını, çocuklarının başlarda bu durumu yadırgadıklarını, bir kısmı da çocuklarının bu konuda akran zorbalığına uğradığını dile getirmiştir.

Katılımcıların bir kısmı ailelerinin çocuk sahibi olma kararlarına karşı çıkmadıklarını ancak çocuğun bakımıyla ilgili kaygılandıklarını ve bu karara temkinli bir yaklaşım gösterdiklerini dile getirmiştir. Anne babalar çocuklarının engelli olması nedeniyle torunlarına bakamayacaklarını, durumun onları kaygılandırıldığını dile getirmektedir. Bu kaygının altında üstü örtük bir biçimde çocuk bakımının tümüyle kendi sorumluluklarında olacağı endişesi önemli bir yer tutmaktadır. Ailelerin bazıları çocuklarının torunlarını büyütürken yeterli ebeveynlik becerileri gösteremeyeceklerini de dile getirmektedir. Literatürde sosyal destek ağları ve hizmetlerin engelli çocuğa sahip annelerin ve ailelerin yaşamları üzerinde ne kadar önemli olduğunu vurgulayan araştırmaların varlığına rağmen (Shewan ve ark., 2012 ve Llewellyn ve McConnell, 2002) engelli ebeveynlerin yaşadığı güçlükler ebeveynlik yetersizlikleri olarak değerlendirilmekte ve yoksulluk, yetersiz konut ve aile destekleri gibi yapısal sorunlar göz ardı edilmektedir (Mona ve Cameron, 2017). Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların önemli bir bölümü çocuklarını

büyütürken aile desteğinden ve diğer sosyal desteklerden mahrum kaldıklarını bildirmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı ailelerinin çocuk sahibi olma kararlarını mutlulukla karşıladıklarını, endişelenseler bile bunu belli etmediklerini, ailelerinin onların bir çocuğun sorumluluğunu alamayacakları konusunda en ufak bir imada bile bulunmadıklarını dile getirmişlerdir. Tüm katılımcılarda dikkati çeken husus; ailelerinin “Siz bu çocuğa nasıl bakacaksınız?” cümlesini kullanmadıklarını özellikle ifade etmiş olmalarıdır. Katılımcılar ailelerinin onların ebeveynlik becerilerine güvenmeleri konusunda duydukları memnuniyeti özellikle belirtme gereği duymuştur.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı çocuklarının büyüme sürecinde engelli anne babaya sahip olmaktan kaynaklı olarak arkadaşlarının ayrımcı tutumlarına ve davranışlarına maruz kaldıklarını, bu durumla baş etme konusunda zorlandıklarını ve ebeveyn-çocuk ilişkisinde sorunlar yaşadıklarını anlatmışlardır. Katılımcılar çocuğunun okul hayatına başlaması ile sorunların başladığını, arkadaşlarının engelli oldukları için kendileriyle dalga geçtiklerini ve bunu çocuklarının duyacağı bir şekilde sesli bir olarak dillendirdiklerini, bu nedenle de çocuklarının onların okula gelmelerini istemediğini anlatmıştır. Ayrıca çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı çocuklarının büyüme sürecinde engelli anne babaya sahip olma durumunu kabullenmekte zorlandıklarını, esasen çocuklarına dair bu kaygıyı kendilerinin de taşıdığını ancak zamanla bu sorunu aştıklarını dile getirmiştir. Umberger ve ark. (2015) tarafında engelli anneler ve çocuklarıyla yürütülen bir araştırmada; gençlerin ebeveynin engelliliğini ve buna bağlı zorlukları anlamaya ve zorluklara katlanmaya çalıştıkları ancak ebeveynleriyle iletişim kurma ve akranları tarafından izole edilmeye baş etme konusunda zorlandıklarını ortaya koymuştur. Hem ebeveynler hem de çocukları aralarındaki iletişimin güçlendirilmesi için profesyonel desteğin faydalı olacağını bildirmiştir. Bu araştırmada da katılımcılardan birisi çocuğuyla yaşadığı bu sorunu aşabilmek için okul rehberlik servisinden destek aldığını bildirmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan ve çocuk sahibi olmayan engelli kadınların bir kısmı bu kararın kendi tercihleri olduğunu ifade ederken, bir katılımcının ise kendi engellilik durumu nedeniyle çocuğunun kendinden utanabileceği kaygısıyla çocuk sahibi olmadığını dile getirdiği görülmektedir. Diğer katılımcılardan biri geç evlendiği ve yaşı büyük olduğu için, ikisi ise tedaviye rağmen çocuk sahibi olmadıklarını belirtmiştir. Son olarak da bir katılımcı maddi kaygılar nedeniyle çocuk sahibi olmak istemediğini ifade etmiştir.

Katılımcıların çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin deneyimleri

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınlar iş yaşamlarına ilişkin deneyimlerini anlatırken; ağırlıklı olarak çalışma hayatına girişte engelli oldukları için işe kabul edilmediklerinden, iş yerlerinde hak ettikleri pozisyonu alamayıp yükselemediklerinden ve yaşadıkları erişilebilirlik sorunlarından bahsettikleri görülmüştür. Bazı katılımcılar engelli oldukları için atıl pozisyonda kaldıklarını ifade ederken, bazıları ise başarılı olabileceğine dair ön yargı ile karşılaşmıştır. İş arkadaşlarıyla ilişkileriyle ilgili olarak ise katılımcıların bir kısmı yardımsever ve ayrımcı olmayan bir tutumla karşılaşırken, bir kısmı ise dışlandığını, kendisinden uzak durulduğunu belirtmiştir. Katılımcılardan bazıları görüşlerinden ya da engellerinden dolayı göz önünde olmayan bir bölümde görevlendirilirken, bir katılımcı ise doğrudan “Bunu buradan kaldırın, eli ayağı düzgün birinin oturtun” ifadesine maruz kalmıştır. Görüleceği üzere engelli kadınlar işe giriş aşamasından başlayarak istihdamın her aşamasında ayrımcı tutum ve davranışlara maruz kalmaktadır. Literatürde araştırmalar, engelli çalışanlar arasında artan düzeyde doğrudan ayrımcılık algısı olduğunu, engelli çalışanların yaklaşık %17 ila %33’nün, terfi, ücret ve engelli olmayan çalışanlara göre daha az sorumluluk verilmesi dâhil olmak üzere istihdamda ayrımcılığa maruz kaldığını ve engelli kadınların burada ikili bir ayrımcılaş uğradığını bildirmektedir (Kim ve ark., 2019; Anderson ve ark., 2009; Balser, 2002 ve Grewal ve ark. 2002).

Katılımcılardan bazıları çalışma yaşamının en başında işe giriş sürecinde doğrudan ayrımcılığa uğradıklarını ve engelli olmaları nedeniyle işe kabul edilmediklerini dile getirmiştir. Lindsay (2010, s:2)'ye göre istihdamda engelli bireylerin tipik olarak karşılaştığı zorlukların başında olumsuz tutumlar, stereotipler ve damgalanma gelmektedir. Engelli insanlar, esas olarak karşılaştıkları engeller ve ayrımcılık nedeniyle işgücünde yetersiz temsil edilmeye devam etmektedir. Araştırma kapsamında elde edilen örneklerde; işverenler engelli kadınları işe kabul aşamasında başka gerekçeler sunma ihtiyacı bile duymadan bireyin engelli olmasına doğrudan vurgu yaparak ayrımcı bir davranış içerisine girebilmiştir.

Katılımcılardan bazıları çalışma yaşamına girdikten sonra kendilerine karşı küçümseyici tutum ve davranışlara maruz kaldıklarını, bu yaklaşımın hem amirlerden hem de çalışma arkadaşlarından kaynaklanabildiğini ve böylesi bir deneyimle baş etmenin oldukça zor olduğunu dile getirmişlerdir. Bu yaklaşımda toplumda genel olarak var olan “yapamaz-edemez” yaklaşımın belirleyici olduğu görülmektedir. Barton (1993a, s:237-241)'un yürüttüğü bir araştırmada engelli bireylerin tarih boyunca çok çeşitli kültürlerde etiketlemeye maruz kaldığını ve bu etiketlemeler sonucunda engelli bireylere yönelik ortaya çıkan en temel yaklaşımın “korumacı-acımacı” yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Benzer bir biçimde Akbulut (2012) de benzer bir yaklaşımın toplumun her katmanında ve istihdam dâhil toplumsal yaşamın her alanında varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir. Yürütülen bu araştırmada da genel olarak toplumda engellilere yönelik var olan “acıma, koruma, sorumluluk vermeme” gibi tutumların iş yaşamında da var olduğunu, hem amirlerin hem de çalışma arkadaşlarının bu tutumu sergiledikleri görülmektedir.

Katılımcıların azımsanmayacak bir kısmı çalışma hayatında ötekileştirilerek göz önünde olmayan bir pozisyonda istihdam edildiklerini, bu tutumun bilinçli olduğunu ve bu durumun bazen çok açık bir biçimde toplumda var olan “sağlamlılık-sağlamcı beden” yaklaşımını da açığa çıkarttığını dile getirmiştir. Campbell (2012)'ye göre, sağlamlı bir bakış açısı, bir demokraside engelli insanlara hoşgörü temelinde adil davranılması gerektiğini önerebilir. Bununla birlikte, böyle bir duruş, engelliliğin makul ve kabul edilebilir bir çeşitlilik biçimi olarak

görüldüğünü veya aslında engelliliğin kutlanabileceğini ima etmez. Sağlamcı düşünce; türü ve derecesi ne olursa olsun tüm sakatlıkların kabul edilemez olduğu varsayımına dayanır. Campbell'in bu kavramsallaştırması katılımcılardan birinin "...Görünmeyen eller sizi bir köşeye koyuyor, üstünüze de naftalin döküyor. Ve sizi görünmez hale getiriyor..." ve diğer bir katılımcının da "...‘Bunu buradan kaldırın, eli ayağı düzgün birinin oturtun, burası giriş...' ifadeleriyle adeta doğrulanmış gibidir. Benzer bir durumun işyerinde yükselme konusunda da yaşandığı, engelli kadınların yönetim pozisyonunda olamayacaklarına dair yaygın bir kanının olduğu ve bunun yerleşik bir norm haline geldiği anlaşılmaktadır. Hatta katılımcılardan birisi; eğitimini doktora düzeyinde tamamladığını, çalışma hayatında üretken ve verimli zamanlar geçirdiğini, çok çalıştığını ancak buna rağmen yönetim pozisyonunda bir kadroya yükselemediğini ve bunun tümüyle engelli bir kadın olmasından kaynaklandığını dile getirmiştir. Bu katılımcı görüşlerini ifade ederken insanların yönetim kademelerinde bedeni bütün insanlar görmek istediklerini ve engelli olmayan bir kadının bu deneyimi kendisi kadar ağır yaşamayacağına dair inancı olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı çalışma hayatında başarılı olabileceklerine dair önyargılar olduğunu, atıl bir pozisyonda kaldıklarını, zaman zaman hiçbir iş verilmediğini ve bu önyargıları yıkmak için yeniden yeniden kendilerini kanıtlamak zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. Bu tutumlarla karşılaşan engelli kadınların her eğitim seviyesinden ve çeşitli kadrolardan olmaları da dikkat çekicidir. Çalışmaya katılım sağlayan kadınların bir kısmı ise çalışma hayatında diğer çalışanların onların pozisyonlarını hazmedemediklerini, engelli bir kadının bir üst pozisyonda olmasını kabullenemediklerini, bunun da hem engelli hem de kadın olmalarından kaynaklandığını, üstü örtük bir biçimde bu durumun kendilerine yansıtıldığını dile getirmişlerdir. Çalışmaya katılım sağlayan kadınların bir kısmı çalışma arkadaşlarının kendileriyle iletişim kurmadığını, uzak durduğunu, zaman zaman bunun üstenci bir bakış açısıyla rahatsızlık verici boyutlara varabildiğini ve bundan duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. İncelenen örneklerde engelli kadınlara birer yetişkin gibi yaklaşım gösterilmediği ve onları daha alt bir pozisyona konumlandırarak iletişim kurulduğu görülmektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı işyerlerinde erişilebilirlik sorunları yaşadıklarını, bir kısmı da ihtiyaç duydukları ve çalışmalarını kolaylaştıracak araç-gereçlere ulaşamadıklarını dile getirmiştir. Literatürde “makul uyumlaştırma” olarak adlandırılan ve engellilerin bulundukları pozisyonlarda işlerini kolayca ifa etmelerini sağlayan bu düzenlemelerin eksikliği bireyin gerçek manada istihdamının önündeki en önemli sorunlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca işyerlerine erişimde uygun ulaşım araçlarının eksikliği ve işyeri iç mekânlarında engellilere uygun olmayan fiziksel mekân düzenlemeleri de engellilerin çalışma hayatına katılımlarında karşılarına çıkan en önemli sorunlar arasında yerini almış durumdadır. Lindsay (2010)’ye göre istihdamda engelli bireylerin tipik olarak karşılaştığı düşük özgüven, olumsuz tutumlar, stereotipler ve damgalanma gibi zorluklarla birlikte yetersiz ulaşım imkânları ve ihtiyaç duyulan desteklerin eksikliği de önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınlar; erişilebilir bilgisayar, uygun çalışma masası, erişilebilir lavabolar ve asansör yokluğu başta olmak üzere çalışmayı zorlaştıran pek çok sorundan bahsetmiştir.

Çalışma hayatında pek çok sorunla karşılaştığını ifade eden engelli kadınların yanı sıra çalışmaya katılım sağlayanlar arasında işyerinde ayrımcılığa uğramadan, ihtiyaçları gözetilerek ve çalışma arkadaşlarının da desteğini alarak sorunsuz bir çalışma yaşamı geçirdiklerini dile getiren engelli kadınlar da bulunmaktadır. Bu kadınların bir çalışma yaşamları boyunca birkaç işyeri değiştirdiklerini, bu işyerlerinde bazılarında oldukça sorunlu bir çalışma hayatı geçirirken bazılarında bu sorunları yaşamadıklarını ifade etmiştir.

Katılımcıların kurumlardan hizmet alırken toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin deneyimleri

Literatürde sosyal dışlanmanın üç boyutlu bir yapı olduğu ve bunların; ekonomiden dışlanma, politikadan dışlanma ve sosyal katılımdan dışlanma olarak sınıflandırılabilceği bildirilmektedir. Burada sosyal katılımdan dışlanma diğer bileşenlerle bir arada alt-yapıya, hizmetlere ve olanaklara ulaşmada güçlüklerle

karşılaşmak olarak kavramsallaştırılmaktadır (Beall ve Piron, 2005:2; Doğan, 2014, s:129). Ayrıca kamu düzenlemelerinde yaşanan dışlanmanın bilgisizlik, hizmet organizasyonundaki yetersizlik, diğerlerinin kalıp-yargıları ve erişilebilirlik sorunlarından kaynaklanabileceği de literatürde yer alan diğer önemli bir bilgidir (İslam, 2015).

Yürütülen bu araştırmada katılımcıların kurumlardan hizmet alma deneyimleriyle ilgili olarak daha çok sağlık kuruluşları, muhtarlık ile banka ve postane gibi kurumlardan bahsettikleri görülmektedir. Katılımcıların büyük bir bölümünün hizmet sağlayıcı kurumlarda kendilerine tanınan öncelik haklarını kullanamadıklarından bahsettikleri görülmüştür. Bazı katılımcılar bu öncelik hakkından diğer insanların rahatsız olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların bir kısmı herhangi bir sorun yaşamadığını belirtirken, bazıları ise hizmet sağlayıcıların bir engelli kadın olarak tek başına hizmet alma girişimlerini sorgulamalarından rahatsız olduklarını dile getirmiştir. Katılımcıların bir kısmı da çeşitli düzeylerde erişilebilirlik sorunları yaşadıklarını ifade etmiştir. Kurumlarda bu tür sorunlar yaşanmasında mevzuatta tanımlanan ve engellilere tanınan hakların hizmet sağlayıcı kurumlarda dahi bilinirliğinin olmaması ve bu konuda farkındalık oluşturulamamış olmasının önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların bir kısmı kurumlarla hizmet almak amaçlı kurdukları iletişimde özellikle banka, aile hekimliği, hastane, postane vb. yerlerde kendilerine tanınan öncelik hakkını kullanamadıklarını bazıları da görevlilerin davranış biçimlerinden rahatsızlık duyduklarını, özellikle bir kadın olarak tek başına hizmet almaya gitmelerine dönük ifadelerin rencide edici olduğunu dile getirmişlerdir. Ayrıca katılımcılar engelli olmayanların onların durumlarına duyarsız davrandıklarını, görmezden geldiklerini ve dışlayıcı bir yaklaşım gösterebildiklerini dile getirmiştir. Literatürde Çelen (2023, s:85)'in ifadesiyle engelliler sahip oldukları sosyal, zihinsel, psikolojik ve fiziksel kısıtlar nedeniyle topluma katılımı en dezavantajlı grupların başında gelmektedir. Bu sürecin işlenmesinde de toplumun onların farklılıklarını fark etmesi ve normalin dışında davranış kalıpları geliştirmesi belirleyici olmakta, engelli

bireyin aynı zamanda kadın, yaşlı ya da çocuk olması da dışlanmanın boyutunu farklılaştırabilmektedir.

Araştırmada ortaya çıkan diğer önemli bir bulgu da çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmının özellikle hastanelerden hizmet alırken doktorların yaklaşımlarından rahatsız olduklarını, doktorların zaman zaman kendileriyle kurdukları iletişimde kişisel alanlarına girebildiklerini, yanlarında birisinin olması durumunda muhatap alınmadıklarını ve bir yetişkinle kurulan olağan bir iletişimin dışına çıkabildiklerini dile getirmiş olmalarıdır. Katılımcılardan biri hastaneden hizmet almaya gittiğinde hizmet aldığı bir doktorun özel alanını ihlal ederek kendisine kocasıyla ilgili sorular sorduğunu, bu soruları aşağılayıcı bir imayla sorduğunu, bundan büyük bir rahatsızlık duyduğunu ve bir daha bu doktora gitmediğini dile getirmiştir. Bu örnekte toplumda sık sık rastlanan sağlık personelinin üstenci bakış açısının bir doktorun davranış biçimiyle kendisini ele verdiği anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalar geçmişten günümüze engelli bireylerin sağlık sunumlarıyla ilgili sorunlar yaşadığını ve burada özellikle sağlık çalışanlarının üstenci bakış açısının ve kendilerine minnet duyulması şeklinde ortaya çıkan davranış kalıplarının engelliler arasında rahatsızlık verici bulunduğu görülmektedir (Küçükşen ve ark., 2017, s:93; Şahin, 2005, s: 222-225 ve Scullion 1999). Literatürde ifade edilen bu olgular Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve TÜİK işbirliğinde yürütülen Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'nın da bulguları arasında yer almış ve katılımcıların yaklaşık %54'ünün sağlık çalışanları ile iletişim kurmada güçlük yaşadığı orta çıkmıştır (TÜİK, 2010).

Hizmet sağlayıcı kurumlarla kurdukları iletişimde ve deneyimlerinde engelli bir kadın olarak sorun yaşadıklarını dile getiren katılımcıların yanı sıra çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı hizmet almak amacıyla kurumlara gittiklerinde herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını, herhangi bir yetişkin muamelesi gördüklerini ve kurum çalışanlarının kendilerine yardımcı olduğunu dile getirmişlerdir.

Katılımcıların siyasete karar alma mekanizmalarına katılımında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin deneyimleri

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların siyasete ve karar alma mekanizmalarına katılım kapsamında genellikle başta engellilerle ilgili bir STK olmak üzere üye olarak bir sivil örgüt içerisinde oldukları ancak yönetimde aktif görev almadıkları görülmektedir. Bununla birlikte herhangi bir STK'ya üye olmadıklarını bildiren katılımcıların da olduğu görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı engelli erkeklerin STK'larda daha ön planda olduğunu ifade ederken bir katılımcı bu durumun siyasi partiler için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Bazı katılımcılar siyasi bir partiye üye olduklarını ancak aktif görev almadıklarını dile getirirken bazı katılımcılar siyasi bir partiye üye olmadıklarını belirtilmiştir. Seçimlerde oy kullanma esnasında bazı katılımcılar erişilebilirlik tedbirlerini kullandıklarını ifade ederken, bazıları ise bağımsız bir şekilde oy kullanma hakkını kullanmadıklarını, aileden birisi ya da arkadaşlarıyla birlikte oy kullandıklarını belirtmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü herhangi bir sivil örgütlenmenin veya karar alma mekanizmasını içerisinde olmadıklarını, ağırlıklı olarak da bu durumun bu yapılarda var olan çıkar çatışmalarından, erkek egemen kültürden ya da bu tür faaliyetlere ayıracak zamanları olmadığından kaynaklandığını dile getirmiştir. Literatürde arar verme süreçlerinde cinsiyet, sosyo-kültürel, yapısal ve güç ilişkisi nedeniyle engelli kadınların engelli erkekler kıyasla daha çok ayrımcılığa uğradığı belirtilmektedir (Sépulchre ve ark. 2018; Lwiindi, 2020). Ülkemizde engelli kadınların sivil toplum örgütlerindeki etkinliğini araştıran ve 2021 yılında 256 kadınla gerçekleştirilen bir araştırmada; katılımcıların %46,9'unun hayatlarının herhangi bir döneminde bir sivil toplum örgütüne üye olmadıklarını belirttikleri tespit edilmiştir (Karataş ve İçli, 2021: 28). BM (2021)'nin yayımlamış olduğu rapor uyarınca; hem engelli erkekler hem de engelli kadınlar karar alma mekanizmalarının dışına itilmekte ancak kadınlarda bu oran daha görünür bir hal almaktadır. Buna göre; 2017 yılında 19 ülkeden elde edilen veriler; engelli

erkeklerin %2,8'inin, engelli kadınların ise sadece %2,3'ünün yasa koyucu, üst düzey yetkili ya da yönetici gibi bir konumda olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların karar alma mekanizmalarının önemli bir bileşeni olan sendikalarda neredeyse hiç örgütlenmedikleri görülmektedir. Literatürde karar alma mekanizmalarının önemli bir bileşeni olan sendikalarda örgütlenmenin hizmet sınıfı ve gelir boyutunda olduğu, yekpare bir işçi sınıfı görünümünün benimsendiği, bunun dışında cinsiyet, etnik köken, cinsel yönelim veya engellilik gibi konuların sınıfsal mücadelede yer almasının tali bir konu olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu anlayışın bir ürünü olarak sendikal örgütlenmeler içerisinde engellilerin kendilerine yer bulamadıkları anlaşılmaktadır (Çılğın ve Sandıkçioğlu, 2023, s:42 ve Humphrey, 1998, s: 588-589).

Çalışmaya katılım sağlayan evli engelli kadınların neredeyse yarısının engellilere yönelik faaliyette bulunan bir sivil toplum kuruluşuna üye oldukları ancak aktif görev almadıkları görülmektedir. Toplumda bireylerin yaşadıkları sorunlara çözümler üretmek, benzer sorunları yaşayan insanlarla bir arada olup deneyim paylaşımlarında bulunmak, çözüm arayışında kurumsal bir yapı altında güçlerini birleştirmek gibi amaçlarla sivil toplum örgütlerine üye oldukları bilinmektedir. Çalışma kapsamında ortaya çıkan örneklerde de de engelli kadınların ağırlıklı olarak engellilik alanında faaliyet gösteren derneklere üye oldukları görülmektedir. Ancak bir sivil toplum kuruluşuna üyelik konusunda istekli oldukları anlaşılan engelli kadınların aktif görev almama yönündeki tercihleri dikkat çekicidir. Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınlar üyesi oldukları sivil toplum örgütlenmesinin yönetim kademlerinde yanlış uygulamalar ve bu yapılarda erkek egemen bir anlayış olduğunu, bu nedenle uzak durduklarını dile getirmektedir. Nitekim ülkemizde engelli kadınların kendi örgütlenmeleri içerisinde yönetim ve karar alma kademelerinde temsiline baktığımızda, üye sayısı bakımından en çok üyeye sahip Engelliler Konfederasyonu ve Sakatlar Konfederasyonu'nda kadın temsiline oldukça düşük olduğu görülmektedir. On dokuz üyeden oluşan Engelliler Konfederasyonu Yönetim Kurulu'nda iki kadın bulunurken, bu kadınların birisinin başkan yardımcısı olarak görev aldığı görülmektedir (Engelliler Konfederasyonu,

2022). Benzer bir durum Sakatlar Konfederasyonu için de geçerli olup; 21 kişiden oluşan yönetim kurulunda 3 kadın engellinin görev aldığı, bu kadınlardan ikisinin başkan yardımcısı görevinde olduğu anlaşılmaktadır (Sakatlar Konfederasyonu, 2022).

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü herhangi bir siyasi yapının içerisinde olmadıklarını, bunda da ağırlıklı olarak kendilerinde bu yapılara yönelik var olan güvensizliğin, bu yapıları menfaat grupları olarak görmelerinin ve bu yapılar içerisinde engellilere hak ettikleri değerin verilmediğini düşünmelerinin etkili olduğunu dile getirmişlerdir. Günümüzde Dünyada siyasete katılımda kadınlar aleyhine büyük bir eşitsizlik yaşanmaktadır. Kadına yönelik ayrımcılığın en yoğun yaşandığı alanlardan birisinin siyaset olduğunu söylemek abartılı bir yorum olmayacaktır. Şirin Tekeli, siyasetin, erkek iktidarının en güçlü ve son kalesi olduğunu, bu nedenle de kadınların bilincine ulaşan son konu olduğunu ifade etmektedir (Tekeli, 2005:7). Buradan hareketle engelli kadınların bu arenanın daha da dışında kaldığını söylemek mümkündür.

Literatürde, engellilerin siyasal yaşama katılımının önündeki temel engeller; “izolasyon” ve “yetersiz kaynaklar” olarak iki ana başlık altında kümelenmektedir. Doğaldır ki, siyasi olarak güçlü ailelerden gelen bireyler ve seçkin eğitim kurumlarına devam etmiş olanlar tercih sebebidir. Ayrıca, iş dünyasında veya sendikalarda yöneticilik pozisyonları da genellikle siyasi liderliğin öncüleri olduğundan, engelli kişilerin istihdamının önündeki engeller de siyasi hayata erişimi sınırlandıran bir etkiye sahiptir. Avrupa nüfusunun %15’inin engelli olmasına karşın, engelli bireylerin siyasette temsil oranı ortalama %1 civarındadır (Wlatz ve Schippers; 2021, s:520). Karataş ve Oran (2007:10)’a göre ise engellilerin siyasal yaşama katılımlarının önündeki en büyük engel beden-siyaset ilişkisinin tarihsel süreç içerisinde aldığı biçimdir. Tarihsel süreçte siyaset alanı ve erki biyolojik ve fizyolojik açıdan güçlü bedenlere sahip bireylerce yönetilirken, engellilerin de dâhil olduğu dezavantajlı gruplar bu sürecin dışında bırakılmıştır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü seçimlerde uygun erişilebilirlik tedbirleriyle oylarını kullanabildiklerini, bir kısmı ise halen bir başkasının yardımıyla kullanmak durumunda kaldıklarını bildirmişlerdir. Oy kullanma süreçlerinde sorun yaşayan engelli kadınlar be durumun ağırlıklı olarak mevzuatta yer almasına karşın erişilebilirlik tedbirlerinin uygulamada dikkate alınmamasını ya da var olan hizmetlerden haberdar olmamalarının etkili olduğunu dile getirmiştir. Bireylerin hayatında en mahrem alanlardan birisi olan ve mutlaka bağımsız tek başına gerçekleştirilmesi gereken oy kullanma işleminin engelliler tarafından yerine getirilememesi en temel vatandaşlık haklarından birisinin ihlali anlamına da gelmektedir. Ülkemizde son yıllarda buna ilişkin politika, mevzuat ve uygulama tedbirleri hayata geçirilmekle birlikte halen sorunlar yaşanabilmektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan evli engelli kadınların bir kısmının engellilik alanında ya da kadın alanında faaliyette bulunan bir sivil toplum kuruluşuna üye oldukları ve aynı zamanda da yönetimde aktif görev aldıkları görülmektedir. Burada engelli kadınların haklarına sahip çıkmak ve sorunlarına çözüm üretmek amacıyla daha görünür bir sorumluluk üstlendikleri ve bir nevi ellerini taşın altına koydukları anlaşılmaktadır. Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü de bir siyasi partiye üye olduklarını, bazıları da bu yapı içerisinde aktif görev aldıklarını ve ağırlıklı olarak engelli bireylerle ilgili çalışmalar yürüttüklerini, bu çalışmalarını önemsediklerini dile getirmiştir. Katılımcıların bir kısmı ise sendikalar, belediye meclisleri ve belediyelerin engelli komisyonları ile meslek örgütleri gibi yapıların içerisinde engelli hakları için mücadele ettiklerini bildirmişlerdir.

Evli engelli kadınların kendilerini ekolojik olarak değerlendirmeleri

Sosyal hizmet disiplini içerisinde ekolojik değerlendirme; mikro, mezzo ve makro müdahale süreçlerinde sosyal hizmet uzmanlarına birbirleriyle içi içe geçmiş ve birbiriyle etkileşim içerisinde olan birçok etken hakkında inceleme ve değerlendirme yapma imkanı sunan bütüncül bir değerlendirme yaklaşımıdır. Bu yaklaşım sosyal hizmet uzmanlarına insan gelişiminin fiziksel, sosyal, duyuşsal

(duygusal), bilişsel ve tinsel olmak üzere beş boyutu ile ilgili yedi ekolojik düzeyin (biogenetik faktörler, ailevi faktörler, kültürel faktörler, çevresel koşullar, kaynaklar ve fırsatlar, öz bakım kalıpları, gelişim ve sağlığın güncel göstergeleri) her birinde değerlendirme yapma imkanı sunmaktadır (Duyan, 2004).

Yürütülen bu çalışmada ekolojik bir perspektifle evli engelli kadınların çocukluklarından başlayarak toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimleri irdelenmiştir. Bu yaklaşımda engelli kadınların mikro, mezzo ve makro çevreyle kurdukları iletişim ve etkileşim kalıplarının toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimlerini ve engelli kadınların evlilik yoluyla bir aile kurarak toplumsal yaşama katılım düzeylerini nasıl şekillendirdiği ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu irdelenmenin diğer bir boyutunu da engelli kadınların gelişimin beş boyutunda kendilerini ekolojik olarak değerlendirmeleri içermektedir.

Katılımcıların kendilerini gelişimin fiziksel, sosyal, duygusal, bilişsel ve tinsel boyutlarında değerlendirmelerine ilişkin ifadelerinin çalışmanın diğer bölümlerinde de değişik şekillerde dile getirildiği, araştırmada yer alan bu ikili ekolojik yaklaşımın birbirini tamamladığı ve desteklediği görülmektedir.

- *Katılımcıların kendilerini fiziksel olarak değerlendirmeleri*

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların büyük bir bölümünün çocukluklarından başlayarak fiziksel gelişimlerinin desteklenmediği, ailelerinin buna zaman ve kaynak ayıramadığı, eğitim hayatları boyunca da fiziksel gelişimlerinin göz ardı edildiği ve okullarda beden eğitimi ve spor derslerine dahi katılım sağlayamadıklarını dile getirdikleri tespit edilmiştir. Bazı katılımcılar geçmişte ve günümüzde sağlıklı beslenme ve spor yaparak fiziksel gelişimlerini desteklerken, bazıları spor ortamlarının ya da öğretmenlerin erişilebilir olmaması nedeniyle bu fırsatlara sahip olamadıklarını belirtmiştir. Katılımcıların yaşadıkları olumsuz deneyimlere ve fiziksel gelişim açısından ihmal edilmiş bir çocukluk geçirmelerine karşın katılımcıların yarısı kendisini fiziksel olarak beğendiğini dile getirmiştir.

Katılımcıların çalışmanın diğer bölümlerinde çocukluklarına ve yetişkinlik dönemlerine dair anlattıkları yaşam deneyimlerine ait ifadelerin fiziksel gelişim boyutunda kendilerine yönelik ekolojik değerlendirmeler ile örtüştüğü görülmektedir.

Katılımcıların bir bölümü çocukluklarında ailelerinin fiziksel gelişimlerini desteklemediğini, bu durumun bazen imkânsızlıklardan bazen de ailelerinin ilgisizliğinden, engelli bir çocuğun ihtiyaçlarının ailede görünmez olmasından ve engelli bir kız çocuğu olarak spor yapmasına karşı çıkmalarından kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Bu deneyimi paylaşan katılımcılar bugün durdukları yerden bu ilgisizliğe karşı zaman zaman öfke duyduklarını, zaman zaman da onları anlamaya çalıştıklarını dile getirmişlerdir. Bazı katılımcılar fiziksel gelişimleri için kendilerinin de herhangi bir çaba göstermediğini, fiziksel gelişimlerine karşı ilgisiz olduklarını, bu durumun ilgisizlikle birlikte kaynak, zaman ve erişilebilir mekân yetersizliklerinden kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Benzer deneyimleri paylaşan katılımcılar fiziksel gelişimlerine karşı duyarsız kalmanın pişmanlığını yaşadıklarını dile getirmişlerdir.

Katılımcıların bir bölümü fiziksel gelişimleri için sportif faaliyetler içerisinde olmak istediklerini, ancak kendilerine uygun düzenlenmiş mekânların olmaması ve eğitmenlerin de engelli bir sporcuyla iletişim kurma ve eğitimi destekleme konusunda yetersiz olmaları nedeniyle bunu başaramadıklarını dile getirmiştir. Bu örneklerde engelli kadınların fiziksel gelişimlerine karşı duyarlı oldukları ancak mekân ve insan kaynağı yetersizliği nedeniyle sportif olanaklardan yararlanamadıkları anlaşılmaktadır.

Katılımcıların bir bölümü fiziksel gelişimleri için çaba gösterdiklerini, her türlü zorluğu göğüslemeye çalışarak düzenli sportif faaliyetler içerisinde bulunmaya, kişisel bakımlarına özen göstermeye ve sağlıklı beslenme alışkanlığı kazanmaya çalıştıklarını dile getirmişleridir. Katılımcıların büyük bir bölümü ise çocukluklarında ve yetişkinliklerinde fiziksel gelişimlerinin desteklenmediğini, bu

süreçte kendilerinin de ihmalkâr davranabildiğini ancak buna rağmen fiziksel olarak kendilerini beğendiklerini ve rahatsızlık duymadıklarını dile getirmişleridir. Katılımcılardan birisi fiziksel olarak kendisinden hoşnut olma halini rüyasında dahi kendisini hep olduğu haliyle gördüğünü ve hayata karışırken kendisini engellemediğini dile getirerek ifade etmiştir.

- *Katılımcıların kendilerini duygusal olarak değerlendirmeleri*

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bazılarının duygularını diğerleriyle paylaşmakta zorlandıkları, bazılarının ise duygularını daha çok eşleriyle rahatça paylaşabildikleri görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı annesiyle yakın olmadığı için duygularını paylaşamadığını, bir kısmı ise annesiyle daha yakın olduğunu ve duygularını babasıyla paylaşamadığını belirtmiştir. Ancak babayla daha yakın olduğunu ifade eden katılımcıların sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Yine sıklıkla karşılaşılan bir durum da katılımcıların psikolojik destek alması, bazılarının bu desteğin faydasını görürken bazılarının psikolojik desteğin yardımcı olmadığını dile getirmesidir. Bazı katılımcılar ise profesyonel desteğe ihtiyaç duyduklarını ancak bu desteğe erişemediklerini belirtmiştir.

Katılımcıların bir kısmı çocukluklarından başlayarak anneleriyle çok yakın olmadıklarını, duygularını anneleriyle paylaşamadıklarını ve halen bunun eksikliğini hissettiklerini dile getirmişleridir. Bazı katılımcılar en çok güvendikleri insanın babaları olduğunu, babalarının her koşulda yanlarında durduğunu ve onları en iyi anlayan kişinin babaları olduğunu anlatmıştır. Katılımcıların benzer bir biçimde çalışmanın diğer bazı bölümlerinde çocukluklarına ve yetişkinlik dönemlerine dair anılarında duygusal olarak babaya daha yakın olduklarını, anne ile iletişim kurmakta zorlandıklarını dile getirdikleri görülmektedir. Elde edilen bulgularda anneye duygusal bağ kuramadıklarını dile getiren kadınların daha çok ortopedik engelli kadınlar olmaları oldukça dikkat çekicidir. Toplumda var olan “sağlam beden ideolojisi”nin çocuğu ortopedik engelli olan annelerde de kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. Bedeni bütün çocuklar doğuramayan ve çocuğunu olduğu

haliyle benimseyemeyen anneler doğaldır ki çocuklarına duygudaşlık da yapamamaktadır.

Katılımcıların bir kısmı yaşamlarında zaman zaman duygusal iniş çıkışları olduğunu, baş etmekte zorlandıkları deneyimlerle karşı karşıya kaldıklarını, bu zamanlarda psikolojik destek aldıklarını ve bu desteğin kendilerine iyi geldiğini dile getirmiştir. Katılımcılar bu desteği çocukluklarında ihmal edildikleri ve halen bunun etkisi altında oldukları, kayıplarla baş etmede zorlandıkları, evliliklerinde yaşadıkları sorunlar ve duygularını diğerleriyle paylaşmada yaşadıkları güçlükler nedeniyle aldıklarını bildirmişlerdir. Bazı katılımcılar ise yaşamları boyunca zaman zaman profesyonel desteğe ihtiyaç duyduklarını ancak başta ekonomik sebepler olmak üzere çeşitli nedenlerle bu desteğe ulaşmadıklarını; bir kısmı ise yaşamları süresince duygularını diğerleriyle rahatça paylaşabildiklerini, sevdikleriyle güvene dayalı yakın ilişkiler kurabildiklerini ve profesyonel destek alma ihtiyacı duymadıklarını dile getirmiştir.

- *Katılımcıların kendilerini sosyal olarak değerlendirmeleri*

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların sosyal gelişimlerini değerlendirdiklerinde genel olarak kendilerini girişken, sıcakkanlı ve sosyal olarak niteledikleri görülmektedir. Görüşülen kişilerin büyük bir kısmı arkadaşlarıyla görüştiklerini ve sosyal etkinliklere katıldıklarını belirtmiştir. Bazı katılımcılar engelli dernekleri aracılığıyla sosyalleştiklerini, bazıları ise komşularıyla görüştiklerini ifade etmiştir. Çalışmada dikkati çeken bir husus bazı katılımcıların çocukluklarında sosyal gelişimlerinin ihmal edildiğini dile getirmiş olmalarıdır.

Katılımcıların bir kısmı çocukluklarında ya da gençliklerinde sosyal gelişimlerini desteklenmediğini, sosyal olarak bazen ihmal edildiklerini dile getirerek bunun eksikliğini halen hissettiklerini ifade etmiştir. Bunu dile getiren katılımcılardan biri; çocukluğunda sosyal gelişiminin hiçbir şekilde desteklenmediğini, özellikle okul hayatı süresince hep yalnız kaldığını ve hayatı

dışardan bir seyirci gibi yaşamak zorunda kaldığını dile getirmiştir. Diğer bir katılımcı ise çocukluğunda kapalı bir ailede yetiştiğini, bunun gençliğinde de devam ettiğini ve bu nedenle de sosyal gelişiminin hiçbir şekilde desteklenmediğini anlatmaya çalışmıştır. Bir diğer katılımcı da çocukluğunda aile içerisinde ağır travmalar yaşadığını, ailesinin sosyal gelişimini desteklemediği, bu boşluğu çocukluktan başlayarak komşularının çocuklarıyla gidermeye çalıştığını dile getirmiştir. Sosyal gelişimlerinin ihmal edildiğini dile getiren katılımcıların benzer bir biçimde çalışmanın diğer bazı bölümlerinde çocukluklarında sosyal gelişim bakımından yaşadıkları zorluklardan bahsettikleri görülmektedir.

- *Katılımcıların kendilerini bilişsel olarak değerlendirmeleri*

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bilişsel gelişimlerini değerlendirdiklerinde genel olarak kitap okuduklarını ve okumayı sevdiklerini ifade ettikleri görülmüştür. Buna ek olarak katılımcıların büyük kısmı güncel olayları, gündemi ve yeni gelişmeleri takip ettiklerini belirtmiştir. Sıklıkla karşılaşılan bir diğer durum da teknolojik gelişmelerle birlikte bilişsel gelişimlerinin daha iyi desteklendiğini ve istedikleri bilgiye daha rahat eriştiklerini ifade etmeleridir. Katılımcıların bazıları çocukluklarında bilişsel olarak desteklenmediklerini ifade ederken dikkate değer diğer bir bulgu da katılımcıların çocukluğunda devam edemedikleri okulu sonradan bitirip eğitimlerini tamamlamış olmalarıdır.

Katılımcıların bir kısmı çocukluklarında ya da gençliklerinde bilişsel olarak desteklenmediklerini, bilişsel gelişimlerinin ihmal edildiğini, bunun bazen ailelerinin imkânsızlıklarından, bazen de ilgisizliklerinden kaynaklandığını, bu eksikliği gidermek için hayatın devam eden yetişkinlik döneminde kendileri çaba içerisine girdiklerini ifade etmiştir. Katılımcılardan birisi erken çocukluk döneminde aile içerisinde masalların ve kitapların hiç olmadığını, çocukluğunun tek başına hayal kurarak geçtiğini ve gelişiminin bilişsel alanının eksik kaldığını çarpıcı bir biçimde anlatmaya çalışmıştır. Diğer bir katılımcı ise 25 yaşına kadar bilişsel gelişimi için hiçbir imkâna sahip olmadığını, yaşamını ev içerisinde ev işleriyle geçirdiğini, bu

yaştan sonra eğitimini tamamlamak ve kendini yetiştirebilmek için sürekli gayret içerisinde olduğunu dile getirmiştir. Bilişsel gelişiminin ihmal edildiğini dile getiren katılımcıların benzer bir biçimde çalışmanın diğer bazı bölümlerinde çocukluklarına dair anılarında bilişsel olarak ihtiyaç duydukları ilgiden ve kaynaklardan mahrum oldukları üzerinde durdukları görülmektedir.

- *Katılımcıların kendilerini tinsel olarak değerlendirmeleri*

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların tinsel gelişimlerini değerlendirdiklerinde tinsel gelişimi daha çok dini inanç ve dini ibadet düzeyinde kavradıkları gözlemlenmektedir. Bununla birlikte bazı katılımcılar; insana yardım etmenin en büyük manevi doyum aracı olduğunu, doğada bulunmanın, müzik dinlemenin ve kitap okumanın tinsel olarak kendisine iyi geldiğini dile getirmiştir. Katılımcıların önemli bir bölümünün kendilerini manevi yönden güçlü bulduğu, ibadet etmeye çalıştığı, büyük bir kısmının da ibadet ve dua etmenin kendilerini iyi hissettirdiğini ifade ettiği görülmektedir. Bazı katılımcılar engellik alanında verdikleri mücadelenin, insana katkı sunmanın ve insanlara faydalı olma duygusunun tinsel gelişimlerine iyi geldiğini ifade etmiştir. Bazı katılımcılar manevi olarak istedikleri noktada olmadıklarını belirtirken bazı katılımcıların da camilerin erişilebilir olmamasından şikâyetçi oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcılardan bir bölümünün tinsel olarak herhangi bir ihtiyaç hissetmedikleri ve bunun için herhangi bir çaba içerisinde olmadıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların bazılarının ise çocukluklarında tinsel gelişimlerinin desteklemediğini dile getirdikleri görülmektedir.

Katılımcıların bazıları çocukluklarında tinsel olarak ihmal edildiklerini, ailelerinin ve yakın çevrelerinin manevi gelişimleri için çaba göstermediğini ve yaşamları süresince bunun eksikliğini hissettiklerini dile getirmiştir. Katılımcılardan biri çocukluğunda Kuran okumayı istediğini ancak erişilebilir kuran olmaması ve ailesinin manevi gelişimine ilgi göstermemesi nedeniyle bu isteğini yerine getiremediğini dile getirmiştir. Oldukça dikkat çekici bir katılımcı ifadesinde engelli

kadınlardan birisi; çocukluğunda manevi yönden çok örselendiğini, çevresinin yanlış telkinleri nedeniyle Allah tarafından cezalandırıldığına inandığını, zaman zaman bu nedenle inancını kaybetme noktasına kadar geldiğini dile getirilmiştir. Ayrıca yakın çevrede de bu örselenmeyi yaşadığını, okulda ve camide diğerlerinden ayrı tutulduğunu ayrımcılığa uğradığını, sonradan kendi gayretiyle maneviyatını güçlendirmeye çalıştığını çarpıcı bir biçimde anlatmaya çalışmıştır. Bir diğer katılımcı ise çocukluğunda manevi olarak kendisini doyurabilecek hiçbir imkânın sunulmadığını, çok sevmesine rağmen ev içerisinde müzik dahi dinleyemediğini anlatmıştır. Tinsel gelişiminin ihmal edildiğini dile getiren katılımcıların benzer bir biçimde çalışmanın diğer bazı bölümlerinde çocukluklarına dair anılarında tinsel olarak ihtiyaç duydukları ilgiden ve kaynaklardan mahrum oldukları üzerinde durdukları görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Evli ve engelli yirmi kadınla derinlemesine görüşmeler yoluyla yürütülen bu çalışmada; evli engelli kadınların çocukluklarından başlayarak yaşam serüveni boyunca günümüze değin mikro, mezzo ve makro sistemlerle kurdukları iletişim ve ilişkiler üzerinden toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimlerinin irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda katılımcılara evlilik öncesi aileleri ile ilişkileri, okul ve eğitim hayatları, evlilik süresince eşi, aileleri, akrabaları, komşuları ve arkadaş çevreleri ile ilişkileri, evlilikte cinsel hayatları, çocuk sahibi olma ya da olmama kararları, ailelerin bu karara tepkileri, ebeveynlik serüvenleri boyunca kurdukları ilişkiler de ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, katılımcıların çalışma hayatında ve hizmet sağlayıcı kurumlarla kurdukları iletişim biçimleri, buralarda yaşadıkları sorunlar ve ayrımcı uygulamalar, siyasal süreçlere ve karar alma mekanizmalarına katılım düzeyleri ve bu süreçte engelli bir kadın olarak deneyimleri de irdelenen konular arasında yer almıştır. Son olarak da sosyal hizmette önemli bir yere sahip olan Ekolojik Sistem Kuramının önemli bileşenlerinden birisi olan ekolojik değerlendirme kapsamında katılımcıların kendilerini gelişimin beş boyutunda (fiziksel, sosyal, duyuşsal, bilişsel ve tinsel) değerlendirmelerine yönelik sorular yöneltilmiş ve ekolojik yaklaşımın bütüncül yapısı korunmaya çalışılmıştır.

Yürütülen bu çalışmada katılımcıların evlilik öncesi çocukluk ve ilk gençlik yıllarında aileleri ve yakın çevreleri ile kurdukları ilişkilerde özellikle ailelerinin “aşırı korumacı” ve “aşırı olmamakla birlikte korumacı” tutumlarından bahsettiği görülmüştür. Ayrıca katılımcıların çocukluklarına dair anılarında üzerinde durdukları bir diğer konu da kendilerine dönük olarak aileden başlayarak yakın çevreye yayılan “herhangi bir işi yapamaz, beceremez” şeklindeki yaklaşımları olmuştur. Bu iki temel yaklaşımla birlikte çarpıcı bir diğer bulgu da görüşmelere katılan engelli kadınların bir kısmının çocukluklarında yer eden hatıralara ilişkin ifadelerinde “gözden çıkarılmış bir çocuk gibi hissetme” ifadelerine yer vermiş olmalarıdır. Bu katılımcıların engelli bir birey olarak ailede ve yakın çevrede “var olma”, “varlığını

hissetme” boyutunda sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Hatta bazı katılımcıların ailelerin diğer kız çocukları için kurdukları “okuması, evlenmesi, çocuk sahibi olması” hayallerinin kendileri için söz konusu olmadığını ifade ettikleri ve bu yaklaşımın eğitilmiş ailelerde dahi varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Yürütülen bu çalışmada ortaya çıkan diğer önemli bir bulgu da katılımcıların bir bölümünü çocukluklarında engellilik durumlarının ailede ve yakın çevrede görmezden gelinmesi olmuştur. Bu örneklerde katılımcıların engellilik durumunun bazen çevreden saklandığı ve “Çevre ne der!” yaklaşımıyla ailenin olağan işleyişinin dışında bırakıldığı görülmektedir.

Araştırma sonuçlarında ortaya çıkan bir diğer önemli bulgu ise engelli katılımcıların kardeşleri ile kurdukları iletişim biçimleri ve ailenin ebeveynlik pratiklerinin engelli olan ve engelli olmayan çocuklarda farklılık göstermesi olmuştur. Literatürde bu konu ağırlıklı olarak engelli bir çocuğa sahip ebeveynler veya engelli bir kardeşe sahip olan çocuklar üzerinden irdelenmiştir. Oysa aynanın diğer bir yüzünün de olduğu, görünen resmin karşısına geçildiğinde bambaşka bir görüntünün ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Katılımcılardan bazıları çocukluklarında anne ve babalarının kardeşler arasında ayırım yaptığını; gelecekte yetişkin bir hayat kuramayacağına dair bir inançla becerilerinin desteklenmediğini, bir genç kız olarak güzel görünme arzusunun görmezden gelindiğini ve kardeşlerin onlara verdiği desteğin zaman zaman sesli bir şekilde dillendirilerek bir nevi borçlandırıldıklarını anlatmışlardır. Bazı katılımcılar ise çocukluklarında kardeşleriyle sorun yaşadıklarını, anne-babanın kendileriyle daha fazla ilgilenmek zorunda kalmasından kaynaklı olarak kardeşlerin bunu sorun ettiğini, aralarında kıskançlık sorununa neden olduğunu, bu sorunun zaman zaman kız kardeşlerde daha görünür olduğundan bahsetmişlerdir. Ayrıca bazı katılımcılar kardeşlerinin engellilik durumları nedeniyle onlara yardımcı olmakla birlikte kendilerine kötü davrandıklarını da dile getirmişlerdir.

Katılımcıların ifadelerinde elde edilen bulgular; engelli kadınların çocukluklarında ve ilk gençlik yıllarında kök ailelerinde işlevsellik konusunda sorunlar yaşandığını, ailelerin problem çözme, iletişim, rollerin yerine getirilmesi,

duygusal tepki verebilme, gereken ilgiyi gösterme ve davranış kontrolü boyutlarında zayıf olduğunu ve ailede sistemler arası bütünlüğün sağlanamadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca ailelerin tüm bu sorunlarla baş etmede ihtiyaç duyduğu psikolojik desteğe, eğitim imkânlarına ve kamu hizmetlerine erişemediği de anlaşılmaktadır. Araştırma sonucunda varılan bu tespit doğrultusunda; ailelere yönelik sosyal hizmet müdahalelerinde; engelli bireyi bulanan ailelerin sistem yaklaşımı doğrultusunda yaşadıkları işlevsellik sorunlarının tespit edilmesi, ailenin ihtiyaçlarına dönük eğitim, psikolojik destek ve rehabilitasyon hizmetlerinin sunulması ve gerekli hallerde yönlendirmelerin yapılması oldukça önemli olarak değerlendirilmektedir. Bu müdahalelerde ekolojik sistem yaklaşımı uyarınca; engelli kız çocuklarının fiziksel, sosyal, duygusal, bilişsel ve tinsel boyutlarda gelişimlerinin desteklenebilmesi amacıyla sosyal hizmet uzmanları tarafından ailelere gerekli rehberlik hizmetlerinin sunulması da önemlidir.

Yürütülen bu çalışmada katılımcıların evlilik öncesi çocukluk ve ilk gençlik yıllarında okul ve eğitim hayatlarıyla ilgili anılarında sıklıkla öğretmen, okul yöneticisi ve arkadaşlarının tutumlarından bahsettiği görülmüştür. Bazı katılımcılar öğretmen ve okul müdürleri tarafından desteklendiğini, herhangi bir ayrımcı davranışa maruz kalmadığını belirtirken, bazıları ise dışlayıcı ve ayrımcı bir tavırla karşılaştıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların bazıları arkadaşları tarafından dışlandıklarını ve ayrımcılığa uğradıklarını vurgulamıştır. Katılımcıların çoğunluğu okullardaki erişilebilirlik sorunlarından ve okula ulaşımında yaşadıkları sorunlardan bahsetmiştir. Bunun haricinde engelli oldukları için kaydını yapmak istemeyen okul müdürleri, okul hayatını zamanında tamamlayamayıp dışarıdan devam etmeleri, okul başarısını önemsemeleri, engelli oldukları için erkekler tarafından tercih edilmemeleri ve beden eğitimi ile özel gün etkinliklerine katılmada yaşadıkları sorunlar ön plana çıkmaktadır. Ayrıca katılımcıların bir bölümü ailelerinin eğitim almalarını desteklemediklerini ifade ederken bir kısmı ailenin destekleyici yaklaşımından bahsetmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü çocukluklarında ailelerinin kendilerine yönelik var olan “yapamaz/edemez”, “korumacı” yaklaşımının

ve “gözden çıkarılmış bir çocuk gibi hissetme” duygusunun eğitim hayatına girişte ve eğitim hayatı süresince kendini gösterdiğini ifade etmişlerdir. Bazı anlatımlarda ailenin sahip olduğu bu yaklaşımın, bir kız çocuğu olmasından ama aynı zamanda bir engelli kız çocuğu olmasından kaynaklandığı, ailelerin de bunu doğrudan ifade etmekte tereddüt etmedikleri ve kendilerini aşağılanmış ve gözden çıkarılmış gibi hissettiklerine dair ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Bazı örneklerde ailelerin kaynaklarını engelli olmayan çocukları için harcamak zorunda oldukları, engelli çocukları için de benzer harcamaları yapmalarının ekonomik olarak mümkün olmadığını dile getirdikleri görülmektedir. Ailelerin bu tutum ve yaklaşımlarının sonucu olarak katılımcıların bazıları; okula geç başlama, okula hiç gidememe ve eğitim hayatını yarıda kesme gibi deneyimler yaşamışlardır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların eğitim ve okul yaşamlarına ait hatıralarında okul müdürleri, öğretmenler ve akranların kendilerine karşı olumsuz tutum ve davranışları da önemli bir yer tutmaktadır. Katılımcıların bir kısmı eğitim hayatlarının çeşitli aşamalarında okul müdürlerinin doğrudan ayrımcılığına uğradıklarını, bu ayrımcılığın zaman zaman okula kayıt yaptırmama düzeyine kadar ulaştığını ve buna ilişkin hatıralarının kendilerini oldukça üzdüğünü, kendilerini dışlanmış hissettiklerini anlatmışlardır. Bazı katılımcıların okul müdürlerinin bu ayrımcı yaklaşımlarının okul süresince de devam ettiğini ifade ettiği görülmektedir. Yürütülen bu çalışmada müdürlerin okula kayıt yaptırmama ya da okula kabul ve eğitim süresince ayrımcı tutumlarının nedenleri arasında; fiziksel görüntü, ‘kendine yetemeyen’ bir çocuğun akranları ile bir arada eğitim göremeyeceği anlayışı ile diğer öğrencileri olumsuz etkileme potansiyeli gibi nedenlerin öne çıktığı görülmektedir.

Katılımcıların bir bölümü ise okulda öğretmenlerin ayrımcı tutum ve davranışlarına maruz kaldıklarını, bu tutum ve davranışların kendilerini derinden etkilediğini, hayal kırıklığı yaşadıklarını ve halen bu hatıraları anımsadıkça bu üzüntüleri yeniden yeniden yaşadıklarını anlatmışlardır. Katılımcıların bir bölümü; öğretmenlerin kendilerini yok saydığını ve hiçbir şekilde ilgilenmediğini, arkadaşları ile bir arada etkinliklere katılmasına müsaade edilmediğini, sınavlara hazırlamada fazla zaman ayırmak gerekeceği bahanesiyle sınavlara girme hakkını

kullanamadığını, bazı öğretmenlerin ise hitap ederken “kör, topal” gibi damgalayıcı ifadeleri dahi kullanabildiklerini anlatmıştır.

Çalışmaya katılan engelli kadınların bir bölümü okul yaşamları boyunca zaman zaman arkadaşları tarafından dışlandıklarını, ayrımcı tutum ve davranışlara maruz kaldıklarını ve ötekileştirildiklerini ifade etmişlerdir. Büyük oranda ergenlik ve genç kızlık yaşlarına denk gelen bu dönemde karşı cins tarafından tercih edilmemenin büyük bir hayal kırıklığı yarattığını da özellikle vurgulamışlardır. Genel olarak hem karşı cins hem de hemcinsleri tarafından dışlanmanın kendilerini üzdüğünü, içine kapanmalarına ve bunun sonucunda da yalnızlaşmalarına neden olduğunu anlatmışlardır. Yürütülen bu çalışmada katılımcılardan birisi okul yaşamına adım attığı ilkökul süresince arkadaşları tarafından damgalandığını, “topal” söylemleriyle taklidinin yapılarak rencide edildiğini ve yaşadığı bu ötekileştirilmenin kendisinde derin izler bıraktığını anlatmaya çalışmıştır. Katılımcıların eğitim yaşamlarına ilişkin dile getirdikleri bir diğer konu da karşı cinsin ilgisini çekememe ve karşı cins tarafından tercih edilmeme konusu oluşmuştur. Katılımcılar ortaokul, lise ve üniversite yılları boyunca karşı cinsin seçiminin dışında kaldıklarını ve bunun üzüntüsünü derinden yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Bazı katılımcılar genç kızlık döneminde engelli olduğunu fark eden erkek arkadaşların ilgilerini kestiklerini ve bunun kendisinde yarattığı “Engelli miyim, kadın mıyım?” çelişkisini çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların büyük bir çoğunluğu okula erişimde ve/veya okul içerisinde erişilebilirlik sorunları yaşadıklarını, mekâna ve bilgiye erişim için ihtiyaç duydukları tedbirlerin alınmadığını ve bu nedenle eğitim yaşamlarında zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların bazıları okullarda kendilerine uygun sıra, sandalye, lavabo, yemek masaları vb. olmadığını, giriş katta eğitim alamadıklarını, bazıları da erişilebilir eğitim araç-gereçlerinin olmadığını ve bu nedenle de eğitimi takip etmede büyük zorluklar yaşadıklarını anlatmıştır. Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmının hatıralarında okul yaşantılarına dair yer verdikleri diğer önemli bir husus da eğitim hayatları boyunca beden eğitimi derslerine ve/veya özel günlerde düzenlenen etkinliklere

katılamamaları olmuştur. Doğrudan fiziksel yetkinliğe ve engelliliğe vurgu yapan bu ayrıştırma, çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların vücut algılarını olumsuz etkilemiş, “Ben diğerleri gibi değilim!” inancını pekiştirmiş ve özgüvenlerini zedelemiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular; katılımcıların hem eğitim hayatına girişte hem de okul yaşamı boyunca çeşitli ayrımcı tutum, davranış ve uygulamalara maruz kaldıklarını, bu deneyimlerde ailenin, okul müdürlerinin, öğretmenlerin ve akranların birlikte etkili olduklarını ve bu yapıda engelli kız çocuklarını destekleyecek mekanizmaların yetersiz kaldığını göstermektedir. Araştırma sonucunda varılan bu tespit doğrultusunda; tüm kademelerde eğitimde bütünleşmenin sağlanabilmesi ve kapsayıcı eğitimin tüm unsurları ile hayata geçirilebilmesi amacıyla okul sosyal hizmetinin yaygınlaştırılması, okul sosyal hizmeti uygulamalarında ekolojik sistem yaklaşımının merkeze alınarak öğrenci-okul-aile-çevrenin bir bütün olarak müdahale kapsamına alınması gerektiği değerlendirilmektedir. Bu müdahalede alanda çalışan sosyal hizmet uzmanı ve diğer personelin özellikle engelli kız çocuklarına yönelik müdahalelerinde toplumsal cinsiyet bakış açısıyla hareket etmelerinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların eşleriyle tanışma ve evlilik bağ kurma sürecinde; evlendikleri kişilerle genelde sosyal ya da iş ortamlarında tanıştıkları, bazılarının ise başkaları tarafından tanıştırılarak evlendikleri görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı evlilik hazırlığı sürecinde sorun yaşamadıklarını belirtirken bazı katılımcılar engelli olduklarının eşleri tarafından çevreden sakladığını ifade etmiştir. Araştırmada bazı katılımcıların engelli bir kadınla evlenen engelli olmayan erkeklerin sosyal statü, psikolojik sorunlar ya da işsizlik gibi bir eksiği olma olasılığının çok yüksek olduğunu düşündüklerini dile getirmiş olmaları çarpıcı bulgular arasında yerini almıştır. Bir başka ifade ile bu katılımcılar engelli olmayan erkekler tarafından bir kadın olarak kabul görmelerine ve beğenilmelerine şüpheyle yaklaşmaktadır. Bu da toplumlarda engelli kadınlara yönelik var olan “a-seksüel, beğeni öznesi olmayan” inanışların engelli kadınlar tarafından da içselleştirildiğini göstermektedir.

Araştırmaya katılan engelli kadınların bir kısmı evlendikleri kişilerin aileleriyle sorun yaşamadıklarını, bir kısmı ise ailelerin engelli oldukları için evlenmelerine karşı çıktıklarını ifade etmiştir. Bazı katılımcılarda her iki aile evlenmelerine karşı çıkarken, bazılarında kendi ailesi evliliği desteklemiştir. Görüşülen kişilerin bazıları evlilik yapmalarının ailelerinde ve çevrelerinde beklenmeyen bir durum olarak karşılandığını ifade etmiştir. Hatta bir katılımcının ailesinin “Neyse, onu alan biri çıktı” diye sevindiğini dile getirdiği görülmüştür. Bazı katılımcılar; evlenmelerine koruyucu bir tavırla ailelerinin, bazıları ise aynı sebeple arkadaşlarının karşı çıktığını ifade etmiştir. Araştırmaya katılan bazı kadınlar ailede diğer kardeşler için daha çok küçük yaşlarda ilerde yapacakları evlilikler için çeyiz hazırlıkları yapıldığını ancak kendileri söz konusu olduğunda bununla ilgili en ufak bir imada dahi bulunulmadığını dile getirmiştir. Bazı örneklerde ise tam tersi bir şekilde ailenin kendileri için böyle bir hazırlık yapmasına çevrenin olumsuz tepki gösterdiğini ve bunu da oldukça iğneleyici bir dille ifade etmekten geri durmadıklarını anlatmıştır.

Katılımcıların bir bölümü ailesinin ya da çevresinin evliliklerine karşı çıktığını; bunda çoğunlukla engelli olmasının etkili olduğunu, her ikisinin engelli olduğu durumda dahi bu durumun geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Örneklerin bazılarında karşı tarafın ailesinin kendi çocukları engelli olsa dahi engelli bir gelin almak istemedikleri, bazılarında engelli kadınların ailelerinin “korumacı” bir yaklaşımla evlenmesine karşı çıktıkları anlaşılmaktadır. Burada ailelerin engelli kız çocuklarının bir evliliği sürdürme becerilerini gösteremeyeceğine, hatta karşı tarafın gizli bir ajandası olabileceğine ve bu nedenle çocuklarının zarar görebileceğine dair inançları olduğu görülmektedir. Bazı katılımcılar benzer bir yaklaşımı arkadaşlarının da gösterdiğini ve onlarla ilişkilerini kesmek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Diğer taraftan eşlerinin ailelerinde engellilikten kaynaklı olarak evliliğe karşı çıkma davranışı giderek akrabalara kadar genişlemiş, anne-baba ve kardeşlerle birlikte amcalar, dayılar, teyzeler, eltiler ve görümcüler de bu yönde tepkilerini göstermiştir.

Araştırmada elde edilen bu bulgular engelli bir bireye sahip ailelerde işlevselliğin zayıf olduğunu, aile içerisinde engelli bireyin diğer sistemlerle sağlıklı ilişkiler karamadığını, sistemler arası etkileşimin dışında tutulduğunu, gelişimlerinin

desteklenmediğini ve ihtiyaçlarının göz ardı edildiğini göstermektedir. Buradan hareketle engelli bir çocuğu bulunan ailelerin engelli bireyin ihtiyaçlarını gözetme ve onu destekleme konusunda kaynak ve eğitim desteği eksikliği yaşadıkları da anlaşılmaktadır. Engelli bireyi bulunan ailelere yönelik sunulacak sosyal hizmetlerde ailenin güçlendirilmesi ve desteklenmesi amacıyla çok yönlü bir müdahalenin planlanması önemlidir.

Araştırmaya katılan engelli kadınların büyük çoğunluğunun evlilik içerisinde cinsel hayatlarında bir sorun yaşamadıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Ancak yine de bazı katılımcıların cinsel hayatlarıyla ilgili kaygılanıp yetersiz olduğunu düşündüğünü, bazılarının ise karı-koca ilişkisinde eşlerinin, engelli olmaları ve fiziksel görüntüleri nedeniyle kaba ve kırıcı davranışlarına maruz kaldıklarını, bu durumu cinsel hayatlarında da aynı şekilde deneyimlediklerini ifade ettikleri görülmüştür. Ayrıca bir katılımcı aktif bir cinsel hayatı olmadığını, diğer bir katılımcı cinsellikle ilgili korkuları nedeniyle psikolojik destek aldığını, bir katılımcı engelliğinden kaynaklı kendisini yetersiz hissettiğini, bir diğeri ise sorunlu bir cinsel hayatı olduğunu belirtmiştir. Bir katılımcı toplumda a-seksüel olarak görüldüklerini, bu nedenle kendisinin de evlilik yaşamına kadar cinsel bir deneyiminin olmadığını dile getirmiştir. Engelli kadınların bir kısmı gerektiğinde eşleriyle cinsel hayatlarıyla ilgili konuşabildiklerini ifade etmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınlardan bir kısmı cinsel yaşamlarında yetersizlik duygusu yaşadıklarını ve bu duygunun engelli olmalarından kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Çalışmaya katılım sağlayan katılımcılardan biri toplumda engellilere yönelik var olan “a-seksüel” anlayışının evlilik öncesi hayatında cinsiyetsizleştirilmesine, bundan kaynaklı olarak da erkeklerle yakın ilişkiler kuramamasına neden olduğunu dile getirmiştir. Çalışmamızda yer alan bu örnekte katılımcı, toplumda yerleşik olarak var olan bu anlayışın da etkisiyle ilk cinsel birlikteliğini eşiyle yaşadığını ve cinsel anlamda deneyimsiz olmanın zorluklarını deneyimlediğini dile getirmiştir. Katılımcılardan bir kısmı karı-koca ilişkisinde eşlerinin onlara kaba davrandığını, eşlerinin engelliliklerini vurgu yapan ifadeler kullandıklarını ve eşleri tarafından beğenilmediklerini ifade etmiştir.

Katılımcılar bu durumun aynı zamanda cinsel yaşamlarını da olumsuz etkilediğini ifade etmiş, bir katılımcı cinsellikle ilgili yaşadığı korku nedeniyle psikolojik destek aldığını dile getirmiştir. Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı ise evliliklerinde karı-koca ilişkisinde ve cinsel hayatlarında herhangi bir sorun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmada elde edilen bulgular engelli kadınların azımsanmayacak bir kısmının evlilikte cinsel yaşamlarında yetersizlik duygusu yaşadıklarını, zaman zaman eşlerinin de bu yetersizlik duygusunu pekiştiren davranışlar içerisinde olabildiklerini göstermektedir. Bu tespitten hareketle engelli kadınlara yönelik yürütülecek evlilik ve aile danışmanlığı hizmetlerinde cinsel yaşam ve cinsel sağlık konularına da yer verilmesi, bu hizmetlerin eşleri de içine alacak şekilde sistem yaklaşımı ile yürütülmesinin yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmının çocuk sahibi olma kararını eşiyle birlikte aldıkları, bazı katılımcıların ise plansız bir gebelik yaşadığını bildirdiği görülmektedir. Katılımcıların yarıya yakını çocuk sahibi olma süreçlerinde genellikle doktor ve hemşirelerden olumsuz ve/veya ayrımcı bir tutum görmediğini ifade ederken, bazı katılımcılar ise doktorların olumsuz bir yaklaşım sergilediğini dile getirmiştir. Görüşülen kişilerin bir kısmının vurguladığı bir diğer konu ise başta sağlık kuruluşlarında çalışan sağlık personeli olmak üzere toplumda engellilik durumları nedeniyle “Daha kendine bile bakamıyor, çocuğa nasıl bakacak!” şeklindeki söylemlerinden dolayı duydukları rahatsızlık olmuştur. Bazı katılımcılar çocuklarının engelli bir şekilde doğmasından kaygı duyduklarını belirtirken, bazıları bu konuda genetik danışmanlık aldığını ifade etmiştir.

Katılımcıların bir bölümü doktorların hamile kalmasına ve/veya çocuk sahibi olmasına tepki gösterdiğini dile getirmiştir. Doktorların bu yaklaşımında toplumda var olan “yapamaz-edemez” yaklaşımının ve engelli bireylerde yetişkinlik becerilerinin gelişmemiş olduğuna dair olumsuz yargının etkili olduğu görülmektedir. Buna ilişkin örneklerde doktorların geleneksel inançlarını ve değerlerini çok rahat ifade ettikleri, bazı örneklerde çok net bir biçimde çocuk sahibi

olamayacaklarına dair kanaatlerini dile getirdikleri, bunun engelli bir kadında yaratacağı olumsuz duygular konusunda hiçbir sorumluluk hissetmedikleri anlaşılmaktadır. Katılımcılardan birisi hamilelik deneyiminde; doktorun, hem engelli olmayan bir erkekle evli olmasına hem de bu yetmezmiş gibi bir de hamile olmasına çok şaşırdığını, buna inanmakta güçlük çektiğini ve bunu sözel olarak hiçbir empati kurmadan dile getirmekte bir beis görmediğini anlatmıştır.

Çalışmaya katılım sağlayan bazı engelli kadınlar; hamilelik ve doğum sürecinde hastanelerde kendilerine uygun düzenlenmiş araç-gereç yoksunluğu ve diğer sağlık personelinin olumsuz yaklaşımları nedeniyle sorun yaşadıklarını dile getirmiştir. Katılımcılar hastane doğumhanelerinde engellilere uygun doğum masası olmadığını, muayenede çok zorlandıklarını ve sırf bu nedenle de sağlık personelinin engelli kadınlara doğum yapmamaları yönünde telkinlerde bulunduğunu dile getirmiştir. Bazı örneklerde açıkça görülmektedir ki uygun bir ekipmanın yokluğu engelli kadınların “hamilelik ve çocuk sahibi olma hakkını” kullanmalarında önlerine bir engel olarak çıkabilmekte, dahası sağlık personelinin çok olağan bir biçimde engelli kadınlara hamile kalmamaları yönünde telkinde bulunmalarına neden olabilmektedir. Katılımcılar ayrıca sağlık personelinin engellilere iletişim kurma ve onlara destek olma konusunda bilgisiz olduklarını, çoğu zaman ne yapacaklarını bilmediklerini, bazen de önyargılı bir şekilde ayrımcı tutum ve davranışlar sergileyebildiklerini ifade etmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular başta doktorlar olmak üzere sağlık personelinin engelli bireylerin hamilelik ve çocuk sahibi olma hakkını kullanmalarına yönelik olumsuz tutumları olduğunu, ayrıca hastanelerin doğumhane bölümlerinde engelli kadınlara yönelik erişilebilirlik ve uyumlaştırma tedbirlerinin alınmaması nedeniyle engelli kadınların özellikle doğum aşamasında göz ardı edilmeyecek sorunlar yaşadıklarını göstermektedir. Tıbbi sosyal hizmet alanında yürütülen hizmetlerin engelli anne adaylarını özel olarak gözetecek biçimde çeşitlendirilmesi gerektiği, bu alanda çalışan sosyal hizmet uzmanlarının sağlık kurumlarında çalışan tüm personele yönelik farkındalık eğitimleri düzenlemelerinin yararlı olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca sağlık kurumlarında engelli kadınların

hamilelik ve doğum süreçlerinde engelli olmayan kadınlar gibi hizmetlerden yararlanabilmeleri için gerekli erişilebilirlik ve uyumlaştırma tedbirlerinin alınması amacıyla tıbbi sosyal hizmet birimlerinin hastane yönetimlerini harekete geçirici müdahalelerde bulunmalarının önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı çocuklarının da kendileri gibi engelli doğmasından büyük bir kaygı duyduklarını, bu kaygının çoğunlukla engellilik durumları nedeniyle zor bir hamilelik geçirme ihtimalinden kaynaklandığını, ancak bununla birlikte bu kaygıda toplum baskısının da etkili olduğunu ve hamilelik boyunca bu kaygıyla baş etmek zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. Bunu dile getiren katılımcılar, toplumun engelli kadınların çocuk sahibi olmaları konusunda sahip olduğu “Ya çocuğu da engelli olursa!” inancının onlarda korku yarattığını ve hamilelik süresince bu korkuyu yaşadıklarını anlatmıştır. Katılımcıların yaşadığı bu korkunun altında ikinci kez damgalanma endişesi yatmaktadır. Toplumun engelli kadınlara yönelik sahip olduğu “evlenemez, çocuk sahibi olamaz” kehanetinin engelli bir çocuğun doğumuyla adeta bir kâbusa dönüşmesinden duyulan korku engelli kadınların hamileliklerinin keyfini yaşayamamalarına neden olmuştur.

Çalışmaya katılım sağlayan bazı engelli kadınlar; ailelerinin çocuk sahibi olma kararına olumlu tepki gösterdiklerini, bazı ailelerin ise karşı çıkmamakla birlikte endişelendiklerini ifade etmektedir. Katılımcıların bir kısmı çocuklarını tek başına büyüttüklerini, bir kısmı ailelerinin çocuk bakımına destek olmadıklarını, bazıları ise ailelerin destek olduğunu ancak müdahaleci bir yaklaşım sergilediklerini dile getirmiştir. Katılımcıların bazıları çocuklarını büyütürken aile, akraba, komşu ya da arkadaş desteğini aldığını belirtmiştir. Ortopedik engelli kadınların önemli bir bölümü çocuklarını büyütürken en büyük zorluğu çocuklarını taşıırken yaşadıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların bir kısmı kendi çocukları ile engelli ebeveyne sahip olma üzerinden zorluklar yaşadıklarını, çocuklarının başlarda bu durumu yadırgadıklarını, bir kısmı da çocuklarının bu konuda akran zorbalığına uğradığını dile getirmiştir.

Katılımcıların bir kısmı ailelerinin çocuk sahibi olma kararlarına karşı çıkmadıklarını ancak çocuğun bakımıyla ilgili kaygılandıklarını ve bu karara temkinli bir yaklaşım gösterdiklerini dile getirmiştir. Anne babalar çocuklarının engelli olması nedeniyle torunlarına bakamayacaklarını, durumun onları kaygılandırıldığını dile getirmektedir. Bu kaygının altında üstü örtük bir biçimde çocuk bakımının tümüyle kendi sorumluluklarında olacağı endişesi önemli bir yer tutmaktadır. Ailelerin bazıları çocuklarının torunlarını büyütürken yeterli ebeveynlik becerileri gösteremeyeceklerini de dile getirmektedir. Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların önemli bir bölümü çocuklarını büyütürken aile desteğinden ve diğer sosyal desteklerden mahrum kaldıklarını bildirmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular çocuk sahibi olan engelli kadınların çocuklarını büyütürken ihtiyaç duydukları çevresel ve kamusal desteği alamadıklarını göstermektedir. Çocuk sahibi olan ve çocuk büyütme konusunda desteğe ihtiyaç duyan ailelere yönelik geliştirilecek sosyal hizmet müdahalelerinde ailelere hem ebeveynlik konusunda bilgi ve eğitim desteği sunulmalı hem de bakıcı desteğine ihtiyaç duyan ailelere bu desteğin sağlanması amacıyla kamusal hizmetlerin çeşitlendirilmesi sağlanmalıdır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı çocuklarının büyüme sürecinde engelli anne babaya sahip olmaktan kaynaklı olarak arkadaşlarının ayrımcı tutumlarına ve davranışlarına maruz kaldıklarını, bu durumla baş etme konusunda zorlandıklarını ve ebeveyn-çocuk ilişkisinde sorunlar yaşadıklarını anlatmışlardır. Katılımcılar çocuğunun okul hayatına başlaması ile sorunların başladığını, arkadaşlarının engelli oldukları için kendileriyle dalga geçtiklerini ve bunu çocuklarının duyacağı bir şekilde sesli bir olarak dillendirdiklerini, bu nedenle de çocuklarının onların okula gelmelerini istemediğini anlatmıştır. Ayrıca çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı çocuklarının büyüme sürecinde engelli anne babaya sahip olma durumunu kabullenmekte zorlandıklarını, esasen çocuklarına dair bu kaygıyı kendilerinin de taşıdığını ancak zamanla bu sorunu aştıklarını dile getirmiştir. Araştırmaya katılım sağlayan engelli kadınlardan birisi çocuğuyla

yaşadığı bu sorunu aşabilmek için okul rehberlik servisinden destek aldığını bildirmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular, çocuk sahibi olan engelli ailelerin çocuklarının toplumda var olan olumsuz tutumlar nedeniyle dışlandıklarını, özellikle akran zorbalığına uğradıklarını ve bunun da aile işlevlerinde bozulmalara neden olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tespitten hareketle özellikle okul sosyal hizmeti kapsamında drama, role playing vb. yöntemlerle akran etkileşimini güçlendirici ve çocuklar arasında farkındalığı arttırıcı müdahalelerin geliştirilmesi faydalı olacaktır.

Çalışmaya katılım sağlayan ve çocuk sahibi olmayan engelli kadınların bir kısmı bu kararın kendi tercihleri olduğunu ifade ederken, bir katılımcının ise kendi engellilik durumu nedeniyle çocuğunun kendinden utanabileceği kaygısıyla çocuk sahibi olmadığını dile getirdiği görülmektedir. Diğer katılımcılardan biri geç evlendiği ve yaşı büyük olduğu için, ikisi ise tedaviye rağmen çocuk sahibi olmadıklarını belirtmiştir. Son olarak da bir katılımcı maddi kaygılar nedeniyle çocuk sahibi olmak istemediğini ifade etmiştir.

Bazı katılımcıların çalışma hayatına girişte engelli oldukları için işe kabul edilmediklerinden, bazı katılımcıların iş yerlerinde yaşadıkları sorunları anlatırken daha çok başarılı olabileceklerine dair olumsuz yargılardan, hak ettikleri pozisyonu alamayıp yükselemediklerinden ve yaşadıkları erişilebilirlik sorunlarından bahsettikleri görülmüştür. Bazı katılımcılar engelli oldukları için atıl pozisyonda kaldıklarını ifade ederken, bazıları ise başarılı olabileceğine dair ön yargı ile karşılaşmıştır. İş arkadaşlarıyla ilişkileriyle ilgili olarak ise katılımcıların bir kısmı yardımsever ve ayrımcı olmayan bir tutumla karşılaşırken, bir kısmı ise dışlandığını, kendisinden uzak durulduğunu belirtmiştir. Engelli kadın katılımcılardan bazıları görünüşlerinden ya da engellerinden dolayı göz önünde olmayan bir bölümde görevlendirilirken, bir kişi ise doğrudan “Bunu buradan kaldırın, eli ayağı düzgün birinin oturtun” ifadesine maruz kalmıştır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınlar iş yaşamlarına ilişkin deneyimlerini anlatırken; ağırlıklı olarak çalışma hayatına girişte engelli oldukları için işe kabul edilmediklerinden, iş yerlerinde hak ettikleri pozisyonu alamayıp yükselemediklerinden ve yaşadıkları erişilebilirlik sorunlarından bahsettikleri görülmüştür. Bazı katılımcılar engelli oldukları için atıl pozisyonda kaldıklarını ifade ederken, bazıları ise başarılı olabileceğine dair ön yargı ile karşılaşmıştır. İş arkadaşlarıyla ilişkileriyle ilgili olarak ise katılımcıların bir kısmı yardımsever ve ayrımcı olmayan bir tutumla karşılaşırken, bir kısmı ise dışlandığını, kendisinden uzak durulduğunu belirtmiştir. Katılımcılardan bazıları görüşlerinden ya da engellerinden dolayı göz önünde olmayan bir bölümde görevlendirilirken, bir katılımcı ise doğrudan “Bunu buradan kaldırın, eli ayağı düzgün birinin oturtun” ifadesine maruz kalmıştır. Görüleceği üzere engelli kadınlar işe giriş aşamasından başlayarak istihdamın her aşamasında ayrımcı tutum ve davranışlara maruz kalmaktadır.

Katılımcılardan bazıları çalışma yaşamının en başında işe giriş sürecinde doğrudan ayrımcılığa uğradıklarını ve engelli olmaları nedeniyle işe kabul edilmediklerini dile getirmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen örneklerde; işverenler engelli kadınları işe kabul aşamasında başka gerekçeler sunma ihtiyacı bile duymadan bireyin engelli olmasına doğrudan vurgu yaparak ayrımcı bir davranış içerisine girebilmiştir. Katılımcılardan bazıları ise çalışma yaşamına girdikten sonra kendilerine karşı küçümseyici tutum ve davranışlara maruz kaldıklarını, bu yaklaşımın hem amirlerden hem de çalışma arkadaşlarından kaynaklanabildiğini ve böylesi bir deneyimle baş etmenin oldukça zor olduğunu dile getirmişlerdir. Yürütülen bu araştırmada genel olarak toplumda engellilere yönelik var olan “acıma, koruma, sorumluluk vermeme” gibi tutumların iş yaşamında da var olduğunu, hem amirlerin hem de çalışma arkadaşlarının bu tutumu sergiledikleri görülmektedir.

Katılımcıların azımsanmayacak bir kısmı çalışma hayatında ötekileştirilerek göz önünde olmayan bir pozisyonda istihdam edildiklerini, bu tutumun bilinçli olduğunu ve bu durumun bazen çok açık bir biçimde toplumda var olan “sağlamlılık-sağlamcı beden” yaklaşımını da açığa çıkarttığını dile getirmiştir.

Benzer bir durumun işyerinde yükselme konusunda da yaşandığı, engelli kadınların yönetim pozisyonunda olamayacaklarına dair yaygın bir kanının olduğu ve bunun yerleşik bir norm haline geldiği anlaşılmaktadır. Hatta katılımcılardan birisi; eğitimini doktora düzeyinde tamamladığını, çalışma hayatında üretken ve verimli zamanlar geçirdiğini, çok çalıştığını ancak buna rağmen yönetim pozisyonunda bir kadroya yükselemediğini ve bunun tümüyle engelli bir kadın olmasından kaynaklandığını dile getirmiştir. Bu katılımcı görüşlerini ifade ederken insanların yönetim kademelerinde bedeni bütün insanlar görmek istediklerini ve engelli olmayan bir kadının bu deneyimi kendisi kadar ağır yaşamayacağına dair inancı olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı çalışma hayatında başarılı olabileceklerine dair önyargılar olduğunu, atıl bir pozisyonda kaldıklarını, zaman zaman hiçbir iş verilmediğini ve bu önyargıları yıkmak için yeniden yeniden kendilerini kanıtlamak zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. Bu tutumlarla karşılaşan engelli kadınların her eğitim seviyesinden ve çeşitli kadrolardan olmaları da dikkat çekicidir. Çalışmaya katılım sağlayan kadınların bir kısmı ise çalışma hayatında diğer çalışanların onların pozisyonlarını hazmedemediklerini, engelli bir kadının bir üst pozisyonda olmasını kabullenemediklerini, bunun da hem engelli hem de kadın olmalarından kaynaklandığını, üstü örtük bir biçimde bu durumun kendilerine yansıtıldığını dile getirmişlerdir. Çalışmaya katılım sağlayan kadınların bir kısmı çalışma arkadaşlarının kendileriyle iletişim kurmadığını, uzak durduğunu, zaman zaman bunun üstenci bir bakış açısıyla rahatsızlık verici boyutlara varabildiğini ve bundan duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. İncelenen örneklerde engelli kadınlara birer yetişkin gibi yaklaşım gösterilmediği ve onları daha alt bir pozisyona konumlandırarak iletişim kurulduğu görülmektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmı işyerlerinde erişilebilirlik sorunları yaşadıklarını, bir kısmı da ihtiyaç duydukları ve çalışmalarını kolaylaştıracak araç-gereçlere ulaşamadıklarını dile getirmiştir. Literatürde “makul uyumlaştırma” olarak adlandırılan ve engellilerin bulundukları pozisyonlarda işlerini kolayca ifa etmelerini sağlayan bu düzenlemelerin eksikliği bireyin gerçek manada

istihdamının önündeki en önemli sorunlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca işyerlerine erişimde uygun ulaşım araçlarının eksikliği ve işyeri iç mekânlarında engellilere uygun olmayan fiziksel mekân düzenlemeleri de engellilerin çalışma hayatına katılımlarında karşılarına çıkan en önemli sorunlar arasında yerini almış durumdadır. Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınlar; erişilebilir bilgisayar, uygun çalışma masası, erişilebilir lavabolar ve asansör yokluğu başta olmak üzere çalışmayı zorlaştıran pek çok sorundan bahsetmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular engelli kadınların hem çalışma hayatına girişte hem de çalışma hayatı boyunca ikili bir ayrımcılığa uğradıklarını ve bu ayrımcılıkla mücadelede gerekli desteği alamadıklarını ortaya koymaktadır. Çalışma hayatında yer alan engelli kadınların güçlendirilmeleri ve hak arama mücadelelerinde desteklenmeleri amacıyla sosyal hizmet müdahalelerinin geliştirilmesi teşvik edilmelidir. Çeşitli sosyal hizmet müdahaleleri kapsamında kadınlara yönelik düzenlenen “kadının insan hakları” eğitimlerine engelli kadınların da katılımı sağlanmalıdır.

Yürütülen bu araştırmada katılımcıların kamu hizmetlerinde yararlanmak üzere kurumlardan hizmet alma deneyimleriyle ilgili olarak daha çok sağlık kuruluşları, muhtarlık ile banka ve postane gibi kurumlardan bahsettikleri görülmektedir. Katılımcıların büyük bir bölümünün hizmet sağlayıcı kurumlarda kendilerine tanınan öncelik haklarını kullanamadıklarından bahsettikleri görülmüştür. Bazı katılımcılar bu öncelik hakkından diğer insanların rahatsız olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların bir kısmı herhangi bir sorun yaşamadığını belirtirken, bazıları ise hizmet sağlayıcıların bir engelli kadın olarak tek başına hizmet alma girişimlerini sorgulamalarından rahatsız olduklarını dile getirmiştir. Katılımcıların bir kısmı da çeşitli düzeylerde erişilebilirlik sorunları yaşadıklarını ifade etmiştir. Kurumlarda bu tür sorunlar yaşanmasında mevzuatta tanımlanan ve engellilere tanınan hakların hizmet sağlayıcı kurumlarda dahi bilinirliğinin olmaması ve bu konuda farkındalık oluşturulamamış olmasının önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmada ortaya çıkan önemli bir bulgu da çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir kısmının özellikle hastanelerden hizmet alırken doktorların yaklaşımlarından rahatsız olduklarını, doktorların zaman zaman kendileriyle kurdukları iletişimde kişisel alanlarına girebildiklerini, yanlarında birisinin olması durumunda muhatap alınmadıklarını ve bir yetişkinle kurulan olağan bir iletişimin dışına çıkabildiklerini dile getirmiş olmalarıdır. Katılımcılardan biri hastaneden hizmet almaya gittiğinde hizmet aldığı bir doktorun özel alanını ihlal ederek kendisine kocasıyla ilgili sorular sorduğunu, bu soruları aşağılayıcı bir imayla sorduğunu, bundan büyük bir rahatsızlık duyduğunu ve bir daha bu doktora gitmediğini dile getirmiştir. Yapılan araştırmalar geçmişten günümüze engelli bireylerin sağlık sunumlarıyla ilgili sorunlar yaşadığını ve burada özellikle sağlık çalışanlarının üstenci bakış açısının ve kendilerine minnet duyulması şeklinde ortaya çıkan davranış kalıplarının engelliler arasında rahatsızlık verici bulunduğu görülmektedir. Araştırmada yer alan bu örnekte de toplumda sık sık rastlanan sağlık personelinin üstenci bakış açısının bir doktorun davranış biçimiyle kendisini ele verdiği anlaşılmaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgular; engelli kadınların kurumlardan hizmet alma süreçlerinde ağırlıklı olarak çalışanların ve diğer hizmet alıcıların tutum ve davranışlarından şikâyetçi olduklarını, aynı zamanda erişilebilirlik sorunları yaşadıklarını göstermektedir. Hizmet sağlayıcı kurumlarda engellilere ve özelde engelli kadınlara yönelik ayrımcılığın önüne geçilmesi amacıyla geliştirilecek sosyal hizmet müdahalelerinde, engellilere hizmet sunumunda ve engellilerle iletişimde dikkat edilmesi gerekli hususlar kapsamında bilgilendirme ve farkındalık eğitimleri düzenlenmelidir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların siyasete ve karar alma mekanizmalarına katılım biçimleri ve düzeylerine ilişkin bulgulara bakıldığında genellikle başta engellilerle ilgili bir STK olmak üzere üye olarak bir sivil örgüt içerisinde oldukları ancak yönetimde aktif görev almadıkları görülmektedir. Bununla birlikte herhangi bir STK'ya üye olmadıklarını bildiren katılımcıların da olduğu görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı engelli erkeklerin STK'larda daha ön planda

olduğunu ifade ederken bir katılımcı bu durumun siyasi partiler için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Bazı katılımcılar siyasi bir partiye üye olduklarını ancak aktif görev almadıklarını dile getirirken bazı katılımcılar siyasi bir partiye üye olmadıklarını belirtilmiştir. Seçimlerde oy kullanma esnasında bazı katılımcılar erişilebilirlik tedbirlerini kullandıklarını ifade ederken, bazıları ise bağımsız bir şekilde oy kullanma hakkını kullanmadıklarını, aileden birisi ya da arkadaşlarıyla birlikte oy kullandıklarını belirtmiştir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bir bölümü herhangi bir sivil örgütlenmenin veya karar alma mekanizmasını içerisinde olmadıklarını, ağırlıklı olarak da bu durumun bu yapılarda var olan çıkar çatışmalarından, erkek egemen kültürden ya da bu tür faaliyetlere ayıracak zamanları olmadığından kaynaklandığını dile getirmiştir. Katılımcıların karar alma mekanizmalarının önemli bir bileşeni olan sendikalarda neredeyse hiç örgütlenmedikleri görülmektedir. Literatürde karar alma mekanizmalarının önemli bir bileşeni olan sendikalarda örgütlenmenin hizmet sınıfı ve gelir boyutunda olduğu, yekpare bir işçi sınıfı görünümünün benimsendiği, bunun dışında cinsiyet, etnik köken, cinsel yönelim veya engellilik gibi konuların sınıfsal mücadelede yer almasının tali bir konu olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu anlayışın bir ürünü olarak sendikal örgütlenmeler içerisinde engellilerin kendilerine yer bulamadıkları anlaşılmaktadır.

Çalışmaya katılım sağlayan evli engelli kadınların neredeyse yarısının engellilere yönelik faaliyette bulunan bir sivil toplum kuruluşuna üye oldukları ancak aktif görev almadıkları görülmektedir. Toplumda bireylerin yaşadıkları sorunlara çözümler üretmek, benzer sorunları yaşayan insanlarla bir arada olup deneyim paylaşımlarında bulunmak, çözüm arayışında kurumsal bir yapı altında güçlerini birleştirmek gibi amaçlarla sivil toplum örgütlerine üye oldukları bilinmektedir. Çalışma kapsamında ortaya çıkan örneklerde de de engelli kadınların ağırlıklı olarak engellik alanında faaliyet gösteren derneklere üye oldukları görülmektedir. Ancak bir sivil toplum kuruluşuna üyelik konusunda istekli oldukları anlaşılan engelli kadınların aktif görev almama yönündeki tercihleri dikkat çekicidir. Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınlar üyesi oldukları sivil toplum örgütlenmesinin

yönetim kademlerinde yanlış uygulamalar ve bu yapılarda erkek egemen bir anlayış olduğunu, bu nedenle uzak durduklarını dile getirmektedir. Nitekim ülkemizde engelli kadınların kendi örgütlenmeleri içerisinde yönetim ve karar alma kademelerinde temsiline baktığımızda, üye sayısı bakımından en çok üyeye sahip Engelliler Konfederasyonu ve Sakatlar Konfederasyonu'nda kadın temsiline oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların büyük bir bölümü herhangi bir siyasi yapının içerisinde olmadıklarını, bunda da ağırlıklı olarak kendilerinde bu yapılara yönelik var olan güvensizliğin, bu yapıları menfaat grupları olarak görmelerinin ve bu yapılar içerisinde engellilere hak ettikleri değerin verilmediğini düşünmelerinin etkili olduğunu dile getirmişlerdir. Günümüzde Dünyada siyasete katılımda kadınlar aleyhine büyük bir eşitsizlik yaşanmaktadır. Kadına yönelik ayrımcılığın en yoğun yaşandığı alanlardan birisinin siyaset olduğunu söylemek abartılı bir yorum olmayacaktır. Doğaldır ki engelli kadınlar da hem engelli hem de kadın olmaktan kaynaklı bu dışlanmanın tam da merkezinde yer almaktadır.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların seçme haklarını kullanma deneyimlerine baktığımızda ise bir bölümünün seçimlerde uygun erişilebilirlik tedbirleriyle oylarını kullanabildiklerini, bir kısmının ise halen bir başkasının yardımıyla oy kullanmak durumunda kaldıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Oy kullanma süreçlerinde sorun yaşayan engelli kadınlar da durumun ağırlıklı olarak mevzuatta yer almasına karşın erişilebilirlik tedbirlerinin uygulamada dikkate alınmamasını ya da var olan hizmetlerden haberdar olmamalarının etkili olduğunu dile getirmiştir. Bireylerin hayatında en mahrem alanlardan birisi olan ve mutlaka bağımsız tek başına gerçekleştirilmesi gereken oy kullanma işleminin engelliler tarafından yerine getirilememesi en temel vatandaşlık haklarından birisinin ihlali anlamına da gelmektedir. Ülkemizde son yıllarda buna ilişkin politika, mevzuat ve uygulama tedbirleri hayata geçirilmekle birlikte halen sorunlar yaşanabilmektedir.

Elde edilen bulgular, engelli kadınların siyasette ve karar alma mekanizmalarında cılız bir varlık gösterdiğini ve erkek egemen kültürün burada etkisini oldukça fazla gösterdiğini ortaya koymaktadır. Engelli kadınların siyasette ve karar alma mekanizmalarında daha fazla yer almaları, seslerini duyurabilmeleri ve haklarını arayabilmeleri amacıyla lobicilik faaliyetleri teşvik edilmeli ve desteklenmelidir. Ülkemizde kadınlara yönelik düzenlenen “kadının insan hakları” eğitimlerine mutlaka engelli kadınların da katılımı sağlanmalıdır.

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde ekolojik bir perspektifle evli engelli kadınların çocukluklarından başlayarak toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimleri irdelenmiştir. Bu yaklaşımda engelli kadınların mikro, mezo ve makro çevreyle kurdukları iletişim ve etkileşim kalıplarının toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimlerini ve engelli kadınların evlilik yoluyla bir aile kurarak toplumsal yaşama katılım düzeylerini nasıl şekillendirdiği ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu irdelenmenin diğer bir boyutunu da engelli kadınların gelişimin beş boyutunda kendilerini ekolojik olarak değerlendirmeleri içermektedir. Katılımcıların kendilerini gelişimin fiziksel, sosyal, duygusal, bilişsel ve tinsel boyutlarında değerlendirmelerine ilişkin ifadelerinin çalışmanın diğer bölümlerinde de değişik şekillerde dile getirildiği, araştırmada yer alan bu ikili ekolojik yaklaşımın birbirini tamamladığı ve desteklediği görülmektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların büyük bir bölümünün çocukluklarından başlayarak fiziksel gelişimlerinin desteklenmediği, ailelerinin buna zaman ve kaynak ayıramadığı, eğitim hayatları boyunca da fiziksel gelişimlerinin göz ardı edildiği ve okullarda beden eğitimi ve spor derslerine dahi katılım sağlayamadıklarını dile getirdikleri tespit edilmiştir. Bazı katılımcılar geçmişte ve günümüzde sağlıklı beslenme ve spor yaparak fiziksel gelişimlerini desteklerken, bazıları spor ortamlarının ya da öğretmenlerin erişilebilir olmaması nedeniyle bu fırsatlara sahip olamadıklarını belirtmiştir. Katılımcıların yaşadıkları olumsuz deneyimlere ve fiziksel gelişim açısından ihmal edilmiş bir çocukluk geçirmelerine karşın katılımcıların yarısı kendisini fiziksel olarak beğendiğini dile getirmiştir. Katılımcıların çalışmanın diğer bölümlerinde çocukluklarına ve yetişkinlik

dönemlerine dair anlattıkları yaşam deneyimlerine ait ifadelerin fiziksel gelişim boyutunda kendilerine yönelik ekolojik değerlendirmeler ile örtüştüğü görülmektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bazılarının duygularını diğerleriyle paylaşmakta zorlandıkları, bazılarının ise duygularını daha çok eşleriyle rahatça paylaşabildikleri görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı annesiyle yakın olmadığı için duygularını paylaşamadığını, bir kısmı ise annesiyle daha yakın olduğunu ve duygularını babasıyla paylaşamadığını belirtmiştir. Ancak babayla daha yakın olduğunu ifade eden katılımcıların sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Yine sıklıkla karşılaşılan bir durum da katılımcıların psikolojik destek alması, bazılarının bu desteğin faydasını görürken bazılarının psikolojik desteğin yardımcı olmadığını dile getirmesidir. Bazı katılımcılar ise profesyonel desteğe ihtiyaç duyduklarını ancak bu desteğe erişemediklerini belirtmiştir. Çalışmada ortaya çıkan önemli bulgulardan birisi katılımcıların bir kısmının çocukluklarından başlayarak anneleriyle çok yakın olamadıklarını, duygularını anneleriyle paylaşamadıklarını ve halen bunun eksikliğini hissettiklerini dile getirmiş olmalarıdır. Bazı katılımcılar en çok güvendikleri insanın babaları olduğunu, babalarının her koşulda yanlarında durduğunu ve onları en iyi anlayan kişinin babaları olduğunu anlatmıştır. Katılımcıların benzer bir biçimde çalışmanın diğer bazı bölümlerinde çocukluklarına ve yetişkinlik dönemlerine dair anılarında duygusal olarak babaya daha yakın olduklarını, anne ile iletişim kurmakta zorlandıklarını dile getirdikleri görülmektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların sosyal gelişimlerini değerlendirdiklerinde genel olarak kendilerini girişken, sıcakkanlı ve sosyal olarak niteledikleri görülmektedir. Görüşülen kişilerin büyük bir kısmı arkadaşlarıyla görüştiklerini ve sosyal etkinliklere katıldıklarını belirtmiştir. Bazı katılımcılar engelli dernekleri aracılığıyla sosyalleştiklerini, bazıları ise komşularıyla görüştiklerini ifade etmiştir. Çalışmada dikkati çeken bir bulgu bazı katılımcıların çocukluklarında sosyal gelişimlerinin ihmal edildiğini dile getirmiş olmalarıdır. Sosyal gelişimlerinin ihmal edildiğini dile getiren katılımcıların benzer bir biçimde

çalışmanın diğer bazı bölümlerinde çocukluklarında sosyal gelişim bakımından yaşadıkları zorluklardan bahsettikleri görülmektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların bilişsel gelişimlerini değerlendirdiklerinde genel olarak kitap okuduklarını ve okumayı sevdiklerini ifade ettikleri görülmüştür. Buna ek olarak katılımcıların büyük kısmı güncel olayları, gündemi ve yeni gelişmeleri takip ettiklerini belirtmiştir. Sıklıkla karşılaşılan bir diğer durum da teknolojik gelişmelerle birlikte bilişsel gelişimlerinin daha iyi desteklendiğini ve istedikleri bilgiye daha rahat eriştiklerini ifade etmeleridir. Katılımcıların bazıları çocukluklarında bilişsel olarak desteklenmediklerini ifade ederken dikkate değer diğer bir bulgu da katılımcıların çocukluğunda devam edemedikleri okulu sonradan bitirip eğitimlerini tamamlamış olmalarıdır. Çalışmada ortaya çıkan önemli bir bulgu katılımcıların bir kısmının çocukluklarında ya da gençliklerinde bilişsel olarak desteklenmediklerini, bilişsel gelişimlerinin ihmal edildiğini, bunun bazen ailelerinin imkânsızlıklarından, bazen de ilgisizliklerinden kaynaklandığını, bu eksikliği gidermek için hayatın devam eden yetişkinlik döneminde kendileri çaba içerisine girdiklerini ifade etmiştir. Bilişsel gelişiminin ihmal edildiğini dile getiren katılımcıların benzer bir biçimde çalışmanın diğer bazı bölümlerinde çocukluklarına dair anılarında bilişsel olarak ihtiyaç duydukları ilgiden ve kaynaklardan mahrum oldukları üzerinde durdukları görülmektedir.

Çalışmaya katılım sağlayan engelli kadınların tinsel gelişimlerini değerlendirdiklerinde tinsel gelişimi daha çok dini inanç ve dini ibadet düzeyinde kavradıkları gözlemlenmektedir. Bununla birlikte bazı katılımcılar; insana yardım etmenin en büyük manevi doyum aracı olduğunu, doğada bulunmanın, müzik dinlemenin ve kitap okumanın tinsel olarak kendisine iyi geldiğini dile getirmiştir. Katılımcıların önemli bir bölümünün kendilerini manevi yönden güçlü bulduğu, ibadet etmeye çalıştığı, büyük bir kısmının da ibadet ve dua etmenin kendilerini iyi hissettirdiğini ifade ettiği görülmektedir. Bazı katılımcılar engellik alanında verdikleri mücadelenin, insana katkı sunmanın ve insanlara faydalı olma duygusunun tinsel gelişimlerine iyi geldiğini ifade etmiştir. Bazı katılımcılar manevi olarak istedikleri noktada olmadıklarını belirtirken bazı katılımcıların da camilerin

erişilebilir olmamasından şikâyetçi oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcılardan bir bölümünün tinsel olarak herhangi bir ihtiyaç hissetmedikleri ve bunun için herhangi bir çaba içerisinde olmadıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların bazılarının ise çocukluklarında tinsel gelişimlerinin desteklemediğini dile getirdikleri görülmektedir. Çalışmada ortaya çıkan önemli bir bulgu katılımcıların bazılarının çocukluklarında tinsel olarak ihmal edildiklerini, ailelerinin ve yakın çevrelerinin manevi gelişimleri için çaba göstermediğini ve yaşamları süresince bunun eksikliğini hissettiklerini dile getirmiş olmalarıdır. Tinsel gelişiminin ihmal edildiğini dile getiren katılımcıların benzer bir biçimde çalışmanın diğer bazı bölümlerinde çocukluklarına dair anılarında tinsel olarak ihtiyaç duydukları ilgiden ve kaynaklardan mahrum oldukları üzerinde durdukları görülmektedir.

Araştırmada elde edilen bulgular; engelli kadınların yaşam serüvenleri boyunca fiziksel, sosyal, duygusal, bilişsel ve tinsel gelişimlerinin toplumsal yaşama katılımı sahip olduğu etkilerin, ayrıca bu deneyimlerden gelişimin beş boyutunda nasıl etkilendikleri dikkati çeken bir husus olarak ortaya çıkmıştır. Bu tespitten hareketle engelli kadınlara yönelik ekolojik yaklaşımla yürütülecek tüm sosyal hizmet müdahalelerinde ekolojik değerlendirmenin müdahalenin bir parçası olarak uygulamada yerini almasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte; üniversitelerin sosyal hizmet, psikoloji, çocuk gelişimi vb. bölümlerinde müfredatta engellilik alanına ilişkin programlar geliştirilerek bu programların toplumsal cinsiyet bakış açısıyla yürütülmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Genel olarak tüm toplumun engellilik, engelli hakları, engellilerle iletişim vb. konularda farkındalığının artırılması, olumsuz tutumlarının değiştirilmesi ve bir arada yaşama kültürünün teşvik edilmesi amacıyla üniversite-kamu-sivil toplum-sosyal taraf işbirliğinde yaygın eğitimler düzenlenmeli, bu eğitimlerde engelli kız çocuklarına ve engelli kadınlara yönelik özel vurguların yer alması sağlanmalıdır.

ÖZET

Evli Engelli Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Yaşam Deneyimlerinin Ekolojik Yaklaşımına Göre İncelenmesi

Bu çalışmada, evli engelli kadınların; evlenme, cinsellik, üreme, eş, annelik ve ebeveynlik, akrabalık, komşuluk, arkadaşlık, eğitimde ve istihdamda yer alma, kamu hizmetlerinden yararlanma ve siyasete ve karar alma mekanizmalarına katılım temelinde toplumsal cinsiyet rollerini deneyimleme biçimlerinin ekolojik yaklaşımla ele alınması amaçlanmıştır. Bu bağlamda kültürel öğelerin, inanışların, yargıların ve öğrenmelerin engelli kadınların toplumsal cinsiyet temelinde karşılaştıkları ayrımcılıkla ilişkisinin ortaya konması ve bu ayrımcılıkla mücadelede sosyal hizmet müdahalesi için bir tartışma başlatılması da amaçlanmıştır. Araştırmanın evreni 25-60 yaş aralığında evli engelli kadınlardır. Araştırmanın çalışma grubu 20 evli kadından oluşmaktadır. Bu çalışmada örneklemede bir olasılıksız örneklem türü olan amaçlı örnekleme kullanılmıştır. Örneklem seçiminde bir “amaçlı örnekleme” türü olan “kartopu örnekleme” tekniği kullanılmıştır. Araştırmada veriler, nitel veri toplama tekniği ile uyumlu bir şekilde derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiş, veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen temel bulgular; evli engelli kadınların çocukluklarından başlayarak çekirdek ailede, yakın çevrede, kendi evlilikleri içerisinde, okulda, çalışma hayatında, kamu hizmetlerine erişimde, siyasete ve karar alma mekanizmalarına katılımda ayrımcı ve dışlayıcı tutum ve davranışlarla karşılaştıkları ve bunun sonucunda da geçmişten günümüze toplumsal yaşama tam ve eşit katılımda sorunlar yaşadıklarını ortaya koymaktadır.

Çalışmada elde edilen bulgular ışığında; eğitimde, istihdamda, başta sağlık olmak üzere hizmet sağlayıcı kurumlarda, sivil toplum kuruluşları ile siyasette ve karar alma mekanizmalarında toplumsal cinsiyet bakış açısıyla engelli kadınların ihtiyaçlarına dönük yeni bir anlayışın geliştirilmesi, toplumda engelli kadınların ihtiyaçlarına yönelik farkındalık oluşturulması, engelli kız çocuklarının ve engelli kadınların toplumsal yaşama katılımlarının desteklenmesi ve teşvik edilmesi amacıyla sosyal hizmet müdahalelerinin toplumsal cinsiyet bakış açısıyla çeşitlendirilmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar sözcükler: Toplumsal Cinsiyet, Ekolojik Yaklaşım, Ekolojik Değerlendirme, Evli Engelli Kadınlar

SUMMARY

Investigation of Life Experiences of Married Disabled Women on Gender Roles According to Ecological Approach

In this study, it is aimed to address the ways of married disabled women to experience gender roles based on marriage, sexuality, reproduction, spouse, motherhood and parenthood, kinship, neighborliness, friendship, participation in education and employment, use of public services and participation in politics and decision-making mechanisms with an ecological approach. In this context, it is also aimed to reveal the relationship of cultural elements, beliefs, judgments and knowledge to discrimination faced by women with disabilities on the basis of gender and to start a discussion for social work intervention for fighting against discrimination. The target population of the research is married disabled women between the ages of 25-60. The study group consists of 20 married women. In this research, purposeful sampling, which is a type of improbable sampling, was used in the sampling. The “snowball sampling” technique, which is a type of “purposeful sampling”, is used in the sample selection. In the research, the data were obtained by using the in-depth interview technique in accordance with the qualitative data collection technique, and the semi-structured interview form developed by the researcher was used as a data collection tool.

The main findings obtained as a result of the research; married disabled women face discriminatory and exclusionary attitudes and behaviors in their family, close environment, in their own marriage, school, working life, access to public services, participation in politics and decision-making mechanisms starting from their childhood, and as a result, they experience problems in their full and equal participation in social life from past to present.

In the light of the findings obtained in the study; it is evaluated that it would be beneficial to develop a new understanding of the needs of disabled women from a gender perspective in education, employment, service provider institutions, especially health, non-governmental organizations, politics and decision-making mechanisms, to create society awareness towards the needs of disabled women and to support and encourage the participation of disabled girls and disabled women in social life through diversified social service interventions from a gender perspective.

Keywords: Gender, Ecological Approach, Ecological Assessment, Married Disabled Women.

KAYNAKLAR

- ABAY A R, KAHRAMAN GÜLOĞLU F (2015). Engellilere yönelik temel ulusal mevzuatın toplumsal cinsiyet açısından içerik analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, **8** (40): 430-438.
- ACAR F, ALTONUK G (2015). Neo-Liberalizm ve Neo-Muhafazakârlık Ekseninde Türkiye’de Özel Alan Politikası. İçinde: *2000’ler Türkiye’sinde sosyal politika ve toplumsal cinsiyet*, Der.: Dedeoğlu, S., Elveren A.Y., İmge Kitabevi, Ankara. 23-61.
- ACAR H (2001). Tek ebeveynli ailelere yönelik feminist sosyal hizmet müdahalesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, **12** (3): 13-25.
- ACKER J (1992). From sex roles to gendered institutions. *Contemporary Sociology*, **21** (5): 565-569.
- ADAK S (2016). Siyaset ve Toplumsal Cinsiyet. İçinde: *Toplumsal cinsiyet tartışmaları*, Ed. Saylıgil F., Dipnot Yayınları, Ankara.17-31.
- ADAMS R (2003). Social Work and Empowerment. Third Edition. Great Britan: Palgrave Macmillan.
- ADDLAKHA R, PRICE J, HEIDARI S (2017). Disability and sexuality: Claiming sexual and reproductive rights, *Reproductive Health Matters*, **25** (50): 4-9.
- AHİOĞLU-LİNDBERG E N (2011). Piaget ve ergenlikte bilişsel gelişim. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, **19** (1): 1-10.
- AHMED M, SHARMA U, DEPPLER J (2012). Variables affecting teachers’ attitudes towards inclusive education in Bangladesh. *Journal of Research in Special Educational Needs*, **12** (3): 132-140.
- AK M, ÇAKICI OKUR F (2018). Çalışan kadınların toplumsal cinsiyet algısı: Gümüşhane’de Çalışan Kadınlar Üzerine Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **9** (22): 253-275.
- AKBALIK E (2013). Türk atasözlerinde cinsiyet algısı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **36**: 81-90.
- AKBULUT S (2012). Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma). İçinde: *Ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar ekseninde engelli ayrımcılığı*, Der.: Çayır, K., Ayan Ceylan, M., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul. 149-162.

- AKIN A, DEMİREL S (2003). Toplumsal cinsiyet kavramı ve sağlığa etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, **25** (4): 73-82.
- AKKÖK F (2003). Farklı Özelliğe Sahip Çocuk Aileleri ve Ailelerle Yapılan Çalışmalar. İçinde: *Özel eğitime giriş*, Ed. Ataman A., Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık. 121-142.
- AKTAŞ A (2004). Aile terapisinde sosyal hizmet yaklaşımı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, **7** (7). Erişim Tarihi: 15.07.2023. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/198004>.
- AKTAŞ G (2013). Feminist söylemler bağlamında kadın kimliği: Erkek egemen bir toplumda kadın olmak. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, **30** (1): 53-72.
- AKTAŞLI İ, İLHAN E (2012). Kız çocukların eğitimi ve toplumsal cinsiyet eşitliği: Güncel veriler ve öncelikler. Yönetici özeti. Erişim Adresi: <http://www.bbog.org/content/Kiz-cocuklarin-egitimi-ve-toplumsal-cinsiyet-esitligi-guncel-veriler-ve-oncelikler-13-ocak-2012.pdf>. Erişim Tarihi: 06 Nisan 2023.
- ALTAN H Z (2019). Varlığında Yokluğunda Kadın. İstanbul: Deniz Matbaa Mücellit-Nazlı Koçak.
- ALTUNTAŞ O, ALTINOVA H H (2015). Toplumsal cinsiyet algısı ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Turkish Studies*, **10** (6): 83-100.
- AMIN SA, SHAARI HA ve KHAİRULLAH KF (2020). Barriers to marriage and motherhood: The experiences of disabled women in Malaysia. *The History of the Family*, **25** (2): 246-264.
- ANDERSON SNYDER L, CARMIC JS, BLACKWELL LV, CLEVELAND NJ, THORNTON CG (2010). Perceptions of discrimination and justice among employees with disabilities. *Employ Respons Rights J*, **22**: 5-19.
- ARCELLA S, CURADO L, EDWARDS M, FINGLETON M, KASAT V, GOMEZ LUCAS C, WESTHEIMER M, WILLING A (2009). A situational analysis of the sexual and reproductive health of women with disabilities, Elaborated for the United Nations Population Fund. Erişim Adresi: <https://milanoschool.org/wp-content/uploads/2012/06/UNFPA-Report2.pdf>. Erişim Tarihi: 12/12/2021.
- ARCIULI J, EMERSON E, LLEWELLYN G (2019). Adolescents' self-report of school satisfaction: The interaction between disability and gender. *School Psychology*, **34** (2): 148-158.
- ASHMAN K K, HULL G H (1999). Understanding Generalist Practice. Chicago: Nelson-Hall.

- ASWEGEN J, SHEVLIN M (2019). Disabling discourses and ableist assumptions: Reimagining social justice through education for disabled people through a critical discourse analysis approach. *Policy Futures in Education, Special Issue: Capital and Capability: Re-imagining Social Justice in and through Education*, 0 (0): 1-23.
- ATASÜ TOPÇUOĞLU R (2016a). Kadın Hareketleri ve Feminist Bilgi Birikiminin Sosyal Hizmetlere ve Sosyal Çalışmaya Getirdiği Açılımlar Üstüne Düşünceler. İçinde: *Sosyal politikanın cinsiyet halleri*, Der.: Şaşman Kaylı, D., Şahin F., Nika Yayınevi, Ankara. 9-26.
- ATASÜ TOPÇUOĞLU R (2016b). Feminizmin refah devleti ve sosyal politika alanına eleştiri ve katkıları. *Amme İdaresi Dergisi*, 49 (4): 37-63.
- AYAZ R (2012). Toplumsal Cinsiyet Temelinde Engellilik, Kavramlar, Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Ayrımcılık. İçinde: *Engellilik ve toplumsal cinsiyet el kitabı*, Der.: Gül, İ. I., Ayaz, R., Sarıtaş, E., Kadın Dayanışma Vakfı, Ankara. 31-44.
- AYDIN FÇ (2020). Siyasette “Kadın Tektipleştirme” Süreçleri. İçinde: *Cinsiyet halleri-Türkiye’de toplumsal cinsiyetin kesişim sınırları*. Der.: Mutluer, N., Varlık Yayınları, İstanbul. 103-121.
- AYKARA A (2015). Zihinsel engelli kardeşe sahip bireylerin yaşadıkları güçlüklerin sosyal rol kuramı açısından değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26 (2): 87-104.
- AYTEMUR SAĞIROĞLU N (2017). Sağlam bedenlilik ideolojisi üzerine eleştirel bir inceleme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, X (2): 149-168.
- AZZOPARDİ-LANE C, CALLUS A M (2016). Disability and parenting-the experiences of four women with disability. *Considering Disability Journal*, 7092016 (1): 1-34.
- BALTACI A (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1): 231-274.
- BALSER D B (2002). Agency in organization inequality: Organizational behavior and individual perceptions of discrimination. *Work and Occupations*, 29: 137-165.
- BANDURA (1971). Social Learning Theory. New York: General Learning Press.
- BARNES C (1992). Institutional discrimination against disabled people and the campaign for anti-discrimination legislation. *Critical Social Policy*, 12 (34): 5-22.
- BARNES C, MERCER G (2010). Exploring Disability. UK: Polity Press.
- BARTON L (1993a). The struggle for citizenship: The case of disabled people. *Disability, Handicap & Society*, 8(3): 235-248.

- BARTON L (1993b). Equality, Education And Physical Education. In: *Disability empowerment and physical education*, Ed.: Evans, J., London: Falmer Pres. 43-54.
- BEAL J, PIRON L H (2005). DFID Social Exclusion Review. London: The London School of Economics and Political Science.
- BEGLEY C, HİGGİNS A, LALOR J, SHEERİN F, ALEXANDER J, NİCHOLL H, LAWLER D, KEENAN P, TUOHY T, KAVANAGH R (2009). Women with disabilities: barriers and facilitators to accessing services during pregnancy, childbirth and early motherhood. Dublin: School of Nursing and Midwifery, Trinity College. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/233415544_Women_with_Disabilities_Barriers_and_Facilitators_to_Accessing_Services_During_Pregnancy_Childbirth_and_Early_Motherhood. Erişim Tarihi: 01/01/2021.
- BERG BL, LUNE H (2015). (Ed. Hasan AYDIN). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Eğitim Yayınevi, Konya.
- BECKER H, ROBERTS G, DUMAS S (2000). The inclusion inventory: A tool to assess perceptions of the implementation of inclusive educational practices. *Special Services in the Schools*, **16**: 57-72.
- BİLGİ ÜNİVERSİTESİ-İNSAN HAKLARI HUKUKU UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ (2017). Dünya Ekonomi Forumu 2017 Küresel Cinsiyet Eşitliği Uçurumu Raporu. Erişim Adresi: <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/news/none-dunya-ekonomi-forumu-2017-kuresel-cinsiyet-es/>. Erişim Tarihi: 19/04/2022.
- BLOOR M, WOOD F (2006). Keywords in Qualitative Methods. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- BOER A, PIJIL S J, MİNNAERT A (2012): Students' attitudes towards peers with disabilities: A review of the literature. *International Journal of Disability, Development and Education*, **59** (4): 379-392.
- BOLLINGER H, COOK H (2020). After the social model: Young physically disabled people, sexuality education and sexual experience. *Journal of Youth Studies*, **23** (7): 837-852.
- BROWN L, MOLONEY M E (2019). Intersectionality, work, and well-being: The effects of gender and disability, *Gender & Society*, **33** (1): 94-122.
- BRITTAİN I (2004). Perceptions of disability and their impact upon involvement in sport for people with disabilities at all levels. *Journal of Sport & Social Issues*, **28**: 429-452.

- BORA A (2011). Kadınların Sınıfı-Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BUĞRA A (2010). Toplumsal cinsiyet, işgücü piyasaları ve refah rejimleri: Türkiye’de kadın istihdamı. TÜBİTAK Proje no: 108K524. Erişim Adresi: http://www.spf.boun.edu.tr/content_files/proje_raporlari/AyşeBugra_Kadınİstihdamı_TUBITAK.pdf. Erişim Tarihi: 11/01/2022.
- BUĞRA A (2015). Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Verimli Bir Birliktelik. İçinde: *2000’ler Türkiye’sinde sosyal politika ve toplumsal cinsiyet*. Der.: Dedeoğlu, S., Elveren, A.Y., İmge Kitabevi, Ankara. 13-21.
- BUĞRA A (2018). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BURCU E (2011). Türkiye’deki engelli bireylere yönelik kültürel tanımlamalar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, **28** (1): 39-54.
- BURCU E (2015). Türkiye’de yeni bir alan: Engellilik sosyolojisi ve gelişimi. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, **1** (2): 319-341.
- BURCU E (2017). Türkiye’de engelli bireylerin dezavantajlı konumlarına engellilik sosyolojisinin eleştirel tavrıyla bakmak. *Toplum ve Demokrasi*, **11** (24): 107-125.
- BURCU E (2020). Engellilik Sosyolojisi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- BULUT I (1993). Ruh Hastalığının Aile İşlevlerine Etkisi. Ankara: T. C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı.
- BUTLER J (1999). Cinsiyet Belası- Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi. Çev: Başak Ertür (2005), İstanbul: Metis Yayınları.
- BUTLER R, BOWLBY S (1997). Bodies and spaces: An exploration of disabled people's experiences of public space. *Environment and Planning D: Society and Space*, **15**(4): 411-433.
- BUSS DM (1995). Psychological sex differences. origins through sexual selection. *American Psychologist*, **50** (30): 164-168.
- BUZ S (2009). Feminist sosyal hizmet uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, **20** (1): 53-65.
- BUZ S, KARABULUT A (2015). Ortopedik engelli kadınlar: Toplumsal cinsiyet çerçevesinde bir çalışma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **7**: 25-45.

- CAMPELL J, GILMORE L, CUSKELLY M (2003). Changing student teachers' attitudes towards disability and inclusion. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, **28** (4): 369-379.
- COYLE P C, SANTIAGO M C (2002). Healthcare utilization Among women with physical disabilities. *MedGenMed*, **4** (3):2. Erişim Adresi: <https://europepmc.org/article/med/12466734>. Erişim Tarihi: 19/04/2022.
- ÇAKIR Ö (2008). Türkiye’de kadının çalışma yaşamından dışlanması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, **31**: 25-47.
- ÇAKIR S (2010). Osmanlı Kadın Hareketi: Yirminci Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi. İçinde: *Türkiye’de toplumsal cinsiyet çalışmaları- Eşitsizlikler, mücadeleler, kazanımlar*, Der: Şimşak, H., Gökşen, F., Oder, E. O., Yüksek, D., Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul. 93-106.
- CAMPBELL F K (2012). Stalking Ableism: Using Disability to Expose ‘Able’ Narcissism. In: *Disability and social theory*, Ed. Goodley, D., Hughes, B., Davis, L., Palgrave Macmillan, London. 21230. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1057/978113702300113>. Erişim Tarihi: 13/04/2022.
- ÇELEN A (2023). Engelliler, Sosyal Dışlanma ve Ayrımcılık. İçinde: *Türkiye’de engelliler ve sosyal politikalar*, Ed.: Şen, M., Efe Akademi Yayıncılık, İstanbul. 77-115. İstanbul.
- ÇİLĞİN T (2023). 21. yüzyılda Türkiye’de ve Dünya’da engelli kadınların çalışma hayatında yaşadıkları sorunların ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelere rağmen devam etmesi paradoksu. *Çalışma ve Toplum*, **2** (77): 1323-1352.
- ÇITAK A (2008). Kadınların Çalışmasına Yönelik Tutum: Cinsiyet, Cinsiyet Rolü Ve Sosyoekonomik Düzeye Göre Bir Karşılaştırma. A.Ü. SBE: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇİLESİZ S (2011). A phenomenological approach to experiences with technology: Current state, promise, and future directions for research. *Educational Technology Research and Development*, **59** (4): 487-510.
- CRAWFORD D, OSTROVE JM (2008). Representations of disability and the interpersonal relationships of women with disabilities, *Women & Therapy*, **26** (3-4): 179-194.
- CREGAN C, KULIK CT, BAINBRIDGE HTJ (2017). Differences in well-being among people with disabilities in paid employment: Level of restriction, gender and labour market context, *Social Policy & Administration*, **51** (7): 1210-1230.
- CRENSHAW K (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, **43** (6): 1241-1299.

- CRESWELL J W (2013). Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal.
- CUZZOCREA F, LARCAN R, BAIocco R, COSTA S (2012). Family functioning, parenting, and couple satisfaction in families of children with a disability. *Rivista di studi familiari*, 2: 7-24.
- DAI L, WANG L (2015). Review of family functioning. *Open Journal of Social Sciences*, 3 (12): 1-8.
- DEAN L, TOLHURST R, KHANNA R, JEHAN K (2017). ‘You’re disabled, why did you have sex in the first place?’ An intersectional analysis of experiences of disabled women with regard to their sexual and reproductive health and rights in Gujarat State, India. *Global Health Action*, 10:sup2, 1290316, DOI: 10.1080/16549716.2017.1290316.
- DEDEOĞLU S (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye’de aile ve kadın emeği. *Toplum ve Bilim*, 86 (Güz): 139-169.
- DEDEOĞLU S, ŞAHANKAYA A (2015). Türkiye’de İş ve Aile Yaşamını Uyumlaştırma Politikaları. İçinde: *2000’ler Türkiye’sinde sosyal politika ve toplumsal cinsiyet*. Der.: Dedeoğlu, S. ve Elveren, A.Y., İmge Kitabevi, Ankara. 93-121.
- DEDEOĞLU S (2017). Türkiye’de Refah Devleti, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İstihdamı. İçinde: *Türkiye’de refah devleti ve kadın*. Der.: Dedeoğlu, S., Elveren, A.Y., İletişim Yayınları, İstanbul. 211-229.
- DEMİRBAŞ M, YAĞBASAN R (2005). Sosyal öğrenme teorisine dayalı öğretim etkinliklerinin, öğrencilerin bilimsel tutumlarının kalıcılığına olan etkisinin incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (2): 363-382.
- DEMİRBILEK S (2007). Cinsiyet ayrımcılığının sosyolojik açıdan incelenmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44 (511): 12-27.
- DENİZ Ş (2019). Türkiye’de Kadın ve Siyaset. Ankara: Detay Yayıncılık.
- DENİZ İ, GÖLLER L (2017). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin aile işlevselliği ve evlilik doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 3 (1): 53-69.
- DEPOY E, GILSON S (2012). Social work practice with disability: moving from the perpetuation of a client category to local through global human rights and social justice. *Revista de Asistentă Socială*, 1:11-22.
- DERELİ F, OKUR S (2008). Engelli çocuğa sahip olan ailelerin depresyon durumunun belirlenmesi. *Yeni Tıp Dergisi*, 25: 164-168.

- DEREZOTES D S (2000). Advanced generalist social work practice. Thousand. Oaks, CA: Sage.
- DOĞAN İ (2014). Sosyal dışlanmanın anlaşılması: Muğlaklık ve çok boyutluluk. *Sosyal Siyaset Konferansları / Journal of Social Policy Conferences*, **66-67**: 127-157.
- DOĞRU SY, ARSLAN E (2006). Zihin ve işitme engelli çocukların ailelerinin kaygı düzeyi ve yaşam kaliteleri yönünden karşılaştırılması. I. Uluslararası Ev Ekonomisi Sürdürülebilirlik, Gelişme ve Yaşam Kalitesi Kongresi. 22-24 Mart, Ankara.
- DOMINELLI L (2002). Feminist Social Work Theory and Practice. First Edition. Great Britan: Palgrave Macmillan.
- DONOGHUE C (2003). Challenging the authority of the medical definition of disability: an analysis of the resistance to the social constructionist paradigm. *Disability & Society*, **18** (2): 199-208.
- DOTSON L A, STINSON J, CHRISTIAN L (2003). People tell me I can't have sex: Women with disabilities share their personal perspectives on health care, sexuality, and reproductive rights. *Women & Therapy*, **26** (3): 195-209.
- DRAY B J (2008). Social Construction of Disability. In: *Encyclopedia for social and cultural foundations of education*. Ed.: Provenzo, E., Renaud, J. P., SAGE.722-724.
- DSÖ (2011). Dünya Engellilik Raporu. Ankara: Anıl Matbaası.
- DUPRE M (2012). Disability culture and cultural competency in social work. *Social Work Education*, **31** (2): 168-183.
- DURMAZ Ş (2016). İşgücü piyasasında kadınlar ve karşılaştıkları engeller. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, **2** (3): 37-60.
- DUYAN V (2004). Sosyal Hizmet: Temelleri, Yaklaşımları, Müdahale Yöntemleri. Ankara: Sosyal Çalışma Yayınları.
- DUYAN V, ÖZGÜR SAYAR Ö, ÖZBULUT M (2008). Sosyal Hizmeti Tanımak ve Anlamak. Ankara: Öncü Basımevi.
- DUYAN V, ALTINOVA H H (2013). Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin geçerlik güvenirlik çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, **24** (2): 9-22.
- DUYAN V, YOLCUOĞLLU İG, ARTAN T (2014). Dünü, Bugünü, Yarınıyla İnsanı Anlamak (İnsan Davranışının Kökenleri ve Sosyal Çevrenin Etkileri). İstanbul: Nar Yayınları.

- ECEVİT Y (2017). Türkiye’de Sosyal Politika Çalışmalarının Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Gelişimi. İçinde: *Türkiye’de refah devleti ve kadın*. Der.; Dedeoğlu, S., Elveren, A. Y., İletişim Yayınları, İstanbul. 11-26.
- EKREM E, DEMİREL BOZKURT Ö, DAŞIKAN Z (2023). Engelli kadın olarak anne olmak. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, **6** (1): 238-246.
- ELVEREN AY (2025). Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Bir Değerlendirmesi. İçinde: 2000’ler Türkiye’inde sosyal politika ve toplumsal cinsiyet. Der.: Dedeoğlu, S., Elveren, A.Y. ,İmge Yayınevi, Ankara. 63-91.
- ENGELLİLER KONFEDERASYONU (2022). Engelliler Konfederasyonu yönetim kurulu. Erişim Adresi: <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/yonetim-kurulu-2/> Erişim Tarihi: 11/12/2022.
- EREŞ F, CANASLAN A (2017). Kaynaştırma eğitimi politikalarının değerlendirilmesine yönelik bir çalışma: Engelli öğrencilerin okul sorunları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, **6** (1): 553-570.
- ERKAN G (2004). Özürlülüğü açıklayan modeller ve sosyal hizmet uygulamaları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, **15** (2): 31-38.
- ERSOY A (2015). Doktora öğrencilerinin ilk nitel araştırma deneyimlerinin günlükler aracılığıyla incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, **5** (5): 549-568.
- EŞEL E (2005). Kadın ve erkek beyninin farklılıkları. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, **15**: 138- 152.
- FARBER RS (2000). Mothers with disabilities: In their own voice. *American Journal of Occupational Therapy*, **54**: 260–268.
- FINKELSTEİN V (2007). The ‘Social Model of Disability’ and the Disability Movement. Erişim Adresi: <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/finkelstein-The-Social-Model-of-Disability-and-the-Disability-Movement.pdf> . Erişim Tarihi: 14/04/2023
- FINE C (2010). Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması. İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- FRIEDMAN B, ALLEN KN (2011). Systems Theory. İçinde: *Theory & practice in clinical social work* (2nd.ed.). Ed.: Brandell, J. R., Thousand Oaks, CA: Sage. 3-20.
- FROHMADER C, ORTOLEVA S (2012). Issues Paper: The sexual and reproductive rights of women and girls with disabilities. ICPD beyond 2014 international conference on human rights. Erişim Adresi: <https://wwda.org.au/>. Erişim Tarihi: 10/10/2019.

- GAMZE Y (2020). Mothers with disabled children: needs, stress levels and family functionality in rehabilitation. *Scand J Caring Sci*, **34**: 524–532.
- GANTERER J, MORE R (2019). Different bodies: Normality and embodiments of disability and gender. *Journal of Contemporary Educational Studies/Sodobna Pedagogika*. **70** (136): 160-173.
- GARLAND THOMSON R (2002). Integrating disability, transforming feminist theory. *NWSA Journal*, **14** (3): 1-32.
- GENÇOĞLU P, KUŞKAYA S (2016). Küresel cinsiyet uçurumu açısından Avrupa ve Orta Asya ülkelerinin değerlendirilmesi: İstatistiksel bir analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, **9** (46): 696-705.
- GERMAIN CB (1973). An ecological perspective in casework practice. *Social Casework*, **54** (6): 323–330.
- GERSCHICK TJ (2000). Toward a theory of disability and gender. *Feminisms at a Millennium*, **25** (4): 1263-1268
- GESSER M, NUERNBERG AH, FILGUEIRAS TONELI MJ (2014). Gender, sexuality and experience of disability in women in southern Brazil. *Annual Review of Critical Psychology*, **11**: 417-432.
- GILSON F S, DEPOY E (2002). Theoretical approaches to disability content in social work education. *Journal of Social Work Education*, **38** (1): 153-165.
- GITTERMAN A, GERMAIN CB (1976). Social work practice: A life model. *Social Service Review*, **50** (4): 601-610.
- GOFFMAN E (1963). *Stigma: Notes on The Management of Spoiled Identity*. New York: Touchstone. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/40783346/STIGMA_NOTES_ON_THE_MANAGEMENT_OF_SPOILED_IDENTITY. Erişim Tarihi: 12/03/2020.
- GOODWIN S (2012). Women, Policy and Politics: Recasting Policy Studies. İçinde: *Engaging with carol bacchi: Strategic interventions and exchanges*, Ed.: Bletsas, A., Beasley, C., Adelaide, Electronic Edition. 25-36. Erişim Adresi: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/33181/560097.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi: 17/01/2023.
- GREWAL I, JOY S, LEWIS J, SWALES K, WOODFIELD K (2002). Disabled for life? Attitudes toward, and experiences of disability in Britain (Research report no. 173). Leeds, UK: Department for Work and Pensions. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/1967737/Disabled_for_life_attitudes_towards_and_experiences_of_disability_in_Britain. Erişim Tarihi: 13.04.2023.

- GROCE NE (1997). Women with disabilities in the developing world: Arenas for policy revision and programmatic change. *Journal of Policy Revision and ProgrammaticCchange*. **8** (1-2): 177-190.
- GROSZ E (2010). The practice of feminist theory, *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, **2** (1): 95-107.
- GÜLDÜ O, ERSOY-KART M (2009). Toplumsal cinsiyet rolleri ve siyasal tutumlar: Sosyal psikolojik bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, **3**: 99-116.
- GÜLER G, BEDEL A, ÇELİK S (2022). Özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerde tükenmişlik: Aile stresi, aile yaşam doyumu ve aile işlevselliğinin rolü. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, **13** (1): 274-292.
- GÜNİNDİ ERSÖZ A (2016). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- GÜRSOY, E (2017). Kadına İlişkin Namus Algısının Kadın Sağlığı Üzerine Sınırlayıcı Gücü. İçinde: *Toplumsal cinsiyet- farklı disiplinlerden yaklaşımlar*, Ed.: Altun, D., Toker, H., Nika Yayınevi, Ankara. 80-106.
- GRUE L, LAERUM TAFJORD K (2002). ‘Doing Motherhood’: Some experiences of mothers with physical disabilities. *Disability & Society*, **17** (6): 671–683.
- HAEGELE J A, HODGE S (2016). Disability discourse: overview and critiques of the medical and social models. *Quest*, **68** (2): 193-206.
- HARTMAN A (1976). Finding families: An Ecological Approach To Family Assessment in Adoption. Sage: Beverley Hills, California.
- HATİBOĞLU EREN B (2017). Hukuk uyumsuzluklarında arabuluculuk uygulamalarının geliştirilmesi projesi için toplumsal cinsiyet eylem planı. Erişim Adresi: <http://www.arabuluculuk.adalet.gov.tr/toplumsalcinsiyeteylemlani/trgp.pdf>. Erişim Tarihi: 2/12/2019.
- HELLUM BRAATHEN S, CAREW MT, CHİWAULA M, ROHLEDER P (2021). Physical Disability and Sexuality, Some History and Some Findings. In. *Physical disability and sexuality*; Ed.: Hunt, X., Hellum Braathen, S., Chiwaula M., Carew Mark T., Poul Rohleder P., Swart L., Macmillan, Palcrave, Open Access. 27-50. Erişim Adresi: DOI: 10.4324/9780429430817. Erişim Tarihi: 07/05/2022.
- HESSELBART S (1981). An evaluation of sex role theories: The clash between idealism and reality. *Advances in Consumer Research*, **8**:570-575. Erişim Adresi: <https://www.acrwebsite.org/volumes/5861/volumes/>. Erişim Tarihi: 12/02/2022.
- HICKS S (2015). Social work and gender: An argument for practical accounts. *Qualitative Social Work*, **14** (4): 471–487.

- HIRANANDANI V (2005), Towards a critical theory of disability in social work. *Critical Social Work*. Erişim Adresi: <https://ojs.uwindsor.ca/index.php/csw/article/view/5712/4667>. Erişim Tarihi: 12/06/2019.
- HUMPHREY J (1998). Self-organise and survive: Disabled people in the British trade union movement. *Disability & Society*, 13(4): 587-602.
- HUNT X, CAREW MT, HELLMUM BRAATEN S, SWARTZ L, CHIWAULA M, ROHLEDE P (2017) .The sexual and reproductive rights and benefit derived fromsexual and reproductive health services of people with physicaldisabilities in South Africa: beliefs of non-disabled people. *Reproductive Health Matters*, 25 (50): 66-79.
- HUNT X, HELLMUM S, ROHLEDER P (2021). Physical disability and femininity: An intersection of identitie. İçinde: *Physical disability and sexuality*. Ed.: Hunt, X., Hellum Braathen, S., Chiwaula, M., Carew, MT, Poul Rohleder, P., Swart, L., (sa.61-77). Palcrave Macmillan, Open Access. 61-77. Erişim Adresi: DOI: 10.4324/9780429430817. Erişim Tarihi: 11/02/2022.
- HUTCHINGS B, ARCH M, OLSEN RV (2011). A School for Everyone: School Design to Support the Inclusion of Students with Disabilities (Vol. 2). New Jersey's Science and Technology University: Jersey Printing Associates, Inc.
- IACOLINO C, PELLERONE M, PACE U, RAMACÌ T, CASTORINA V (2016). Family functioning and disability: A study on Italian parents of disabled children. *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences*, 39-52.
- ILO (2009). Guidelines on gender in employment policies. Erişim Adresi: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/instructionalmaterial/wcms_103611.pdf.
- INTER-PARLIEMANTARY UNION DATABASE (2020). Parlamentoda Kadınlar (1995-2020). Erişim Adresi: <https://www.ipu.org> . Erişim Tarihi: 11/03/2020.
- IŞIKHAN V (2006). Zihinsel engelli çocuğa sahip aileler ve sosyal hizmet. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 6 (1): 28-46.
- İSLAM M R (2015). Rights of the people with disabilities and social exclusion in Malaysia. *International Journal of Social Science and Humanity*, 5 (2): 171-177.
- İZDEŞ Ö (2016). Çalışma Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: İstihdam Yaratma Programları. İçinde: Sosyal insan hakları ulusal sempozyumu VIII bildiriler, Disk Yayınları, No:70, Piya Matbaası, İstanbul. 169-183.

- JOHNSON K (2009). Disabling Discourses and Enabling Practices in Disability Politics In. *Critical Social Work*, Ed. Allan, J., Briskman, L., Pease, B., Allen & Unwin, Sidney. 181-194.
- KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ (2018). Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması. Erişim Adresi: <http://www.khas.edu.tr/kadin/134>. Erişim Tarihi: 18/03/2019.
- KAĞITÇIBAŞI Ç (2010). Türkiye’de Kadın ve Eğitim. İçinde: *Türkiye’de toplumsal cinsiyet çalışmaları- Eşitsizlikler, mücadeleler, kazanımlar*, Der., Şimga, H., Gökşen, F., Oder, E. O., Yüksek, D., Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul. 15-23.
- KAHRAMAN GÜLOĞLU F (2015). Türkiye’de engelli hakları alanında yeni bir örgütlenme engelli kadın hareketi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, **8** (39): 477-489.
- KAHRAMAN GÜLOĞLU F (2019). Uluslararası çalışmaların gündeminde engelli kadın ayrımcılığının ifadesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, **30** (1): 260-285.
- KAHRAMAN Ö, KARADAYI N (2015). Engelli kardeşe sahip olan çocukların engelli kardeşleriyle deneyimlerine ilişkin görüşleri. *Hacettepe University Faculty of Science Journal*, **1** (2): 390-408.
- KANER S (2010). Aile Katılımı ve İşbirliği. İçinde: *Zihin engelliler ve eğitimi*, Ed.: Sucuoğlu, B., Kök Yayıncılık, Ankara. 351-378.
- KAYLI ŞAŞMAN D (2017). Kadın Bedeninin Annelikle İmtihanı: Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısının Annelik Kurgularıyla İlişkisi. İçinde: *Toplumsal cinsiyet- farklı disiplinlerden yaklaşımlar*, Ed.: Altun, D., Tokerü, H., Nika Yayınevi, Ankara. 61-78.
- KANDİYOTİ D (1998). Gender, Power and Contestation: Rethinking Bargaining With Patriarchy. İçinde: *Feminist visions of development: Gender analysis and policy*, Ed.: Jackson, C., Pearson ,R., Londra ve New York, Routledge. 135-152.
- KARATAŞ K, GÖKÇEARSAN ÇİFCİ E (2010). Türkiye’de engelli kadın olmak: Deneyimler ve çözüm önerileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, **3** (13): 147-153.
- KARATAŞ K, ÇAMUR DUYAN G (2005). Güçlendirme Bakış Açısından Engelli Kadınlar ve Sosyal Hizmet. İçinde: *Engelli kadınların sorunları ve çözümleri sempozyumu*, 4 Nokta Grafik Matbaacılık, Ankara. 108-115.
- KARATAŞ K, ORAN B (2007). Engelliler: Siyasetin periferinde kalanlar. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, **7** (2): 4-19.

- KARATAŞ S, İÇLİ Ş (2021). Engelli Kadınların Sivil Toplum Örgütlerindeki Etkinliğinin Araştırılması Raporu. Ankara: Türkiye Körler Federasyonu Yayınları.
- KARÇKAY K (2002). Bir Kimlik Olarak Özürlülük. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.
- KARPAT ÇATALBAŞ G (2015). Kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörlerin belirlenmesi: Panel veri yaklaşımı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (10): 249-280.
- KATTARI S S, LAVERY A, HASCHE L (2017): Applying a social model of disability across the life span. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 27 (8): 865-880.
- KAYA Ş (2027). Turizmde Kadın İstihdamı. İçinde: *Toplumsal cinsiyet: Farklı disiplinlerden yaklaşımlar*, Ed.: Altun, D., Toker, H.Nika Yayınevi, Ankara. 225-249.
- KAYLI ŞAŞMAN D (2016a). Türkiye’de sosyal hizmetin toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkisi. *International Journal of Social Science*, 45: 135-142.
- KAYLI ŞAŞMAN D (2016b). Feminist Politika Çerçevesinde Sosyal Politika ve Sosyal Hizmete Bir Bakış. İçinde: *Sosyal politikanın cinsiyet halleri*. Der.: Kaylı Şaşman, D., Şahin ,F., Nika Yayınevi, Ankara. 27-58.
- KAYLI ŞAŞMAN D (2017). Kadın Bedeninin Annelikle İmtihanı: Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısının Annelik Kurgularıyla İlişkisi. İçinde: *Toplumsal cinsiyet- farklı disiplinlerden yaklaşımlar*, Ed., Altun, D., Toker, H., Nika Yayınevi, Ankara. 61-78.
- KAYTEZ N, DURUALP E, KADAN G (2015). Engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin ve stres düzeyinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4 (1): 197-214.
- KERLINGER FN, LEE HB (1999). Foundations of Behavioral Research. New York: Harcourt College Publishers.
- KESKİN G, BİLGE A, ENGİN E, DÜLGERLER Ş (2010). Zihinsel engelli çocuğu olan anne-babaların kaygı, anne-baba tutumları ve başa çıkma stratejileri açısından değerlendirilmesi. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 11: 30-37.
- KILIÇ AZ, BEYAZOVA A, AKBAŞ MH, ZARA A, SERHATLI İ (2014). Okul çağı çocuklarının toplumsal cinsiyet algıları: Gündelik yaşam örnekleriyle cinsiyetçiliğin benimsenme durumu ve esneyebilme olasılığına dair bir araştırma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 17 (2): 122-151.
- KİM EJ, SKINNER T, PARISH S L (2019): A study on intersectional discrimination in employment against disabled women in the UK. *Disability & Society*, 35 (5): 715-737.

- KİM EJ, PARISH S L, SKINNER T (2019). The impact of gender and disability on the economic well-being of disabled women in the United Kingdom: A longitudinal study between 2009 and 2014. *Social Policy and Administration*, 53 (7): 1-17.
- KİM M, KİM H J, HONG S, FREDRIKSEN-GOLDSSEN K I (2012). Health disparities among childrearing women with disabilities. *Matern Child Health J*, 17:1260–1268.
- KOCAKAYA R, ÇALIK VAR E (2018). Aile işlevselliği: Engelli üyeye sahip aileler örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (58): 707-717.
- KORKMAZ İ (2013). Sosyal Öğrenme. İçinde: Eğitim psikolojisi (gelişim-öğrenme-öğretim). İçinde: Ed.: Yeşilyurt, B., Pegem Yayıncılık, Ankara. 246-269.
- KÖSE E (2013). Cinsiyet/toplumsal cinsiyet ikiciliği üzerine eleştirel yaklaşımlar ya da Doğa “Doğal mıdır?”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi- Toplumsal Cinsiyet II*, 16 (64): 37-51.
- KRYSİK J L, FİNN J (2015). (Ed. ERBAY E). Etkili Uygulama İçin Sosyal Hizmet Araştırması. Nika Yayınevi, Ankara.
- KÜÇÜKŞEN K, KAYA ŞD, ULUDAĞ A, YÜCELER A, İLERİ YY ve TEKİN HH (2017). Sağlık çalışanlarının engellilere yönelik tutumlarının örgüt kültürü açısından değerlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (42): 91-101.
- LARS G, KRISTIN TAFJORD L (2002). ‘Doing motherhood’: Some experiences of mothers with physical disabilities, *Disability & Society*, 17 (6): 671–683.
- LESKOSEK V (2009). Teaching Gender in Social Work. Erişim Adresi: https://atgender.eu/wp-content/uploads/sites/207/2017/08/Teaching_Gender_in_Social_Work.pdf. Erişim Tarihi: 12/2/2020.
- LINDSAY S (2003). Inclusive education: A critical perspective. *British Journal of Special Education*. 30 (1): 3-12.
- LINDSAY S (2010). Discrimination and other barriers to employment for teens and young adults with disabilities. *Disability and Rehabilitation*, Early Online: 1–11. Erişim Adresi: <https://www.researchgate.net/requests/r94075401>. Erişim tarihi: 15/03/2022.
- LINDSAY S, CAGLIOSTRO E, ALBARICO M, SRİKANTHAN D ve MORTAJİ N (2018). Systematic review of the role of gender in securing and maintaining employment among youth and young adults with disabilities. *Occup Rehabil*, 28: 232-251.
- LINDSAY S, CAGLIOSTRO E, ALBARICO M, MORTAJİ N, SRİKANTHAN D (2019). Gender matters in the transition to employment for young adults with physical disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 41(3): 319-332.

- LINTON S (1998). Disability studies: Not disability studies. *Disability and Society*, **13**: 525-541.
- LIPSON J, ROGERS J (2000). Cultural aspects of disability. *Journal of Transcultural Nursing*, **11** (3): 212-219.
- LOGAN K, HANSEN C, NIEMINEN P, WRIGHT E (2001). Student support teams: Helping students succeed in general education classrooms or working to place students in special education? *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, **36**: 280-292.
- LLEWELLYN G, MCCONNELL D (2002). Stereotypes, parents with intellectual disability and child protection. *Journal of Social Welfare and Family Law*, **24** (3): 297-317.
- LLOYD M (1992). Does she boil eggs? Towards a feminist model of disability. *Disability Handicap and Society*, **7** (3): 1-15.
- LYONS J B (2002). The learning environment: Do school facilities really affect a child's education? *Learning by Design*, **11**: 10-13.
- LWIINDI O (2020). Participation of Women with Disabilities in Local Government Decision Making Structures: Unpacking The Silent Voice: A Qualitative Study Conducted in Lusaka, Zambia. Sweden: Lund University, School of Social Work. Unpublished master's thesis. Erişim Adresi: <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/9016130>. Erişim Tarihi: 18/07/2022.
- MACKELPRANG RW, HEPWORTH DH (1987). Ecological factors in the rehabilitation of people with severe spinal cord injuries. *Social Work in Health Care*, **13** (1): 23-38.
- MACKELPRANG RW, SALSGIVER OR (2016). Disability: A Diversity Model Approach in Human Service Practice. Oxford University Press.
- MAJLET S, AFRICA A (2015). Women with disabilities in leadership: The challenges of patriarchy. *Agenda*, **29**: 101-111.
- MALACRIDA C (2009). Performing motherhood in a disablist world: Dilemmas of motherhood, femininity and disability. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, **22** (1): 99-117.
- MAMATOĞLU N, TASA H (2018). Engelli bireylere yönelik tutum değişimi ve duyarlılık eğitimleri. *Türkiye Klinikleri J Psychol-Special Topics*, **1**: 11-21.
- MATTILA M, PAPAGEORGIOU (2017). Disability, perceived discrimination and political participation. *International Political Science Review*, **38** (5): 505-519.

- MCHALE S M, GAMBLE C (1988). Sibling relationships and adjustment of children with disabled brothers and sisters, *Journal of Children in Contemporary Society*, **19**: 3-4: 131-158.
- MCMAHON M (1995). *Engendering Motherhood: Identity and Self-Transformation in Women's Lives*. New York: The Guilford Press.
- MEEKOSHA H (1990). Is feminism able-bodied? Reflections from between the trenches. *Refractory Girl*, **36**: 34-42.
- MEEKOSHA H (2006). What the hell are you? An intercategory analysis of race, ethnicity, gender and disability in the Australian body politic. *Scandinavian Journal of Disability Research*, **8** (23): 161-176.
- MEEKOSHA H (2010). The complex balancing act of choice, autonomy, valued life and rights. *International Journal of Feminist Approaches to Bioethics*, **3** (2): 1-8.
- MILLER IW, RYAN CE, KEITNER GI, BISHOP DS, EPSTEIN NB (2000). The McMaster approach to families: Theory, assessment, treatment and research. *Journal of Family Therapy*, **22**: 168-189.
- MILLER T (2010). *Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler*. İstanbul: İletişim.
- MOHAMED K, TAMARA S (2015). Gendering disability and disabling gender: Critical reflections on intersections of gender and disability. *Agenda-Empowering Women for Gender Equity*, **29** (2): 2-13.
- MOIN V, DUYDEVANY V, MAZOR I (2009). Sexual identity, body image and life satisfaction among women with and without physical disability. *Sex Disabil*, **27**: (83-95).
- MONA LR, CAMERON RP (2017). Disability culturally competent sexual healthcare, *American Psychologist*, **72** (9): 1000-1010.
- MOODLEY J, GRAHAM L (2015). The importance of intersectionality in disability and gender studies. *Agenda*, **29** (2): 24-33.
- MOORE H (1994). *A Passion for Difference*, Cambridge: Polity Press.
- MOSER C (1993). *Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training*. London: Routledge.
- MOXLEY D (1992). Disability policy and social work practice. *Health and Social Work*, **17** (2): 99-103.

- MOYA B (2018). Work in the intersections: A black feminist disability framework. *Gender & Society*, **33** (1): 19-40.
- MULVANY J (2000). Disability, impairment or illness? The relevance of the social model of disability to the study of mental disorder. *Sociology of Health & Illness*, **22** (5): 582-601.
- NAAMI A (2015). Disability, gender, and employment relationships in Africa: The case of Ghana. *African Journal of Disability*, **4** (1): 95-105.
- NEATH J (1997). Social causes of impairment, disability, and abuse: A feminist perspective. *Journal of Disability Policy Studies*, **8** (1-2): 195-230.
- NGUYEN TA, LIAMPUTTONG P, MONFRIES M (2016). Reproductive and sexual health of people with physical disabilities: A metasynthesis. *Sex Disabil*, **34**: 3-26.
- NOWICKI E A, SANDIESON R (2002). A meta-analysis of school-age children's attitudes towards persons with physical or intellectual disabilities. *International Journal of Disability, Development and Education*, **49**: 243-265.
- OAKLEY A (1972). *Sex, Gender, and Society: Towards a New Society*. London: Routledge.
- OLIVER M (1990). The individual and social models of disability. *Reader in Disability Studies Thames Polytechnic*. Erişim Adresi: <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/Oliver-in-soc-dis.pdf>. Erişim Tarihi: 11/01/2023.
- OLIVER M (1996). *Understanding Disability: From Theory to Practice*. Basingstoke: Macmillan.
- OLIVER M (2004). The Social Model in Action: If I Had a Hammer. In: *Implementing the social model of disability: Theory and research*, Ed., Barnes ,C., Mercer, G., The Disability Press, Leeds. 18-31.
- OLSON DH (2000). Circumplex model of marital and family systems. *Journal of Family Therapy*, **22**: 144-167.
- ORME J (2002). Social Work: Gender, care and justice. *British Journal of Social Work*, **32**: 799-814.
- OWENS J (2015). Exploring the critiques of the social model of disability: The transformative possibility of Arendt's notion of power. *Sociology of Health and Illness*, **37** (3): 38 -403.
- ÖZAYDINLIK K (2014). Toplumsal cinsiyet temelinde Türkiye’de kadın ve eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, **14** (33): 93-112.

- ÖZMETE E, ZUBAROĞLU YANARDAĞ M (2016). Erkeklerin bakış açısıyla toplumsal cinsiyet rolleri: Kadın ve erkek olmanın değeri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, **20** (1):91-107.
- ÖZMETE E (2016). Evli kadınlar ve erkeklerin psikolojik iyi oluş durumlarının toplumsal cinsiyet ve kültürel kodlar odağında değerlendirilmesi. II. Uluslararası Kadın ve Adalet Zirvesi. Kadın ve Demokrasi Derneği ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. 25-26 Kasım, İstanbul.
- PAK M (2020). Engelli kardeşi olan çocukların anneleri ile ilişkileri üzerine bir alan çalışması. *Turk J Child Adolesc Ment Health*, **27** (1): 33-9.
- PARCHOMIUK M (2014). Social context of disabled parenting. *Sex Disabil*, **32**: 231–242.
- PARDECK JT (1988). An ecological approach for social work practice. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, **15** (2): 133-142.
- PARDECK JT (1996). *Social Work Practice: An Ecological Approach*. London: Auburn House.
- PASLI F (2017). Cinsel istismara uğrayan çocukların ekolojik sistem yaklaşımı açısından incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, **2** (2): 39-53.
- PATTON MQ (2015). *Qualitative evaluation and research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- PAWŁOWSKA-CYPRYSIAK K, KONARSKA M (2013). Working life of women with disabilities-a review. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics (JOSE)*, **19** (3): 409-414.
- PAYNE M (1997). *Modern Social Work Theory*. Consultant Editör: Campeling, McMillan Press.
- PEHLİVAN VARGEL P (2017). Toplumsal cinsiyet bağlamında kuramsal yaklaşımlar: Bir literatür taraması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **16** (31): 497-521.
- POWELL GN, GREENHAUS JH (2010). Sex, gender and decisions at the family work interface. *Journal of Managenet*, **36** (4): 1011-1039.
- POWELL RM, STEIN MA (2016). Persons with disabilities and their sexual, reproductive, and parenting rights: An international and comparative analysis. *Frontiers of Law In China*, **11** (1): 53-85.

- PRICE J (2011). The seeds of a movement-disabled women and their struggle to organize. *Association for Women's Rights in Development: Women's Rights*, 1–15. Erişim Adresi: www.awid.org. Erişim Tarihi: 19/04/2023.
- PRIEGO-OJEDA M, RUSU PP (2023). Emotion regulation, parental stress and family functioning: Families of children with disabilities vs normative families. *Research in Developmental Disabilities*, **139**: 3-12.
- PRIESTLEY M, STICKINGS M, LOJA E, GRAMMENOS S, LAWSON A WADDINGTON L, FREDRIKSDOTTIR B (2016). The political participation of disabled people in Europe: Rights, accessibility and representation. *Electoral Studies*, **42**:1-9.
- REEVE D (2004). Emotional Dimensions of Disability and The Social Model. İçinde: *Implementing the social model of disability: Theory and research*, Ed.: Barnes, C., Mercer, G., The Disability Press, Leeds. 83-100.
- REICHERT E (2011). Human rights in social work: an essential basis. *Journal of Comparative Social Welfare*, **27** (3): 207-220.
- REICHMAN NE, CORMAN H, NOONAN K (2008). Impact of child disability on the family. *Matern Child Health J*, **12**: 679-683.
- REMBIS MA (2010). Beyond the binary: Rethinking the social model of disabled sexuality. *Sexuality and Disability*, **28** (1): 51–60.
- ROGERS J (2006). The Disabled Woman's Guide to Pregnancy And Birth (Vol. 2nd ed). New York, N.Y.: Demos Health.
- ROSE IM, HANSSEN DV (2010). The feminist perspective and social work education. *The Journal of Baccalaureate Social Work*, **15** (1): 1-13.
- RUDDICK S (1982). Maternal Thinking. In: *Rethinking the family: Some feminist questions*, Ed.: Thorne, B., Yalom, M., New York, Longman. 76-94.
- SAKALLI UĞURLU N (2002). Çelişik duygulu cinsiyetçilik ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması, *Türk Psikoloji Dergisi*, **17** (49): 47-58.
- SAKATLAR KONFEDERASYONU (2022). Türkiye Sakatlar Konfederasyonu Yönetim Kurulu. Erişim Adresi: <https://tsd.org/yonetim>. Erişim Tarihi: 11/12/2022.
- SALEEBEY D (1997). The Strengths Perspective in Social Work Practice (2nd ed.). New York: Longman.

- SANDIKCIOĞLU Ş, ÇILGIN T (2023). Sendikaların engelli bireylere yönelik sosyoekonomik politikaları: İngiltere, Kanada, Belçika ve Türkiye örnekleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, **23**(1): 39-52.
- SAYGILIGİL F (2016). Toplumsal Cinsiyet Kavramı. İçinde: Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları. Dipnot Yayınları, Ankara. 9-16.
- SÉPULCHRE M, SCHULLER V, KLINE J, KITTELSAA AM (2018). Gendering Active Citizenship: Experiences of Women with Disabilities. İçinde: *Understanding the lived experiences of persons with disabilities in nine countries*, Ed., Halverson, R., Hvinden, B., Beadle Brown, J., Biggeri, M., Tøssebro, J., Waldschmidt, A., New York, Routledge. 156-173.
- SCULLION PA (1999). Disability in a nursing curriculum. *Disability & Society*, **14** (4): 539-559.
- SEVER M (2015). Elisabeth Badinter'den kadınlık mı annelik mi? Tina Miller'dan annelik duygusu: Mitler ve deneyimler ve Corinne Maier'den no kid üzerinden bir karşılaştırmalı okuma çalışması. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, **7** (2): 72-85.
- SHAH P, MOUNTAIN D (2007). The medical model is dead-long live the medical model. *British Journal of Psychiatry*, **191**: 375-377.
- SHARMA U, WOODCOCK S, MAY F, SUBBAN P (2022). Examining parental perception of inclusive education climate. *Sec. Special Educational Needs*, **2**: 1-11. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.3389/feduc.2022.907742>. Erişim Tarihi:11/01/2023.
- SHAKESPEARE T (1993). Disabled people's self-organisation: A new social movement? *Disability & Society*, **8** (3): 249-264.
- SHAKESPEARE T (1994). Disability Studies: Past Present and Future. In: *Cultural representation of disabled people: Dustbins for disavowal?*, Ed.: Barton, L., Oliver, M., The Disability Press, Leeds. 217-233.
- SHAKESPEARE T (1996). Disability, Identity And Difference. In: *Exploring the divide*; Ed. Barnec, C., Mercer, G., The Disability Press, Leeds. 94-113.
- SHAKESPEARE T (2000). Disabled sexuality: Toward rights and recognition, *Sexuality and Disability*, **18** (3): 159-166.
- SHAKESPEARE T (2006). The Social Model of Disability. In: *The disability studies reader*, Ed.: Lennard, J.D., Routledge, New York. 197-204.
- SHAKESPEARE T, WATSON N (2001). The Social Model of Disability: An outdated ideology? *Research in Science and Disability*, **2**:9-28.

- SHAKESPEARE T, WATSON N (2002). The social model of disability: An outdated ideology? *Research in Social Science and Disability*, **2**: 9-28.
- SHEWAN L, CRAWLEY R, QUAYLE E, MCKENZIE K (1980). A qualitative exploration of the identities of parents with a learning disability. *Learning Disabilities*, **42** (1): 17-24.
- SIEBERS T (2013). Disability and the Theory of Complex Embodiment- For Identity Politics in a New Register. In: *The disability studies reader* (4rd ed.) , Ed.: Davis, L. J., New York: Routledge. 278-297.
- SIPORIN M (1980). Ecological systems theory in social work. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, **7** (4): 507-532.
- SMELTZER S C (2007). Pregnancy in women with physical disabilities. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, **36** (1): 88-96.
- SOLDATIC K, MEEKOSHA H (2012a). The place of disgust: Disability, class and gender in spaces of workfare. *Societies*, **2**: 139-156.
- SOLDATIC K, MEEKOSHA H (2012b). Moving the boundaries of feminist social work education with disabled people in the Neoliberal Era. *Social Work Education*, **31** (2): 246-252.
- STOLLER RJ (1994). Sex and Gender: The Development of Masculinity and Femininity (Maresfield Library): Development of Masculinity and Femininity. Taylor & Francis Ltd; Reissue.
- STONEMAN Z (1993). *Integrating Young Children With Disabilities In a Community Program: From Research to Implementation*. In: *Attitudes toward young children with disabilities: Cognition, affect and behavioral intent*, Ed.: Peck, C., Odom, S., Bricker, D., Baltimore, MD: Paul H. Brookes. 223-248.
- SUCUOĞLU B, ÖZOKÇU O (2005). Kaynaştırma Öğrencilerinin Sosyal Becerilerinin Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, **6** (1): 41-57.
- SUCUOĞLU B, KARGIN T (2006). İlköğretimde Kaynaştırma Uygulamaları: Yaklaşımlar Yöntemler Teknikler. İstanbul: Morpa.
- ŞAHİN H (2005). Engellilik: Sağlık çalışanlarının ve tıp eğitiminin bakış açısı nedir? *Toplum ve Hekim Dergisi*, **20** (3): 219-228.
- ŞENYURT AKDAĞ A, TANAY AKSAÇ G, TEMUR ŞİMŞEKCAN N, KARA Ö (2016). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Engelli Kadın El Kitabı. Ankara: Akdam.

- TBMM (2022). Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekilleri dağılımı. Erişim Adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi>. Erişim Tarihi: 11/03/2023.
- TEATER P (2014). Social Work Practice From an Ecological Perspective. In: *Case studies in social work practice* (3rd ed.), Ed.: LeCroy, C. W., CA: Brooks/Cole, Belmont. 35-45.
- TEFERA B, ENGEN M, KLINK J, SCHIPPERS A (2017) The grace of motherhood: Disabled women contending with societal denial of intimacy, pregnancy, and motherhood in Ethiopia. *Disability & Society*, **32** (10): 1510-1533.
- TEKELİ Ş (2005). Eşit Temsil İçin Cinsiyet Kotası: Erkek Demokrasiden Gerçek Demokrasiye. İstanbul: KADER Yayını.
- TERZİ L (2004). The social model of disability: A philosophical critique. *Journal of Applied Philosophy*, **21** (2): 141-157.
- TERZİ L (2005) A capability perspective on impairment, disability and special needs. Towards social justice in education. *Theory and Research in Education*, **3** (2): 197-223.
- TERZİ L (2007). Capability and educational equality: The just distribution of resources to students with disabilities and special educational needs. *Journal of the Philosophy of Education*, **41** (4): 757-773.
- TERZİOĞLU F, TAŞKIN L (2008). Kadının toplumsal cinsiyet rolünün liderlik davranışlarına ve hemşirelik mesleğine yansımaları. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, **12** (2): 62-67.
- THOMAS C (1997). The baby and the bathwater: Disabled women and motherhood in social context. *Sociology of Health and Illness*, **19**(5): 622-643.
- THOMPSON N (2022). Anti-Discriminatory Practice: Equality, Diversity and Social Justice (Practical Social Work Series). London: Bloomsbury Academic.
- THIERRY JM, CYRİL JK (2004). Health of Women with Disabilities: From Data to Action In: *Welner 's guide to the care of women with disabilities*, Ed.: Welner, S. L., Haseltine, F., Lippincott Williams and Wilkins, Philadelphia. 373-382.
- TİMUR S, EGE E, BAKIŞ E (2006). Engelli kadınların üreme sağlığı sorunları ve etkileyen faktörler. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, **10** (1): 51-58.
- TOKSÖZ G (2016). Kadın'dan Aileye Geçiş: AKP Döneminin İstihdam Politikalarının Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi. İçinde: *Sosyal insan hakları ulusal sempozyumu VII (bildiriler)*, DİSK Yayınları, No: 70, Piya Matbaası, İstanbul. 111-123.

- TUFAN B, SAYAR ÖÖ, KOÇYILDIRIM G (2009). Sosyal Bir Hak Olarak Sosyal Hizmet. İçinde: *Uluslararası sosyal haklar sempozyumu* (Bildiriler), Belediye İş Sendikası Yayını, Ankara. 76-86.
- TURNER S G, MASCHİ TM (2015). Feminist and empowerment theory and social work practice, *Journal of Social Work Practice*, **29** (2): 151-162.
- TÜİK (2011). Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması. Ankara: ASPB Yayınları.
- TÜİK (2021). Toplumsal cinsiyet istatistikleri. Erişim Adresi: <https://www.tuik.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 18/04/2023.
- TÜRKİYE BELEDİYELER BİRLİĞİ (2021). Türkiye’de kadın belediye başkanları. Erişim Adresi: <https://www.tbb.gov.tr>. Erişim Tarihi: 24/07/2022.
- UMBERGER WA, RISKÖ J, COVINGTON E (2015). The forgotten ones: Challenges and needs of children living with disabling parental chronic pain. *Journal of Pediatric Nursing*, **30** (3): 498-507.
- UN (2008). Convention on The Rights of Persons with Disabilities (CRPD). Erişim Adresi: <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd>. Erişim Tarihi: 12/01/2021.
- UN WOMEN (2021). Leadership and political participation of women with disabilities. Erişim Adresi: <https://unwomen.org>. Erişim Tarihi: 28/06/2022.
- UNGAR M (2002). More social ecological social work practice. *Social Service Review*, **76** (3): 480-497.
- USAL OZ (2010). Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Merceğinden Kadının Siyasal Hayata Katılımı ve Bazı Kota Uygulamaları. İçinde: *Türkiye’de toplumsal cinsiyet çalışmaları- Eşitsizlikler, mücadeleler, kazanımlar*, Der.: Şimga, H., Gökşen, F., Ode, E. O., Yüksek, D., Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul. 147-164.
- USTA M (2019). Aile işlevselliğinin psikolojik ihtiyaçları karşılamadaki rolü. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, **2** (2): 1-20.
- UYGUR D, EKER E (2019). Yaygın gelişimsel bozukluğu olan kardeşe sahip ergenlerin ve normal kardeşe sahip ergenlerin kardeş ilişkilerinin demografik özelliklere göre karşılaştırılması. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, **5** (21): 1229-1239.
- ÜNLÜ S (2001). Psikoloji. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, Yayın No:1288.

- VALDEZ EC, LİLLY MM (2014). Biological sex, gender role, and criterion A2: rethinking the “gender” gap in PTSD. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, **6** (1): 34-40.
- VOLTZ DL (2001). Preparing general education teachers for inclusive settings: The role of special education teachers in the professional development school context. *Learning Disabilities Quarterly*, **24**: 288-296.
- VARGEL PEHLİVAN P (2017). Toplumsal cinsiyet bağlamında kuramsal yaklaşımlar: Bir literatür taraması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. **16** (31): 497-521.
- WADE H (2002) Discrimination, sexuality and people with significant disabilities: Issues of access and the right to sexual expression in the United States, *Disability Studies Quarterly*. **22** (4): 9-27.
- WALTZ M, SCHİPPERS A (2021) Politically disabled: Barriers and facilitating factors affecting people with disabilities in political life within the European Union. *Disability & Society*, **36** (4): 517-540.
- WAXMAN BF (1994). Up against eugenics: Disabled women's challenge to receive reproductive health services. *Sex Disabil*, **12**: 155-171. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1007/BF02547889>. Erişim Tarihi: 17/05/2023.
- WILLIG C. (2008). *Introducing Qualitative Research in Psychology* (2. Baskı). Berkshire: McGraw-Hill Professional Publishing.
- WOODINGTON W (2010). The cognitive foundations of formal equality: incorporating gender schema theory to eliminate sex discrimination towards women in the legal profession. *Law & Psychology Review*, **34** (1): 135-152.
- YAĞAR F, DÖKME S (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenilirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, **3** (3): 1-9.
- YAŞIN DÖKMEN Z (2009a) .Toplumsal Cinsiyet- Sosyal Psikolojik Açıklamalar. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- YAŞIN DÖKMEN Z (2009b). Toplumsal Cinsiyet ve Engellilik: ‘Bermuda Üçgeni’ ya da ‘Kara Delik’ Etkisi, Ankara: Engelli Kadın ve Sağlık Sempozyumu. Erişim Adresi: http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/engelli_kadin/zebra_dokmen.doc Erişim Tarihi: 01/01/2019.
- YILDIRIM A, ŞİMŞEK H (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YOLCUOĞLU İG (2014). *Bireylerle, Ailelerle Gruplarla ve Toplumla Sosyal Hizmet*, 1.Baskı. İstanbul: Nar Yayınevi.

- YOSHIDA KK, Lİ A, ODETTE F (1999). Cross-cultural views of disability and sexuality: Experiences of a group of ethno-racial women with physical disabilities, *Sexuality and Disability*. **17** (4): 331-337.
- YOUNG S (2013). Destroying the joint: Why women have to change the World, Ed. Caro J. İçinde, *The Politics of Exclusion* (sa.246–256). Brisbane: University of Queensland Press.
- ZOLA IK (1989). Toward the necessary universalizing of a disability policy. *The Milbank Quarterly*, **67** (2): 401-428.

EKLER

Ek-1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

1. Evlilik öncesi hayatınızı hatırladığınızda ev içerisinde anne-babanız, varsa büyük ebeveynleriniz ve kardeşlerinizle olan ilişkilerinizde sizde yer eden anılardan bahsedebilir misiniz? Burada özellikle engelli ve kız çocuğu olmanızdan dolayı size farklı bir yaklaşımda bulunuldu mu? Şayet varsa bu yaklaşımlar nelerdi? Siz ne hissettiniz? Şu anda neler hissediyorsunuz?
2. Okul hayatınızı hatırladığınızda aklınıza neler geliyor? Eğitim hayatınızın herhangi bir aşamasında engelli bir kız çocuğu olarak ayrımcılığa uğradığınızı düşündüğünüz zamanlar oldu mu? Bu süreçte diğer kız çocuklarından farklı olarak neler yaşadınız? Böyle bir sorunla karşılaştığınızda kimlerden/nerelerden destek aldınız? Örnekler verebilir misiniz? Bununla ilgili neler hissettiniz? Şu anda neler hissediyorsunuz?
3. Evliliğe giden yolda neler yaşadınız? Eşinizle tanışma, arkadaşlık, nişanlılık, nikâh ve/veya düğün aşamalarında neler yaşadınız? Eşinizle kurduğunuz iletişimde engelli bir kadın olmaktan dolayı sizi rahatsız eden durumlar yaşadınız mı? Bu sorunları aşarken kimlerden/nerelerden destek aldınız? Biraz bunlardan bahsedebilir misiniz?
4. Evliliğe giden yolda aileniz (anne-baba, kardeşler varsa büyük ebeveynler), akrabalarınız, komşularınız, arkadaşlarınızın tepkileri nasıldı? Evlilik kararını alırken onların olumlu ya da olumsuz tepkileri nasıldı? Engelli bir kadın olmaktan kaynaklı farklı bir tutumla karşılaştığınızı düşündünüz mü? Neler hissettiniz? Şu anda neler hissediyorsunuz?
5. Evliliğinizin ilk günlerinden başlayarak eşinizle kurduğunuz karı-koca ilişkisinde neler yaşadınız? Cinsel hayatınızı değerlendirdiğinizde neler hissediyorsunuz? Cinsel hayatınızdan memnun musunuz? Engelli bir kadın olmaktan dolayı cinsel hayatınızda olumsuz deneyimleriniz oldu mu? Varsa memnuniyetsizliklerinizi eşinizle açık bir şekilde konuşabiliyor musunuz? Cinsel hayatınızla ilgili varsa sorunlarınız için herhangi bir destek aldınız mı? Bu desteği kimlerden/nerelerden aldınız?
6. Çocuk sahibi olmaya nasıl karar verdiniz? Çocuk sahibi olmaya karar verdiğinizde herhangi bir sağlık kuruluşundan üreme sağlığına ilişkin danışmanlık ve destek aldınız mı? Bu süreçte engelli bir kadın olmaktan dolayı ayrımcılığa uğradığınızı düşündüğünüz oldu mu? Varsa ayrımcı tutumlardan

dolayı kimlere/nerelere başvurdunuz? Bununla ilgili neler hissettiniz? Şu anda neler hissediyorsunuz?

7. Çocuk sahibi olma kararını alırken eşinizin, anne-babanızın, kardeşlerinizin, akraba, arkadaş ve komşularınız tepkileri nasıldı? Çocuğunuzu/çocuklarınızı büyütürken ne tür sorunlar yaşadınız? Bu sorunları aşarken kimlerden/nerelerden destek aldınız? Çocuklarınızı yetiştirirken yaşadığınız sorunların engelli bir kadın olmanızdan kaynaklı olduğunu düşünüyor musunuz? Biraz bu konudan bahsedebilir misiniz?
8. (Çocuğu yoksa) Çocuk sahibi olmamaya kendiniz mi karar verdiniz? Bu kararı eşinizle birlikte mi aldınız? Bu kararı almanızda kimler etkili oldu? Bu süreçte neler yaşadınız? Biraz bundan bahsedebilir misiniz?
9. Şayet çalışıyorsanız çalışma hayatına girişte ve çalışırken ne tür sorunlarla karşılaştınız? Kariyer gelişiminizde, kadro değişikliği veya yükselmenizde engelli bir kadın olarak ayrımcılığa uğradığınızı düşündüğünüz oldu mu? Herhangi bir sorun yaşadığınızda ne tür bir yol izlediniz? Hakkınızı arayabildiniz mi? Kimlerden/nerelerden destek aldınız?
10. Herhangi bir kurumdan (aile hekimliği, hastane, muhtarlık, kaymakamlık, belediye, valilik vb.) ihtiyaç duyduğunuz hizmetleri almak üzere başvuruda bulunduğunuzda engelli bir kadın olmaktan kaynaklı farklı bir yaklaşımla karşılaştığınızı ve ayrımcılığa uğradığınızı düşünüyor musunuz? Örnek vererek açıklayabilir misiniz? Böyle bir durumla karşılaştığınızda sorunu çözmek için nasıl bir yol izliyorsunuz? Kimlerden/nerelerden destek alıyorsunuz?
11. Bir vatandaş olarak siyasal süreçlere (bir STK'da görev alma, siyasi bir partiye üye olma, aktif bir görev üstlenme, oy kullanma, seçilme vb.) katılımda engelli ve kadın olmaktan dolayı ayrımcılığa uğradığınızı düşünüyor musunuz? Örneklerle açıklayabilir misiniz?

(...Şimdi de size kendinizi çeşitli açılardan değerlendirmenize ışık tutacak birtakım sorular soracağım. Bu sorularda amaç kendinizi fiziksel, sosyal, duygusal, bilişsel ve tinsel olarak nasıl değerlendirdiğinize ilişkin duygu, düşünce ve görüşlerinizi almaktır...)

12. Çocukluğunuzdan başlayarak hayatınızı gözden geçirdiğinizde aileniz, içinde bulunduğunuz toplum, çevresel koşullar ve sahip olduğunuz fırsat ve kaynakların (sosyo-ekonomik statü, egzersiz ve spor yapma imkânları, ihtiyaç duyulan araç-gereçlerin varlığı gibi) fiziksel gelişiminizi desteklediğini düşünüyor musunuz? Birey olarak kendiniz fiziksel gelişiminizi desteklemek için herhangi bir çaba gösterdiniz mi/gösteriyor musunuz? Kendinizi fiziksel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?

13. Çocukluğunuzdan başlayarak hayatınızı gözden geçirdiğinizde aileniz, içinde bulunduğunuz toplum, çevresel koşullar ve sahip olduğunuz fırsat ve kaynakların (sosyo-ekonomik statü, duyguları diğerleri ile rahatça paylaşabilme, ihtiyaç hissedildiğinde psikiyatriste veya diğer yardım personeline ulaşabilme gibi) ve duyuşsal (duygusal) gelişiminizi desteklediğini düşünüyor musunuz? Birey olarak kendiniz duyuşsal (duygusal) gelişiminizi desteklemek için herhangi bir çaba gösterdiniz mi/gösteriyor musunuz? Kendinizi duygusal olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?
14. Çocukluğunuzdan başlayarak hayatınızı gözden geçirdiğinizde aileniz, içinde bulunduğunuz toplum, çevresel koşullar ve sahip olduğunuz fırsat ve kaynakların (sosyo-ekonomik statü, sosyal etkileşim için fırsatlar gibi) sosyal (psikososyal) gelişiminizi desteklediğini düşünüyor musunuz? Birey olarak kendiniz sosyal (psikososyal) gelişiminizi desteklemek için herhangi bir çaba gösterdiniz mi/gösteriyor musunuz? Kendinizi sosyal olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?
15. Çocukluğunuzdan başlayarak hayatınızı gözden geçirdiğinizde aileniz, içinde bulunduğunuz toplum, çevresel koşullar ve sahip olduğunuz fırsat ve kaynakların (sosyo-ekonomik statü, kütüphaneler, çalışma alanları, bilgisayar, kitaplar ve diğer öğrenme araçlarının erişilebilir olması gibi) bilişsel (bilmek, anlamak, algılamak, farkında olmak) gelişiminizi desteklediğini düşünüyor musunuz? Birey olarak kendiniz bilişsel gelişiminizi desteklemek için herhangi bir çaba gösterdiniz mi/gösteriyor musunuz? Kendinizi bilişsel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?
16. Çocukluğunuzdan başlayarak hayatınızı gözden geçirdiğinizde aileniz, içinde bulunduğunuz toplum, çevresel faktörler ve sahip olduğunuz fırsat ve kaynakların (sosyo-ekonomik statü, ihtiyaç duyulan araç-gereçlerin ve eğitimcilerin varlığı gibi) tinsel (manevi) gelişiminizi desteklediğini düşünüyor musunuz? Birey olarak kendiniz tinsel gelişiminizi desteklemek için herhangi bir çaba gösterdiniz mi/gösteriyor musunuz? Kendinizi tinsel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?

Ek-2. Etik Kurul Kararı

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Etik Kurulu Başkanlığı

Sayı : 56786525-050.04.04 / 31018
Konu : Etik Kurul Kararı Hakkında

10 Mayıs 2019

Sayın Lütfiye KARAASLAN
Sağlık Bilimleri Enstitüsü

İlgi: 09/04/2019 tarihli başvurunuz.

“Evli Engelli Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Yaşam Deneyimlerinin Ekolojik Yaklaşım Göre İncelenmesi” başlıklı tez çalışması ile ilgili olarak Ankara Üniversitesi Etik Kurulunun 06/05/2019 tarihli toplantısında alınan 11/183 sayılı kararın bir örneği ilişikte gönderilmektedir.

Bilgilerinizi saygılarımla rica ederim.

Prof.Dr. Sibel A.ÖZKAN

EKLER:
Karar Örneği (1 sayfa)

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ALT ETİK KURULU
KARAR ÖRNEĞİ

Karar Tarihi :06/05/2019

Toplantı Sayısı :11

Karar Sayısı :183

183-Üniversitemiz Sağlık Bilimleri Enstitüsü doktora öğrencilerinden **Lütfiye Karaaslan**'ın "Evli Engelli Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Yaşam Deneyimlerinin Ekolojik Yaklaşımına Göre İncelenmesi" başlıklı tez çalışması ile ilgili 09/04/2018 tarihli "İnsan Üzerinde Yapılan Klinik Dışı Araştırmalar Başvuru Formu" Etik Kurulumuzca incelenmiştir.

Yapılan görüşmeler ve incelemeler sonucunda **Lütfiye Karaaslan**'ın "Evli Engelli Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Yaşam Deneyimlerinin Ekolojik Yaklaşımına Göre İncelenmesi" başlıklı tez çalışması ile ilgili araştırmada örneklemin doygunluğa ulaşılmaması durumunda kaç bireyin daha örnekleme dahil edildiğinin Etik Kurula bildirilmesi ve kurum izni alınması, araştırma protokolüne uyulması ve etik onay tarihinden itibaren geçerli olması koşuluyla uygulanmasının etik açıdan uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.

ASLININ AYNIĞIDIR
06/05/2019

Prof.Dr.Muhammed ÖZEN
Ankara Üniversitesi
Etik Kurulu Başkanı

ÖZGEÇMİŞ

